

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ ΓΗΓΕΝΕΙΣ ΕΦΗΒΟΙ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

**Γονικές Πρακτικές, Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία Μεταναστών και Γηγενών Εφήβων
Κατά την Περίοδο της Οικονομικής Κρίσης**

Πολυξένη Αντωνοπούλου

Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Αθήνα 2024

**Γονικές Πρακτικές, Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία Μεταναστών και Γηγενών Εφήβων
Κατά την Περίοδο της Οικονομικής Κρίσης**

Πολυξένη Αντωνοπούλου (Α.Μ.:ΥΔΨ002)

Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Διδακτορική Διατριβή

Επόπτρια: Καθηγήτρια Φρόσω Μόττη- Στεφανίδη

Νοέμβριος 2024

Σημείωμα Συγγραφέα

Η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας. (CC

BY-NC).

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη (επόπτρια), Ομότιμη Καθηγήτρια

Βασίλης Παυλόπουλος, Καθηγητής

Πέτρος Ρούσσο, Αναπληρωτής Καθηγητής

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη, Ομότιμη Καθηγήτρια

Βασίλης Παυλόπουλος, Καθηγητής

Πέτρος Ρούσσο, Αναπληρωτής Καθηγητής

Φωτεινή Πολυχρόνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Ασημίνα Ράλλη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Φιλία Ίσαρη, Καθηγήτρια

Σπύρος Τάνταρος, Καθηγητής

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα μελέτησε τρεις δείκτες σχολικής προσαρμογής και τρεις δείκτες ψυχικής υγείας των εφήβων με και χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο σε σχέση με τέσσερεις γονικές πρακτικές (δύο για κάθε γονέα) και δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης υπό το θεωρητικό υπόβαθρο της ψυχικής ανθεκτικότητας. Τα βασικά ερωτήματα είναι αν η οικονομική δυσχέρεια αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας και αν οι γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικούς ή/και προστατευτικούς παράγοντες για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Το δείγμα αποτελούνταν από 1252 έφηβους από 57 τάξεις που φοιτούσαν στην α' Γυμνασίου σε 14 δημόσια σχολεία της Αττικής. Το 64% των συμμετεχόντων είχαν μεταναστευτικό υπόβαθρο και οι περισσότεροι ήταν δεύτερης γενιάς μετανάστες (78%). Χρησιμοποιήθηκαν τα εξής εργαλεία: α) το ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων για το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, β) το ερωτηματολόγιο Economic Hardship Questionnaire (Lempers et al., 1989) για τη μέτρηση της οικονομικής δυσπραγίας, γ) μέρος της κλίμακας Negative Life Events (Fthenakis & Minsel, 2002) για τα προβλήματα ανεργίας, δ) το ερωτηματολόγιο Autonomy Granting Scale (Peterson et al., 1985) για την ενθάρρυνση της αυτονομίας, ε) η υποκλίμακα Care του Parental Bonding Instrument (Parker et al., 1979), στ) ο μέσος όρος των βαθμών του πρώτου τριμήνου σε πέντε μαθήματα από το αρχείο του σχολείου για τη σχολική επίδοση, ζ) 5 ερωτήσεις που αφορούσαν τη σχολική εμπλοκή και η) 5 ερωτήσεις που αφορούσαν τη μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017), θ) η υποκλίμακα του Ερωτηματολογίου Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (SDQ) για τα Συμπτώματα Συναισθήματος (Goodman, 1997), ι) Κλίμακα της Κατάθλιψης (Salokangas et al., 1995) και ια) η Κλίμακα Αυτοεκτίμησης (Rosenberg, 1965). Τα ευρήματα έδειξαν ότι η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας και η ανεργία των γονέων αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία και τη σχολική επίδοση, αλλά όχι

για την μη διαταρακτική συμπεριφορά. Η οικονομική δυσπραγία αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική εμπλοκή. Σε συνθήκες υψηλής οικονομικής δυσπραγίας και ανεργίας οι Έλληνες επηρεάζονται περισσότερο. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για όλους τους δείκτες σχολικής προσαρμογής και για την αυτοεκτίμηση. Οι γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικό παράγοντα για όλους τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και τον πατέρα προστατεύει την αυτοεκτίμηση των παιδιών σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας. Ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα λειτουργεί επίσης προστατευτικά για τα συμπτώματα κατάθλιψης και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προστατεύει την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν οι γονείς αντιμετωπίζουν προβλήματα με την εύρεση εργασίας. Τέλος, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προστατεύει τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προστατεύει την αυτοεκτίμηση και την έλλειψη συμπτωμάτων κατάθλιψης κυρίως για τους εφήβους ελληνικής καταγωγής και όχι για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Λέξεις-κλειδιά: εφηβεία, γονικές πρακτικές, οικονομική κρίση, μεταναστευτικό υπόβαθρο, σχολική προσαρμογή, ψυχική υγεία, ψυχική ανθεκτικότητα

**Parenting Practices, School Adjustment, and Mental Health of Immigrant and Native
Background Adolescents During the Financial Crisis**

Abstract

The present study examined three indicators of school adjustment and three indicators of mental health of adolescents with and without an immigrant background in relation to four parental practices (two for each parent) and two indicators of financial hardship during the period of the economic crisis under the theoretical background of resilience. The key questions are whether economic hardship is a risk factor and whether parenting practices are promotive and/or protective factors for adolescent adjustment and mental health during the economic crisis. The sample consisted of 1252 teenagers from 57 classes attending the 1st grade of Middle Schools in 14 public schools in Attica. (64%) of the participants were immigrants who were mostly second generation (78%). The following tools were used: a) Demographics Questionnaire of gender and immigrant background, b) the Economic Hardship Questionnaire (Lempers et al., 1989), c) part of the Negative Life Events scale (Fthenakis & Minsel, 2002) for unemployment problems, d) the Autonomy Granting Scale questionnaire (Peterson et al., 1985) for the encouragement of autonomy, e) the Care subscale of the Parental Bonding Instrument (Parker et al., 1979), f) the grades from the school record for school achievement, g) 5 teacher rated questions related to school engagement and h) 5 teacher rated questions related to non-disruptive behavior in the school context (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017), i) the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) subscale for Emotional Symptoms (Goodman, 1997), j) the Depression Scale (Salokangas et al., 1995) and k) the Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1965). Family economic hardship and parental unemployment are risk factors for mental health and school performance but not for non-disruptive behavior. Economic hardship is also risk factor for school engagement. When

economic hardship and unemployment are high greek students are more affected. Immigrant background is a risk factor for all school adjustment indicators and partly for self-esteem. Parenting practices promote all indicators of school adjustment and mental health. The emotional bond with mother and father is a protective factor for children's self-esteem in conditions of economic hardship. Emotional bond with the mother is also a protective factor against depressive symptoms, and maternal autonomy support protects adolescents' self-esteem when parents face unemployment problems. Finally, the emotional bond with the father protects the non-disruptive behavior of the adolescents in the school context and the maternal autonomy support protects the self-esteem and the lack of depressive symptoms mainly for the adolescents of Greek origin but not for the adolescents of an immigrant background.

Keywords: adolescence, parenting practices, economic crisis, immigrant background, school adjustment, mental health, resilience

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract.....	6
Ευρετήριο Πινάκων	10
Ευρετήριο Σχημάτων	15
Πρόλογος	17
Εισαγωγή	23
Ψυχική ανθεκτικότητα	23
Εφηβεία	55
Μετανάστευση	86
Η προσαρμογή και ψυχική υγεία των εφήβων κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης.....	101
Γονικές πρακτικές	118
Η παρούσα μελέτη.....	168
Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις.....	172
Μέθοδος.....	180
Συμμετέχοντα άτομα	180
Διαδικασία συλλογής δεδομένων.....	180
Μέσα συλλογής δεδομένων	181
Στατιστική επεξεργασία δεδομένων	187
Αποτελέσματα.....	189
Προκαταρκτικές στατιστικές αναλύσεις	189
Έλεγχος ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων.....	196

Συζήτηση.....	351
Αντιξοότητες	351
Πόροι.....	353
Σχολική προσαρμογή των εφήβων.....	355
Ψυχική υγεία των εφήβων.....	365
Η επίδραση του φύλου	374
Συμπεράσματα.....	377
Πρακτικές εφαρμογές.....	378
Περιορισμοί και προτάσεις	385
Βιβλιογραφία	390

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 1. Τυπικά Αναπτυξιακά Επιτεύγματα ανά Ηλικία	31
Πίνακας 2. Παράγοντες Επικινδυνότητας για την Ψυχική Υγεία και την Προσαρμογή.....	40
Πίνακας 3. Προστατευτικοί Παράγοντες ανά Σύστημα Προσαρμογής	41
Πίνακας 4. Μέσοι Όροι και Τυπικές Αποκλίσεις των Δεικτών Προσαρμογής και Ψυχικής Υγείας ανά Φύλο και Καταγωγή	190
Πίνακας 5. Συνάψεις μεταξύ Σχολικής Προσαρμογής, Ψυχικής Υγείας, Αντιξοοτήτων και Ψυχοκοινωνικών πόρων	195
Πίνακας 6. Σειρά Εισαγωγής των Ανεξάρτητων Μεταβλητών στις Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για τους Δύο Δείκτες Οικονομικής Δυσχέρειας ως Παράγοντες Επικινδυνότητας	198
Πίνακας 7. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Σχολικής Προσαρμογής των Εφήβων από την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων	199
Πίνακας 8. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Σχολικής Προσαρμογής των Εφήβων από την Οικονομική Δυσπραγία της Οικογένειας.....	200
Πίνακας 9. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τη Μετανάστευση και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων.....	208
Πίνακας 10. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τη Μετανάστευση και την Οικονομική Δυσπραγία.....	209
Πίνακας 11. Σειρά Εισαγωγής των Ανεξάρτητων Μεταβλητών στις Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για τις Τέσσερις Γονικές Πρακτικές ως Προωθητικούς/ Προστατευτικούς Παράγοντες.....	219

Πίνακας 12. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων.....	221
Πίνακας 13. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία	222
Πίνακας 14. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων	228
Πίνακας 15. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγία	229
Πίνακας 16. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων.....	236
Πίνακας 17. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία.....	237
Πίνακας 18. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων.....	243
Πίνακας 19. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από το Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγία.....	244
Πίνακας 20. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων	250
Πίνακας 21. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία	251

Πίνακας 22. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων	259
Πίνακας 23. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγία	260
Πίνακας 24. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων.....	268
Πίνακας 25. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία που βιώνουν οι Έφηβοι	269
Πίνακας 26. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων	278
Πίνακας 27. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγία που βιώνουν οι Έφηβοι	279
Πίνακας 28. Σειρά Εισαγωγής των Ανεξάρτητων Μεταβλητών στις Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για τις Τέσσερις Γονικές Πρακτικές ως Προωθητικούς/ Προστατευτικούς Παράγοντες	289
Πίνακας 29. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα, (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	290
Πίνακας 30. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα, (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	291

Πίνακας 31. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα, (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	298
Πίνακας 32. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα, (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	299
Πίνακας 33. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	306
Πίνακας 34. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	307
Πίνακας 35. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	313
Πίνακας 36. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	314
Πίνακας 37. Ιεραρχικές αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	322
Πίνακας 38. Ιεραρχικές αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	323

Πίνακας 39. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	330
Πίνακας 40. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	331
Πίνακας 41. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	337
Πίνακας 42. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	338
Πίνακας 43. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	344
Πίνακας 44. Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.....	345

Ευρετήριο Σχημάτων

Σχήμα 1. Μια Αναπτυξιακή Προοπτική στον Επιπολιτισμό	89
Σχήμα 2. Συνθετικό Μοντέλο για την Προσαρμογή των Νέων με Μεταναστευτικό Υπόβαθρο ...	92
Σχήμα 3. Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης (Family Stress Model)	159
Σχήμα 4. Οικονομική Ύφεση, Οικογενειακές Διεργασίες και Παιδική Ανάπτυξη.....	164
Σχήμα 5. Αλληλεπίδραση Φύλου και Ματαναστευτικού Υποβάθρου στον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα	192
Σχήμα 6. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με τη Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Σχολικής Επίδοσης των Εφήβων	202
Σχήμα 7. Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Σχολικής Επίδοσης των Εφήβων	202
Σχήμα 8. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Συμπεριφοράς των Εφήβων	204
Σχήμα 9. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Σχολικής Εμπλοκής των Εφήβων	207
Σχήμα 10. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Κατάθλιψης των Εφήβων.....	211
Σχήμα 11. Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Κατάθλιψης των Εφήβων	212
Σχήμα 12. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με τη Μεταναστευτική Ιδιότητα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων.....	216
Σχήμα 13. Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με τη Μεταναστευτική Ιδιότητα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων	216

Σχήμα 14. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με την Αυτονομία από τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων.....	258
Σχήμα 15. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με τον Δεσμό με τη Μητέρα για την Πρόβλεψη των Συμπτωμάτων Κατάθλιψης των Εφήβων.....	271
Σχήμα 16. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Δεσμό με τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων	276
Σχήμα 17. Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με το Δεσμό με τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων.....	276
Σχήμα 18. Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Δεσμό με τον Πατέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων	287
Σχήμα 19. Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με το Δεσμό με τον Πατέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων.....	286
Σχήμα 20. Αλληλεπίδραση του Μεταναστευτικού Υποβάθρου του Συναισθηματικού Δεσμού με τον Πατέρα για την Πρόβλεψη της Συμπεριφοράς των Εφήβων στο Σχολικό πλαίσιο	319
Σχήμα 21. Αλληλεπίδραση του Μεταναστευτικού Υποβάθρου με την Υποστήριξη της αυτονομίας από τη Μητέρα για την Πρόβλεψη των Συμπτωμάτων Κατάθλιψης των Εφήβων	325
Σχήμα 22. Αλληλεπίδραση του Μεταναστευτικού Υποβάθρου με την Υποστήριξη της αυτονομίας από τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων	329
Σχήμα 23. Μοντέλο Σύνδεσης του Συναισθηματικού Δεσμού στο Σχολείο με την Ακαδημαϊκή Επίτευξη	382

Πρόλογος

Κύριος στόχος αυτής της μελέτης είναι να εξεταστεί ο πιθανός προστατευτικός ρόλος των θετικών γονικών πρακτικών για τους Έλληνες εφήβους και τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, των οποίων η οικογένεια έχει υποστεί μεγάλη οικονομική υποβάθμιση. Η μελέτη αυτή χρησιμοποιεί στοιχεία από μια ευρύτερη έρευνα που εξετάζει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης για τους Έλληνες και τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο που ζουν στην Ελλάδα.

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα ως επίπτωση της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης που ξέσπασε το 2008 (Kentikelenis et al., 2014), είχε ως αποτέλεσμα βίαιες αλλαγές σε όλες τις δομές του ελληνικού κράτους (Αναγνωστόπουλος & Σουμάκη, 2012). Χαρακτηριστικές είναι οι περικοπές στον τομέα της υγείας στην Ελλάδα αλλά και σε όλες τις χώρες που εφάρμοσαν δημοσιονομική λιτότητα (Karaniolos et al., 2013· Συνήγορος του Πολίτη, 2017). Έτσι, η οικονομική κρίση εξελίχθηκε σε βαθιά κοινωνική, ανθρωπιστική κρίση με χαρακτηριστική συρρίκνωση των εισοδημάτων και των ανθρώπινων δικαιωμάτων (Συνήγορος του Πολίτη, 2017).

Ένας άλλος τομέας που πλήττεται κατά την οικονομική κρίση είναι η εργασία. Σύμφωνα με τη Eurostat στο τέλος του 2013 η ανεργία στην Ελλάδα ήταν 27,5% στο γενικό πληθυσμό, ενώ στους νέους 58,3% (Eurostat, 2014). Για τους μετανάστες αυτά τα ποσοστά ήταν αυξημένα κατά 25 ως 30%, ιδιαίτερα στις πυκνοκατοικημένες περιοχές. Περίπου οι μισοί μετανάστες ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και αρκετοί από αυτούς έχουν χαμηλό επίπεδο μόρφωσης και ανεπαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας (Organisation for Economic Co-operation and Development[OECD], 2015). Ως το 2018, η Ελλάδα σημείωνε το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας στην Ευρώπη (Eurostat, 2018a). Το ίδιο και το 2019, ενώ το 2024 διατηρεί την τέταρτη θέση στην ανεργία των νέων και τη δεύτερη θέση στη συνολική ανεργία μετά την Ισπανία (Eurostat, 2020, 2024).

Όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας, το ένα τέταρτο του πληθυσμού της Ευρώπης βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας το 2014 και το 27% ήταν παιδιά. Στις ελληνικές οικογένειες η σοβαρή υλική αποστέρηση κυμαινόταν από 19,9 ως 35,5% ανάλογα με τον τύπο οικογένειας (United Nations International Children's Emergency Fund [Unicef], 2016) και έπληττε περισσότερο τα παιδιά ως 17 ετών σε σχέση με τις άλλες ηλικιακές ομάδες (Ελληνική Στατιστική Αρχή [ΕΛΣΤΑΤ], 2017β).

Πέρα από τις οικονομικές επιπτώσεις η οικονομική κρίση έχει αντίκτυπο και στην ψυχική υγεία (Παπαϊωάννου & Μπεργιαννάκη, 2016). Το 2010 αυξήθηκε απότομα το ποσοστό κλήσεων στην πανεπιστημιακή γραμμή βοήθειας από άτομα με έντονη καταθλιπτική συμπτωματολογία. Τα συμπτώματα σχετιζόνταν με άμεσες ή έμμεσες αναφορές στην οικονομική κρίση. Περισσότερα καταθλιπτικά συμπτώματα σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό παρουσίαζαν οι άνεργοι (Οικονόμου και συν., 2012).

Η οικονομική κρίση έχει επιδράσεις σε ολόκληρη την οικογένεια που κατακλύζεται από αισθήματα απόγνωσης και αβοήθητου (Αναγνωστόπουλος & Σουμάκη, 2012). Όλες οι οικογένειες πλήττονται, όμως οι οικογένειες των εθνικών μειονοτήτων υποφέρουν περισσότερο παρουσιάζοντας μεγαλύτερα ποσοστά μείωσης του εισοδήματος και της ανεργίας (Conger et al., 2010). Οι μεταβολές της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, η συνεχής διάψευση, οι συγκρούσεις και η δυσαρμονία μεταξύ των γονέων λειτουργούν ως παράγοντες κινδύνου στην προσαρμογή των παιδιών. Οι οικογένειες κάποιες φορές δυσκολεύονται να παρέχουν την υποστήριξη που είναι σημαντική κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης των παιδιών (Αναγνωστόπουλος & Σουμάκη, 2012).

Η οικονομική υποβάθμιση που προκαλεί η οικονομική κρίση δημιουργεί συγκρούσεις μεταξύ των γονέων και αλλαγές στη διαπαιδαγώγηση με αποτέλεσμα να επηρεάζεται η σχέση γονέων- παιδιών (Masarik & Conger, 2017· Neppl et al., 2016). Η οικονομική κρίση επομένως έχει έμμεση επίδραση στα παιδιά και στους εφήβους και σχετίζεται με προβλήματα

συμπεριφοράς (Motti- Stefanidi & Asendorpf, 2016), ιδιαίτερα όταν το εισόδημα της οικογένειας είναι χαμηλό και η οικονομική πίεση είναι μεγάλη (Ponnet, 2014). Έρευνες για τις επιπτώσεις της χρόνιας φτώχειας στην ανάπτυξη των παιδιών επίσης επιβεβαιώνουν την ισχυρή επιρροή των συνθηκών του κοντινού περιβάλλοντος, όπως η οικογένεια (Felner & DeVries, 2013).

Η οικονομική κρίση είναι πιθανό να έχει ως αποτέλεσμα να μην μπορούν οι νέοι να συμμετέχουν πλήρως στην κοινωνική ζωή. Πιθανόν να μην αποδίδουν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους στο σχολείο και αργότερα στη ζωή τους και να μην απολαμβάνουν όλες τις παροχές υγείας που χρειάζονται. Μακροπρόθεσμα ίσως να πλήττονται από την ανεργία, τη φτώχεια και τον αποκλεισμό (Eurochild, 2012). Η οικονομική κρίση μπορεί να έχει αντίκτυπο στην διαμόρφωση της ταυτότητάς τους, στην αναζήτηση της ανεξαρτησίας τους μέσω της οικονομικής ανεξαρτησίας και στην επίτευξη των στόχων τους (Lundberg & Wuermli, 2012). Όλα αυτά θέτουν σε κίνδυνο την άμεση ανάπτυξη και ευημερία των παιδιών και μπορούν να οδηγήσουν σε μια «χαμένη γενιά» (Eurochild, 2012).

Παρόλα αυτά κάποιες οικογένειες καταφέρνουν να ανταπεξέλθουν και να βγουν από μια κρίση πιο δυνατές και με περισσότερους πόρους για όλα τα μέλη τους. Μερικά από τα χαρακτηριστικά των οικογενειών που συντελούν στη ρύθμιση του στρες είναι η προσπάθεια κατανόησης και ομαλοποίησης της αντιξοότητας μέσω των ενδυναμωμένων οικογενειακών σχέσεων, η συνεργατική επίλυση προβλήματος, η ευελιξία και η συναισθηματική σύνδεση και έκφραση μεταξύ των μελών (Walsh, 2003, 2011). Κάποιοι οικογενειακοί πόροι, όπως η υποστήριξη από την οικογένεια φαίνεται να σχετίζονται με καλύτερη σχολική και ψυχολογική προσαρμογή στους εφήβους όλων των οικογενειών, ανεξαρτήτως εθνικότητας (Motti- Stefanidi, 2015).

Έρευνες έχουν δείξει επίσης ότι η επίδραση της οικογένειας είναι σημαντική και για τους μετανάστες εφήβους, οι οποίοι χρειάζεται ταυτόχρονα να ανταπεξέλθουν στα

αναπτυξιακά επιτεύγματα της ηλικίας τους αλλά και στις διεργασίες επιπολιτισμού (Motti-Stefanidi & Masten, 2017 · Παυλόπουλος και συν., 2017). Έρευνες έχουν δείξει ότι η εμπιστοσύνη, οι υψηλές προσδοκίες και οι από κοινού αποφάσεις για θέματα που αφορούν την καθημερινότητα των εφήβων σχετίζονται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίτευξη (Pong et al., 2005). Σε άλλη έρευνα έχει βρεθεί ότι η λειτουργικότητα της οικογένειας για τους πρώιμους εφήβους μετανάστες είναι πολύ σημαντικός πόρος για να επιτύχουν στα αναπτυξιακά επιτεύγματα αυτής της αναπτυξιακής περιόδου (Reitz et al., 2014).

Η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού από την αρχή της ζωής του όπου διαμορφώνεται η προσκόλληση ή αλλιώς ο συναισθηματικός δεσμός με τα πρόσωπα που το φροντίζουν. Στην παιδική ηλικία προστίθενται επιμέρους γονικές λειτουργίες και πρακτικές όπως η καθοδήγηση, η υποστήριξη και τα όρια. Στην εφηβεία προστίθεται ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που είναι η παροχή αυτονομίας (Sroufe, 2005). Ερευνητικά ευρήματα έχουν υποστηρίξει ότι οι γονικές πρακτικές μπορούν να μετριάσουν τις επιπτώσεις του χαμηλού εισοδήματος τόσο στις γνωστικές ικανότητες των παιδιών όσο και στην κοινωνικο- συναισθηματική τους ανάπτυξη (Gershoff et al., 2007).

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία. Η εισαγωγή είναι διαρθρωμένη σε επτά κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά την ψυχική ανθεκτικότητα που είναι το βασικό μοντέλο πάνω στο οποίο στηρίζεται ο σχεδιασμός της έρευνας και η ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην εφηβεία για να αναδείξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ερευνητικού δείγματος. Το τρίτο κεφάλαιο περιγράφει το φαινόμενο και τις ψυχολογικές διεργασίες που συνοδεύουν τη μετανάστευση, καθώς μεγάλο μέρος του δείγματος αποτελούν οι έφηβοι μετανάστες. Το τέταρτο κεφάλαιο εστιάζει στην οικονομική κρίση και στις επιπτώσεις που αυτή έχει στην ψυχική υγεία και προσαρμογή των γηγενών και μεταναστών εφήβων. Το πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζει πώς επιδρούν δύο σημαντικές θετικές γονικές πρακτικές, ο συναισθητικός δεσμός γονέων-

παιδιών και η ενθάρρυνση της αυτονομίας των εφήβων από τους γονείς (για κάθε γονέα ξεχωριστά), στην ψυχική υγεία και προσαρμογή των εφήβων γενικά (προωθητικοί παράγοντες) και όταν βιώνουν αντιξοότητες όπως η οικονομική κρίση (προστατευτικοί παράγοντες). Το έκτο και έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζουν τους στόχους της μελέτης και τα ερευνητικά ερωτήματα, που αφορούν στο κατά πόσο μπορούν οι θετικές γονικές πρακτικές να λειτουργήσουν μετριαστικά στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στους εφήβους. Στη συνέχεια ακολουθεί η μέθοδος, τα αποτελέσματα και η συζήτηση με βάση τη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους ήταν μαζί μου σε αυτό το ταξίδι. Πρώτα από όλους την καθηγήτρια και βασική μου επόπτρια ομότιμη πλέον καθηγήτρια Φρόσω Μόττη- Στεφανίδη καθώς ήταν εκείνη που πίστεψε στις ικανότητές μου και με παρότρυνε για τη διδακτορική διατριβή και εκείνη που δεσμεύτηκε να με συνοδεύσει ως την ολοκλήρωσή της κάτω από αντίξοες συνθήκες καθώς η διερεύνηση των αντιξοοτήτων της μεταβατικής περιόδου της εφηβείας συνέπεσε με μια δική μου μετάβαση στην οικογενειακή ζωή και με την δική της μετάβαση προς τη συνταξιοδότηση! Ό,τι γνωρίζω σχετικά με τις έρευνες το οφείλω κυρίως σε εκείνη. Επιπλέον ισχυροί «προστατευτικοί παράγοντες» για εμένα υπήρξαν η αδερφή μου Ελευθερία, οι γονείς μου Σπύρος και Λένα, ο σύζυγός μου Αργύρης και η πεθερά μου Βάσω που πέρασαν όλες μου τις διακυμάνσεις και δεν έπαψαν να με στηρίζουν με λέξεις και με πράξεις. Χωρίς αυτούς δεν θα είχα μπορέσει να συνδυάσω την οικογενειακή ζωή με δύο παιδιά, την εργασία και το διδακτορικό. Σημαντικότερος πόρος για εμένα ήταν επίσης ο καθηγητής Βασίλης Παυλόπουλος που παρά τις όποιες αντιξοότητες ήταν πάντα εκεί για εμένα όποτε τον χρειάστηκα τόσο με τις συμβουλές του όσο και με την υποστήριξή του. Ευχαριστώ την τριμελή επιτροπή για το χρόνο που αφιέρωσε, τους συμμετέχοντες στην έρευνα και τους συνεργάτες για το συντονισμό και την διεξαγωγή της έρευνας καθώς λειτουργήσαμε όλοι μαζί ως μία ομάδα κάτω από την ασφαλή και έμπειρη

καθοδήγηση της κυρίας Φρόσως Μόττη- Στεφανίδη. Τέλος, ευχαριστώ τους φίλους μου που αποτέλεσαν τον ευρύτερο κύκλο υποστήριξης.

Στο ταξίδι μου αυτό έμαθα ότι ένας βασικός πόρος που λειτουργεί προστατευτικά ώστε να ανακάμπτει κανείς από τις όποιες αντιξοότητες είναι το σχεσιακό υποστηρικτικό δίκτυο. Το είχα και το έχω και είμαι ευγνώμων! Άλλοι το λένε καλή τύχη και άλλοι το λένε Θεό, εγώ το λέω και τα δυο.

Γονικές Πρακτικές, Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία Γηγενών και Μεταναστών Εφήβων κατά την Περίοδο της Οικονομικής Κρίσης

Ψυχική Ανθεκτικότητα

Η ψυχική ανθεκτικότητα αφορά γενικότερα όλα τα συστήματα και αναφέρεται στην ικανότητά τους να αντιστέκονται ή να ανακάμπτουν μετά από σημαντικές προκλήσεις που απειλούν τη σταθερότητα, τη βιωσιμότητα ή την ανάπτυξή τους (Masten, 2014a· O' Dougherty Wright et al., 2013). Το αποτέλεσμά της, είναι η θετική προσαρμογή, η ανάπτυξη και η λειτουργικότητα του κάθε συστήματος (Fergus & Zimmerman, 2005). Η ψυχική ανθεκτικότητα δεν αποτελεί ξεχωριστό χαρακτηριστικό στοιχείο, αλλά νοείται ως ένα σύνολο διαδικασιών σε σχέση και σε αλληλεπίδραση με τις εκάστοτε αντιξοότητες και συνθήκες (Rutter, 2012). Αφορά τα συστήματα αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις και αλληλεπιδράσεις (Lerner et al., 2013· Masten, 2014a).

Ο όρος «ψυχική ανθεκτικότητα» συναντάται όλο και συχνότερα στα εκπαιδευτικά και κλινικά πλαίσια, στη βιβλιογραφία της επιστημονικής και αναπτυξιακής έρευνας καθώς και στους πολιτικούς σχεδιασμούς. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να γίνεται πλέον επιτακτική η ανάγκη αποσαφήνισης του όρου (Aburn et al., 2016· Welsh, 2014). Ο όρος αναφέρεται σε μια δυναμική και πολυδιάστατη διαδικασία που οδηγεί στη θετική προσαρμογή ενός ατόμου, ενώ αυτό υπόκειται σε σημαντικές αντιξοότητες (Luthar et al., 2000· 2015).

Για να θεωρηθεί ένα άτομο ψυχικά ανθεκτικό πρέπει να πληρούνται δύο κρίσιμες προϋποθέσεις: (1) η έκθεσή του σε σοβαρό κίνδυνο ή σοβαρές βιολογικές ή περιβαλλοντικές αντιξοότητες που θέτουν την ψυχική υγεία και την ψυχολογική επάρκεια των περισσότερων ατόμων σε κίνδυνο και (2) η θετική προσαρμογή του παρά το γεγονός ότι συμβαίνουν πολλές αντιξοότητες στην αναπτυξιακή του πορεία (Luthar et al., 2000· Masten & Tellegen, 2012· Masten, 2014a).

Η ψυχική ανθεκτικότητα μπορεί να νοηθεί (α) ως ομαλή ανάπτυξη στο πλαίσιο συσσωρευμένων παραγόντων κινδύνου για αναπτυξιακά προβλήματα, (β) ως ομαλή λειτουργία σε περίοδο έντονων αντιξοοτήτων, (γ) ή/ και ως ικανότητα για επαναφορά σε ομαλή λειτουργία μετά από κάποια καταστροφική αντιξοότητα ή σοβαρή αποστέρηση (Masten, 2007). Τα τελευταία χρόνια η έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας έχει ερευνηθεί σε πολλά διαφορετικά είδη συστημάτων. Αποτελεί μια γενική προσέγγιση ανάλυσης των συστημάτων με έμφαση στην ικανότητα ανάκαμψης ενός συστήματος μετά από ένα σοκ ή τη διατήρηση της ισορροπίας του υπό συνθήκες ύπαρξης χρόνιας αντιξοότητας (Welsh, 2014).

Καθώς πολλά συστήματα βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους, είναι ενσωματωμένα το ένα μέσα στο άλλο και αλληλοεπηρεάζονται, η ψυχική ανθεκτικότητα αποκτά μια ιδιαίτερα πολύπλοκη σημασία. Πλήθος θεωριών και επιστημών επικεντρώνεται στα βιολογικά, οικολογικά, οικογενειακά, αναπτυξιακά και σχεσιακά συστήματα. Σκοπός τους είναι να διαφωτίσουν τις διαφορετικές πτυχές της ανθεκτικότητας και των σύνθετων προσαρμοστικών συστημάτων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους (Masten, 2014b).

Η ψυχική ανθεκτικότητα διαφέρει από την συνήθη προσαρμογή ως προς το ότι εμφανίζεται κάτω από αντίξοες συνθήκες που προκαλούν ψυχολογική πίεση. Για αυτό θεωρείται ως μη αναμενόμενη. Παρόλα αυτά όμως πολλοί άνθρωποι εμφανίζουν ψυχική ανθεκτικότητα ως εγγενή ικανότητα ανάκαμψης και διαχείρισης αντίξοων συνθηκών (Barber & Doty, 2013). Σχετικά με τα παιδιά, επίσης, κάποια εμφανίζουν ιδιαίτερη ικανότητα και έχουν στη διάθεσή τους πολλές πηγές υποστήριξης για να ξεπεράσουν μεγάλες δυσκολίες. Εντούτοις, τα περισσότερα αντιμετωπίζουν τις αντιξοότητες χάρη σε κοινούς, συνήθεις προστατευτικούς παράγοντες και πόρους. Το φαινόμενο αυτό ορίζεται ως *κοινή καθημερινή μαγεία* (ordinary magic) (Masten, 2014a). Ο Rutter (2012) υποστηρίζει ότι είναι πιθανό η λειτουργία των ίδιων των προστατευτικών παραγόντων να αλλάζει με αποτέλεσμα κατά την παρουσία αντιξοότητας να ενισχύουν την ψυχική ανθεκτικότητα.

Η ψυχική ανθεκτικότητα διαφέρει από την έννοια της αντοχής και του άτρωτου. Η αντοχή διαφέρει από την ανθεκτικότητα ως προς το ότι το άτομο αντέχει να υφίσταται και να υπομένει μια σημαντική αντιξοότητα. Αυτό όμως δε σημαίνει απαραίτητα ότι το άτομο επιδεικνύει ιδιαίτερα θετική προσαρμογή κατά τη διάρκεια αυτής της αντιξοότητας (Earvolino-Ramirez, 2007). Το άτρωτο από την άλλη πλευρά υποδηλώνει την έλλειψη ευαλωτότητας ως εγγενές μόνιμο χαρακτηριστικό (Earvolino-Ramirez, 2007· Rutter, 2012).

Οι Aburn et al. (2016) συνέλεξαν αρχικά 2.429 άρθρα για την ψυχική ανθεκτικότητα. Μετά από ανασκόπηση των 100 πιο αντιπροσωπευτικών σύγχρονων αγγλόγλωσσων άρθρων κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται ένας παγκόσμιος, κοινά αποδεκτός ορισμός για την ψυχική ανθεκτικότητα. Υπάρχουν όμως στοιχεία που την ορίζουν και είναι κοινά στις περισσότερες έρευνες: περαιτέρω αύξηση για να υπερνικηθεί η αντιξοότητα, προσαρμογή, «συνήθης μαγεία», καλή ψυχική υγεία και ικανότητα ανάκαμψης.

Ιστορική Αναδρομή

Η ψυχική ανθεκτικότητα άρχισε να μελετάται από ορισμένους ψυχολόγους και παιδοψυχίατρους ήδη από τη δεκαετία του 1970, (Μόττη- Στεφανίδη, 2005α· Goldstein & Brooks, 2013). Το επιστημονικό ενδιαφέρον άρχισε να μεταφέρεται από τα ψυχοπαθολογικά συμπτώματα στα χαρακτηριστικά που προβλέπουν την ψυχική υγεία και την ομαλή ψυχολογική προσαρμογή. Τις δεκαετίες του 1970 και 1980 έγιναν σημαντικές διαχρονικές έρευνες για την προσαρμογή παιδιών που θεωρητικά βρίσκονταν σε κίνδυνο για εμφάνιση ψυχοπαθολογίας. Παρατηρήθηκε ότι τα αναπτυξιακά μονοπάτια της εξέλιξης των παιδιών που μελετιούνταν εμφάνιζαν μεγάλη ποικιλία. Μάλιστα ένα σημαντικό ποσοστό από αυτά κατάφερε να προσαρμοστεί επιτυχώς παρά τις αντιξοότητες (Kumpfer, 2002· Masten, 2014a). Ενδεικτικά, τέτοιες έρευνες – ορόσημα ήταν της Werner που μελέτησε βρέφη γεννημένα το 1955 ως τα 32 τους χρόνια στη νήσο Kauai της Χαβάη (Werner, 1995) και του Garmezy (1974) που μελέτησε παιδιά γονέων με σχιζοφρένια από την παιδική ηλικία ως την

όψιμη εφηβεία και συνεχίστηκε από τους νεότερους (για ιστορική αναδρομή βλ. Μόττη-Στεφανίδη, 2005α· Masten & Tellegen, 2012· Masten 2014a).

Ταυτόχρονα προέκυψαν και εξελίχθηκαν στον τομέα της ψυχοπαθολογίας, η αναπτυξιακή ψυχοπαθολογία και η ψυχική ανθεκτικότητα. Η τελευταία προέρχεται από το συνδυασμό πολλών επιστημών μαζί, αλλά κυρίως της εξελικτικής και της κλινικής επιστήμης με σημαντικό πρωτοστάτη σε αυτή τη διεπιστημονική προσέγγιση, τον Norman Garmezy (Masten & Cicchetti, 2012). Από την γέννηση αυτού του κλάδου ως σήμερα η ψυχική ανθεκτικότητα έχει μελετηθεί σε τέσσερα κύματα.

Αρχικά, η ψυχική ανθεκτικότητα μελετήθηκε σε διάφορους τομείς και καταστάσεις με σκοπό να εντοπιστούν τα χαρακτηριστικά του ατόμου, της οικογένειας, των σχέσεων ή του περιβάλλοντος που την προωθούν. Στη συνέχεια δόθηκε έμφαση στις διαδικασίες που συμβαίνουν μεταξύ αυτών των χαρακτηριστικών και οδηγούν στην ψυχική ανθεκτικότητα διαχρονικά. Έπειτα άρχισε να ερευνάται πειραματικά μέσω προγραμμάτων πρόληψης και αντιμετώπισης που βασίζονταν στο μοντέλο της ψυχικής ανθεκτικότητας. Στο τέταρτο κύμα πλέον, ενσωματώνονται και οι νευροβιολογικές βάσεις του οργανισμού και οι αλληλεπιδράσεις του με το περιβάλλον που εξηγούν και συμβάλλουν στην ψυχική ανθεκτικότητα (Kalisch et al., 2015· Masten, 2007· O'Dougherty Wright et al., 2013).

Η Πολυσύνθετη Φύση της Ψυχικής Ανθεκτικότητας -το Κοινωνικο-οικολογικό Πλαίσιο

Όπως προαναφέρθηκε πολλαπλά συστήματα και σχέσεις επηρεάζουν την ψυχική ανθεκτικότητα. Ένα άτομο μπορεί να θεωρηθεί ως σύστημα που αναπτύσσεται. Αυτό το σύστημα είναι ενσωματωμένο μέσα σε άλλα ευρύτερα συστήματα τα οποία επίσης εξελίσσονται, αλληλοεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν με το άτομο με ένα δυναμικό τρόπο (Masten, 2016· Walsh, 2016). Έτσι η ψυχική ανθεκτικότητα αλλάζει και εξαρτάται από αυτές τις αλληλεπιδράσεις που αλλάζουν μέσα στο χρόνο. Η ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών, για παράδειγμα, εξαρτάται από την ψυχική ανθεκτικότητα της οικογένειας. Η

ψυχική ανθεκτικότητα της οικογένειας επίσης εξαρτάται από την ανθεκτικότητα άλλων συστημάτων που την υποστηρίζουν, όπως το κοινωνικό σύστημα. Στη σύνδεση και στην αλληλεπίδραση όλων αυτών των συστημάτων σημαντικό ρόλο παίζουν οι μεταξύ τους διεργασίες, το πώς δηλαδή σχετίζονται μεταξύ τους (Magnuson & Stattin, 2006· Masten, 2016· Masten & Monn, 2015· Walsh, 2016).

Ο Bronfenbrenner (1986· Bronfenbrenner & Morris, 2006) εισήγαγε ένα βασικό μοντέλο στο οποίο έχει βασιστεί όλη η σύγχρονη βιβλιογραφία σχετικά με τις αλληλεπιδράσεις και τις διεργασίες των αναπτυσσόμενων συστημάτων μεταξύ τους και με το περιβάλλον. Το βιο-οικολογικό μοντέλο, όπως ονομάστηκε, συμπεριέλαβε τέσσερα επάλληλα επίπεδα του οικολογικού πλαισίου. Αυτά επηρεάζουν την έκφραση των γονιδίων και πολλούς άλλους μηχανισμούς που είναι αποτέλεσμα πολύπλοκων και αμφίδρομων αλληλεπιδράσεων ατόμου- περιβάλλοντος. Ανάλογα με την εγγύτητα προς το άτομο και την αμεσότητα της επιρροής τους σε αυτό διακρίνονται σε: μικροσύστημα, μεσοσύστημα, εξωσύστημα και μακροσύστημα όπως περιγράφεται παρακάτω.

Το μικροσύστημα περιλαμβάνει δραστηριότητες, κοινωνικούς ρόλους, και διαπροσωπικές σχέσεις που βιώνει το αναπτυσσόμενο άτομο στο εγγύτερο περιβάλλον του, στο οποίο συμμετέχει ενεργά. Βέβαια στην αλληλεπίδραση του ατόμου με τα εγγύτερα περιβάλλοντα καθοριστικό ρόλο παίζουν και τα ατομικά του χαρακτηριστικά. (Bronfenbrenner & Morris, 2006). Το μεσοσύστημα αναφέρεται στις αλληλεπιδράσεις αυτών των πλαισίων. Για παράδειγμα, αναφορικά με τα παιδιά, αυτά τα περιβάλλοντα είναι η οικογένεια, το σχολείο και οι συνομήλικοι στη γειτονιά. Για έναν ενήλικα είναι η οικογένεια, η εργασία και η κοινωνική ζωή. Το εξωσύστημα περιλαμβάνει περιβάλλοντα που επηρεάζουν και επηρεάζονται έμμεσα από το άτομο επηρεάζοντας τα περιβάλλοντα στα οποία συμμετέχει ενεργά. Για παράδειγμα, για ένα παιδί, εξωσύστημα αποτελούν οι φίλοι και η εργασία των γονέων, το σχολείο των αδελφών, οι δραστηριότητες του σχολείου και της

γειτονιάς κ.ά. Τέλος, το μακροσύστημα περιλαμβάνει την κουλτούρα, την ιδεολογία και το σύστημα πεποιθήσεων που διαποτίζουν τη μορφή, το περιεχόμενο και τον τρόπο σύνδεσης των μικρότερων συστημάτων. Ένα παράδειγμα είναι το βιοτικό επίπεδο μιας χώρας ή οι διαφορές ανάμεσα σε διαφορετικές εθνικές ομάδες που ζουν στην ίδια χώρα (Bronfenbrenner & Morris, 2006).

Μια άλλη σημαντική παράμετρος κατά τους Bronfenbrenner και Morris (2006) που διαπερνά και επηρεάζει όλα τα διαδοχικά επίπεδα είναι ο χρόνος, ή αλλιώς το χρονοσύστημα. Επισημαίνουν ότι η πορεία της ζωής ενός ατόμου είναι ενσωματωμένη και καθορίζεται από τη ροή της ιστορίας. Επίσης, είναι καθοριστικό σε ποια χρονική στιγμή στη ζωή ενός ατόμου θα συμβούν κάποια γεγονότα ή σημαντικές μεταβάσεις. Τέλος, οι ζωές των ανθρώπων αλληλοεξαρτώνται και αντανακλούν τις κοινωνικές και ιστορικές επιρροές. Οι Elder και Shanahan (2006) κινούνται στην ίδια ιδέα τονίζοντας ότι οι ζωές των ανθρώπων συνδέονται, αλληλεξαρτώνται και αντανακλούν τις κοινωνικο-ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώνονται.

Πάνω στην προσέγγιση του Bronfenbrenner, που είναι θεμελιώδης, στηρίχθηκε ο Ungar (2008, 2011) για να ορίσει την ψυχική ανθεκτικότητα δίνοντας επίσης έμφαση στις αλληλεπιδράσεις των συστημάτων, στον πολιτισμό και στο πλαίσιο στο οποίο αλληλεπιδρούν. Η ψυχική ανθεκτικότητα ορίζεται από τον Ungar (2008) ως η ικανότητα των ατόμων να στρέφονται προς παράγοντες διατήρησης της υγείας και της ευεξίας όταν εκτίθενται σε περιβαλλοντικές ή ψυχολογικές αντιξοότητες. Ταυτόχρονα όμως είναι και η ικανότητα των περιβαλλόντων του ατόμου (οικογένεια, κοινότητα, πολιτισμός) να παρέχουν αυτούς τους πόρους με τρόπο που να μπορούν να αξιοποιηθούν.

Οι Ungar et al. (2013) χρησιμοποιούν όλους τους όρους του Bronfenbrenner για να περιγράψουν τα διαδοχικά επίπεδα τα οποία αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν την ανάπτυξη του ατόμου και τις διαδικασίες της ψυχικής ανθεκτικότητας. Σύμφωνα με το κοινωνικο-

οικολογικό πλαίσιο της ψυχικής ανθεκτικότητας που εισήγαγε ο Ungar (2015) η διάγνωση της ψυχικής ανθεκτικότητας βασίζεται σε 5 άξονες: (1) την έκθεση σε αντιξοότητα, (2) τους προστατευτικούς παράγοντες, (3) την ικανότητα του περιβάλλοντος να παρέχει αυτούς τους παράγοντες, (4) την αίσθηση επιτυχούς προσαρμογής από το ίδιο το άτομο και (5) την αναγνώριση των διαδικασιών προσαρμογής από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνουν.

Κάθε κοινωνία που βρίσκεται σε κρίση μπορεί να προσφέρει διαφορετικούς πόρους στα άτομα και τις οικογένειες που ζουν και εξελίσσονται μέσα σε αυτή. Ο Ungar (2008) φέρνει ως παράδειγμα έναν νέο από αγροτική περιοχή της Ινδίας που κατατάσσεται σε παραστρατιωτική οργάνωση για να εξασφαλίσει την αίσθηση του ανήκειν και του προσωπικού νοήματος της ζωής, την υποστήριξη της εθνικής και πολιτιστικής του ταυτότητας, την ύπαρξη κοινωνικού υποστηρικτικού δικτύου, την αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας και χρήματα που σχετίζονται με την υγιή προσαρμογή (Ungar, 2008).

Η Panter- Brick (2015) μελετώντας την ψυχική ανθεκτικότητα στο λαό της Παλαιστίνης επίσης αναφέρεται στο πολιτιστικό πλαίσιο και στη συστημική διάσταση της ανθεκτικότητας εστιάζοντας στα χαρακτηριστικά που προσδίδει κάθε πολιτισμός στην ψυχική ανθεκτικότητα ανάλογα με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει. Αναφέρεται επίσης και στη λαϊκή άποψη για την ανθεκτικότητα και για τους παράγοντες επικινδυνότητας, που επηρεάζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων περισσότερο και από τα αποδεδειγμένα επιστημονικά συμπεράσματα (Panter- Brick, 2014).

Η σύγχρονη τάση προσέγγισης της ψυχικής ανθεκτικότητας είναι συστημική και διαχρονική. Οι ερευνητές της ψυχικής ανθεκτικότητας επικεντρώνονται στα παιδιά και στις οικογένειές τους σε σχέση με όλα τα άλλα κοινωνικο-οικολογικά πλαίσια στα οποία είναι

ενσωματωμένα και με τα οποία αλληλεπιδρούν κατά μήκος του χρόνου (Masten, 2016· Ungar, 2015).

Αναπτυξιακά Επιτεύγματα, Μεταβάσεις και Αναπτυξιακά Μονοπάτια

Η ψυχική ανθεκτικότητα δεν είναι ένα γενικό και μόνιμο χαρακτηριστικό του ατόμου. Το γεγονός ότι ένα άτομο παρουσιάζει ψυχική ανθεκτικότητα σε έναν τομέα της ζωής του σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι αυτό θα έχει καλή προσαρμογή κάθε λεπτό της μέρας του, κάτω από οποιαδήποτε συνθήκη και για πάντα (Masten & Powell, 2003, p.4). Η ψυχική ανθεκτικότητα είναι από τη φύση της αναπτυξιακή. Γι' αυτό το λόγο είναι σημαντική η εξέταση της ψυχικής ανθεκτικότητας αναπτυξιακά. Όπως προαναφέρθηκε, η δεύτερη προϋπόθεση για να υπάρξει ψυχική ανθεκτικότητα είναι η επαρκής προσαρμογή του ατόμου παρά την ύπαρξη έντονων αντιξοοτήτων. Η ψυχοκοινωνική επάρκεια επομένως συνδέεται άμεσα με την ψυχική ανθεκτικότητα και αναφέρεται στην θετική προσαρμογή ενός ατόμου στο περιβάλλον. Δηλαδή στην επιτυχή εκπλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων που αντιστοιχούν στην ηλικία και το φύλο του και ανάλογα με τον πολιτισμό, την εποχή και την κοινωνία στην οποία ανήκει (Masten & Coatsworth, 1998· Masten, 2014b).

Τα αναπτυξιακά επιτεύγματα είναι ψυχοκοινωνικά ορόσημα ή κατακτήσεις που αναμένονται από τα άτομα σε διαφορετικές ηλικιακές περιόδους ανάλογα με το ιστορικό ή πολιτιστικό πλαίσιο στο οποίο ανήκουν και συχνά λειτουργούν ως κριτήρια για το επίπεδο λειτουργικότητας και επάρκειας ενός ατόμου στη ζωή (Masten & Coatsworth, 1998· O' Dougherty Wright et al., 2013, p. 17). Κάποια επιτεύγματα θεωρούνται παγκόσμια όπως η εκμάθηση βάρδιας ή ομιλίας, άλλα συναντώνται στις αναπτυγμένες κοινωνίες, όπως η εκμάθηση της ανάγνωσης, ενώ άλλα επηρεάζονται από το συγκεκριμένο πολιτιστικό πλαίσιο (Masten, 2014a).

Πίνακας 1

Τυπικά Αναπτυξιακά Επιτεύγματα ανά Ηλικία

Βρεφική ηλικία

Διαμόρφωση προσκόλλησης με το άτομο που το φροντίζει (μητέρα)

Εκμάθηση καθίσματος και μπουσουλήματος

Αρχή επικοινωνίας με κινήσεις και γλώσσα

Προσχολική ηλικία

Εκμάθηση ομιλίας και τρεξίματος

Εκμάθηση μητρικής γλώσσας

Ακολουθία απλών εντολών

Παιχνίδι με άλλα παιδιά

Πρώμη σχολική ηλικία

Φοίτηση στο σχολείο και ανάλογη συμπεριφορά

Συναναστροφή με άλλα παιδιά

Σεβασμός και υπακοή στους μεγάλους

Αρχή στενών φιλικών σχέσεων

Εφηβεία

Αφομοίωση της φυσικής ωρίμανσης

Επιτυχής μετάβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ακαδημαϊκή επίτευξη

Τήρηση νόμων και κανόνων της κοινωνίας

Θρησκευτική δέσμευση

Στενές φιλικές σχέσεις

Αρχή εξερεύνησης ταυτότητας, ρομαντικών σχέσεων και επαγγέλματος

Πρώμη ενήλικη ζωή

Επίτευξη συνοχής του εαυτού

Διαμόρφωση στενής ρομαντικής σχέσης

Συμβολή στην οικογένεια ή στην κοινότητα

Διαμόρφωση επαγγελματικής πορείας

Απόκτηση οικογένειας

Αρχή κοινωνικο-πολιτικής συμμετοχής

Σημείωση. Ann Masten, 2014b.

Μερικά τυπικά αναπτυξιακά επιτεύγματα ανάλογα με τις αναπτυξιακές περιόδους από τη βρεφική ηλικία ως την πρόιμη ενηλικίωση παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 όπως τα παρουσίασε η Ann Masten (2014b).

Στη μέση ενήλικη ζωή μερικά βασικά αναπτυξιακά επιτεύγματα είναι η διατήρηση ικανοποιητικής σχέσης με το σύντροφο, η καθοδήγηση και η στήριξη των παιδιών, η σχέση με τους ηλικιωμένους γονείς και η αποδοχή των οργανικών αλλαγών λόγω ωρίμανσης. Σημαντικό επίτευγμα είναι και η ικανοποιητική σχέση με τη δουλειά και η εξισορρόπηση δουλειάς και προσωπικής ζωής. Τέλος, στην ώριμη ενήλικη ζωή, της οποίας το όριο έχει παραταθεί κυριαρχεί η ικανότητα προσαρμογής σε αλλαγές σε όλους τους παραπάνω τομείς (π.χ. αλλαγή δομής στην οικογένεια λόγω απώλειας ή διαζυγίου, αλλαγή δουλειάς και κοινωνικού περίγυρου λόγω μετανάστευσης) και η αντιμετώπιση χρόνιων ή σοβαρών ασθενειών του εαυτού και των οικείων (Hutteman et al., 2014).

Πέρα από την ηλικία και άλλοι παράγοντες παίζουν ρόλο στον ορισμό των αναπτυξιακών επιτευγμάτων όπως οι κοινωνικές απαιτήσεις και το ιστορικό πλαίσιο. (Hutteman et al., 2014). Για παράδειγμα, ένας νέος ορισμός έχει προκύψει για τους πρώιμους ενήλικες 18 έως 25 ετών που ακόμα δεν μπορούν να αναλάβουν όλους τους ρόλους του ενήλικα, αλλά προετοιμάζονται για αυτούς. Είναι οι λεγόμενοι *αναδυόμενοι ενήλικες*, τα αναπτυξιακά επιτεύγματα των οποίων ελαφρώς διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους ενήλικες (Arnett, 2000).

Οι μεταβάσεις από το ένα αναπτυξιακό στάδιο στο άλλο συγκεντρώνουν έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον. Τα μεταβατικά στάδια αποτελούν προκλήσεις. Ιδιαίτερα κατά τις μεταβάσεις, μπορεί κάποιος να παραμείνει σε μια πορεία ομαλής ή δυσλειτουργικής προσαρμογής. Μπορεί να ανακάμψει από μια περίοδο μειωμένης προσαρμοστικότητας ή να εκπέσει σε λιγότερο θετική προσαρμογή. Επομένως, η ψυχική ανθεκτικότητα δεν είναι αμετάβλητη, (Cicchetti, 2013).

Πολλαπλά συστήματα που ευθύνονται για την ομαλή προσαρμογή του ατόμου στο εκάστοτε περιβάλλον βρίσκονται σε αλλαγή προσφέροντας ευκαιρίες για αναδιοργάνωση. Έτσι, κατά τη διάρκεια αυτών των μεταβάσεων είναι πιθανή η εμφάνιση μορφών ψυχικής ανθεκτικότητας ή ψυχοπαθολογίας (Masten et al., 2004). Η κοινωνία η ίδια ενδιαφέρεται για αυτές τις μεταβάσεις καθώς έχει επινοήσει στρατηγικές και πλαίσια ένταξης των ατόμων που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο με σκοπό τη θετική προσαρμογή τους (Masten et al., 2004). Η εφηβεία είναι μία από τις πιο σημαντικές μεταβατικές περιόδους (Fuligni & Eccles, 1993· Graber & Brooks-Gunn, 1996· Schulenberg et al., 1997).

Η επιτυχής μετάβαση από το ένα αναπτυξιακό στάδιο στο άλλο γίνεται βαθμιαία. Στηρίζεται σε προηγούμενες επιτυχείς μεταβάσεις καθώς και σε τρέχοντες διαθέσιμους υποστηρικτικούς πόρους (Roisman et al., 2004). Συνήθως υπάρχει μια συνέχεια της προσαρμογής κατά την ανάπτυξη και συχνά η θετική προσαρμογή σε ένα πρώιμο αναπτυξιακό στάδιο συνδέεται με καλύτερη προσαρμογή και σε επόμενα αναπτυξιακά στάδια, εντούτοις παιδιά που είχαν χαρακτηριστεί ως δυσπροσαρμοστικά στην παιδική τους ηλικία, χαρακτηρίστηκαν ως θετικά προσαρμοσμένα στην εφηβεία. Επομένως, ενώ η επάρκεια αναφέρεται στο επίπεδο λειτουργικότητας και προσαρμογής μια δεδομένη χρονική στιγμή, η ψυχική ανθεκτικότητα αποτελεί μια αναπτυξιακή διαδικασία μέσα στο χρόνο που μπορεί να μελετηθεί σε όλο το εύρος ενός αναπτυξιακού μονοπατιού (Yates et al., 2003).

Ο όρος «αναπτυξιακό μονοπάτι» χρησιμοποιήθηκε για να δείξει την μοναδική πορεία κάθε ατόμου στα αναπτυξιακά στάδια. Το αναπτυξιακό μονοπάτι δείχνει σε ποια στιγμή και για ποιους λόγους αρχίζει η ανάπτυξη να αποκλίνει από τη φυσιολογική της πορεία ή το αντίθετο. Δείχνει επίσης πώς συνεργούν στο πέρασμα του χρόνου οι παράγοντες επικινδυνότητας και οι προστατευτικοί παράγοντες και ποιοι από αυτούς συμβάλλουν στη διατήρηση (συνέχεια) ή στην εξάλειψη (ασυνέχεια) κάποιας διαταραχής (Cicchetti & Toth, 2009). Τα αναπτυξιακά μονοπάτια επηρεάζονται από πλήθος ψυχοκοινωνικών,

πολιτισμικών, βιολογικών, γνωστικών και άλλων παραγόντων και από εξελικτικές διαδικασίες που συμβάλλουν στην διαμόρφωση ψυχοπαθολογικών φαινομένων ή που την αποτρέπουν. Δηλαδή, είναι σημαντικά γιατί δείχνουν όχι μόνο τους παράγοντες που συντελούν σε μια εκτροπή προς την ψυχοπαθολογία, αλλά και αντίθετα, και εκείνους τους παράγοντες που συντελούν σε μια εκτροπή προς μία πιο υγιή προσαρμογή. (Cicchetti, 2013· Masten, 2014b· Wenar & Kerig, 2008).

Υπάρχουν αρκετά αναπτυξιακά μονοπάτια που οδηγούν στην ψυχική ανθεκτικότητα στο πλαίσιο ύπαρξης κάποιας οξείας ή χρόνιας αντιξοότητας. Το καθένα αποτελεί μια διαφορετική πορεία προς μια επιτυχή προσαρμογή μέσα στο χρόνο και σχετίζεται με την έναρξη κάποιας τραυματικής εμπειρίας ή με την αλλαγή του επιπέδου αντιξοότητας. Τα αναπτυξιακά μονοπάτια συχνά αναδεικνύουν την ικανότητα διατήρησης της ομαλής προσαρμογής ή της ανάκαμψης μετά από έντονο στρες. Σε κάποιες περιπτώσεις αναδεικνύουν ακόμα και την ικανότητα βελτίωσης της λειτουργίας ως αντιμετώπιση της αντιξοότητας (Masten, 2014a, 2016).

Τα αναπτυξιακά μονοπάτια είναι τόσο περίπλοκα που δεν μπορεί η πορεία τους να εξηγηθεί μονοδιάστατα, αλλά μόνο μέσω αλληλεπιδράσεων των διαφόρων παραγόντων. Επίσης, ισχύει η αρχή της ομο-τέλειας (equifinality) και η αρχή της πολύ-τέλειας (multifinality), σύμφωνα με τις οποίες, ίδια εξελικτικά μονοπάτια μπορούν να οδηγήσουν σε διαφορετική μορφή ψυχοπαθολογίας (Cicchetti, 2013) ή διαφορετικά εξελικτικά μονοπάτια να οδηγήσουν στην ίδια μορφή διαταραχής αντίστοιχα (Cicchetti & Rogosch, 2002). Η μελέτη τους επιτυγχάνεται πλέον μέσω εξελιγμένης στατιστικής επεξεργασίας στοιχείων από διαχρονικές έρευνες με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις και πραγματοποιείται τόσο μέσα από τον κλάδο της ψυχικής ανθεκτικότητας όσο και από τον κλάδο της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας (Masten, 2014a).

Η αναπτυξιακή ψυχοπαθολογία μελετά επίσης τι μπορεί να πήγε στραβά σε ένα μονοπάτι που οδήγησε έστω και πολύ αργότερα σε ψυχοπαθολογία, τι προηγείται και τι έπεται κατά τη μελέτη των αναπτυξιακών μονοπατιών, αλλά και ποιες σταθερές αναπτυξιακές διαδικασίες πραγματοποιούνται κατά την τυπική ανάπτυξη (Cicchetti & Rogosch, 2002). Και οι δύο επιστήμες όμως μελετούν από κοινού την πορεία ατόμων που διέτρεχαν κίνδυνο για εμφάνιση ψυχοπαθολογίας, αλλά δεν την εμφάνισαν. Επομένως, η ψυχική ανθεκτικότητα είναι μια έννοια και μία κατάσταση που νοείται και εξετάζεται διαχρονικά.

Τέλος, η θετική προσαρμογή μελετάται τα τελευταία 30 χρόνια και από θεωρητικούς της θετικής ανάπτυξης των νέων (Positive Youth Development- PYD). Το θεωρητικό αυτό πλαίσιο μοιράζεται πολλά με το θεωρητικό πλαίσιο της ψυχικής ανθεκτικότητας. Για παράδειγμα, ένα από τα πέντε βασικά χαρακτηριστικά (Five Cs- Competence, Confidence Connection, Character, and Caring) που συνθέτουν την θετική ανάπτυξη είναι η επάρκεια, δηλαδή η διανοητική ικανότητα και οι κοινωνικές συμπεριφορικές ικανότητες. Τα υπόλοιπα κωδικοποιημένα είναι η αυτοπεποίθηση, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, η σύνδεση και το ενδιαφέρον για τους άλλους ανθρώπους (Bowers et al., 2010; Lerner et al., 2005). Ενώ και τα δύο θεωρητικά πλαίσια εστιάζουν στη θετική προσαρμογή και στην αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων εντούτοις, στο θεωρητικό πλαίσιο της θετικής ανάπτυξης των νέων δεν υπάρχει η προϋπόθεση ύπαρξης παραγόντων επικινδυνότητας που να απειλούν τη θετική προσαρμογή.

Παράγοντες Επικινδυνότητας

Ως αντιξοότητες ή παράγοντες επικινδυνότητας που απειλούν την ομαλή προσαρμογή του ατόμου, θεωρούνται κίνδυνοι, ψυχοπιεστικοί παράγοντες, άγχη, αποστέρηση και άλλα είδη απειλής της ανθρώπινης ζωής και ανάπτυξης (Masten, 2007). Ενώ πολλοί από αυτούς αποτελούν κίνδυνο για την ομαλή προσαρμογή καθολικά, ωστόσο είναι σημαντικό αυτοί οι

παράγοντες να μην προκύπτουν από υποθέσεις, αλλά να ελέγχονται πειραματικά, ώστε να μην αλλοιώνεται η ερμηνεία της αιτιότητάς τους από άλλους διαμεσολαβητικούς γενετικούς ή περιβαλλοντικούς παράγοντες (Rutter, 2012, 2013).

Ο εντοπισμός παραγόντων επικινδυνότητας για προβλήματα ψυχικής υγείας και προβλήματα συμπεριφοράς είναι σημαντικός. Αποτελεί έναν καλό τρόπο για να εντοπιστούν ομάδες παιδιών που είχαν υψηλότερες πιθανότητες να αναπτύξουν τέτοια προβλήματα σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά. Επιπλέον, δε χρειάζεται να παρατηρηθεί ο γενικός πληθυσμός των παιδιών. Το εγχείρημα αυτό θα ήταν εξαιρετικά ακριβό (Masten, 2014b). Οι παράγοντες επικινδυνότητας εντάσσονται σε τρεις κύριες κατηγορίες: (α) γενετικοί παράγοντες ή σχέσεις με άτομα με σοβαρές ψυχικές διαταραχές (όπως παιδιά γονέων με σχιζοφρένεια), (β) έκθεση σε στρεσογόνες εμπειρίες ζωής (όπως πόλεμος, διαζύγιο, κακοποίηση) και (γ) δείκτες επικίνδυνων συνθηκών διαβίωσης (όπως πρόωρη γέννηση, χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, έφηβοι γονείς) (Masten, 2014b, p.5).

Ο Barber (2013) επισημαίνει ότι οι παράγοντες επικινδυνότητας έχουν διακριθεί ως τέτοιοι γιατί στατιστικά συνδέονται με αυξημένη πιθανότητα αναπτυξιακών προβλημάτων ή προβλημάτων προσαρμογής. Πολλοί παράγοντες επικινδυνότητας είναι καθολικοί και παγκόσμιοι. Όμως η επιρροή τους διαφέρει ανάμεσα στα άτομα και στις ομάδες λόγω του διαφορετικού τρόπου που αντιλαμβάνονται και αντιδρούν σε αυτούς τους παράγοντες.

Ο Ungar (2015) διακρίνει πέντε διαστάσεις που καθορίζουν την επιρροή των παραγόντων επικινδυνότητας στην ευημερία των παιδιών. Η σοβαρότητα και η χρονιότητα του κινδύνου είναι δύο βασικές διαστάσεις. Η εμπόλεμη κατάσταση, την οποία έχουν βιώσει αρκετοί μετανάστες και πρόσφυγες, χαρακτηρίζεται συνήθως και από τα δύο χαρακτηριστικά και συνδέεται με υψηλή ευαλωτότητα. Επίσης, ο κίνδυνος είναι πολύ μεγαλύτερος όταν ταυτόχρονα υπάρχουν αρκετοί παράγοντες επικινδυνότητας σε πολλαπλά επίπεδα και συστήματα, όπως το βιολογικό, το οικογενειακό και το κοινωνικό (Ο' Dougherty Wright et

al., 2013 · Sameroff, Gutman- Morrison & Peck, 2003· Ungar, 2015). Το επίπεδο στο οποίο εμφανίζεται ένας παράγοντας επικινδυνότητας παίζει επίσης σημαντικό ρόλο. Όσο πιο κοντινό είναι τόσο πιο άμεση επιρροή έχει (Ungar, 2015). Ακόμα, υπάρχουν παράγοντες που σχετίζονται με αλληλεπιδράσεις του μεσο ή μακροσυστήματος και μπορεί να προβλέπουν με μεγαλύτερη ακρίβεια την προσαρμογή του ατόμου (Ungar et al., 2013).

Η τέταρτη διάσταση που καθορίζει την επίδραση ενός παράγοντα επικινδυνότητας είναι η αιτιακή απόδοση που επηρεάζει την αυτοαποτελεσματικότητα του ατόμου και επομένως την ευαλωτότητα ή την ανθεκτικότητά του. Εδώ τονίζεται και η σημασία των ατομικών χαρακτηριστικών (Ungar, 2011). Τέλος, η κοινωνικο-πολιτισμική σχετικότητα συνδιαμορφώνει την επιρροή ενός παράγοντα επικινδυνότητας. Ένας παράγοντας επικινδυνότητας μπορεί σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο να μην έχει τις ίδιες επιπτώσεις που μπορεί να έχει σε ένα άλλο. Για παράδειγμα, το υψηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο μπορεί να αποτελέσει παραδόξως παράγοντα επικινδυνότητας για ένα παιδί που κινδυνεύει να βιώσει αποκλεισμό σε ένα περιβάλλον παιδιών χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου. Επίσης, ενώ η οικονομική ανέχεια αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας, έρευνες έχουν δείξει ότι υπάρχουν αρκετοί παράγοντες επικινδυνότητας για τους εφήβους και στις οικογένειες με οικονομική άνεση (Luthar & Barkin, 2012).

Δύο ακόμα αρχές που ισχύουν τόσο για τους παράγοντες επικινδυνότητας, όσο και για τους προστατευτικούς παράγοντες είναι η ομο-τέλεια (equifinality) και η πολύ-τέλεια (multifinality) που εξηγήθηκαν παραπάνω. Για παράδειγμα, ένα παιδί μπορεί να συνεχίζει να είναι επιθετικό λόγω δυσκολίας αντιμετώπισής του από το οικογενειακό του περιβάλλον, ενώ ένα άλλο λόγω δύσκολης ιδιοσυγκρασίας. Σε αυτές τις δύο περιπτώσεις θα πρέπει να εξεταστούν διαφορετικοί παράγοντες επικινδυνότητας και προστατευτικοί παράγοντες για τη μετέπειτα εξέλιξη της προσαρμογής των δύο παιδιών, ακόμα και αν η συμπεριφορά τους μοιάζει ίδια. Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση, ο ίδιος παράγοντας επικινδυνότητας μπορεί

να έχει διαφορετική επιρροή για παράδειγμα σε άτομα με διαφορετική έκφραση των γονιδίων τους (Ungar et al., 2013).

Η αλληλεπίδραση ατόμου περιβάλλοντος (Ungar, 2015), αλλά και των περιβαλλόντων μεταξύ τους είναι πολύ καθοριστική γι' αυτό και η ψυχική ανθεκτικότητα προσδιορίζεται με σύγχρονους συστημικούς ορισμούς. Η ψυχική ανθεκτικότητα προκύπτει από αλληλεπιδράσεις που συμβαίνουν σε όλα τα επίπεδα (Masten & Monn, 2015· Masten, 2016). Λόγω της πολύπλοκης αλληλεπίδρασης μεταξύ πολλαπλών συστημάτων, είναι δύσκολο να περιληφθούν όλα στην παρούσα μελέτη και να περιγραφούν αναλυτικά. Τα δύο πολύ σημαντικά περιβάλλοντα στα οποία συμμετέχουν τα παιδιά και δέχονται άμεσες επιδράσεις είναι η οικογένεια και το σχολείο (Masten et al., 2011). Επίσης, θα παρουσιαστούν μερικοί παράγοντες επικινδυνότητας από το ατομικό ως το κοινωνικό επίπεδο.

Υπάρχουν αρκετοί γνωσιακοί, γενετικοί και βιολογικοί παράγοντες καθώς και στοιχεία της προσωπικότητας που θεωρούνται υψηλής επικινδυνότητας, όμως συνήθως οι παράγοντες κινδύνου στις έρευνες για την ψυχική ανθεκτικότητα μέχρι πριν είκοσι χρόνια αφορούσαν κυρίως περιβαλλοντικούς παράγοντες (Kumpfer, 2002). Η χαμηλή αυτοαποτελεσματικότητα και η εξωτερική έδρα ελέγχου αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας (Ungar, 2015). Οι διαταραχές διαγωγής πέρα από δείκτη προσαρμογής συνιστούν επίσης έναν παράγοντα επικινδυνότητας για την μετέπειτα εξέλιξη της ζωής ενός παιδιού σε όλους τους τομείς της ζωής του. Ιδιαίτερα όταν υπάρχει συννοσηρότητα και συνδυάζονται δύο ή περισσότερες διαταραχές μαζί όπως ΔΕΠ-Υ και διαταραχή διαγωγής (Golstein & Rider, 2013).

Στην οικογένεια σημαντικοί παράγοντες επικινδυνότητας είναι η κακοποίηση ή παραμέληση των παιδιών με συνέπειες τόσο σε συναισθηματικό, και ψυχοκοινωνικό επίπεδο, όσο και σε βιολογικό επίπεδο (Cicchetti, 2013· Rutter, 2013). Το διαζύγιο ανάλογα

με τις συνθήκες που το συνοδεύουν όπως οι γονικές συγκρούσεις και ανεπίλυτες διαφωνίες, η φτωχή άσκηση του γονικού ρόλου, και η ψυχοπαθολογία των γονέων, όπως η κατάθλιψη (Rutter, 2013) αποτελούν επίσης παράγοντες επικινδυνότητας. Περισσότερα θα αναφερθούν παρακάτω υπό το πρίσμα της ψυχικής ανθεκτικότητας της οικογένειας.

Στο σχολικό πλαίσιο παράγοντες επικινδυνότητας αποτελούν η σχολική αποτυχία, η συμμετοχή σε ομάδες παραβατικών συνομηλίκων, η θυματοποίηση, η αρνητική στάση και οι χαμηλές προσδοκίες από το σχολείο, η απόρριψη από τους συνομήλικους και ο ανεπαρκής έλεγχος της συμπεριφοράς (Πετρογιάννης, 2011).

Παράγοντα επικινδυνότητας στο ευρύτερο κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο αποτελεί η εμπόλεμη κατάσταση (Tol et al., 2013· Ungar, 2015), οι έντονες πολιτικές συγκρούσεις (Barber, 2013), η μετανάστευση, η εθνική μειονότητα, η φτώχεια, η ανεργία και το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008 Rutter, 2013), η υψηλή εγκληματικότητα στην περιοχή, ο υπερπληθυσμός, η έλλειψη κοινωνικών υποδομών ή επαρκούς εξοπλισμού τους (Cicchetti, 2013), και η έλλειψη μόνιμης στέγης (Herbers et al., 2014). Τέλος, η οικονομική κρίση που σχετίζεται με αρκετούς από τους παραπάνω παράγοντες επικινδυνότητας σχετίζεται παγκοσμίως με αρνητικό αντίκτυπο στην ψυχική υγεία των παιδιών και των εφήβων (Guerra & Eboime, 2021).

Πολλοί από τους παράγοντες επικινδυνότητας για την ψυχική ανθεκτικότητα παρουσιάζονται συνοπτικά από τον Πετρογιάννη (2011, σελ. 452) (Πίνακας 2).

Προστατευτικοί Παράγοντες

Υπάρχουν κάποιοι παράγοντες που μπορούν να βοηθούν όχι μόνο ως χαρακτηριστικά, αλλά αντιπροσωπεύουν συστήματα που εμπλέκονται με την ψυχική ανθεκτικότητα. Αυτά τα συστήματα λειτουργούν προωθητικά ή προστατευτικά για την επιτυχή προσαρμογή του ατόμου και είναι απλές καθημερινές συνδυαστικές ικανότητες ή κοινωνικά συστήματα στα οποία εκτίθενται όλοι οι άνθρωποι. Η προστατευτική τους

Πίνακας 2

Παράγοντες Επικινδυνότητας για την Ψυχική Υγεία και την Προσαρμογή

<i>Παιδί</i>	<i>Οικογένεια</i>	<i>Σχολείο</i>	<i>Γεγονότα ζωής</i>	<i>Κοινότητα</i>
Πρόωρη γέννηση	<i>Χαρακτηριστικά των γονιών</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Σχολική αποτυχία 	<ul style="list-style-type: none"> • Διαζύγιο και διά- 	<ul style="list-style-type: none"> • Κοινωνικο-
Ελλιποβαρές	<ul style="list-style-type: none"> • Εφηβική εγκυμοσύνη 	<ul style="list-style-type: none"> • Επανάληψη τάξεων 	<ul style="list-style-type: none"> • λυση της οικογέ- 	<ul style="list-style-type: none"> • οικονομικές δυσχέ-
Σωματική αναπηρία	<ul style="list-style-type: none"> • Μόνοι γονείς 	<ul style="list-style-type: none"> • Θυματοποίηση 	<ul style="list-style-type: none"> • νειας 	<ul style="list-style-type: none"> • ρειες
Προγεννητική εγκε- φαλική βλάβη	<ul style="list-style-type: none"> • Ψυχιατρική διαταραχή (ιδιαίτερα κα- τάθλιψη) 	<ul style="list-style-type: none"> • Συμμετοχή σε ομάδα παραβατικών συνομη- λίκων 	<ul style="list-style-type: none"> • Πόλεμοι ή φυσικές καταστροφές 	<ul style="list-style-type: none"> • Πληθυσμιακή πυ- κνότητα και κακές συνθήκες
Τραυματισμοί στον τοκετό	<ul style="list-style-type: none"> • Ουσιοεξάρτηση • Αντικοινωνική συμπεριφορά 	<ul style="list-style-type: none"> • Απόρριψη από τους συ- νομήλικους 	<ul style="list-style-type: none"> • Θάνατος κάποιου μέλους της οικο- γένειας 	<ul style="list-style-type: none"> • διαβίωσης
Χαμηλό επίπεδο νοητικών ικανοτήτων	<i>Οικογενειακό περιβάλλον</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Αρνητικές στάσεις προς το σχολείο 		<ul style="list-style-type: none"> • Αστικότητα
Δύσκολη ιδιοσυ- γκρασία	<ul style="list-style-type: none"> • Βία στην οικογένεια και δυσαρμονία • Χαλαρή συζυγική σχέση • Αποδιοργάνωση της οικογένειας 	<ul style="list-style-type: none"> • Χαμηλές προσδοκίες από το σχολείο 		<ul style="list-style-type: none"> • Υψηλή εγκληματι- κότητα και βία στη γειτονιά
Χρόνια ασθένεια	<ul style="list-style-type: none"> • Κοινωνική απομόνωση 	<ul style="list-style-type: none"> • Ανεπαρκής έλεγχος της συμπεριφοράς 		<ul style="list-style-type: none"> • Αποδοχή της βίας ως αντίδραση στη ματαιώση
Ανασφαλής δεσμός	<ul style="list-style-type: none"> • Πολυμελείς οικογένειες 			<ul style="list-style-type: none"> • Έντονη και συνε- χής/διαρκής προβο- λή βίαιων σκηνών στα ΜΜΕ
Δυσχέρειες στην επί- λυση προβλημάτων	<ul style="list-style-type: none"> • Απουσία πατέρα • Μακρόχρονη ανεργία 			<ul style="list-style-type: none"> • Έλλειψη υπηρεσι- ών υποστήριξης
Χαμηλές κοινωνικές δεξιότητες	<ul style="list-style-type: none"> • Οικονομική ανέχεια 			<ul style="list-style-type: none"> • Κοινωνικές, φυλε- τικές ή εθνοτικές διακρίσεις
Έλλειψη ενσυναί- σθησης	<i>Στυλ γονικής συμπεριφοράς</i>			
Αποξένωση	<ul style="list-style-type: none"> • Πλημμελής εποπτεία και παρακολού- θηση του παιδιού 			
Υπερκινητικότητα	<ul style="list-style-type: none"> • Αποστασιοποιημένη, αυταρχική, έντο- να κριτική ή ασυνεπής συμπεριφορά • Απόρριψη του παιδιού • Κακοποίηση • Έλλειψη στοργής και τρυφερότητας • Πλημμελής συμμετοχή στις δραστηριότητες του παιδιού • Παραμέληση 			

Σημείωση. Πετρογιάννης (2011, σελ. 452)

ιδιότητα έχει επιβεβαιωθεί από πολλές έρευνες. Καθώς αυτά αποτελούν κοινούς πόρους και διαδικασίες από τις οποίες προκύπτει η ψυχική ανθεκτικότητα, αναφέρονται στη βιβλιογραφία και ως *καθημερινή μαγεία* (Masten, 2001, 2014b). Εντούτοις, οι προστατευτικοί παράγοντες δεν θεωρούνται ως τέτοιοι μόνο από τη φύση τους, αλλά κυρίως μέσω της αλληλεπίδρασής τους με τους παράγοντες επικινδυνότητας. Η ψυχική ανθεκτικότητα δεν αφορά απλώς την επάρκεια, αλλά εστιάζει στο τι λειτουργεί διαφορετικά

Πίνακας 3*Προστατευτικοί Παράγοντες ανά Σύστημα Προσαρμογής*δεξιότητες και χαρακτηριστικά του ίδιου του παιδιού

εύκολη ιδιοσυγκρασία
 καλό επίπεδο νοημοσύνης
 ικανότητα επίλυσης προβλήματος, αυτορρύθμισης και επίτευξης
 υψηλές προσδοκίες αυτοαποτελεσματικότητας
 θρησκευτική πίστη
 ύπαρξη κάποιου ταλέντου
 αίσθηση προσωπικής αξίας
 χιούμορ, ικανότητα επικοινωνίας,
 προσανατολισμός στο μέλλον
 αυτονομία, κοινωνική επάρκεια,
 θετική αυτοεικόνα
 έλεγχος παρόρμησης
 ζωντάνια, προθυμία για παροχή βοήθειας
 υψηλό κίνητρο επίτευξης

χαρακτηριστικά της οικογένειας

συνοχή της οικογένειας
 ζεστασιά στις οικογενειακές σχέσεις
 στενό συναισθηματικό δεσμό με έστω ένα μέλος της οικογένειας
 δημοκρατικές γονικές πρακτικές
 γονικός έλεγχος
 υποστήριξη γονέων στην εκπαίδευση, εκπαίδευση γονέων
 ανάθεση ευθυνών
 ασφαλές και σταθερό οικογενειακό περιβάλλον
 παροχή φροντίδας
 υποστηρικτικά αδέρφια, υποστηρικτικοί παππούδες
 υψηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο

χαρακτηριστικά του σχολείου, της κοινότητας και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος:

ύπαρξη υποστηρικτικού δικτύου, εκπαιδευμένοι εκπαιδευτικοί
 υποστήριξη εξωσχολικών δραστηριοτήτων στην κοινότητα και στο σχολείο
 φροντίδα, ενθάρρυνση και υψηλές προσδοκίες του σχολείου από τα παιδιά
 καλή σχέση με έναν ενήλικα (εκπαιδευτικό) που λειτουργεί υποστηρικτικά προς το παιδί ή τον έφηβο
 στενές σχέσεις με συνομηλίκους, κοινωνικά επαρκείς ομάδες συνομηλίκων
 θρησκευτικό συναίσθημα, αίσθηση ότι η ζωή έχει νόημα
 καλή δημόσια υγειονομική περίθαλψη
 γειτονιά, ήθη κι έθιμα, ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα κ.α.)

Σημείωση. Helmreich et al., 2017· Μόττη-Στεφανίδη, 2005β· Masten, 2007· Masten et al.,

2011· Πετρογιάννης, 2011· Rutter, 2013· O' DoughertyWright et al., 2013· Werner, 2013.

και προς όφελος της προσαρμογής του ατόμου, όταν σημαντικοί παράγοντες επικινδυνότητας είναι παρόντες (Rutter, 2012).

Μερικά συστήματα τέτοιων προστατευτικών παραγόντων για τα παιδιά παρουσιάζονται παρακάτω στον Πίνακα 3.

Η Χατζηχρήστου (2015, σ. 257) προσθέτει μερικούς παράγοντες ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας σε ενδοπροσωπικό και διαπροσωπικό επίπεδο όπως: α) την ικανότητα *σύναψης υποστηρικτικών σχέσεων*, β) την *υπευθυνότητα και ανάληψη πρωτοβουλιών*, που συμβάλλει στην αίσθηση ελέγχου στα πράγματα και στη διατήρηση της ηρεμίας, γ) *τις αξίες και τις προσδοκίες στη ζωή*, δ) την *αυτοπεποίθηση και την αναγνώριση των προσωπικών ικανοτήτων*, ε) *τους στόχους εντός των δυνατοτήτων και την ικανότητα επαναπροσδιορισμού τους*, και στ) την *αναγνώριση των θετικών στοιχείων*, (πρόσωπα ή καταστάσεις) που αποτελούν πηγές στήριξης.

Ο Rutter (1990) έχει επίσης προσδιορίσει τέσσερις προστατευτικούς μηχανισμούς ανάλογα με τον τρόπο που επιδρούν οι προστατευτικοί παράγοντες στην προσαρμογή του ατόμου. Ο πρώτος είναι η μείωση της επίπτωσης του κινδύνου. Για παράδειγμα, οι γονείς που ασκούν έλεγχο και καθοδηγούν τα παιδιά στις παρέες του σε περιοχές όπου δρουν συμμορίες μειώνουν την πιθανότητα παραβατικότητας των παιδιών τους. Ο δεύτερος είναι η μείωση των αρνητικών αλυσιδωτών αντιδράσεων κυρίως μέσα από την επιρροή στη διαμόρφωση σχέσεων. Για παράδειγμα, η εύκολη ιδιοσυγκρασία ενός παιδιού μειώνει τις πιθανότητες να γίνει στόχος του θυμού των αγχωμένων γονιών του. Ο τρίτος αφορά την προώθηση της αυτοεκτίμησης και της αυτό- αποτελεσματικότητας των παιδιών με αποτέλεσμα να νιώθουν ότι μπορούν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τα προβλήματα της ζωής. Για παράδειγμα, η ύπαρξη υποστηρικτικών προσωπικών σχέσεων και η επίτευξη στόχων όπως οι σχολικές επιδόσεις είναι μερικοί από τους παράγοντες που ενισχύουν την αυτοπεποίθηση. Τέταρτος παράγοντας είναι η ύπαρξη ευκαιριών που μειώνει την επίπτωση

των παραγόντων επικινδυνότητας. Για παράδειγμα, η παρακολούθηση του σχολείου, έναντι της παραίτησης και η καλλιέργεια των προσωπικών ενδιαφερόντων και ταλέντων, έναντι της άρνησής τους (Rutter, 1990).

Οι Fergus και Zimmerman (2005) συνόψισαν αρκετά διαφορετικά μοντέλα ψυχικής ανθεκτικότητας και κατέληξαν σε συμπεράσματα παρόμοια με τον Rutter. Προσέθεσαν όμως προστατευτικό παράγοντα την ίδια την αντιξοότητα σε μέτριο βαθμό. Η αντιξοότητα μικρής έντασης κινητοποιεί τα άτομα να μάθουν να την αντιμετωπίζουν και να την ξεπερνούν. Τα βοηθά επίσης να προετοιμάζονται σε περίπτωση που αυτή παρουσιαστεί σε αυξημένο επίπεδο.

Θεωρητικά είναι σαφής ο διαχωρισμός των προωθητικών παραγόντων που σχετίζονται γενικά με καλή προσαρμογή, από τους προστατευτικούς παράγοντες που σχετίζονται με την επιτυχή προσαρμογή κατά την παρουσία έντονης αντιξοότητας, όμως στην πραγματικότητα δεν είναι τόσο απλός τουλάχιστον για κάποιες μεταβλητές. (Luthar et al., 2006). Στατιστικά η διαφορά μεταξύ προωθητικών και προστατευτικών παραγόντων έγκειται στο ότι οι προωθητικοί παράγοντες έχουν την ίδια επίδραση στα διάφορα επίπεδα παράγοντα επικινδυνότητας (κύρια επίδραση), ενώ οι προστατευτικοί παράγοντες εμφάνιζαν πρόσθετη επίδραση όταν η αντιξοότητα ή κίνδυνος ήταν υψηλός (επίδραση της αλληλεπίδρασης) (Masten, 2014c).

Μέχρι τώρα παρουσιάστηκαν παράγοντες επικινδυνότητας και προστατευτικοί παράγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή του ατόμου. Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν παράγοντες που ευνοούν ή δυσχεραίνουν την προσαρμογή της οικογένειας. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η κοντινή σχέση με έναν ενήλικα που το παιδί εμπιστεύεται αποτελεί σημαντικό προστατευτικό παράγοντα. Τέτοιοι ενήλικες είναι συχνά άτομα της οικογένειας. Η οικογένεια είναι το πιο σημαντικό εγγύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο ζουν και διαμορφώνονται τα παιδιά και έχει τη δική της δυναμική σαν μονάδα που ζει και

προσαρμόζεται στις εκάστοτε καταστάσεις. Η ψυχική ανθεκτικότητα της οικογένειας δίνει έμφαση στις αλληλεπιδράσεις των μελών της, στις σχέσεις και στις δυνάμεις που προκύπτουν από αυτές (Walsh, 2016). Επομένως η επιρροή των γονέων στην ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών μπορεί να γίνει πιο κατανοητή υπό το πρίσμα της ψυχικής ανθεκτικότητας της οικογένειας.

Η Ψυχική Ανθεκτικότητα της Οικογένειας

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η ψυχική ανθεκτικότητα είναι μια δυναμική, πολυδιάστατη διαδικασία, η οποία περιλαμβάνει πολλά συστήματα που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση. Επίσης, η έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας ως ικανότητα ενός δυναμικού συστήματος να προσαρμοστεί με επιτυχία σε ένα περιβάλλον όπου απειλείται η ομαλή λειτουργικότητα, ή ανάπτυξη ή η βιωσιμότητά του, μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε μορφή συστήματος από το ανθρώπινο σώμα μέχρι την οικονομία ή το παγκόσμιο κλίμα (Masten, 2014a).

Ένα από αυτά τα συστήματα όπως αναφέρθηκε παραπάνω είναι η οικογένεια. Συχνά συγκαταλέγεται και στους παράγοντες που λειτουργούν προστατευτικά όταν λειτουργεί ομαλά, αλλά παρουσιάζεται και σαν παράγοντας επικινδυνότητας, όταν υπάρχει κάποια έντονη δυσλειτουργία (Walsh, 2016). Αυτές οι ιδιότητες της οικογένειας μελετήθηκαν ήδη από τους πρώτους ερευνητές που ασχολήθηκαν με την ψυχική ανθεκτικότητα και αναφέρθηκαν νωρίτερα. Ήδη στην έρευνα της Werner (2013) που ξεκίνησε τη δεκαετία του '60 ήταν σαφές ότι αρκετά παιδιά που ζούσαν κάτω από συνθήκες φτώχειας, περίπου το ένα τρίτο από 700 παιδιά, κατάφερε να προσαρμοστεί με επιτυχία και παρουσίασε ψυχική ανθεκτικότητα ως την ενήλικη ζωή. Το ίδιο βρέθηκε σε αρκετές διαχρονικές έρευνες σε όλη την επιστημονική κοινότητα. Σε αυτό συνετέλεσαν παράγοντες σχετικά με τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών, χαρακτηριστικά της οικογένειας και χαρακτηριστικά της ευρύτερης κοινότητας (Werner, 2013).

Οι ίδιες προϋποθέσεις που ισχύουν για την επίδειξη ψυχικής ανθεκτικότητας σε ατομικό επίπεδο, ισχύουν και για την οικογενειακή ανθεκτικότητα. Δηλαδή, θα πρέπει να υπάρχει πρώτον μια συμπεριφορά ή κατάσταση της οικογένειας που να μπορεί να μετρηθεί ώστε να αξιολογηθεί αν η οικογένεια μπορεί να ανταπεξέλθει με επάρκεια σε αυτή, δεύτερον, κάποιοι παράγοντες επικινδυνότητας, κρίσεις ή σοβαρές αντιξοότητες που να σχετίζονται με δυσκολίες στην προσαρμογή και έχουν αντίκτυπο σε όλη την οικογένεια και τρίτον, κάποιοι προστατευτικοί παράγοντες ή διεργασίες που παρά τις αντιξοότητες συμβάλλουν στην επαρκή προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας (Patterson, 2002· Walsh, 2012).

Η οικογενειακή ανθεκτικότητα είναι κάτι παραπάνω από ένα μοντέλο διαχείρισης στρες και επιβίωσης μέσα από δοκιμασίες. Η οικογένεια μπορεί να νοηθεί και ως ένα σύστημα, μια μονάδα που παρουσιάζει ή όχι ψυχική ανθεκτικότητα (Patterson, 2002· Walsh, 2003, 2012). Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, το ίδιο το άτομο αποτελεί ένα σύστημα που είναι ενσωματωμένο μέσα σε άλλα ευρύτερα συστήματα όπως η οικογένεια (Masten, 2014b). Η οπτική της οικογενειακής ανθεκτικότητας αναγνωρίζει τις δυνάμεις των γονέων και με βάση ένα συστημικό προσανατολισμό δίνει έμφαση στις σχέσεις παιδιού- γονέα, των γονέων μεταξύ τους, αλλά και στις σχέσεις με το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον (Walsh, 2003, 2016).

Η ψυχική ανθεκτικότητα της οικογένειας βασίζεται σε εκείνες τις διεργασίες ανθεκτικότητας που μπορούν να κάνουν μια οικογένεια να αντιμετωπίσει μια κρίση. Η ομαλή λειτουργία της οικογένειας μπορεί να εκτροχιαστεί από σοβαρούς στρεσογόνους παράγοντες ή συσσώρευση πολλών πιέσεων με αποτέλεσμα τη δυσλειτουργία των μελών και των σχέσεων μεταξύ τους. Η απόκριση της οικογένειας σε τέτοιες καταστάσεις είναι κρίσιμη. Καθορίζεται από τις διαδικασίες που προάγουν την ανθεκτικότητα και καθιστούν την οικογένεια ικανή να συσπειρωθεί σε δύσκολες στιγμές για να αντιμετωπίσει το στρες, να

μειώσει τον κίνδυνο δυσλειτουργίας, να λάβει προληπτικά μέτρα και να προάγει τη βέλτιστη προσαρμογή των μελών της. Το αποτέλεσμα είναι να βγει η οικογένεια ακόμα πιο δυνατή και με περισσότερους πόρους αντιμετώπισης μελλοντικών προκλήσεων. (Walsh, 2003, 2012, 2016). Η οπτική αυτή απομακρύνει την εστίαση από τα ελλείμματα της οικογένειας και την μεταφέρει στους τρόπους επούλωσης και στην ανάπτυξη των μελών της ακόμα και σε δύσκολες καταστάσεις ή σοβαρά τραύματα (Walsh, 2003, 2012, 2016).

Η προσέγγιση της ψυχικής ανθεκτικότητας της οικογένειας ως μονάδας ακολούθησε την εξέλιξη της έννοιας της ψυχικής ανθεκτικότητας ως ατομικού χαρακτηριστικού. Το ενδιαφέρον για τους τρόπους αντιμετώπισης του στρες στα παιδιά οδήγησε στην εστίαση στους μηχανισμούς και τα χαρακτηριστικά που προστατεύουν κάποια παιδιά από την επιρροή κάποιας αντιξοότητας. Έτσι και η οικογενειακή ανθεκτικότητα μελετήθηκε μετά την ανάπτυξη των μοντέλων οικογενειακής πίεσης. Τη δεκαετία του 1980 διαμορφώθηκε το Μοντέλο της Προσαρμογής και Προσαρμοστικής Ανταπόκρισης της Οικογένειας που αφορά την ικανότητα προσαρμογής της σε συνθήκες στρες και περιλαμβάνει έννοιες όπως οι ικανότητες, οι απαιτήσεις, τα νοήματα και η προσαρμογή της οικογένειας (Patterson, 2002). Στη συνέχεια προστέθηκαν πολλές θεωρίες που έδιναν έμφαση στο πλαίσιο, στις διαδικασίες και στα αποτελέσματα της οικογενειακής ψυχικής ανθεκτικότητας. Αυτές έλαβαν υπόψη τόσο το αναπτυξιακό όσο και το οικολογικό πλαίσιο διαμόρφωσής της (Sheridan et al., 2013).

Η οικογένεια, όπως και το άτομο, ως σύστημα που αναπτύσσεται οφείλει να εξεταστεί μέσα από ένα οικοσυστημικό και αναπτυξιακό πλαίσιο. Έτσι, γίνονται πιο κατανοητές οι διεργασίες ανάλογα με τη θέση που έχει στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και ανάλογα με το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται. Η αναπτυξιακή οπτική δίνει έμφαση στις αντιδράσεις της οικογένειας μέσα στο χρόνο, δηλαδή πώς προετοιμάζεται για μία κρίση, πώς αντιδρά άμεσα αλλά και μακροπρόθεσμα. Για παράδειγμα, άλλες στρατηγικές

χρειάζονται για την αντιμετώπιση μιας ξαφνικής κρίσης όπως μια καρδιακή προσβολή ενός μέλους της οικογένειας και άλλες για τη μακροχρόνια αντιμετώπιση των πιθανών μόνιμων συμπτωμάτων από την προσβολή. Επιπροσθέτως, ενώ μια συσπείρωση γύρω από το άτομο που πάσχει μπορεί να είναι ευεργετική για την ομαλή προσαρμογή του, μπορεί να καταλήξει δυσλειτουργική αν συνεχιστεί αφού το άτομο έχει ανακάμψει (Walsh, 2012, 2016).

Η οικοσυστημική οπτική δίνει έμφαση στο ότι η οικογένεια αλληλεπιδρά και επηρεάζεται από τα άλλα ένθετα κοινωνικά συστήματα. Τέτοια είναι το σχολείο, το πλαίσιο εργασίας, οι παρέες συνομηλίκων, οι φίλοι της οικογένειας, οι κοινοτικοί, πολιτισμικοί και πνευματικοί της πόροι. Γενικότερα, είναι όλα τα κοινωνικά και κοινοτικά δίκτυα στα οποία συμμετέχει μια οικογένεια (Walsh, 2016).

Όμως υπάρχουν προσαρμοστικά συστήματα και εντός της οικογένειας, τα οποία περιλαμβάνουν σχέσεις που εξασφαλίζουν την αίσθηση του ανήκειν, τη διαμόρφωση της οικογένειας, την οικονομική υποστήριξη, την τροφή, την εκπαίδευση, την κοινωνικοποίηση, την προστασία των μελών της ανάλογα με την ηλικία και την κατάσταση της υγείας τους (Henry et al., 2015· Patterson, 2002), τη δέσμευση στην οικογένεια, την προστασία της υγείας, την επένδυση στην κοινότητα, τη διατήρηση του πολιτισμού και την σιγουριά και ικανότητα για επιβίωση (McCubbin & McCubbin, 2013).

Η ψυχική ανθεκτικότητα της οικογένειας, ως ικανότητα να αντέχει και να ανακάμπτει μετά από σοβαρές αντιξοότητες εξαρτάται από μερικούς παράγοντες. Τέτοιοι είναι ο τύπος, η σοβαρότητα και η χρονιότητα των αντίξοων συνθηκών και οι πόροι που διαθέτει. Επίσης, σημαντικό ρόλο παίζουν οι περιορισμοί και οι στόχοι της οικογένειας ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον και το σημείο που βρίσκεται στον κύκλο ζωής της (π.χ. ηλικία παιδιών, συνταξιοδότηση γονέων κτλ.) (Walsh, 2012· 2016).

Η Lietz (2012) περιγράφει τη διαδικασία της ψυχικής ανθεκτικότητας της οικογένειας σε πέντε φάσεις: (α) Επιβίωση, που αφορά την περίοδο πριν την προσαρμογή της οικογένειας

στην αλλαγή των συνθηκών που πιθανόν να επιφέρει μια αντιξοότητα. Είναι το στάδιο όπου η οικογένεια προσπαθεί απλά να τα βγάλει πέρα με αυτό που συμβαίνει και στηρίζεται κυρίως στην υποστήριξη του κοινωνικού πλαισίου και στην θρησκευτικότητα για να αντλήσει δύναμη. (β) Προσαρμογή, που είναι το δεύτερο στάδιο, όπου η οικογένεια αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για να αντιμετωπίσει τη νέα κατάσταση, θέτει υγιή όρια που θα προωθήσουν την ψυχική υγεία όλων των μελών και αποκτά ευελιξία. (γ) Αποδοχή, είναι το στάδιο όπου η οικογένεια ενώνεται περισσότερο και αποκτά βαθύτερη επίγνωση της κατάστασης με αυξημένη επικοινωνία και ίσως χιούμορ. (δ) Αύξηση της δύναμης, όπου η οικογένεια δίνει προσωπικό νόημα στην κρίση και είναι σε θέση να την αξιολογήσει βγαίνοντας από αυτήν δυνατώτερη και με περισσότερους πόρους. (ε) Βοήθεια στους άλλους, είναι το τελευταίο στάδιο της οικογενειακής ανθεκτικότητας, όπου η οικογένεια είναι έτοιμη να βοηθήσει και άλλες οικογένειες που περνούν μια παρόμοια κρίση προσφέροντας βοήθεια στο κοινωνικό σύνολο.

Προστατευτικοί Παράγοντες για την Ψυχική Ανθεκτικότητα της Οικογένειας.

Συνοπτικά, στην οικογενειακή ανθεκτικότητα, όπως και στην ψυχική ανθεκτικότητα του ατόμου, παίζουν ρόλο πολλοί παράγοντες στο άμεσο και στο ευρύτερο περιβάλλον που μπορούν να λειτουργήσουν προστατευτικά. Για παράδειγμα, οι γονικές πρακτικές είναι άμεσοι παράγοντες ενώ η κοινωνικοοικονομική θέση της οικογένειας ασκεί έμμεση επιρροή και διαμεσολαβείται από άλλους παράγοντες όπως οι γονικές πρακτικές (Mackay, 2003). Οι Sheridan et al. (2013) αναφέρουν ότι οι θετικές γονικές πρακτικές συνδέονται με πλήθος θετικών αποτελεσμάτων για τα παιδιά όπως χαμηλά επίπεδα προβλημάτων εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης, ακόμα και όταν βιώνουν έντονες αντιξοότητες.

Ένας από τους τρόπους, μέσα από τους οποίους η οικογένεια μπορεί να το καταφέρει αυτό είναι η επικοινωνία μεταξύ των μελών με σαφή μηνύματα, σαφείς ρόλους και συναισθηματικό μοίρασμα. Σημαντική είναι και η συνοχή της οικογένειας, δηλαδή η

εμπλοκή μεταξύ των μελών με ενσυναίσθηση, ώστε να μην καταλήγουν οι σχέσεις υπερεμπλεγμένες, εγκλωβιστικές ή αδιάφορες. Ένα άλλο απαραίτητο χαρακτηριστικό της λειτουργικής οικογένειας είναι η προσαρμοστικότητα, η σύνδεση μεταξύ των μελών και η ευλυγισία στις αλλαγές με σκοπό τη διατήρηση της σταθερότητας. Τα συστήματα πεποιθήσεων της οικογένειας, όπως η σημασία και το νόημα που δίνουν σε μια κρίση, η πνευματικότητα και το θρησκευτικό συναίσθημα επίσης συμβάλλουν στην ψυχική ανθεκτικότητα της οικογένειας (Walsh, 2016).

Άλλοι παράγοντες είναι οι τρόποι αντιμετώπισης αγχογόνων καταστάσεων και η διαμόρφωση ταυτότητας της οικογένειας, δηλαδή το αίσθημα του ανήκειν και της προστασίας. Επίσης, η εκπλήρωση βασικών βιολογικών και συναισθηματικών αναγκών, οι κοινές αξίες, τα ήθη και έθιμα που ακολουθούνται μέσα από συναλλαγές με το κοινωνικό σύστημα με ταυτόχρονα διακριτά όρια που ορίζουν την κάθε οικογένεια, οι κοινωνικές και οικονομικές συναλλαγές και τα δίκτυα στήριξης (φίλοι, εργασία, οικονομική βοήθεια, σύστημα υγείας) που διαθέτει μια οικογένεια (Henry et al., 2015· Mackay, 2003· Patterson, 2002· Walsh, 2012· 2016). Όλες αυτές οι διεργασίες αναφέρονται και ως δυνάμεις της οικογένειας (family strengths) που λειτουργούν επιτρέποντας την επιτυχή προσαρμογή της κατά την αντιμετώπιση μιας πρόκλησης, μιας κρίσης ή μιας παρατεταμένης αντιξοότητας (Mackay, 2003· Walsh, 2012).

Βασικός προστατευτικός παράγοντας ήταν σε πολλές περιπτώσεις η σχέση των παιδιών με κοντινούς συγγενείς ή άλλα άτομα που πίστευαν στις δυνατότητές τους, υποστήριζαν και ενθάρρυναν τις προσπάθειές τους (Walsh, 2003). Σε μεταγενέστερες έρευνες επίσης προέκυψε το δίλημμα αν η ψυχική ανθεκτικότητα κάποιων παιδιών προέκυπτε επειδή κατάφεραν να προσαρμοστούν παρά τους παράγοντες επικινδυνότητας, ή επειδή οι παράγοντες αυτοί δεν επηρέαζαν το άμεσο περιβάλλον των παιδιών όταν αυτά

πλαισιώνονταν από προστατευτικό οικογενειακό περιβάλλον, ακόμα και από την ευρύτερη οικογένεια σε περίπτωση δυσλειτουργίας των γονέων (Luthar et al., 2000· Werner, 2013).

Τέλος, ένας άλλος προστατευτικός παράγοντας που αφορά τις σχέσεις των μελών μιας οικογένειας είναι η οικογενειακή εμπλοκή (involvement) και δέσμευση (engagement). Ενώ η εμπλοκή δίνει έμφαση στην από κοινού συμμετοχή σε δραστηριότητες, η δέσμευση αφορά την ποιότητα της εμπλοκής και περιλαμβάνει την προσοχή, τον ενθουσιασμό, τη θετικότητα, την ευαισθησία και τη ζεστασιά (Sheridan et al., 2013). Η Walsh (2016) επίσης αναφέρει εν μέρει αυτή τη διεργασία ως συνδετικότητα (connectedness). Οι γονικές πρακτικές και ο προστατευτικός τους ρόλος στην προσαρμογή των εφήβων θα αναλυθούν περαιτέρω σε επόμενο κεφάλαιο.

Παράγοντες Επικινδυνότητας για την Ψυχική Ανθεκτικότητα της Οικογένειας.

Μερικοί παράγοντες κινδύνου συνοψίζονται από τους Henry et al. (2015) σε δύο κατηγορίες. Οι κάθετοι παράγοντες είναι αυτοί που ισχύουν ως καταστάσεις, όπως η εθνικότητα, η μεταναστευτική ιδιότητα, τα παιδιά εκτός γάμου, ή ως οικογενειακά πρότυπα αλληλεπίδρασης, όπως δυσκολία επικοινωνίας ή επίλυσης σύγκρουσης, οικογενειακή βία και εθισμός. Οι οριζόντιοι παράγοντες αφορούν διαταράξεις στα οικογενειακά πρότυπα αλληλεπίδρασης που συμβαίνουν σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους όπως θέματα σωματικής ή ψυχικής υγείας, τρομοκρατία, πόλεμο, μαζικό τραύμα, επανένωση οικογένειας ή οικονομική δυσκολία.

Η Lietz (2012) αναφέρεται σε μερικούς παράγοντες υψηλού κινδύνου αναλυτικότερα. Η τραυματική απώλεια, ιδιαίτερα όταν αφορά το θάνατο ενός παιδιού στην οικογένεια επηρεάζει την ψυχική υγεία και τις σχέσεις όλων των μελών μέσα στην οικογένεια. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της χρόνιας ή της καταληκτικής ασθένειας, όπου το ψυχικό βάρος εντείνεται από τις συνεχείς εισαγωγές σε νοσοκομεία και την μεγάλη οικονομική επιβάρυνση. Οι μεγάλες καταστροφές που επιφέρει ένας σεισμός, ένας τυφώνας,

ένας πόλεμος ή μια τρομοκρατική ενέργεια επηρεάζουν αρνητικά τη λειτουργικότητα της οικογένειας. Η αρνητική επίδραση μεγεθύνεται ιδιαίτερα όταν τα παιδιά αποχωρίζονται προσωρινά ή μόνιμα τους γονείς τους. Οι οικογένειες στρατιωτικών φαίνεται επίσης να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη πίεση λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών κάτω από τις οποίες ζουν. Τέλος, η οικονομική δυσκολία συνδέεται με εντάσεις μεταξύ των γονέων και καταθλιπτικά συμπτώματα καθώς και άγχος σχετικά με το μέγλωμα των παιδιών (Lietz, 2012; Walsh, 2013).

Η συσσώρευση πολλών παραγόντων επικινδυνότητας αυτόματα βάζει τα μέλη της οικογένειας αλλά και την οικογένεια ως σύνολο σε μεγαλύτερο κίνδυνο αυξάνοντας την ευαλωτότητα τους. Το ίδιο συμβαίνει και με παρατεταμένους ή επαναλαμβανόμενους παράγοντες επικινδυνότητας, όπως η μακροχρόνια ανεργία. Επίσης σημαντικό ρόλο παίζει και το σημείο στον κύκλο ζωής της οικογένειας όπου η επίδραση κάποιων παραγόντων επικινδυνότητας είναι μεγαλύτερη σε σχέση με άλλες περιόδους (Walsh, 2013).

Η Εθνικότητα ως Παράγοντας κατά την Αξιολόγηση της Ψυχικής Ανθεκτικότητας της Οικογένειας. Σημαντικός παράγοντας είναι και η εθνικότητα της οικογένειας. Αυτή αφορά το μοίρασμα μιας συλλογικής ταυτότητας από το σύνολο των προγόνων και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών. Συνήθως τα χαρακτηριστικά στη δομή και στις πρακτικές που προσδίδουν ανθεκτικότητα σε μια οικογένεια διαφέρουν σε κάθε πολιτισμό ή εθνική ομάδα (Black & Lobo, 2008). Το ίδιο ισχύει και για το είδος των αναμενόμενων συμπεριφορών που θεωρούνται δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας (Ungar, 2008).

Στην εξέταση της οικογενειακής ανθεκτικότητας είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη η εθνικότητα. Πολλοί παράγοντες που συμβάλλουν στην ψυχική ανθεκτικότητα είναι κοινοί ανάμεσα σε διαφορετικούς πολιτισμούς, όμως οι τρόποι που συμπεριφέρεται και αντιδρά μια οικογένεια και αυτά που θεωρούνται ως επιθυμητά, ηθικά ή αναμενόμενα

καθορίζονται από το συγκεκριμένο πολιτιστικό πλαίσιο (Ungar 2011· Ungar et al., 2013).

Για παράδειγμα, οι καλές σχέσεις με τους γονείς είναι παράγοντας που ισχύει σε όλους τους πολιτισμούς. Παρόλα αυτά, στις δυτικές κοινωνίες η συγχωνευμένες σχέσεις γονέων – παιδιών θεωρούνται προβληματικές, ενώ σε κάποιους ανατολικούς πολιτισμού όχι. Επίσης, μπορούν να λειτουργήσουν ιδιαίτερα προστατευτικά στις οικογένειες μεταναστών, όπου εκτός από τις υπόλοιπες αντιξοότητες που προκύπτουν, χρειάζεται να αντιμετωπίσουν και τη διαφορά αξιών ανάμεσα στον πολιτισμό από τον οποίο προέρχονται και στον πολιτισμό που εγκαθίστανται (Ungar et al., 2013).

Η μέτρηση της ψυχικής ανθεκτικότητας στις οικογένειες των μεταναστών και των εθνικών μειονοτήτων γίνεται ακόμα πιο περίπλοκη, αν αναλογιστεί κανείς ότι συνήθως η μέτρηση γίνεται σύμφωνα με τα δεδομένα του κυρίαρχου πολιτισμού (Ungar, 2011).

Υπάρχουν λίγα διαπολιτισμικά επικυρωμένα ερευνητικά δεδομένα που να αντανακλούν την έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας σε μη δυτικούς πολιτισμούς. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το IRP (Διεθνές Πρόγραμμα για την Ψυχική Ανθεκτικότητα), που συμμετείχαν περισσότεροι από 1500 νέοι από 14 χώρες από τις 5 ηπείρους (Ungar, 2008) και η διαχρονική έρευνα με παιδιά και εφήβους της Kagitcibasi (2005).

Έντονο ενδιαφέρον έχουν προκαλέσει και οι μειονότητες που ζουν σε κάθε χώρα, οι οποίες σύμφωνα με τους McCubbin και McCubbin (2013) εμφανίζουν ψυχική ανθεκτικότητα χάρη στην ικανότητά τους να επιβιώνουν υπερβαίνοντας φαινομενικά ανυπέρβλητες δυσκολίες, όπως γενοκτονίες, αναγκαστικές μεταναστεύσεις, υποδούλωση, προκαταλήψεις, διακρίσεις, αποικιοκρατία και απώλεια της γλώσσας, του πολιτισμού ή της πατρίδας. Είναι σημαντικό να βρεθούν οι μηχανισμοί που συνέβαλαν στην ψυχική ανθεκτικότητα αυτών των οικογενειών, ώστε να εφαρμοστούν στις επόμενες γενιές, εθνικών, διεθνικών ή πολυεθνικών ατόμων και οικογενειών χωρίς αυτές να υποβληθούν σε ένα νέο ιστορικό τραύμα.

Ο Ungar τονίζει ότι “τα ψυχικά ανθεκτικά παιδιά χρειάζονται ψυχικά ανθεκτικές οικογένειες και ψυχικά ανθεκτικές κοινωνίες” (Ungar, 2008, σελ. 221). Οι οικογένειες και οι κοινωνίες που παρέχουν περισσότερους πόρους στα παιδιά, τα βοηθούν να προσαρμοστούν καλύτερα από εκείνες που έχουν φτωχότερους πόρους (Ungar, 2011). Κάθε κοινωνία παρέχει διαφορετικούς πόρους για την ανάπτυξη και την ψυχική ανθεκτικότητα των μελών της. Οι οικογενειακές διεργασίες και οι αξίες των γονέων αντανακλούν το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο (Kagitcibasi, 2013), όμως χρειάζεται προσοχή στο διαχωρισμό των πολιτιστικών παραμέτρων από τις υπόλοιπες κοινωνικο-οικονομικές παραμέτρους καθώς έχει γίνει τόσο σύνηθες αρκετές διαφορές να εξηγούνται πολιτισμικά με αποτέλεσμα να αποκλείονται περισσότερες σε μεγαλύτερο βάθος αναλύσεις και σημαντικοί δομικοί κοινωνικοί παράγοντες όπως η φτώχεια, και το χαμηλό κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο να παραβλέπονται ιδιαίτερα όταν επικαλύπτονται με την ιδιότητα της εθνικής μειονότητας (Kagitcibasi & Poortinga, 2000) .

Οι McCubbin και McCubbin (2013) τονίζουν τέλος, ότι είναι σημαντική η γνώση επιστημονικά τεκμηριωμένων πρακτικών και η συνειδητοποίηση ότι καμία φυλή ή έθνος δεν είναι από τη φύση του δυσλειτουργικό και ούτε αυτές οι οικογένειες είναι εκ φύσεως επιρρεπείς στις κοινωνικές, ακαδημαϊκές και διαπροσωπικές δυσκολίες.

Η Χρησιμότητα της Ψυχικής Ανθεκτικότητας

Οι πρώτοι ερευνητές της ψυχικής ανθεκτικότητας μελέτησαν παιδιά που βρίσκονταν σε μεγάλο κίνδυνο για εμφάνιση ψυχοπαθολογίας και βρήκαν πολύ μεγάλη διαφοροποίηση στον τρόπο που εξελίσσονταν, έτσι εστίασαν στον τρόπο που θα μπορούσαν να ενεργήσουν σε επίπεδο πρόληψης και πρακτικών, αν γίνονταν κατανοητά τα αναπτυξιακά μονοπάτια που οδηγούσαν μακριά από την εμφάνιση ψυχοπαθολογίας (Masten & Tellegen, 2012).

Ο λόγος που η ψυχική ανθεκτικότητα παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον είναι ότι δεν αφορά μόνο άτομα που βιώνουν μεγάλες αντιξοότητες όπως μεγάλες καταστροφές. Τα

ερευνητικά ευρήματα μπορούν επίσης να οδηγήσουν σε προγράμματα ενίσχυσης της ανθεκτικότητας και στη δημιουργία ενός «ψυχικά ανθεκτικού τρόπου σκέψης». Αυτό μπορεί να λειτουργήσει σαν ασπίδα για όλα τα παιδιά που ζουν στο σύγχρονο κόσμο, σε ένα περιβάλλον που οι απαιτήσεις ολοένα αυξάνονται (Goldstein & Brooks, 2013). Παρότι οι αξίες και οι διαδικασίες της ψυχικής ανθεκτικότητας διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό, εντούτοις, μπορούν να διαφανούν κάποιες διεργασίες της ψυχικής ανθεκτικότητας που είναι κοινές διαπολιτισμικά (Kagitcibasi, 2013).

Ικανότητες απαραίτητες για την επιτυχή προσαρμογή σε ένα περιβάλλον είναι οι εξής: Η ικανότητα διαχείρισης του άγχους, της πίεσης και των προσδοκιών των άλλων, η ικανότητα ανάκαμψης από απογοητεύσεις, αντιξοότητες και τραύματα, η ανάπτυξη ρεαλιστικών στόχων, η επίλυση προβλημάτων, η αυτοεκτίμηση και η αρμονική σχέση με τους άλλους (Goldstein & Brooks, 2013). Επομένως, η μελέτη της ψυχικής ανθεκτικότητας μπορεί να οδηγήσει σε προγράμματα πρωτογενούς πρόληψης με σκοπό την προαγωγή της ψυχικής υγείας γενικότερα (Atkinson et al., 2009). Τέτοια προγράμματα έχουν ήδη λειτουργήσει σε διεθνές επίπεδο στο σχολικό περιβάλλον, όπως το πρόγραμμα WeCARE (Χατζηχρήστου και συν., 2014· Χατζηχρήστου, 2015).

Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία στην περίοδο της εφηβείας που όπως προαναφέρθηκε αποτελεί μεταβατικό στάδιο, κρίσιμη και ευαίσθητη περίοδο αναδιοργάνωσης που εμπεριέχει τόσο προκλήσεις όσο και ευκαιρίες (Steinberg, 2005). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει προκαλέσει για τους ερευνητές ότι αρκετοί νέοι οι οποίοι ήταν εκτεθειμένοι σε περιβαλλοντικούς ή γενετικούς παράγοντες που δυσχέραιναν την προσαρμογή τους, εντούτοις κατάφεραν να προσαρμοστούν με επιτυχία και να αναπτυχθούν κάτω από αντίξοες συνθήκες (Masten & Obradovic, 2006). Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν χαρακτηριστικά και ατομικές διαφορές των εφήβων που επηρεάζουν την ψυχική υγεία και την προσαρμογή τους.

Εφηβεία

Η εφηβεία είναι μια μακρά περίοδος μετάβασης ανάμεσα στην παιδική ηλικία και στην ενηλικίωση (Curtis, 2015· Goossens, 2006· Steinberg, 2014). Την περίοδο αυτή παρατηρείται ταχύτατη σωματική ανάπτυξη (Feldman, 2008/2011) που ξεκινά με την *ήβη* (σεξουαλική ανάπτυξη) και το *αυξητικό τίναγμα* (απότομη αύξηση του ύψους και βάρους) (Adams 2005· Coleman, 2013· Morhain, 1991/ 2008· Tucker, 1999). Η σωματική ωρίμανση βέβαια διαφέρει ανάλογα με το φύλο, τη φυλή, τη μάζα του σώματος, τη γενική σωματική υγεία και τις περιβαλλοντικές επιδράσεις, όπως η ποσότητα φυσικού ή τεχνητού φωτός που δέχονται οι έφηβοι (Curtis, 2015). Δεν υπάρχει ένας πλήρης ορισμός για την εφηβεία, καθώς συνεχώς εξελίσσεται ως έννοια. Επίσης τα χρονικά της όρια είναι σχετικά ρευστά, καθώς λήγει με τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή που διαφέρει ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο (Adams, 2005· Curtis, 2015· Goossens, 2006). Επιπλέον, και η στιγμή έναρξής της δεν είναι απόλυτη καθώς σηματοδοτείται από βιολογικές αλλαγές που σε κάποιους εφήβους συμβαίνουν πρόωρα ή καθυστερημένα (Coleman, 2013). Είναι επίσης σημαντικό να γνωρίζει κανείς ότι ακόμα και ο όρος *εφηβεία* είναι ιστορικά και κοινωνικοπολιτισμικά πρόσφατος καθώς χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά τον 18^ο και 19^ο αιώνα για να περιγράψει τα άτομα που φοιτούσαν στην θεσμοθετημένη πλέον υποχρεωτική εκπαίδευση στους δυτικούς πολιτισμούς (Koops & Zuckerman, 2003).

Επιπλέον, ο ασαφής κοινωνικός τους ρόλος, εντείνει το αίσθημα σύγχυσης (Steinberg, 2014), το οποίο ήδη έχει προκύψει ως ψυχολογική επίπτωση από τις βιολογικές αλλαγές που συμβαίνουν. Γι' αυτό το λόγο η εφηβεία έχει χαρακτηριστεί ήδη από τον Hall το 1904 ως περίοδος ταραχής και άγχους. Εντούτοις, αυτό δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις (Cicchetti & Rogosch, 2002· Coleman, 2013· Koops & Zuckerman, 2003).

Η εφηβεία μπορεί να χαρακτηριστεί από ψυχιατρική άποψη ως η περίοδος που σταθεροποιείται το εγώ και οι μηχανισμοί άμυνας που οδηγούν στη μείωση του άγχους. Από

κοινωνιολογική άποψη η εφηβεία είναι μια περίοδος αναπόφευκτων συγκρούσεων ανάμεσα σε γονείς και εφήβους, καθώς ανήκουν και έχουν γαλουχηθεί σε διαφορετικό κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο, κι έχουν διαφορετικά ιδεώδη λόγω ηλικίας. Από ανθρωπολογική άποψη οι έφηβοι μαθαίνουν νέους ρόλους που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα και την εργασία μέσα από την οικογένεια, το σχολείο και τους συνομηλίκους. Η εξελικτική άποψη εστιάζει στον τρόπο που το κοινωνικό περιβάλλον προσαρμόζεται στις βιολογικές αλλαγές της εφηβικής περιόδου (Adams, 2005). Τέλος, από ψυχολογική άποψη, η εφηβεία είναι η περίοδος της σταθεροποίησης και ενοποίησης του εαυτού και της διαμόρφωσης ταυτότητας (Adams, 2005· Coleman, 2013).

Η εφηβεία είναι συχνά μια περίοδος αυξημένης ευαλωτότητας λόγω των πιθανών διασυνδέσεων μεταξύ του αναπτυσσόμενου εγκεφάλου, του γνωστικού συστήματος και της συμπεριφοράς που ωριμάζουν σε διαφορετικά χρονοδιαγράμματα και κάτω από κοινές και διαφορετικές βιολογικές διεργασίες και αποτελεί κρίσιμη και ευαίσθητη περίοδο αναδιοργάνωσης που εμπεριέχει τόσο προκλήσεις όσο και ευκαιρίες (Steinberg, 2005). Αυτές οι διαφορές ωρίμανσης του συναισθήματος, της σκέψης και της συμπεριφοράς προσφέρουν τόσο ένα πλαίσιο εξήγησης των ηλικιακών διαφορών σε διάφορες λειτουργίες της τυπικής ανάπτυξης, όπως η λήψη αποφάσεων, όσο και των κινδύνων για έναρξη πολλών διαταραχών συναισθήματος ή συμπεριφοράς, που πιθανόν να αντανακλούν τη δυσκολία συντονισμού των διαφορετικών συστημάτων (Steinberg, 2005, 2014). Εξαιτίας όλων αυτών των αλλαγών που συμβαίνουν ταυτόχρονα, όλα τα ψυχικά φαινόμενα που χαρακτηρίζουν την εφηβεία μπορούν να θεωρηθούν ως απόπειρες αποκατάστασης της ισορροπίας που έχει διαταραχθεί (Γαβριηλίδου, 2002).

Βιολογικές Αλλαγές

Στην περίοδο της εφηβείας η εικόνα του σώματος παίζει σημαντικό ρόλο καθώς υφίσταται πολλές αλλαγές και αποκτά σεξουαλική ταυτότητα που εκφράζεται μέσα από

πειραματισμούς και διερεύνηση του σώματος του ιδίου και των συνομηλίκων. Το σώμα γίνεται θέατρο εκτόνωσης και εκδραμάτισης συναισθημάτων, ψυχικής πίεσης και ψυχικών εντάσεων που οι έφηβοι δυσκολεύονται να λεκτικοποιήσουν (Αναστασόπουλος, 2002). Η εμφάνιση αποτελεί ίσως και τον πιο σημαντικό παράγοντα αυτοπεποίθησης κατά την πρώιμη εφηβεία. Η συνοχή του εαυτού και της αυτοεικόνας είναι αρκετά σημαντική αυτή την περίοδο που πραγματοποιούνται σωματικές, σεξουαλικές και ορμονικές αλλαγές (Coleman, 2013). Παράλληλα αναπτύσσονται και οι γνωστικές λειτουργίες που ενισχύουν την απαρτίωση του εαυτού και σταδιακά σχηματίζεται η αίσθηση της ταυτότητας (Αναστασόπουλος, 2002).

Γνωστικές Αλλαγές

Η εφηβεία είναι η τελευταία περίοδος κατά την οποία ο εγκέφαλος παρουσιάζει ιδιαίτερα αυξημένη πλαστικότητα, η οποία επηρεάζεται έντονα από τις εμπειρίες (Steinberg, 2014). Ιδιαίτερα σε περιοχές που σχετίζονται με την αναστολή αντίδρασης, την αξιολόγηση του κινδύνου και της ανταμοιβής και τη ρύθμιση του συναισθήματος, η πλαστικότητα του εγκεφάλου προσφέρει νέες δυνατότητες στους εφήβους. Όμως, καθώς οι αλλαγές στη διέγερση και στην κινητοποίηση κατά την εμφάνιση της ήβης στην πρώιμη εφηβεία προηγούνται της αυτορρύθμισης, οι έφηβοι πολλές φορές παρουσιάζουν αναντιστοιχία μεταξύ βίωσης του συναισθήματος και της ικανότητας για αυτορρύθμιση (Dahl, 2001, Steinberg, 2005, 2014). Ο Steinberg (2014) τους παρομοιάζει με αυτοκίνητα με πολύ ευαίσθητο γκάζι αλλά χωρίς φρένα.

Η σκέψη αποκτά μεγαλύτερη εννοιολογική ευελιξία και αποτελεσματικότητα και επιτρέπει τη γνωστική αυτορρύθμιση (Adams, 2005). Καθώς αναπτύσσονται οι γνωστικές ικανότητες, οι στρατηγικές αντιμετώπισης (coping strategies) διαφόρων καταστάσεων μπορούν επίσης να είναι επηρεάσουν την προσαρμογή των εφήβων. Υπάρχουν τρεις στρατηγικές αντιμετώπισης: η επικεντρωμένη στο πρόβλημα αντιμετώπιση, η επικεντρωμένη

στο συναίσθημα αντιμετώπιση και η αποφευκτική αντιμετώπιση. Όλες μπορούν να αποδειχθούν λειτουργικές ή δυσλειτουργικές ανάλογα με τη χρήση τους (Carr & Umberson, 2013).

Συναισθηματικές Αλλαγές

Οι αναπτυσσόμενες γνωστικές λειτουργίες και η αναπτυσσόμενη ρύθμιση του συναισθήματος είναι επίσης σημαντικοί παράγοντες που συμβάλλουν στην αυτοδιαχείριση του εφήβου (Steinberg, 2014) μέσω καταστολής ακραίων συναισθηματικών αντιδράσεων ή διέγερσης προς την επίτευξη κάποιου στόχου. Δυσκολίες στη ρύθμιση του συναισθήματος συνδέονται με δυσκολίες έκφρασης του συναισθήματος όσο και με δυσκολίες στη διαχείριση του άγχους και των επιθετικών αντιδράσεων (Wenar & Kerig, 2008).

Η αυτορρύθμιση είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας στα αναπτυξιακά επιτεύγματα, στην ψυχική υγεία και στην επιτυχή κοινωνικοποίηση. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι έφηβοι με μεγαλύτερη αυτορρύθμιση είναι πιο επιτυχημένοι στο σχολείο, έχουν καλύτερες διαπροσωπικές σχέσεις και καλύτερη ψυχική υγεία (Steinberg, 2014). Ωστόσο, η αυτορρύθμιση εμπλέκεται σε κάποιες μορφές ψυχοπαθολογίας με πολύ εμφανή τρόπο. Ο υπερβολικός αυτοέλεγχος κατά τη μέση παιδική ηλικία μπορεί να οδηγήσει σε μετέπειτα διαταραχές εσωτερίκευσης, ενώ η αδυναμία αυτοελέγχου μπορεί να καταλήξει σε διαταραχές της συμπεριφοράς. Παράγοντες που εμπλέκονται στην ανάπτυξη του αυτοελέγχου είναι οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης μέσα από τις οποίες τα παιδιά μαθαίνουν να συμμορφώνονται με τα πρότυπα συμπεριφοράς που θέτουν ή αντιπροσωπεύουν οι γονείς (Wenar & Kerig, 2008).

Άλλες συναισθηματικές ικανότητες που αναπτύσσονται κατά την εφηβεία είναι η επίγνωση και η διαχείριση των συναισθημάτων, ο διαχωρισμός του συναισθήματος από τα γεγονότα με τα οποία συνδέεται και η κατανόηση των συνεπειών των συναισθημάτων των άλλων (Adams, 2005).

Ψυχολογικές Αλλαγές

Η απαρτίωση του εαυτού είναι βασικός αναπτυξιακός στόχος κατά την περίοδο της εφηβείας (Coleman, 2013). Η διαμόρφωση μιας ταυτότητας με ασφάλεια και συνοχή που προσφέρει την αίσθηση συνέχειας και της ενότητας στο άτομο αποτελεί έναν ακόμα δείκτη καλής προσαρμογής. Τα κίνητρα για το μέλλον, η στόχοι, η αυτονομία και η ταύτιση με την εθνική ομάδα που είναι γνωρίσματα της ταυτότητας έχουν αποτελέσει παράγοντες που συμβάλλουν στην ψυχική ανθεκτικότητα. (Motti- Stefanidi, 2015). Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι δυνητικοί εαυτοί που αναπτύσσονται κατά τη μέση εφηβεία. Οι δυνητικοί εαυτοί αποτελούν προβολή του εαυτού στο μέλλον, επηρεάζουν τους στόχους και τα κίνητρα του εφήβου σε σημαντικά θέματα όπως η οικογένεια, η εκπαίδευση, οι σχέσεις και η εργασία. Αυτοί επηρεάζονται τόσο από ατομικούς παράγοντες όπως τις επιθυμίες και τους φόβους των εφήβων, όσο και από κοινωνικούς παράγοντες, όπως ο κοινωνικός ρόλος του φύλου και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Λεονταρή και συν., 2009).

Η αμφιθυμία είναι ένα επίσης χαρακτηριστικό των εφήβων που μπορεί να εκφραστεί ως συναισθηματική αστάθεια στις σχέσεις, αντίθεση ανάμεσα στη σκέψη και στο συναίσθημα, παράδοξες αλλαγές στη συμπεριφορά και αντικρουόμενα συναισθήματα (Τσιάντης, 2002). Η αμφιθυμία είναι ενδεικτική της στάσης του εφήβου ως προς την ανάπτυξη, που από τη μία θέλει να μεγαλώσει, από την άλλη φοβάται να χάσει τα δικαιώματα του παιδιού. Η στάση αυτή των εφήβων πολλές φορές παρεξηγείται και δημιουργεί σύγχυση τόσο στους εκπαιδευτικούς όσο και στους γονείς (Τσιάντης, 2002). Μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία της εφηβείας είναι επίσης η αντιφατικότητα, η υπερβολή, η επαναστατικότητα, ο αρνητισμός, ο εγωκεντρισμός, η εξάρτηση, η εξιδανίκευση άλλων προτύπων εκτός των γονέων (Γαβρήλιδου, 2002).

Η περίοδος αυτή συχνά χαρακτηρίζεται από κλονισμένη αυτοπεποίθηση καθώς οι έφηβοι απορρίπτουν συνήθειες και αξίες των γονέων σε μια προσπάθειά τους να είναι

διαφορετικοί, γεγονός που τους δημιουργεί συναισθήματα μοναξιάς και κενού που προσπαθούν να καλύψουν βρίσκοντας υποστήριξη στην ομάδα των συνομηλίκων. Οι σχέσεις αυτή την περίοδο έχουν συνήθως ένταση αλλά όχι διάρκεια, καθώς συχνά οι ταυτίσεις με φίλους είναι προσωρινές. Επίσης, οι σχέσεις με το άλλο φύλο είναι αμφίθυμες και οι μεταβολές στη συναισθηματική τους κατάσταση ιδιαίτερα έντονες (Αναστασόπουλος, 2002).

Τέλος, η εικόνα του σώματος παίζει καθοριστικό ρόλο έχει και ψυχολογικές επιπτώσεις στους εφήβους. Για παράδειγμα έρευνες έχουν δείξει ότι τα αγόρια που μπαίνουν νωρίτερα στην εφηβεία είναι περισσότερα ικανοποιημένα με την εξωτερική τους εμφάνιση και ιδιαίτερα με το ύψος και νιώθουν περισσότερο ελκυστικά. Τα κορίτσια αντίθετα, νιώθουν λιγότερο ελκυστικά και ανησυχούν περισσότερο για το βάρος τους (Alsaker, & Flammer, 2006).

Αναπτυξιακά Στάδια της Εφηβείας

Η αναπτυξιακή περίοδος της εφηβείας καλύπτει σε χονδρικά το ηλικιακό διάστημα 10-22 ετών (Goossens, 2006) και μπορεί να διαιρεθεί σε τρία στάδια, καθένα από τα οποία χαρακτηρίζεται από κάποιες τυπικές συγκρούσεις και επιτεύγματα (Αναστασόπουλος, 2002): την πρώιμη εφηβική ηλικία (10-11 έως 14 ετών), τη μέση εφηβεία (14 έως 17 ετών) και την όψιμη εφηβεία (17 έως 21 ετών). Κατά άλλους οι όψιμοι έφηβοι ή αλλιώς νεαροί ενήλικες είναι ως 25 ετών (Curtis, 2015).

Κάθε στάδιο διακρίνεται από κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Κατά την πρώιμη εφηβική ηλικία οι πολλές μεταβολές στην εικόνα του σώματος προκαλούν σύγχυση αλλά και επικέντρωση στην εμφάνιση και την ικανότητα. Επίσης, η συμπεριφορά του εφήβου εναλλάσσεται από συνήθειες της παιδικής ηλικίας και επιθυμία για εξάρτηση μέχρι διεκδικήσεις αυτονομίας (Αναστασόπουλος, 2002). Η έναρξη της πρώιμης εφηβείας συχνά συμπίπτει με τη μετάβαση από το δημοτικό στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ο ένας

δάσκαλος του δημοτικού αντικαθίσταται από πολλούς καθηγητές με λιγότερο στενή σχέση με τους μαθητές, περισσότερες απαιτήσεις και περισσότερη οριοθέτηση. Η μετάβαση αυτή συνάδει περισσότερο με τις εφηβικές δραστηριότητες που περιλαμβάνουν περισσότερες προσδοκίες σχετικά με τη σχολική επίδοση, περισσότερη ελευθερία και πρώιμο ρομαντικό ενδιαφέρον (Curtis, 2015).

Κατά τη μέση εφηβεία βασικοί στόχοι είναι η ανεξαρτητοποίηση από τους γονείς, ο σχηματισμός σταθερών εξωοικογενειακών σχέσεων και η εδραίωση προσωπικής και σεξουαλικής ταυτότητας. Οι έφηβοι αναζητούν πρότυπα ταύτισης από το περιβάλλον τους, επιδεικνύουν συχνά αδιαφορία για τη γνώμη των γονέων και μερικές φορές δυσφορία στο άγγιγμά τους ως διασφάλιση της ανεξαρτησίας τους. Η διαδικασία αποχωρισμού από τους γονείς και δόμησης της ταυτότητάς τους επηρεάζει και τις σχέσεις τους με τους θεσμούς και τα πρόσωπα κύρους που δέχονται έντονη αμφισβήτηση (Αναστασόπουλος, 2002). Η περίοδος αυτή συμπίπτει και με τη μετάβαση στο Λύκειο, όπου πάλι αλλάζουν ποιοτικά οι προσδοκίες, οι απαιτήσεις, οι εμπειρίες και οι ευκαιρίες που έχουν οι έφηβοι (Curtis, 2015). Αυτή την περίοδο οι έφηβοι αναπτύσσουν ιδεολογικές και φιλοσοφικές συζητήσεις και σκέψεις για το μέλλον (Αναστασόπουλος, 2002). Η σκέψη διαφέρει αρκετά μετά την ηλικία των 14 ετών, όπου αναπτύσσεται η ικανότητα αιτιολόγησης (Curtis, 2015). Η αναζήτηση ιδεολογιών αναπληρώνει την αίσθηση του απόλυτου που χάθηκε όταν έπαψαν να εξιδανικεύονται οι γονείς και δίνει μια αίσθηση δομής και καθορισμού (Γαβριηλίδου, 2002). Στο τέλος αυτής της περιόδου, οι περισσότεροι έφηβοι αναπτύσσουν υπευθυνότητα και αυτονομία χωρίς να διαρρηγνύουν τους δεσμούς με τους γονείς τους, ενώ αναπτύσσουν αμοιβαίες πλέον σχέσεις με συνομηλίκους (Αναστασόπουλος, 2002).

Η τελευταία περίοδος της εφηβείας αφορά περισσότερο στην απαρτίωση του εαυτού και της προσωπικότητας. Περιλαμβάνει επίσης την προσαρμογή στις απαιτήσεις της ενήλικης κοινωνικής ζωής και την ολοκλήρωση όλων των προηγούμενων σταδίων

(Αναστασόπουλος, 2002). Πολλοί όροι έχουν προταθεί για αυτή την περίοδο της ζωής, όπως όψιμη εφηβεία, νεότητα και αναδυόμενη ενηλικίωση. Κρίνεται καταλληλότερος ο όρος αναδυόμενη ενηλικίωση, ο οποίος καλύπτει την περίοδο από τα 18 έως τα 25 και σε αρκετές περιπτώσεις εκτείνεται ως τα 30 χρόνια. Οι αναδυόμενοι ενήλικες χαρακτηρίζονται από ημι-αυτονομία, καθώς οι περισσότεροι μένουν ακόμα με τους γονείς τους, και/ είτε φοιτούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, και /είτε δεν μπορούν ακόμα να συντηρηθούν αποκλειστικά από τη δική τους εργασία και παραμένουν οικονομικά εξαρτημένοι από τους γονείς τους (Arnett, 2000· Goossens, 2006).

Τα Αναπτυξιακά Επιτεύγματα στην Εφηβεία

Η ομαλή ψυχολογική προσαρμογή και η λειτουργικότητα των εφήβων κρίνεται από το πόσο καλά καταφέρνουν να ανταποκριθούν σε προσδοκίες που συνήθως θέτει η κοινωνία και η παράδοση για ικανότητες που αναμένεται να επιδείξουν στη συγκεκριμένη αναπτυξιακή περίοδο, δηλαδή στα αναπτυξιακά επιτεύγματα (Masten & Coatsworth, 1995) της εφηβείας.

Τα βασικά αναπτυξιακά επιτεύγματα, τα οποία καλούνται να ολοκληρώσουν οι έφηβοι είναι: α) σε ατομικό επίπεδο, η διαμόρφωση μιας προσωπικής ταυτότητας και μιας ενιαίας αίσθησης του εαυτού και η ανάπτυξη ικανοτήτων αυτοελέγχου, β) σε επίπεδο σχέσεων, η αυξανόμενη αυτονομία από τους γονείς, η δημιουργία και διατήρηση θετικών σχέσεων με γονείς, εκπαιδευτικούς, ή σημαντικούς άλλους και η διατήρηση στενών φιλικών σχέσεων με συνομηλίκους, και τέλος γ) σε επίπεδο κοινωνικού περιβάλλοντος, η φοίτηση και η προσαρμογή στο σχολικό περιβάλλον και η ανταπόκριση στις αυξημένες απαιτήσεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης, καθώς τα παιδιά ωριμάζουν τα αναπτυξιακά επιτεύγματα αλλάζουν όπως περιγράφηκε και παραπάνω στις υποπεριόδους της εφηβείας. Για παράδειγμα, τα μαθήματα του σχολείου γίνονται πιο απαιτητικά και η καλή συμπεριφορά θεωρείται δεδομένη χωρίς συνεχή επιτήρηση από τους ενήλικες. Επιπλέον, νέα αναπτυξιακά

επιτεύγματα αναδύονται, όπως οι προσδοκίες για εργασία και οι ρομαντικές σχέσεις (Masten & Coatsworth, 1998· Masten et al., 2011· Μόττη-Στεφανίδη, 2003, 2005).

Η εφηβεία είναι ένα μεταβατικό στάδιο και η μετάβαση θεωρείται επιτυχής, όταν οι συμπεριφορές που χρειάζεται να επιδείξει ο έφηβος στο αντίστοιχο αναπτυξιακό στάδιο εξελίσσονται σε ώριμα πρότυπα συμπεριφοράς με συνοχή και σταθερότητα (Roisman et al., 2004). Επομένως, η προσαρμογή εξετάζεται σε σχέση με τη λειτουργικότητα του ατόμου και με το πώς αυτή εξελίσσεται κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης, πριν και μετά την εφηβεία (Μόττη- Στεφανίδη και συν., 2017).

Η ικανότητα του εφήβου να πραγματοποιήσει τα επιτεύγματα της εφηβικής ηλικίας εξαρτάται από τον τρόπο που κατέκτησε προηγούμενους αναπτυξιακούς στόχους στην παιδική ηλικία. Η ποιότητα της προσαρμογής του στο προηγούμενο αναπτυξιακό στάδιο θα καθορίσει την επάρκεια της ψυχολογικής του οργάνωσης για την ανταπόκριση στις παρούσες απαιτήσεις. Ενώ όμως συμβαίνει αυτό, δεν αποκλείεται κάποια μεταγενέστερη εμπειρία να διαφοροποιήσει την βιολογική και ψυχολογική ανάπτυξη του ατόμου κατά τρόπο απρόβλεπτο (Cicchetti & Rogosch, 2002· Masten et al., 2004).

Οι Wenar και Kerig (2008) επισημαίνουν ότι διάφοροι μεσολαβητικοί παράγοντες εντός και εκτός του παιδιού υπεισέρχονται και ευθύνονται για την συνέχεια ή ασυνέχεια της ανάπτυξης. Για παράδειγμα, παράγοντες που φαίνεται να παίζουν κάποιο θετικό ρόλο στην μετέπειτα λειτουργική προσαρμογή των ενηλίκων, που ως παιδιά είχαν δυσκολίες προσαρμογής είναι η απομάκρυνση από παρέες και οικογένεια με πολλά προβλήματα, η αυτονομία, η αναζήτηση υποστήριξης εκτός οικογένειας, τα σχέδια και κίνητρα για το μέλλον, η διαμόρφωση μιας υγιούς ερωτικής σχέσης και οι νέες ευκαιρίες εργασίας ή εκπαίδευσης (Masten & Tellegen, 2012).

Πέρα από τους διαμεσολαβητικούς παράγοντες, ορισμένες εσωτερικές προδιαθέσεις όπως η βιολογική ευαισθησία στο περιβάλλον που έχουν κάποια άτομα λόγω γονιδίων

επιδρούν και επηρεάζουν την προσαρμογή των παιδιών. Επιπλέον, είναι δυνατόν, κάποιοι προστατευτικοί παράγοντες που θα λειτουργήσουν σε μια ηλικία, να επηρεάσουν το ποιοι παράγοντες θα λειτουργήσουν προστατευτικά σε μια άλλη ηλικία αργότερα (Werner, 2013). Οι Cicchetti και Rogosch (2002) επισημαίνουν ότι τα άτομα ασκούν καθοριστικό ρόλο στη ζωή τους και ιδιαίτερα στην περίοδο της εφηβείας όπου οι μεταβάσεις είναι πολλές και προσφέρονται πολλές ευκαιρίες για αναδιοργάνωση και υγιή μετάβαση στην ενηλικίωση.

Ατομικές Διαφορές

Η εφηβεία είναι περίοδος πολλαπλών μεταβάσεων σε βιολογικό, συναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο για όλους τους εφήβους, παρά τις διαφοροποιήσεις ανάλογα με το κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον, στο οποίο ανήκουν (Sculenberg et al., 1997). Παρόλα αυτά κάποιοι έφηβοι καταφέρνουν να προσαρμοστούν και να ολοκληρώσουν με επιτυχία τα αναπτυξιακά επιτεύγματα που αναλογούν σε αυτή την περίοδο, ακόμα και όταν βιώνουν αντίξοες συνθήκες (Masten et al., 2011). Αυτό οφείλεται σε διαφορές στο οικογενειακό και στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον, καθώς και σε διαφορές στα ατομικά χαρακτηριστικά σε επίπεδο γονιδίων, οργανισμού, προσωπικότητας, σκέψης, συναισθήματος και συμπεριφοράς. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι η προσωπικότητα, η νοοτροπία, οι στρατηγικές μάθησης, οι στρατηγικές αντιμετώπισης και επίλυσης προβλημάτων, οι στρατηγικές διαχείρισης στρες, η νοημοσύνη, τα κίνητρα επίτευξης, η αντιλαμβανόμενη αυτοαποτελεσματικότητα, η θετική αυτοεικόνα, η ευαισθησία στον έπαινο ή στην τιμωρία, το επίπεδο διαμόρφωσης ταυτότητας, η κοινωνική ωριμότητα, τα ταλέντα, η εσωτερική έδρα ελέγχου, η πίστη, η αίσθηση νοήματος στη ζωή και η θρησκευτικότητα. Ένας ακόμα ατομικός παράγοντας είναι η ικανότητα αυτορρύθμισης, δηλαδή η ικανότητα του ατόμου να εναρμονίζει τους πόρους με τις απαιτήσεις στο πλαίσιο των προσωπικών του στόχων, ώστε να επιτύχει υψηλότερη λειτουργικότητα και αυτοβελτίωση. Επίσης, στην περίπτωση των μεταναστών παίζει ρόλο και η τακτική επιπολιτισμού που ακολουθούν. Τα αναπτυξιακά

μονοπάτια που περιγράφηκαν νωρίτερα δίνουν έμφαση σε αυτούς τους παράγοντες και στις μεταξύ τους σχέσεις και αλληλεπιδράσεις μέσα στο χρόνο. Ο χρόνος επίσης είναι μια σημαντική παράμετρος. Παρατηρούνται κρίσιμες περιόδους, κατά τις οποίες ο οργανισμός είναι πιο ευαίσθητος σε ορισμένα περιβαλλοντικά ερεθίσματα έναντι άλλων. Αυτές οι περιόδους είναι καθολικές, ωστόσο παρατηρούνται ατομικές διαφορές που παίζουν καθοριστικό ρόλο στην προσαρμογή των εφήβων (Lerner et al., 2013· Lippman et al., 2011· Masten, 2014a, 2016· Masten et al., 2008· O'Dougherty Wright et al, 2013· Werner, 2013).

Στην ελληνική πραγματικότητα επίσης έχει βρεθεί ότι ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής τα παιδιά που έχουν περισσότερους προσωπικούς πόρους, όπως μεγαλύτερη αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας είχαν καλύτερες επιδόσεις στο σχολείο, καλύτερη συμπεριφορά, μεγαλύτερη αποδοχή από τους συνομηλίκους και λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Motti- Stefanidi, 2015).

Σχολική Προσαρμογή και Συμπεριφορά των Εφήβων

Συμπεριφορά. Μια βασική διάσταση της υγιούς προσαρμογής και ανάπτυξης των εφήβων είναι η συμπεριφορά τους. Δηλαδή, το πόσο καλά λειτουργούν σε σχέση με τους άλλους, στις συναναστροφές τους και στο σχηματισμό στενών σχέσεων. Αυτό χαρακτηρίζεται και ως κοινωνική επάρκεια (Burt et al., 2008).

Οι καλά προσαρμοσμένοι έφηβοι είναι αυτοί που καταφέρνουν να ολοκληρώσουν με επιτυχία τα αναπτυξιακά επιτεύγματα που αντιστοιχούν στην ηλικία τους, και όπως αυτά ορίζονται ανάλογα με το φύλο, την κουλτούρα και την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (Masten et al., 2011). Αναλυτικότερα τα αναπτυξιακά επιτεύγματα παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Οι Burt et al. (2008) σε μια εικοσάχρονη διαχρονική έρευνα που ξεκίνησε ο Norman Garnezy στα τέλη της δεκαετίας του '70 βρήκαν ότι ενώ στην παιδική ηλικία η κοινωνική επάρκεια συνδέεται άμεσα με τα προβλήματα συμπεριφοράς, στην εφηβεία η σχέση αυτή

είναι πιο έμμεση και περίπλοκη. Η κοινωνική επάρκεια συνδέεται επίσης με την ψυχοπαθολογία. Τα συμπτώματα ψυχοπαθολογίας μπορούν να μειώσουν την ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων ενός ατόμου, και αντίστροφα, αποτυχίες και επιτεύγματα σε κοινωνικούς τομείς μπορούν να επηρεάσουν την εκδήλωση ή μη, των ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων (Masten et al., 2006).

Οι διαταραχές διαγωγής χαρακτηρίζουν μια ευρεία ομάδα παιδιών και εφήβων, στους οποίους διαφορετικοί παράγοντες έχουν αλληλεπιδράσει, οδηγώντας τους σε παρόμοια φαινομενικά συμπτώματα μέσα από διαφορετικά εξελικτικά μονοπάτια. Για παράδειγμα, υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα στους εφήβους που πρωτοεμφανίζουν αντικοινωνική συμπεριφορά και σε εκείνους που τα συμπτώματα ξεκίνησαν στην παιδική ηλικία με πολύ χειρότερη πρόγνωση για τους δεύτερους κατά το DSMIV (Wenar & Kerig, 2008).

Μια άλλη επιμέρους διάκριση ανάμεσα στους εφήβους που εκδήλωσαν από νωρίς στην παιδική ηλικία αντικοινωνική συμπεριφορά αφορά από τη μία πλευρά στην απουσία συναισθήματος που συνοδεύεται από αδιαφορία στην τιμωρία, αναζήτηση περιπέτειας, έλλειψη ενσυναίσθησης και ενοχών και χαμηλή συναισθηματική αντίδραση και από την άλλη πλευρά σε έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις, όπως θυμό και επιθετικότητα, για τις οποίες μπορεί στη συνέχεια να μετανιώσουν, χωρίς να μπορούν να τις ελέγξουν την ώρα που συμβαίνουν (Frick et al., 2003). Τα προβλήματα διαγωγής φαίνεται να συνδέονται με προβλήματα στη ρύθμιση συναισθήματος και συμπεριφοράς, καθώς και με εχθρικές αιτιακές αποδόσεις (θεωρούν ότι οι άλλοι καταβάλλονται εχθρικά απέναντί τους) (Wenar & Kerig, 2008).

Οι Loeber και Hay (1997, όπως αναφέρεται στο Gorman- Smith & Loeber, 2005, σελ.17) υιοθετούν την αναπτυξιακή προοπτική στις διαταραχές συμπεριφοράς και διακρίνουν τρία διαφορετικά εξελικτικά μονοπάτια. Το πρώτο αφορά την αποκάλυπτη συμπεριφορά που ξεκινά με επιθετικότητα, συνεχίζει με εκφοβισμό ή βασανισμό των άλλων,

με σωματική πάλη και φτάνει ως το έγκλημα. Το δεύτερο αφορά την συγκαλυμμένη συμπεριφορά που ξεκινά με ψέματα και μικροκλοπές, συνεχίζει με καταστροφή ξένης περιουσίας και φτάνει σε ληστεία και σοβαρή κλοπή. Το τρίτο αφορά την σύγκρουση με την εξουσία και ξεκινά με πείσματα, αφήφηση κανόνων και ανοικτή ανυπακοή, συνεχίζει με σκασιαρχείο και διαμονή εκτός σπιτιού και ευθύνεται για πολλές εκδηλώσεις παραβατικότητας αργότερα. Οι ερευνητές επισημαίνουν επίσης και κάποιους παράγοντες επικινδυνότητας που σχετίζονται με την εμφάνιση τέτοιων συμπεριφορών στα παιδιά και τους εφήβους, όπως η έλλειψη εμπλοκής και ενασχόλησης των γονέων στην καθημερινή ρουτίνα των παιδιών, η γνώση τους για τις παρέες και τις δραστηριότητες των παιδιών τους εντός και εκτός σχολείου, οι αξίες των γονέων σχετικά με την παράβαση των κανόνων και η γενική προβληματική συμπεριφορά των ίδιων, η αρνητική εικόνα που μεταφέρουν στα παιδιά τους για τα ίδια, η έλλειψη θετικών σχέσεων με συνομηλίκους και η συναναστροφή με παραβατικούς εφήβους.

Οι έρευνες για τα προβλήματα συμπεριφοράς αφορούν συνήθως τα αγόρια καθώς εκείνα θεωρούνται περισσότερο ευάλωτα και εμφανίζουν τέτοια προβλήματα σε μεγαλύτερη συχνότητα. Παρόλα αυτά, συνεισφέρουν σημαντικά και οι έρευνες που περιλαμβάνουν τα κορίτσια για την κατανόηση των συμπεριφορών αυτών, καθώς οι διαταραχές διαγωγής πλήττουν σημαντικά και αυτά. Τα ίδια εξελικτικά μονοπάτια προς τις προβληματικές συμπεριφορές ισχύουν και για τα αγόρια και για τα κορίτσια, αν και σε μικρότερη συχνότητα. Επίσης, στα αγόρια επιδρούν διάφοροι από τους προαναφερθέντες παράγοντες κινδύνου που σχετίζονται με κάθε εξελικτικό μονοπάτι, ενώ στα κορίτσια στο μονοπάτι της συγκαλυμμένης συμπεριφοράς φαίνεται να επιδρά σημαντικά ο έλεγχος που ασκείται από τους γονείς (Gorman- Smith & Loeber, 2005). Οι Bongers et al. (2004) βρήκαν σε διαχρονική έρευνα ότι τα αγόρια εμφανίζουν περισσότερες συμπεριφορές εξωτερίκευσης, όπως επιθετικότητα, εναντίωση και παραβίαση ξένης περιουσίας, που με το χρόνο

μειώνονται και δε διαφέρουν στο βαθμό που εκδηλώνονται ανάμεσα στα δύο φύλα.

Διαχώρισαν όμως την παραβίαση κανόνων που αντιθέτως φάνηκε να αυξάνεται στα αγόρια.

Οι Leve et al. (2005) βρήκαν ότι το περιβάλλον και η ιδιοσυγκρασία των παιδιών σχετίζονταν με προβλήματα εξωτερίκευσης. Ιδιαίτερα στα έφηβα αγόρια τα προβλήματα αυτά σχετίζονταν με κατάθλιψη της μητέρας όταν η παρορμητικότητα ήταν χαμηλή, ενώ στα κορίτσια με την σκληρή πειθαρχία, όταν η παρορμητικότητα ήταν υψηλή και το επίπεδο φόβου ή ντροπής χαμηλό. Οι Mezulis et al. (2011) βρήκαν ότι τα αγόρια στις αμερικάνικες πολιτείες του βορειοδυτικού Ειρηνικού εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα εξωτερίκευσης στις ηλικίες 11 ως 13 ετών. Το ίδιο βρήκαν και οι Belsky και Pluess (2012) σε εφήβους 15 ετών από δέκα διαφορετικές πολιτείες της Αμερικής. Στην Αυστραλία οι Davies και McKelvey (1998) βρήκαν ότι τα προβλήματα εξωτερίκευσης εμφανίζονται περισσότερο στα αγόρια, σε οικογένειες όπου τα παιδιά μεγαλώνουν με τον ένα από τους δύο γονείς και σχετίζονται αρκετά με τη δομή του σχολικού πλαισίου. Στην Ελλάδα έχει βρεθεί σε έρευνες ότι τα αγόρια εκδηλώνουν επιθετικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα κορίτσια σε ηλικίες 13 ως 18 ετών (Κοκκέβη, 2011). Άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με τη διαταραχή διαγωγής είναι η συναναστροφή με παραβατικούς συνομηλίκους και η γονική ασυνέπεια, η τιμωρία και ο εξαναγκασμός (Wenar & Kerig, 2008). Σε πρόσφατη έρευνα σχετικά με τον εκφοβισμό σε δείγμα εφήβων 13 ως 17 ετών στη Σλοβενία επίσης βρέθηκε ότι τα αγόρια αναφέρουν πιο συχνά εκφοβισμό ή θυματοποίηση σε σχέση με τα κορίτσια αλλά όσο μεγαλώνουν οι συμπεριφορές αυτές μειώνονται (Košir et al., 2023).

Τα αποτελέσματα των ερευνών ως προς τα προβλήματα συμπεριφοράς ποικίλλουν και είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη κάθε φορά ο παρέχων τις πληροφορίες. Για παράδειγμα, σε οκταετή έρευνά τους, οι Keiley et al. (2000) δεν εντόπισαν διαφορά ως προς το φύλο στα συμπτώματα εξωτερίκευσης από τις αναφορές των μητέρων, ενώ βρήκαν

περισσότερες συμπεριφορές εξωτερίκευσης που με το χρόνο μειώνονταν από τις αναφορές των δασκάλων.

Πέρα από τα προβλήματα συμπεριφοράς και άλλες διαστάσεις αποτελούν σημαντικούς δείκτες της προσαρμογής των εφήβων όπως η χρήση καπνού, αλκοόλ και άλλων ουσιών, η πρόωρη σεξουαλική δραστηριότητα, ο τζόγος, οι διαταραχές διατροφής (Gullotta & Adams, 2005), ο εκφοβισμός και ο εθισμός στο διαδίκτυο (Μόττη- Στεφανίδη, 2017), όμως δεν θα αποτελούν αντικείμενο και δεν θα αναλυθούν στην παρούσα μελέτη.

Σχολική Επίδοση και Σχολική Εμπλοκή. Η σχολική εμπλοκή είναι ένας σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας για την σχολική επιτυχία και προσαρμογή των μαθητών καθώς προβλέπει τις σχολικές επιδόσεις. Τρεις είναι οι βασικές διαστάσεις της σχολικής εμπλοκής, η συναισθηματική, η γνωστική και η διάσταση της συμπεριφοράς. Η διάσταση συμπεριφοράς αφορά την επιμέλεια στη μελέτη για το σπίτι, την εστιασμένη παρακολούθηση του μαθήματος και την καλή συμπεριφορά μέσα στην τάξη. Η συναισθηματική διάσταση αφορά το συναίσθημα των μαθητών στην τάξη (ενδιαφέρον, άγχος, ανία κτλ.). Τέλος, η γνωστική διάσταση αναφέρεται στην προσπάθεια που καταβάλλουν να κατανοήσουν σε βάθος το μάθημα, πέρα από τις βασικές απαιτήσεις, να κατανοήσουν τα λάθη τους και να οργανώσουν τη δουλειά που έχουν να κάνουν (Kurdi & Archambault, 2020; Motti- Stefanidi & Masten, 2013).

Οι Penderi και Petrogiannis (2017) εστίασαν στη σημασία της γονικής εμπλοκής στην εκπαίδευση των παιδιών και εισήγαγαν τον όρο *εκπαιδευτικός θύλακας εμπνεόμενοι* α) από το βιο-οικολογικό μοντέλο του Bronfenbrenner που εστιάζει σε όλα τα συστήματα και υποσυστήματα μέσα στα οποία αναπτύσσεται και αλληλεπιδρά το παιδί καθώς και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους και β) από τον όρο *αναπτυξιακός θύλακας* που χρησιμοποίησαν οι Super και Harkness για να αναδείξουν τη σημασία της οικογένειας, ως σημείο αναφοράς

ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού και ως διαμεσολαβητή της σχέσης ανάμεσα στο παιδί και το ευρύτερο περιβάλλον.

Οι Kurdi και Archambault (2020) μελέτησαν τη σχολική εμπλοκή σε εφήβους με και χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο και διέκριναν ότι η σχολική εμπλοκή που αφορά τη συμπεριφορά των μαθητών προς την τάξη και τις σχολικές εργασίες εξαρτάται από το πόσο νιώθουν αυτονομία μέσα στην τάξη, την ποιότητα των σχέσεών τους με τους καθηγητές και την αίσθηση επάρκειάς τους στα μαθήματα. Ωστόσο φάνηκε ότι οι μετανάστες μαθητές παρουσίαζαν μεγαλύτερη εμπλοκή με το γνωστικό περιεχόμενο των μαθημάτων στο σχολείο. Στην παρούσα έρευνα μελετάται η σχολική εμπλοκή σε επίπεδο συμπεριφοράς στην τάξη και στις σχολικές εργασίες. Ως προς τη διάσταση της συμπεριφοράς στη σχολική εμπλοκή βρήκαν ότι άλλοι παράγοντες αλληλεπιδρούν όπως το άγχος και ότι οι γηγενείς μαθητές με υψηλό ή χαμηλό άγχος αλλά και μετανάστες με υψηλό άγχος που θεωρούσαν τον εαυτό τους αυτόνομο στην τάξη παρουσίαζαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους μετανάστες με χαμηλότερο άγχος.

Ιδιαίτερα για τη σχολική εμπλοκή και τη σχολική επίδοση των μεταναστών έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος σχολική ανθεκτικότητα, δηλαδή η σχολική επιτυχία παρά την ύπαρξη εκπαιδευτικών και κοινωνικών αντιξοοτήτων. Σε σχετική έρευνα οι Martin et al. (2022) βρήκαν ότι η γνωστική και συμπεριφορική σχολική εμπλοκή συνδέεται θετικά με τη σχολική επιτυχία, ενώ για την κοινωνικό- συναισθηματική σχολική εμπλοκή τα αποτελέσματα ήταν διφορούμενα. Σε έρευνα με 276.165 δεκαπεντάχρονους μαθητές σε 41 χώρες έδειξε ότι οι γηγενείς μαθητές είχαν χαμηλότερη γνωστική σχολική εμπλοκή αλλά υψηλότερη αίσθηση ότι ανήκουν στο σχολείο (συναισθηματική εμπλοκή) σε σχέση με τους μετανάστες συμμαθητές τους. Επίσης, έδειξε ότι οι καλύτερες σχέσεις δασκάλου- μαθητή και η μεγαλύτερη υποστήριξη από τον δάσκαλο συνδεόταν με μεγαλύτερη αίσθηση ότι ανήκουν στο σχολείο και θετικότερη στάση γνωστικά. (Chiu et al., 2012).

Οι Garcia-Reid et al. (2015) μελέτησαν τη σχολική εμπλοκή των Λατίνων νεοεισερχόμενων μεταναστών στην Αμερική και κάνοντας ανασκόπηση της βιβλιογραφίας επισημαίνουν και επιβεβαιώνουν μέσω της δικής τους έρευνας ότι η υποστήριξη από τους γονείς σε συνδυασμό με την υποστήριξη από τους καθηγητές συνδέεται με μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή και επίτευξη για όλους τους μαθητές. Εξηγούν ότι η υποστήριξη των γονέων συνδέεται αρκετά με τις υψηλές τους προσδοκίες για την καλύτερη εκπαίδευση των παιδιών τους, καθώς συχνά αυτό είναι ένας από τους κύριους λόγους της μετανάστευσης. Στην έρευνά τους είναι αξιοσημείωτο ότι η υποστήριξη των γονέων και η υποστήριξη των καθηγητών συνδυαστικά και όχι μεμονωμένα συνδέονται με μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή των μαθητών.

Οι Kim και Suárez-Orozco (2015) βρήκαν ότι ένας ισχυρός παράγοντας για τη σχολική εμπλοκή και επίδοση των νεοεισερχόμενων μεταναστών από πέντε διαφορετικές χώρες στην Νέα Υόρκη ήταν η καλή γνώση της αγγλικής γλώσσας.

Οι Motti- Stefanidi και Masten (2013) σε ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας αναφέρουν ότι πολλοί ερευνητές βρίσκουν ότι η σχολική εμπλοκή συνδέεται ή προβλέπει τη σχολική επίδοση, ανεξαρτήτως μεταναστευτικού υποβάθρου. Μια τέτοια έρευνα είναι των Li και Lerner (2011) που βρήκαν ότι, ανεξάρτητα από το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, τα παιδιά που εμφάνιζαν υψηλότερη σχολική εμπλοκή έτειναν να έχουν υψηλότερη σχολική επίδοση, λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης και ήταν λιγότερο πιθανό να εμπλέκονται σε παραβατικές δραστηριότητες, σε αντίθεση με παιδιά και εφήβους που η σχολική τους εμπλοκή είχε πιο προβληματική εξέλιξη. Αυτό το αποτέλεσμα είναι σύμφωνο με τον γενικό προωθητικό ρόλο της σχολικής εμπλοκής για τη σχολική επιτυχία. Ωστόσο, οι νέοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο τείνουν να ακολουθούν πιο προβληματικά μονοπάτια σχολικής εμπλοκής κατά την εφηβεία.

Οι Motti-Stefanidi και Masten (2013) σε μια διαχρονική μελέτη εφήβων με και χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο διαπίστωσαν ότι η συμπεριφορική σχολική εμπλοκή σχετίζεται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση στο πρώτο έτος του γυμνασίου και ότι αυτή με τη σειρά της επηρέαζε τη σχολική εμπλοκή τον επόμενο χρόνο παρά το αντίστροφο. Αυτά τα αποτελέσματα προτείνουν αμφίδρομη κατεύθυνση των επιδράσεων. Επίσης, σε μεταγενέστερη ανάλυση φάνηκε επίσης ότι ενώ οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν χαμηλότερη σχολική επίδοση εντούτοις, δεν παρουσίαζαν διαφορά στην ψυχική τους υγεία και αυτό εξηγήθηκε από τη σχολική απεμπλοκή που συνδεόταν με τη χαμηλή σχολική επίδοση προφανώς ως μηχανισμός άμυνας για την προστασία της ψυχικής τους ευεξίας (Motti- Stefanidi et al., 2015).

Ένα σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τη σχολική εμπλοκή των μεταναστών μαθητών είναι και η μεταναστευτική πολιτική της κάθε χώρας που την επηρεάζει τόσο άμεσα μειώνοντας την προσβασιμότητα στη δωρεάν εκπαίδευση όσο και έμμεσα μειώνοντας την αίσθηση ότι ανήκουν ισάξια στο κοινωνικό σύνολο (Bellows, 2021). Οι Motti- Stefanidi και Masten (2013) επίσης συνοψίζουν ότι πλήθος άλλοι παράγοντες επηρεάζουν τη σχολική εμπλοκή και σχολική επίδοση των εφήβων μεταναστών σύμφωνα με το μοντέλο προσαρμογής που ενσωματώνει τρία επίπεδα επιρροής, το ατομικό (ατομικά χαρακτηριστικά), το κοινωνικό (κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, διακρίσεις κτλ.) και την αλληλεπίδραση των δύο.

Συγκεκριμένα στην Ελλάδα έχει βρεθεί και σε προηγούμενες έρευνες ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική επίδοση καθώς οι έφηβοι πιθανόν να αντιμετωπίζουν προβλήματα με την εκμάθηση της γλώσσας ή να μη λαμβάνουν την εκπαιδευτική υποστήριξη που χρειάζονται. Σημαντικό ρόλο επίσης παίζει και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο σε επίπεδο τάξης για τη σχολική επίδοση και τη συμπεριφορά των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο αλλά όχι διαχρονικά γιατί πιθανόν

οι εκπαιδευτικοί να γίνονται πιο επιεικείς στις προσδοκίες τους με σκοπό να κρατήσουν αυτά τα παιδιά κοντά στο σχολείο. Φάνηκε επίσης, ότι όταν το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της τάξης ήταν χαμηλό η επίδοση των εφήβων ήταν χαμηλή ανεξαρτήτως μεταναστευτικού υποβάθρου καθώς η επίδοση των Ελλήνων χειροτέρευε και έφτανε εκείνη των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Τέλος, το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελούσε παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική προσαρμογή αλλά όχι για την ψυχική υγεία των εφήβων ανεξάρτητα από το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012, Motti- Stefanidi, 2015).

Ψυχική Υγεία και Συμπτώματα Συναισθήματος των Εφήβων

Ο Nurmi, (2004) συνδέει την ψυχολογική προσαρμογή με τους στόχους που θέτει το άτομο. Καταλήγει πως οι έφηβοι που είναι πιο καλά προσαρμοσμένοι, είναι εκείνοι που θέτουν ρεαλιστικούς στόχους ανάλογους με τα αναπτυξιακά επιτεύγματα που περιέχονται στο αντίστοιχο με την ηλικίας τους αναπτυξιακό στάδιο. Επίσης επαναπροσδιορίζουν τους στόχους τους κατά τη διάρκεια των μεταβάσεων, χρησιμοποιούν τρόπους επίλυσης προβλημάτων εστιασμένους στο πρόβλημα και θέτουν στόχους περισσότερο διαπροσωπικούς.

Η βιβλιογραφία σχετικά με τη λειτουργία του συναισθήματος δείχνει να επικεντρώνεται στις διαφορές που παρουσιάζονται ανάμεσα στο δύο φύλα, οι οποίες όμως δε φαίνονται να είναι συστηματικές. Αυτό συμβαίνει γιατί το συναίσθημα επιτελεί προσαρμοστικές και επικοινωνιακές λειτουργίες που επηρεάζονται από πολλούς άλλους παράγοντες, όπως η ηλικία, η κουλτούρα και οι τρόποι κοινωνικοποίησης που η τελευταία προσφέρει για τα αγόρια και τα κορίτσια (Brody & Hall, 2010a). Έτσι, ακόμα και αν η βάση του συναισθήματος είναι εν μέρει βιολογική, το πώς αυτό θα εκφραστεί εξαρτάται αρκετά από τις προσδοκίες του εκάστοτε κοινωνικού πλαισίου. Αυτές οι προσδοκίες μεταφέρονται μέσω των κοινωνικών στερεοτύπων που συνδέονται με τα δύο φύλα και την ασυμμετρία που

υπάρχει μεταξύ τους στην ισχύ. Στις περισσότερες κοινωνίες ο άνδρας θεωρείται πιο ενεργητικός, δυναμικός, ανεξάρτητος και με περισσότερο έλεγχο των συναισθημάτων, ενώ η γυναίκα θεωρείται πιο παθητική, αδύναμη, εξαρτώμενη από τους άλλους και τις σχέσεις, άτομο που δίνει φροντίδα και λειτουργεί περισσότερο με το συναίσθημα (Brody & Hall, 2010a; Matsumoto & Juang, 2012). Τα στερεότυπα λειτουργούν ως αίτιο, αλλά και ως αποτέλεσμα του ότι οι γυναίκες καλλιεργούν περισσότερο τη λεκτική και μη λεκτική έκφραση και κατανόηση του συναισθήματος (Timmers et al., 2003) και περισσότερες συμπεριφορές εσωτερίκευσης που συνδέονται με συναισθήματα φόβου, ντροπής και ενοχής, ενώ οι άνδρες καλλιεργούν περισσότερο την αίσθηση ανεξαρτησίας, ελέγχου και περισσότερες συμπεριφορές εξωτερίκευσης που συνδέονται με συναισθήματα περηφάνιας και θυμού (Brody & Hall, 2010b, 2010b).

Δεδομένου ότι τα συμπτώματα ψυχοπαθολογίας τους συναισθήματος έχουν άμεση σχέση με τη λειτουργία του μπορεί κανείς από τα παραπάνω να συμπεράνει ότι είναι επόμενο τα αγόρια να εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα εξωτερίκευσης, που αφορούν στη συμπεριφορά, ενώ τα κορίτσια περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης, που αφορούν στο συναίσθημα. Τα κορίτσια στην εφηβεία φαίνεται να βιώνουν μεγαλύτερη συναισθηματική δυσκολία από τα αγόρια και ιδιαίτερα εκείνα που δεν έχουν ζεστή σχέση με τους γονείς και στρέφονται στους συνομηλίκους τους, όταν προκύπτει πρόβλημα στο σπίτι (Operario et al., 2006). Η γονεϊκή υποστήριξη σχετίζεται με λιγότερες συναισθηματικές δυσκολίες.

Οι Burt et al. (2008) βρήκαν ότι η κοινωνική ανεπάρκεια, (π.χ. δυσκολίες στις σχέσεις με τους συνομηλίκους, που αποτελούν εξέχον επίτευγμα στην εφηβεία) συνδέεται συχνά με προβλήματα εσωτερίκευσης τόσο κατά τη διάρκεια της εφηβείας όσο και κατά τη μετάβαση στην αναδύομενη και στη νεαρή ενηλικίωση ίσως λόγω συσσώρευσης αρνητικών εμπειριών. Επίσης, περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης αναμένεται να εμφανίζουν παιδιά που βιώνουν έντονο στρες. Από οκταετή έρευνα των Keiley et al., (2000) με παιδιά σχολικής

ηλικίας προέκυψε ότι οι δάσκαλοι ανέφεραν προβλήματα εσωτερίκευσης σε μεγαλύτερο βαθμό από τις μητέρες στην αρχική φοίτηση, τα οποία αφορούσαν παιδιά που ο απορριφθεί από τους συνομηλίκους. Αυτό οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι είχαν περισσότερες ευκαιρίες να δουν και να συγκρίνουν τις συναναστροφές αυτών των παιδιών με άλλα παιδιά, ενώ οι μητέρες ανέφεραν αύξηση των προβλημάτων εσωτερίκευσης στη συνέχεια της φοίτησης αυτών των παιδιών, ίσως γιατί τότε άρχιζαν να εκδηλώνουν τα συμπτώματα στον ασφαλή χώρο του σπιτιού. Οι Leve et al. (2005) βρήκαν ότι ο φόβος ή η ντροπή και η μητρική κατάθλιψη στην παιδική ηλικία σχετίζονταν με προβλήματα εσωτερίκευσης και στα δύο φύλα στην εφηβεία, ενώ η μητρική κατάθλιψη μαζί με το χαμηλό οικογενειακό εισόδημα σχετιζόταν με προβλήματα εσωτερίκευσης μόνο στα κορίτσια στην ηλικία των 17, ενώ στα αγόρια αντίστοιχα σχετιζονταν με την αυστηρή πειθαρχία.

Οι Hankin και Abramson (2001) σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας αναφέρουν ότι τα κορίτσια αρχίζουν να έχουν περισσότερα καταθλιπτικά συμπτώματα στην ηλικία των 13 ετών. Ενώ στην εφηβεία αυξάνονται τα αρνητικά γεγονότα, που εγείρουν αρνητικά συναισθήματα και στα δύο φύλα, στα κορίτσια αυτό συμβαίνει περισσότερο και αφορά περισσότερο στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Επιπλέον, η εικόνα του σώματος και το άγχος για την εμφάνιση φαίνεται να λειτουργεί περισσότερο επιβαρυντικά για τα κορίτσια. Επίσης, τα κορίτσια φαίνεται να είναι γνωστικά πιο ευάλωτα κάνοντας δυσλειτουργικές αιτιακές αποδόσεις και αναμασώντας δυσάρεστα γεγονότα που επιβαρύνουν την αυτοεκτίμησή τους.

Τα κορίτσια εκδηλώνουν περισσότερα συμπτώματα άγχους και αγχώδεις διαταραχές που προηγούνται συνήθως της κατάθλιψης και συμβάλλουν στη βίωση νέων αρνητικών γεγονότων ζωής. Οι Leadbeater et al. (1999) σε έρευνα με αγόρια και κορίτσια έντεκα ως δεκατεσσάρων ετών βρήκαν επίσης πως τα κορίτσια είναι πιο ευάλωτα στις διαπροσωπικές σχέσεις, τόσο με τους συνομηλίκους, όσο και με τα μέλη της οικογένειας, γεγονός που συνδέεται με περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης.

Η ευαλωτότητα στο στρες, η αρνητική γνωστική επεξεργασία, η αντίδραση στο στρες με την μορφή κατάθλιψης (Hankin et al., 2007) και το αναμύσημα δυσάρεστων γεγονότων επιβεβαιώνεται μέχρι πρόσφατα από έρευνες ότι συμβαίνει περισσότερο στα έφηβα κορίτσια σε σχέση με τα αγόρια (Mc Guinness et al., 2012), αν και αυτό μπορεί να διαφέρει πολιτισμικά. Στην Κίνα βρέθηκε ότι το επίπεδο αναμύσηματος όντως συνδέεται με καταθλιπτικά συμπτώματα, όπως και στους Αμερικανούς εφήβους (Abela & Hankin, 2011), αλλά δεν διαφέρει σημαντικά ανάμεσα στα δύο φύλα (Hong et al., 2010).

Οι McGuinness et al. (2012) προτείνουν επανεξέταση των σχέσεων των κοριτσιών και προώθηση της αυτονομίας τους ως τακτικές παρέμβασης για τη μείωση της ευαλωτότητας στο άγχος και στην κατάθλιψη. Οι Lee et al. (2010) προτείνουν επίσης την οικογενειακή θεραπεία καθώς διαπιστώνουν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης συνδέονται επίσης και με συγκρουσιακές σχέσεις εφήβων – γονέων που κατά μεγάλο βαθμό αφορούν και σε θέματα σχετικά με την αυτονομία του εφήβου.

Στην Ελλάδα σε παλιότερες έρευνες επίσης είχε διαπιστωθεί η υπεροχή των εφήβων κοριτσιών σε συμπτώματα κατάθλιψης και αυτοκτονικούς ιδεασμούς (Μαδιανός, 2002).

Στη διεθνή βιβλιογραφία παρατηρείται αύξηση των συμπτωμάτων συναισθήματος στην εφηβεία ανεξαρτήτως κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου και μεταναστευτικού υποβάθρου ενώ σε μερικές έρευνες έχει βρεθεί ότι το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο σχετίζεται με παράγοντες επικινδυνότητας και αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία αλλά όχι τόσο όσο σε σχέση με τη σχολική προσαρμογή (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al. 2012).

Καθοριστικά Περιβάλλοντα για την Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία των Εφήβων

Οικογένεια. Η αυξανόμενη ανάγκη του εφήβου για αυτονομία αναταράσσει την ισορροπία της οικογένειας δημιουργώντας μια κρίση, στην οποία οι γονείς συχνά αντιδρούν με την άσκηση μεγαλύτερου ελέγχου σε μια προσπάθεια να αναστείλουν την

ανεξαρτητοποίηση. Αυτό μπορεί να οδηγήσει τον έφηβο σε αποξένωση και διαφυγή σε ψευδείς λύσεις όπως σεξ, ναρκωτικά ή αντικοινωνική συμπεριφορά ή σε παλινδρόμηση και προσκόλληση στους γονείς. Στην πρώτη περίπτωση γίνεται απότομη απο-ιδανικοποίηση των γονιών από τον έφηβο, ενώ στη δεύτερη ο έφηβος ταυτίζεται με το γονέα χωρίς να ανακαλύπτει τι ο ίδιος ζητά (Τσιάντης, 2002).

Τα στάδια της συναισθηματικής αυτονομίας περιλαμβάνουν την απο-ιδανικοποίηση, την μη εξάρτηση, την εξατομίκευση και τη θεώρηση των γονέων ως απλών ανθρώπων (Coleman, 2013). Ένας τρόπος να γίνει αυτή η απο-ιδανικοποίηση ομαλά είναι η σταθερή και αξιόπιστη παρουσία του γονέα που δέχεται και διευκολύνει τη βαθμιαία απομάκρυνση του εφήβου από την οικογένεια δίνοντάς του τη δυνατότητα να νιώσει ασφαλής, να στηριχτεί επάνω του και να ανακαλύψει τον εαυτό του μέσω της αμφισβήτησης, της κριτικής και της μεγάλης του ανάγκης να ζήσει νέες εμπειρίες, να επαναστατήσει και να δημιουργήσει (Τσιάντης, 2002).

Οι έφηβοι φαίνεται πως συχνά επιδεικνύουν την αυτονομία τους περισσότερο στη μητέρα σε σχέση με τον πατέρα είτε γιατί πιστεύουν ότι εκείνη δεν θα τους αμφισβητήσει είτε γιατί έχουν δημιουργήσει στενότερη συναισθηματική σχέση μαζί της. Παρά την ανάγκη τους για αυτονομία όμως, έρευνες έχουν δείξει ότι τελικά το μεγαλύτερο ποσοστό των εφήβων νιώθει αρκετά κοντά με τους γονείς, συμφωνεί μαζί τους σε ηθικά θέματα και αξίες, τους συμβουλεύεται και περνά χρόνο μαζί τους. Επίσης έρευνες δείχνουν ότι με τη μητέρα οι έφηβοι συζητούν πιο προσωπικά θέματα, ενώ με τον πατέρα για πιο μακροπρόθεσμους στόχους (Cole & Cole, 2002).

Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι οι έφηβοι δεν συγκρούονται με τους γονείς τους. Σύμφωνα με έρευνες οι συγκρούσεις επικεντρώνονται σε θέματα φαινομενικά ασήμαντα που όμως έχουν αντίκτυπο στους εφήβους και αφορούν τη διαφορετική οπτική που έχουν για

τον κόσμο γονείς και έφηβοι, καθώς και την απαίτηση των γονέων η ανεξαρτησία των εφήβων να συνοδεύεται από την αντίστοιχη υπευθυνότητα (Cole & Cole, 2002).

Οι γονείς ανάλογα με τον τύπο πειθαρχίας που εφαρμόζουν στα παιδιά, τους μεταδίδουν μηνύματα σχετικά με την αποδεκτή συμπεριφορά, με την αξία του αυτοελέγχου και του αυτοσεβασμού. Η πειθαρχία με αγάπη, λογικά επιχειρήματα και σταθερά καθορισμένα πρότυπα συμπεριφοράς ευνοούν τον έλεγχο της επιθετικότητας, ενώ η τιμωρία, η απόρριψη, η παραμέληση και η ασυνέπεια τον εμποδίζουν (Wenar & Kerig, 2008).

Οι έφηβοι που συνεχίζουν να διατηρούν στενές σχέσεις με τους γονείς τους είναι εκείνοι που τους αντιλαμβάνονται ως αυστηρούς, αλλά όχι αυταρχικούς και νιώθουν ότι τους συμπεριλαμβάνουν σε οικογενειακές αποφάσεις και τους ενθαρρύνουν να εκφράσουν την άποψή τους. Αντίθετα, οι έφηβοι που αντιλαμβάνονται ότι οι γονείς τους γίνονται πιο αυστηροί καθώς αυτοί προχωρούν στην εφηβεία, αντιδρούν στρεφόμενοι περισσότερο στους συνομηλίκους (Cole & Cole, 2002).

Ο Gottman (2011) διακρίνει τέσσερεις τύπους γονέα που προκύπτουν βασισμένοι στο έργο της Baumrind από τη δεκαετία του 1970 και σε δικές του έρευνες σχετικά με τη γονική συμπεριφορά και συνδέονται με τη συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Οι αποστασιοποιημένοι γονείς δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν και να διαχειριστούν τα συναισθήματα του παιδιού. Οι επιτρεπτικοί- παραχωρητικοί γονείς παρηγορούν το παιδί αλλά δυσκολεύονται να του διδάξουν μεθόδους αντιμετώπισης των δυσκολιών και να του παρέχουν καθοδήγηση. Οι επικριτικοί- αποδοκιμαστικοί γονείς δεν δέχονται τα συναισθήματα του παιδιού θεωρώντας τα αδυναμία ή προσπάθεια χειρισμού. Τέλος, οι συναισθηματικοί μέντορες αναγνωρίζουν τα δικά τους συναισθήματα και αυτά των παιδιών, αισθάνονται άνετα με την έκφρασή τους και βοηθούν το παιδί να τα διαχειριστεί και να επιλύει προβλήματα παρέχοντας υποστήριξη, καθοδήγηση αλλά και όρια. Ο τελευταίος τύπος γονέα συνδέεται με καλύτερη κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών.

Βέβαια συχνά, η συμπεριφορά του εφήβου εναλλάσσεται μεταξύ των συνηθειών της παιδικής ηλικίας και της επιθυμίας για εξάρτηση και των διεκδικήσεων αυτονομίας (Αναστασόπουλος, 2002).

Οι γονείς παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο και στη σχολική επίδοση των παιδιών τους, όπως βρήκε ο Wilder (2014) μετα- συνθέτοντας εννέα μελέτες μετα-ανάλυσης σχετικών δεδομένων. Ειδικότερα βρήκε ότι η εμπλοκή των γονέων όταν ορίζεται ως προσδοκίες για ακαδημαϊκή επίτευξη από τα παιδιά τους συνδέεται θετικά με την σχολική τους επίδοση και μάλιστα συνδέεται θετικότερα από ότι η εμπλοκή των γονέων ως υποστήριξη στις σχολικές εργασίες. Οι προσδοκίες των γονέων αντανακλούν τις πεποιθήσεις και τις στάσεις τους γενικότερα προς το σχολείο, τους εκπαιδευτικούς, τα σχολικά μαθήματα και την εκπαίδευση και πιθανόν υιοθετούνται από τα παιδιά τους, ανεξαρτήτως φύλου, τάξης φοίτησης και εθνικής ομάδας. Οι Zhang et al. (2020) σε έρευνα με παιδιά 9 ως 12 ετών βρήκαν ότι η ακαδημαϊκή επίτευξη συνδέεται με τη σχολική εμπλοκή των γονέων που εξαρτάται και από το υποκειμενικό επίπεδο κοινωνικής κινητικότητας των γονέων που φαίνεται να είναι ισχυρός δείκτης ακόμα και όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας είναι χαμηλό.

Έρευνες δείχνουν ακόμα ότι προσδοκίες των γονέων που πηγάζουν από στερεοτυπικές αντιλήψεις για τις ικανότητες των παιδιών τους ανάλογα με το φύλο, όπως η πεποίθηση ότι τα κορίτσια τα καταφέρνουν λιγότερο καλά από τα αγόρια στα μαθηματικά είναι δυνατόν να επηρεάσουν την αντίληψη των παιδιών για την αυτοαποτελεσματικότητα, αλλά και τις επαγγελματικές τους επιλογές αργότερα (Brown & Iyengar, 2008).

Γενικότερα, η οικογένεια ως σύστημα παίζει σημαντικό ρόλο στην προσαρμογή των παιδιών (Masten, 2016). Και στην ελληνική πραγματικότητα, όπως έχει φανεί και στη διαχρονική έρευνα AStRA Project, οι έφηβοι που ανέφεραν περισσότερο θετικές οικογενειακές σχέσεις τα πήγαιναν καλύτερα στο σχολείο ανεξαρτήτως καταγωγής. Επίσης η

υψηλότερη οικογενειακή ευελιξία και η εμπλοκή των γονέων στο σχολείο προέβλεπαν καλύτερη συμπεριφορά και σχολική επίδοση που με τη σειρά της προέβλεπε υψηλότερη αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση (Motti-Stefanidi, Asendorpf et al., 2012; Motti-Stefanidi, 2015).

Η καλή σχέση με τα παιδιά, η καλή επικοινωνία, τα όρια, η αισιόδοξη στάση ζωής, η ευελιξία και δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων ενισχύουν την ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών, ιδιαίτερα όταν οι γονείς οι ίδιοι επιδεικνύουν αυτές τις δεξιότητες, καθώς τα παιδιά μιμούνται κυρίως τους γονείς και διδάσκονται από αυτούς μέσω της παρατήρησης. Ο τρόπος δηλαδή που οι γονείς αντιμετωπίζουν τις διάφορες καταστάσεις αποτελεί πρότυπο για τη συμπεριφορά των παιδιών σε ανάλογες καταστάσεις (Χατζηχρήστου, 2015),

Συνομηλικοί. Καθώς οι έφηβοι μεγαλώνουν αρχίζουν να αναζητούν νέα αντικείμενα αγάπης έξω από την οικογένεια, με αποτέλεσμα να εξαρτώνται όλο και λιγότερο από τους γονείς. Η ψυχανάλυση συνδέει αυτή την τάση με τη μεγάλη ενστικτώδη δραστηριότητα που οφείλεται στην ήβη και το αιμομικτικό άγχος που ωθεί τους εφήβους να κόψουν τους συναισθηματικούς βρεφικούς δεσμούς και να αναζητήσουν άλλους εκτός οικογένειας (Τσιάντης, 2002).

Οι έφηβοι αρχίζουν να επενδύουν περισσότερο στους συνομηλικούς κι ενώ γίνονται πιο αντιδραστικοί στους γονείς, παράλληλα συμμορφώνονται περισσότερο με την παρέα των συνομηλικών από τους οποίους απορρέει η αυτοεκτίμησή τους, η συναισθηματική στήριξη, η ανακούφιση του αισθήματος μοναξιάς και οι εμπειρίες διερεύνησης και κατανόησης της προσωπικής και σεξουαλικής τους ταυτότητας και αποτελεί το πεδίο όπου ο έφηβος τολμά, ανοίγεται και δοκιμάζει τις νέες του δεξιότητες. Οι δεσμεύσεις στις σχέσεις μεταξύ συνομηλικών και η ευαλωτότητά τους απέναντι στην κριτική των άλλων τους ωθούν να συμμορφώνονται υπερβολικά με τις αντιλήψεις και τις τάσεις των φίλων (Γαβριηλίδου, 2002) ιδιαίτερα στην ηλικία των 15 ετών (Cole & Cole, 2002).

Οι φιλίες στην αρχή της εφηβείας είναι κυρίως ομόφυλες και κατά τη διάρκειά της χαρακτηρίζονται από αυξανόμενη έμφαση στην εμπιστοσύνη και στην αφοσίωση ενώ οι προσδοκίες διαφέρουν ανάλογα με το φύλο. Τα αγόρια φαίνεται να αναζητούν υποστήριξη όταν συγκρούονται με την εξουσία, ενώ τα κορίτσια αναζητούν φίλους να εκμυστηρευτούν γεγονότα και συναισθήματα (Cole & Cole, 2002).

Στην εφηβεία η σημασία της εμπλοκής στην ομάδα κορυφώνεται στις ηλικίες μεταξύ 11 και 13 ετών. Η ομάδα αποτελεί αυτόνομη κοινωνική οργάνωση με σκοπούς, αξίες, πρότυπα συμπεριφοράς και μέσα για την επίτευξή τους. Οι έφηβοι που είναι λιγότερο αποδεκτοί τείνουν να συμμορφώνονται περισσότερο με την ομάδα (Wenar & Kerig, 2008). Η κοινωνική θέση μέσα στην ομάδα εξαρτάται από κοινωνικούς παράγοντες όπως να είναι κανείς μέλος της κυρίαρχης ομάδας, αλλά και από προσωπικούς όπως η ελκυστική εμφάνιση στα κορίτσια και οι επιδόσεις στα αθλήματα στα αγόρια (Cole & Cole, 2002). Η ομάδα αποτελεί τη γέφυρα για το μέλλον, καθώς οι έφηβοι νιώθουν ότι ανήκουν κάπου, ακολουθούν ένα πρότυπο συμπεριφοράς για να μειώσουν το αίσθημα της αβεβαιότητας, δέχονται υποστήριξη στη εναντίωση προς τους γονείς τους, έρχονται σε επαφή με ετερόφυλες ομάδες από όπου θα προκύψουν σταδιακά ετερόφυλες σχέσεις και ενσωματώνουν σημαντικές αξίες όπως συνεργασία, εμπιστοσύνη και αυτοέλεγχος που συμβαδίζουν επίσης με τις γονικές αξίες (Conger & Galambos, 1997, όπως αναφ. στο Wenar & Kerig, 2008).

Έρευνες έχουν δείξει ότι ο ασφαλής δεσμός με τους συνομηλίκους συνδέεται με καλύτερη ψυχική υγεία, λιγότερο άγχος και λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης, ενώ φαίνεται να προφυλάσσει τους εφήβους από συναισθήματα δυσφορίας (Nelis & Rae, 2009). Επίσης, οι εφηβικές φιλίες και τα εφηβικά κοινωνικά δίκτυα είναι αρκετά ρευστά και ασταθή, παρόλο που κάποια βασικά χαρακτηριστικά τους παραμένουν σταθερά και παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των εφήβων. Η αλλαγή προσώπων στις φιλίες συχνά

σημαίνει και καλύτερη προσαρμογή και είναι συνεπής με τις αλλαγές στα ενδιαφέροντα, στους στόχους και στις πεποιθήσεις που είναι συχνές λόγω της συνεχούς εξέλιξης και των πολλών και διαφορετικών επιρροών στην εφηβική ηλικία (Cairns et al., 1995).

Σχολικό Πλαίσιο. Η εφηβεία αποτελεί μια ιδιαίτερη περίοδο αναδιοργάνωσης που χαρακτηρίζεται από έντονους ρυθμούς, ρευστότητα και ευαλωτότητα. Το σχολείο αυτή την περίοδο, ως μέρος σύγκλισης της οικογένειας και της ευρύτερης κοινωνίας μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην ωρίμανση των εφήβων. Το σχολείο προσφέρει το πλαίσιο δημιουργίας σχέσεων με άλλους σημαντικούς ενήλικες πέρα από εκείνους του οικογενειακού περιβάλλοντος, αλλά και με συνομηλίκους όπου το μοίρασμα, η εμπιστοσύνη, η αμοιβαιότητα και η απογοήτευση που βιώνονται μέσα από αυτές τις διαπροσωπικές σχέσεις καλλιεργούν την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των εφήβων και την εικόνα του εαυτού τους. Σε αυτή την περίοδο, όπου η οικογένεια δεν έχει τον ίδιο υποστηρικτικό ρόλο που είχε στο παρελθόν, το σχολείο μπορεί να δράσει διορθωτικά και υποστηρικτικά δίνοντας έμφαση στη συναισθηματικές ανάγκες των εφήβων. Για αυτό η ενσυναίσθηση, η συγκράτηση και η εμπειρία επίπονων συναισθημάτων καθώς και η ενίσχυση της αυτοεκτίμησης των εφήβων είναι βασικές δεξιότητες με τις οποίες χρειάζεται να είναι εφοδιασμένοι οι εκπαιδευτικοί (Γαβρηλίδου, 2002).

Παρόλα αυτά, φαίνεται πως είναι αρκετά δύσκολο να επιτευχθούν τα παραπάνω καθώς συχνά παρατηρείται μείωση της σχολικής εμπλοκής των εφήβων καθώς μεταβαίνουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πιθανή αιτία αυτής της μείωσης είναι ότι η δομή του σχολείου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν ανταποκρίνεται στις αυξημένες ψυχολογικές ανάγκες των εφήβων που αναζητούν περισσότερη εγγύτητα και υποστήριξη και αντί αυτού αντιμετωπίζουν περισσότερο απρόσωπες σχέσεις με τους καθηγητές και αυξημένες απαιτήσεις, έλεγχο και κανόνες (Wang & Eccles, 2011).

Σε επίπεδο τάξης έχει επίσης βρεθεί ότι η εθνική σύσταση της τάξης (ποσοστό μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο) και ο βαθμός κοινωνικο-οικονομικής αντιξοότητας σε επίπεδο τάξης αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για την δημοτικότητα μεταξύ των συνομηλίκων και τη σχολική επίδοση αντίστοιχα χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν βελτιώνονται με την πάροδο του χρόνου ανάλογα με τους πόρους που έχουν οι μαθητές, είτε ατομικούς όπως η αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας είτε οικογενειακούς όπως η σχολική εμπλοκή των γονέων (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012).

Οι Stasinou et al. (2020) υπογραμμίζουν τον κρίσιμο ρόλο του θετικού σχολικού κλίματος στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των μαθητών, ως βασικό παράγοντα για την ανάπτυξη αποτελεσματικών παρεμβάσεων στις σχολικές κοινότητες. Το σχολικό κλίμα αφορά την ποιότητα και το χαρακτήρα της σχολικής ζωής και αντανακλά τις αξίες, τους στόχους και τους κανόνες στο σχολικό πλαίσιο. Στην έρευνά τους βρήκαν ότι το θετικό σχολικό κλίμα ρύθμιζε την άμεση επίδραση της σχολικής επίδοσης στην κοινωνικοσυναισθηματική υγεία των εφήβων ακόμα και όταν ο πατέρας τους ήταν άνεργος. Το θετικό σχολικό κλίμα έπαιξε σημαντικό ρόλο επομένως στην σχολική επίδοση και την ευημερία των παιδιών που αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα αλλά έχει βρεθεί επίσης ότι συνδέεται και με την αίσθηση ικανοποίησης από τη ζωή τόσο για τους μαθητές όσο και για τους γονείς.

Πέρα από ένα σημαντικό πλαίσιο για τη διαμόρφωση σχέσεων, το σχολείο αποτελεί επίσης έναν σημαντικό φορέα πολιτισμού καθώς μεταφέρει στα παιδιά τις αξίες της κοινωνίας στην οποία υπάγεται, εξαρτάται και ελέγχεται από αυτή. Ένας βασικός στόχος του σχολείου είναι η δημιουργία κοινωνικά υπεύθυνων μελλοντικών πολιτών ως προς την οικογένεια, το σχολείο και την ευρύτερη κοινωνία (Αργυρίου, 2008).

Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος χρειάζεται το σχολείο να καλλιεργεί μέσα από οργανωτικές αλλαγές στοιχεία που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα τόσο των

εκπαιδευτικών, όσο και των μαθητών και κυρίως με την εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης και παρέμβασης (Χατζηχρήστου, 2015). Οι Henderson & Milstein (2008) συνοψίζουν έξι χαρακτηριστικά ενός τέτοιου σχολείου: α) ευκαιρίες για ουσιαστική συμμετοχή, συνεισφορά όλων των μελών τη σχολικής κοινότητας, με τους εκπαιδευτικούς ως καθοδηγητές των μαθητών, β) ανάπτυξη θετικών συναισθηματικών δεσμών μέσω κοινών στόχων και οράματος, μέσω θετικού υποστηρικτικού κλίματος και προαγωγής της ισότητας στην ανάλυση πρωτοβουλιών, γ) ύπαρξη σαφών και ξεκάθαρων στόχων, στη διαμόρφωση των οποίων συμμετέχει συνεργατικά και συμφωνεί η σχολική κοινότητα, δ) εκμάθηση δεξιοτήτων χρήσιμων για τη ζωή, όπως κοινωνικές δεξιότητες, ε) παροχή φροντίδας και στήριξης μέσω συνεργασίας και θετικής αλληλεπίδρασης και στ) ύπαρξη υψηλών προσδοκιών, όπου η πρωτοβουλία και η ατομική προσπάθεια θεωρούνται σημαντικές και κυριαρχεί η αντίληψη «μπορώ να επιτύχω».

Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης και το θετικό σχολικό κλίμα που διαρκεί και σχετίζεται με την ασφάλεια, τις θετικές διαπροσωπικές σχέσεις, την στήριξη στην εκπαίδευση και τη μάθηση και τη σχολική εμπλοκή και έχει βρεθεί σε πολλές έρευνες ότι επιδρά θετικά και προστατευτικά στους μαθητές μειώνοντας την επίδραση αρνητικών παραγόντων (Χατζηχρήστου, 2015). Ωστόσο πολλές παράμετροι πρέπει να ληφθούν υπόψη ώστε το σχολείο να συμβάλλει αποτελεσματικά στην θετική ψυχοκοινωνική προσαρμογή, την επάρκεια και την ανάπτυξη ικανοτήτων στο σύνολο του μαθητικού πληθυσμού που παρουσιάζει έντονη ανομοιογένεια ως προς τις ανάγκες μάθησης και ψυχοκοινωνικής προσαρμογής. Κύρια πηγή ανομοιογένειας είναι η διαφορετική πολιτισμική καταγωγή που παίζει σημαντικό ρόλο τόσο στην αναγνώριση και κατανόηση των συναισθημάτων άλλων ατόμων, όσο και στη διαμόρφωση των συναισθηματικών εμπειριών που συνδέονται με τη μετανάστευση και τη διαδικασία προσαρμογής ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς πολιτισμούς (Αργυρίου, 2008).

Το σχολείο αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά αναπτυξιακά πλαίσια (Masten et al., 2008) τόσο για τους γηγενείς όσο και για τους μετανάστες μαθητές, ενώ για τους τελευταίους αποτελεί ταυτόχρονα και πλαίσιο επιπολιτισμού, εφόσον αντιπροσωπεύει τις αξίες της χώρας υποδοχής (Suárez-Orozco & Suárez-Orozco, 2001). Η σχολική επιτυχία είναι δείκτης θετικής προσαρμογής τόσο συγχρονικά, όσο και διαχρονικά αναφορικά με την ανάπτυξη και τον επιπολιτισμό και συνδέεται με την προσαρμογή στην ενήλικη ζωή (Motti-Stefanidi & Masten, 2013). Και τέλος, σημαντικό ρόλο παίζουν οι υποστηρικτικές σχέσεις μέσα στο σχολικό πλαίσιο είτε με τους συνομηλίκους είτε με τους καθηγητές οι οποίες λειτουργούν προστατευτικά στη σχολική προσαρμογή τόσο των γηγενών όσο και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Suárez - Orozco et al., 2009).

Κοινωνικο-ιστορικό Πλαίσιο. Πέρα όμως από τα χαρακτηριστικά και τις προκλήσεις της εφηβείας που συνδέονται με βιολογικούς, γνωστικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες, αξίζει να αναφερθούν κι εκείνες οι προκλήσεις που συνδέονται άμεσα με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Σύμφωνα με τους Hurrelmann και Quenzel (2015) οι μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι σημερινοί έφηβοι είναι η ανασφάλεια και η ασυνέπεια σχετικά με το τι πρέπει να εκπληρώσουν και να επιτύχουν ως έφηβοι. Οι έφηβοι προσανατολίζονται στην εκπαίδευση, εμπλουτίζοντας από νωρίς τα βιογραφικά τους με στόχο την εργασία, από την οποία πολύ αργότερα θα καταφέρουν να αποκομίσουν τα οφέλη του μισθού. Επίσης οι έφηβοι προσανατολίζονται στις σχέσεις, οι οποίες είναι αβέβαιο αν θα καταλήξουν σε γάμο, παιδιά ή και τα δύο μαζί λόγω της επαγγελματικής ανασφάλειας. Όσον αφορά την ασυνέπεια, οι Hurrelmann και Quenzel (2015) αναφέρουν για παράδειγμα ότι ενώ οι έφηβοι συμμετέχουν ως καταναλωτές και είναι κοινωνικο- πολιτικά ενεργοί μέσω του διαδικτύου από πολύ μικρή ηλικία, εντούτοις ψηφίζουν και βγάζουν δικά τους χρήματα πρώτη φορά στα 18.

Επίσης, ξεκινούν πολύ νωρίς σεξουαλικές σχέσεις, αλλά η πιθανότητα γάμου υπάρχει πολύ αργότερα στη ζωή τους. Τέλος, ενώ μπορούν να δουλέψουν από νωρίς για να βγάλουν κάποια χρήματα, εντούτοις, πολύ αργότερα μπορούν να δουλέψουν σε μια προσοδοφόρα δουλειά που απαιτεί τα ανάλογα προσόντα. Όλα αυτά δίνουν μια άλλη οπτική στα αναπτυξιακά επιτεύγματα που καλούνται να ολοκληρώσουν οι έφηβοι στην σύγχρονη κοινωνία (Hurrelmann & Quenzel, 2015) .

Το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο αφορούν επίσης η αυξημένη μετανάστευση αλλά και οι οικονομικές κρίσεις, όπως αυτή που άρχισε το 2008, που θα αναλυθούν παρακάτω. Μια ιδιαίτερη ομάδα εφήβων που εκτίθεται σε συσσωρευμένους παράγοντες επικινδυνότητας και η οποία μπορεί να ωφεληθεί από την προαγωγή της ψυχικής ανθεκτικότητας, είναι οι έφηβοι μετανάστες.

Μετανάστευση

Η διεθνής μετανάστευση είναι ένα περίπλοκο φαινόμενο που αγγίζει μια πληθώρα κοινωνικών και οικονομικών πτυχών που επηρεάζουν την καθημερινότητά μας σε έναν ολοένα και περισσότερο διασυνδεδεμένο κόσμο. Η μετανάστευση είναι ένας όρος που περιλαμβάνει μια ευρεία ποικιλία κινήσεων και καταστάσεων που περιλαμβάνουν ανθρώπους όλων των κοινωνικών περιόδων και υποβάθρων, είναι αλληλένδετη με τη γεωπολιτική, το εμπόριο και την πολιτιστική ανταλλαγή και παρέχει ευκαιρίες για κράτη, επιχειρήσεις και κοινότητες που μπορούν να επωφεληθούν εξαιρετικά. Η ζωή πολλών ανθρώπων βελτιώθηκε τόσο στις χώρες προέλευσης όσο και στις χώρες υποδοχής και προσφέρθηκαν ευκαιρίες σε εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο να δημιουργήσουν μια ζωή με νόημα και ασφάλεια. Η κύρια αιτία μετανάστευσης είναι η εύρεση εργασίας. Ωστόσο, η μετανάστευση δεν προκύπτει πάντα κάτω από ευνοϊκές συνθήκες. Τα τελευταία χρόνια διαπιστώνεται αύξηση της μετανάστευσης που οφείλεται σε συγκρούσεις, διώξεις,

υποβάθμιση του περιβάλλοντος, αλλαγή και βαθιά έλλειψη ανθρώπινης ασφάλειας και ευκαιριών (International Organization for Migration, 2018) .

Η μετανάστευση είναι μια στρεσογόνος διαδικασία, καθώς οι μετανάστες ξεριζώνονται από την πατρίδα τους και εγκαθίστανται σε μια νέα χώρα με διαφορετικό πολιτισμό, στον οποίο χρειάζεται να προσαρμοστούν, διατηρώντας ταυτόχρονα τους δεσμούς τους με την πατρίδα τους (Berry, 1997· Ward et al., 2001). Πολλοί μετανάστες μεταναστεύουν με τη θέλησή τους, με σκοπό την επίλυση οικονομικών προβλημάτων και τη βελτίωση της δικής τους ζωής και των παιδιών τους (Ward et al., 2001). Ένα άλλο είδος μετακίνησης στο εξωτερικό είναι η παλιννόστηση, δηλαδή η μετακίνηση ομογενών ή εθνοτικών ομάδων με κίνητρο την επιστροφή στην πατρική γη (Παπαστυλιανού, 2012). Οι παλιννοστούντες διακρίνονται σε αυτούς που είχαν βιώματα στην πατρίδα πριν τη μετανάστευση στο εξωτερικό (Παπαστυλιανού, 2012) και σε αυτούς που δέχτηκαν την επίδραση του πολιτισμού της πατρίδας από τους προγόνους τους χωρίς να έχουν οι ίδιοι προγενέστερο προσωπικό βίωμα (Εμκε- Πουλοπούλου, 2007, όπως αναφ. στο Παυλόπουλος και συν., 2017). Τέλος, αντίθετα με τους μετανάστες και παλιννοστούντες που "έλκονται" από τη χώρα υποδοχής, οι πρόσφυγες μετακινούνται εξαναγκαστικά μακριά από την πατρίδα τους λόγω πολιτικών πεποιθήσεων, θρησκείας, φυλής και κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουν. Ο αριθμός τους στην Ελλάδα είναι πολύ μεγάλος, καθώς μόνο το 2015 πάνω από 1 εκατομμύριο πρόσφυγες ταξίδεψαν ρισκάροντας τη ζωή τους προς τις ελληνικές και ιταλικές ακτές (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou et al., 2020). Στην παρούσα μελέτη δεν αποτελούν ξεχωριστό αντικείμενο παρά συνεξετάζονται με τους υπόλοιπους μετανάστες.

Οι έφηβοι και τα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία όσον αφορά την ψυχολογική προσαρμογή, καθώς συνήθως δεν έχουν προλάβει να αφομοιώσουν επαρκώς τα στοιχεία του πολιτισμού της χώρας προέλευσης, είτε γιατί εγκατέλειψαν νωρίς την πατρίδα τους, είτε γιατί είναι μετανάστες δεύτερης γενιάς και δεν

είχαν συχνές συναλλαγές και βιώματα από τη χώρα καταγωγής (Παυλόπουλος και συν., 2017). Πολλοί παράγοντες εξηγούν τις επιπλέον δυσκολίες που βιώνουν οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο καθώς έχουν επαφή ταυτόχρονα με δυο πολιτισμούς, των οποίων πρέπει να κατορθώσουν τα αναπτυξιακά επιτεύγματα.

Η Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία των Εφήβων με Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο, το κοινωνικο-οικολογικό πλαίσιο παίζει σημαντικό ρόλο στην ψυχική ανθεκτικότητα. Τα άτομα πέραν των προσωπικών, εσωτερικών τους δυνατοτήτων, μπορούν να αντλήσουν από τους συγκεκριμένους πόρους που προσφέρει το εκάστοτε περιβάλλον, για να προσαρμοστούν με επιτυχία όταν βιώνουν σημαντικές αντιξοότητες (Ungar et al., 2013). Επίσης, οι διάφορες πολιτιστικές ομάδες έχουν αναπτύξει δικές τους αξίες, ρουτίνες και πρακτικές για να υποστηρίξουν την προσαρμογή των μελών τους σε αντίξοες συνθήκες (Masten et al., 2011).

Η έρευνα για την ψυχική ανθεκτικότητα των νεαρών με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχει επικεντρωθεί στην αλληλεπίδραση των αντιξοοτήτων, του επιπολιτισμού και της ανάπτυξης των νέων (Masten, 2016). Όλοι οι έφηβοι έχουν να αντιμετωπίσουν τις αναπτυξιακές προκλήσεις της ηλικίας τους, εκείνοι όμως που έχουν μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν επιπλέον να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που συνδέονται με τη διαδικασία του επιπολιτισμού, κατά τη διάρκεια της οποίας υιοθετούν κάποια τακτική επιπολιτισμού, δηλαδή πολιτισμικής προσαρμογής και διαμορφώνουν την εθνική και πολιτισμική τους ταυτότητα (Berry, 1997· Μόττη-Στεφανίδη, 2005β· Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Parathanasiou et al., 2020).

Επιγραμματικά οι νεαροί με μεταναστευτικό υπόβαθρο είναι α) άτομα που αναπτύσσονται και γι' αυτό είναι προσφορότερο να εξεταστούν αναπτυξιακά, β) έχουν μεταναστευτικό υπόβαθρο και αντιμετωπίζουν αντιξοότητες λόγω αυτού όμως ανάλογα με τους εσωτερικούς και κοινωνικούς τους πόρους μπορούν να τα καταφέρουν και γι' αυτό

ταιριάζει ένα μοντέλο ψυχικής ανθεκτικότητας για την εξήγηση της προσαρμογής τους, γ) ζουν μεταξύ τουλάχιστον δύο πολιτισμών και δ) αναπτύσσονται και προσαρμόζονται σε ένα κοινωνικό περιβάλλον με διακρίσεις και προκαταλήψεις σε βάρος τους (Motti- Stefanidi et al., 2021).

Οι γονείς, οι ενήλικες και οι έφηβοι συμπατριώτες τους αποτελούν φορείς του πολιτισμού της χώρας προέλευσης, ενώ οι δάσκαλοι και οι γηγενείς συμμαθητές τους αποτελούν φορείς του πολιτισμού της χώρας υποδοχής. Υπάρχει το ενδεχόμενο αυτοί οι δύο φορείς να έχουν διαφορετικές ή και αντικρουόμενες προσδοκίες σχετικά με την ανάπτυξη του εφήβου, γεγονός που κάνει την προσαρμογή τους πιο περίπλοκη. Το παρακάτω σχήμα (Σχήμα 1) των Sam και Orpedal (2003) δείχνει τα περιβάλλοντα και των δύο πολιτισμών με τα οποία αλληλεπιδρούν οι έφηβοι και στα οποία καλούνται να προσαρμοστούν.

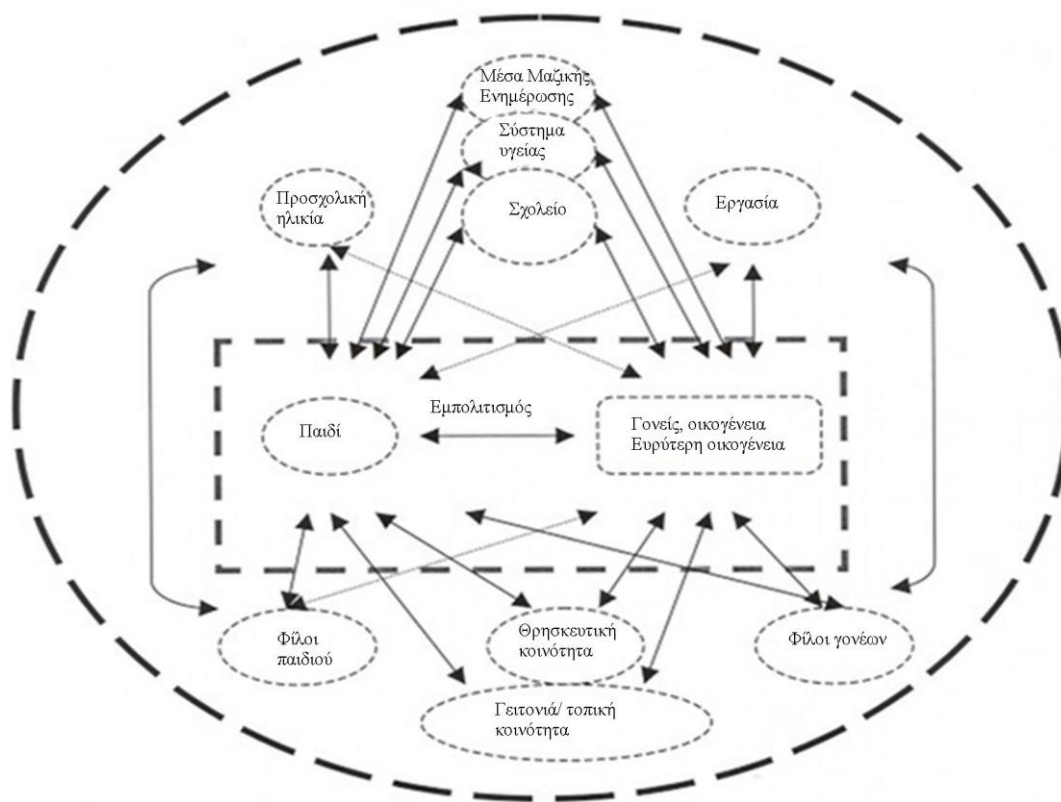
Οι έφηβοι καλούνται να προσαρμοστούν στις προσδοκίες κυρίως της χώρας υποδοχής, τις οποίες αντιπροσωπεύει το σχολικό πλαίσιο, στο οποίο η προσαρμογή αποτελεί ένα από τα κύρια αναπτυξιακά επιτεύγματα στην εφηβεία. Επομένως, η ποιότητα της προσαρμογής των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο χρειάζεται να αξιολογηθεί με βάση την προσαρμογή και τη λειτουργικότητά τους τόσο ως προς τις αναπτυξιακές όσο και τις επιπολιτιστικές διαδικασίες, τις οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν ή αλλιώς, τα αναπτυξιακά και επιπολιτιστικά επιτεύγματα και την αλληλεπίδραση που δημιουργείται μεταξύ τους (Motti- Stefanidi, Berry et al., 2012). Η προσαρμογή των εφήβων μεταναστών και προσφύγων (αλλά και των γηγενών σε ένα μικρότερο βαθμό) εξαρτάται κυρίως από την πολιτισμική και διαπολιτισμική τους επάρκεια. Δηλαδή την ικανότητά τους να κατανοούν και να αναπτύσσουν της αξίες, τις στάσεις, τις ικανότητες και τις γνώσεις των δύο πολιτισμών, να εναλλάσσουν τους κώδικές τους ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς και να ανταποκρίνονται κατάλληλα στις απαιτήσεις, τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που προκύπτουν διαπολιτισμικά (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou et al., 2020).

Για να γίνει πιο κατανοητή αυτή η πολύπλοκη επίδραση ενός πλήθους παραγόντων στην προσαρμογή των εφήβων μεταναστών, οι Motti- Stefanidi, Berry et al. (2012) προτείνουν ένα μοντέλο με τρία επίπεδα ανάλυσης της προσαρμογής των νεαρών μεταναστών: το ατομικό επίπεδο, το επίπεδο των διαπροσωπικών και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, και το επίπεδο κοινωνίας. Τα τρία αυτά επίπεδα είναι ενσωματωμένα το ένα μέσα στο άλλο και αλληλοσυνδέονται.

Σχήμα 1

Μια Αναπτυξιακή Προοπτική στον Επιπολιτισμό

Αλληλεπίδραση που χαρακτηρίζεται κυρίως από την χώρα υποδοχής

Αλληλεπίδραση που καθορίζεται κυρίως από τη χώρα προέλευσης

Σημείωση. Sam & Oppedal (2003). A developmental perspective on Acculturation.

Το ατομικό επίπεδο αφορά προσωπικά χαρακτηριστικά όπως την ιδιοσυγκρασία, την προσωπικότητα, τα κίνητρα, την αυτορρύθμιση, τη γνωστική ανάπτυξη, τη γενική υγεία και

το στάδιο ανάπτυξης. Το επίπεδο των διαπροσωπικών και κοινωνικών σχέσεων αφορά πολλαπλές αλληλεπιδράσεις που συμβάλλουν στην κατανόηση της δυναμικής των σχέσεων που διέπουν την ανάπτυξη και τον επιπολιτισμό των νεαρών μεταναστών. Στο επίπεδο αυτό εξετάζονται οι σχέσεις των εφήβων με την οικογένεια, τους γηγενείς και μετανάστες συνομηλίκους και τους καθηγητές. Όμως επεκτείνεται και πέρα από την άμεση επιρροή που αυτές οι σχέσεις έχουν στους εφήβους. Περιλαμβάνονται και εξωσυστημικοί παράγοντες που επηρεάζουν έμμεσα αυτές τις σχέσεις, όπως για παράδειγμα οι συνθήκες στο χώρο εργασίας των γονέων (Motti- Stefanidi, Berry et al., 2012· Παυλόπουλος και συν., 2017).

Τέλος, το επίπεδο κοινωνίας αφορά τους πολιτικούς, πολιτισμικούς, ιδεολογικούς και οικονομικούς παράγοντες όπως οι πεποιθήσεις και οι αξίες που προβάλλονται είτε έμμεσα, είτε άμεσα (π.χ. μέσω ΜΜΕ). Για παράδειγμα, η αξία της διαφορετικότητας και η αξία της ισότητας ανάμεσα σε όλες τις εθνικές ομάδες αντικατοπτρίζονται σε μια χώρα όταν οι δομές της είναι προσαρμοσμένες έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες όλων των εθνικών ομάδων που ζουν σε αυτή, κάτι το οποίο συνήθως δεν συμβαίνει, καθώς οι περισσότερες κοινωνικές δομές είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες της κυρίαρχης ομάδας (Motti- Stefanidi, Berry et al., 2012).

Τα τρία επίπεδα είναι τόσο στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους ώστε αυτή η πολυπλοκότητα μπορεί να αναδειχθεί μόνο με επίσης πολύπλοκες στατιστικές αναλύσεις με ιεραρχικά γραμμικά μοντέλα και με εμφωλευμένα (nested) στοιχεία, όπως μεταβλητές που αφορούν ατομικά χαρακτηριστικά, αλλά εξετάζονται σε επίπεδο τάξης, πόλης ή χώρας (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012, Motti- Stefanidi, Berry et al., 2012).

Το μοντέλο αυτό θεωρεί το άτομο ως ενεργητικό δέκτη που επηρεάζει με τη σειρά του ταυτόχρονα την οικογένεια, τους συνομηλίκους και την ευρύτερη κοινωνία και ενσωματώνει βιολογικές, ψυχολογικές, αναπτυξιακές, κοινωνικές και επιπολιτισμικές διεργασίες, οι οποίες συμβάλλουν διαδραστικά στην ανάπτυξη και προσαρμογή του παιδιού

και του εφήβου. Επιπλέον, επιτρέπει τον εντοπισμό συνθηκών που θέτουν σε κίνδυνο την ψυχολογική επάρκεια του παιδιού, αλλά και των προστατευτικών παραγόντων που μπορούν να μειώσουν ή να εξουδετερώσουν την επίδραση αυτή προάγοντας την ψυχική ανθεκτικότητα σε ατομικό και συστημικό επίπεδο (Παυλόπουλος και συν., 2017, σελ. 109).

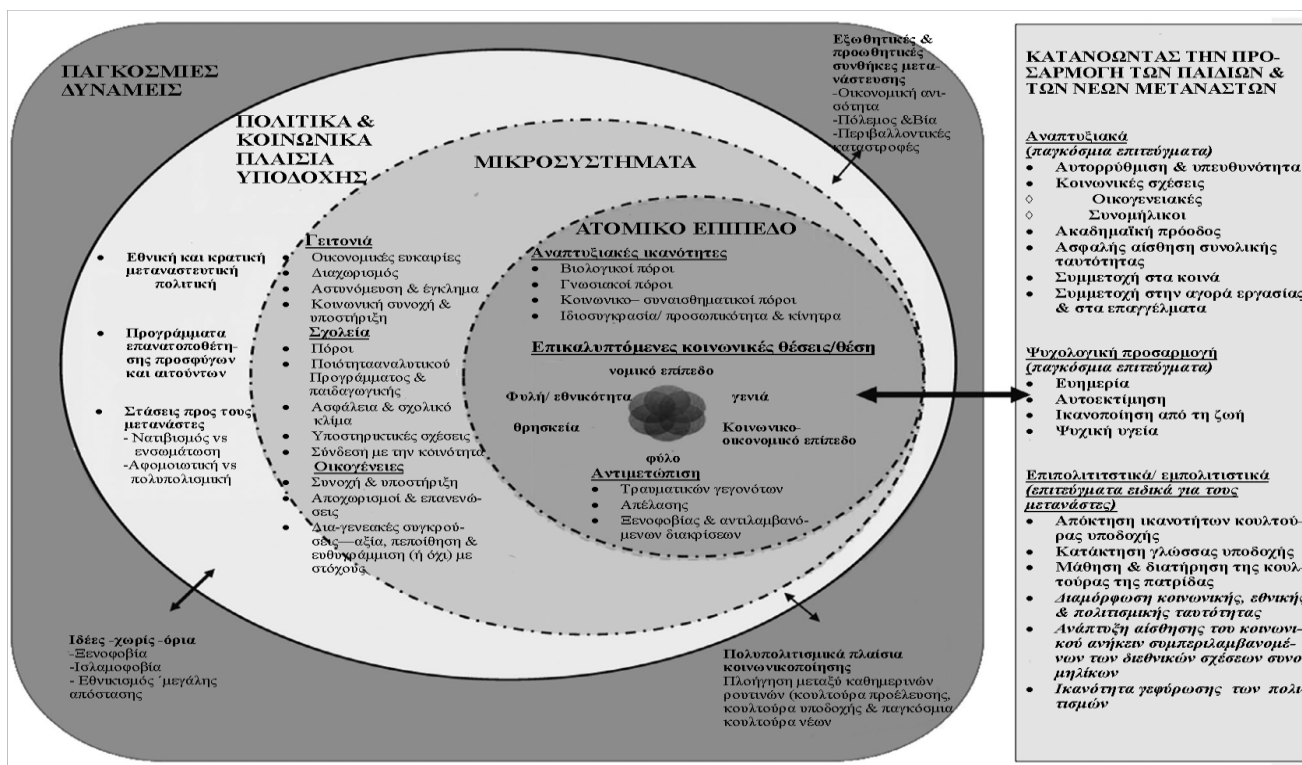
Την ανάγκη για ένα πολυδιάστατο και πολυεπίπεδο μοντέλο ψυχολογικής προσαρμογής και ψυχολογικού επιπολιτισμού αναφέρουν και οι Sam και Ward (2021) στο πλαίσιο ανασκόπησης τριών γενεών έρευνας. Το πιο πρόσφατο περιεκτικό μοντέλο που ενσωματώνει όλες τις παραπάνω έννοιες και δίνει έμφαση στην προσαρμογή μέσα από τη σκοπιά της ψυχικής ανθεκτικότητας και της ευαλωτότητας κατά Masten και Motti-Stefanidi στα επίπεδα συστήματος από το μικροσύστημα ως το μακροσύστημα κατά Bronfenbrenner και στους παράγοντες που επενεργούν σε αυτά από τις ατομικές διαφορές μέχρι τις παγκόσμιες δυνάμεις, είναι αυτό που ανέπτυξαν οι Suárez-Orozco, et al. (2018) και Motti-Stefanidi et al. (2021).

Οι διακρίσεις, ο ρατσισμός και οι προκαταλήψεις που συχνά βιώνουν οι μετανάστες κάνουν πιο δύσκολη αυτή τη διαδικασία (Berry, 1997· Ward et al., 2001). Παρόλα αυτά όμως, πολλά παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται να προσαρμόζονται καλά και ορισμένες φορές καλύτερα από τα γηγενή παιδιά, παρά το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό τους επίπεδο το οποίο αποτελεί επιβαρυντικό παράγοντα. Αυτό το φαινόμενο ονομάστηκε «παράδοξο της μετανάστευσης» (Sam et al., 2008), όμως δεν είναι καθολικό. Κάποιες έρευνες το επαληθεύουν (Fuligni, 2012· Hernandez et al., 2012), άλλες όχι ιδιαίτερα στην Ευρώπη και άλλες εν μέρει (Sam et al., 2008· Van Geel & Vedder, 2011). Οι Sam et al. (2008) εντόπισαν ότι το παράδοξο εξαρτάται από το ποιες παράμετροι υπολογίζονται και βρήκαν ότι στους μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς εμφανίζεται αναφορικά με την κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή και όχι αναφορικά με την ψυχολογική προσαρμογή, όπου εκεί εμφανίζουν περισσότερες δυσκολίες από τους γηγενείς. Επίσης, βρήκαν για

εφήβους μετανάστες σε πέντε διαφορετικές χώρες της Ευρώπης ότι όσο διαμένουν και αφομοιώνονται στη χώρα υποδοχής, τόσο μειώνονται οι βαθμοί και τα κίνητρά τους.

Σχήμα 2

Συνθετικό Μοντέλο για την Προσαρμογή των Νέων με Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Σημείωση. Ένα μοντέλο ενσωμάτωσης παραγόντων κινδύνου και προστατευτικών παραγόντων για την προσαρμογή των παιδιών και νέων μεταναστών στη χώρα υποδοχής. (“An integrative risk and resilience model for understanding the development and adaptation of immigrant origin children and youth,” by C. Suárez-Orozco, F. Motti-Stefanidi, A. K. Marks and D. Katsiaficas, 2018, American Psychologist, 73, p. 786 (<https://doi.org/10.1037/amp0000265>). Copyright 2018 by the American Psychological Association.).

Παρόμοια αποτελέσματα βρήκαν και οι Suárez-Orozco et al., (2009) σε έρευνα με μετανάστες από τέσσερεις διαφορετικές χώρες στην Αμερική. Σε διάστημα πέντε ετών η απόδοσή τους μετά το τρίτο έτος πέφτει σε σημαντικό αλλά διαφορετικό βαθμό σε κάθε εθνική ομάδα, χωρίς να εξαιρούνται οι γηγενείς μαθητές, κάτι που ταιριάζει με την

αναπτυξιακή πορεία των εφήβων καθώς συμπίπτει με τη μετάβαση στην επόμενη βαθμίδα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι Motti- Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou et al. (2020) κάνοντας ανασκόπηση της βιβλιογραφίας συνοψίζουν ότι η μετανάστευση αποτελεί εν μέρει παράγοντα επικινδυνότητας καθώς κυρίως στην Ευρώπη το «παράδοξο της μετανάστευσης» δεν επιβεβαιώνεται και όπου επιβεβαιώνεται φαίνεται να ισχύει κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Επίσης, συμπλέοντας με την ευρωπαϊκή βιβλιογραφία, η μετανάστευση σε έρευνες στην Ελλάδα φαίνεται επίσης να αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας.

Προστατευτικοί Παράγοντες

Παρότι η μετανάστευση αποτελεί πρόκληση κάποιοι ισχυροί παράγοντες λειτουργούν προστατευτικά για τους έφηβους ανεξαρτήτως αν έχουν μεταναστεύσει ίδιοι ή όχι και μετριάζουν το παράδοξο της μετανάστευσης. Τέτοιος παράγοντας βρέθηκε ότι είναι η δέσμευση στις υποχρεώσεις της οικογένειας, η οποία σχετίζεται θετικά και με τη σχολική προσαρμογή και η εμφάνισή της ίσως πιο έντονα στους μετανάστες εξηγείται από το γεγονός ότι μπορεί να νιώθουν υποχρέωση προς τους γονείς τους που μετανάστευσαν για να έχουν τα παιδιά τους περισσότερες ευκαιρίες στη ζωή τους. Αυτός ο παράγοντας μπορεί να εξηγήσει και την καλύτερη επίδοση γενικά των κοριτσιών, τα οποία παραδοσιακά δεσμεύονται περισσότερο με τις οικογενειακές υποχρεώσεις (Van Geel & Vedder, 2011).

Η οικογένεια αποτελεί έναν άλλο σημαντικό προστατευτικό παράγοντα όχι μόνο ως μικροσύστημα αλλά και ως μεσοσύστημα μέσω της σύνδεσης με άλλα μικροσυστήματα των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Για παράδειγμα, όσο ισχυρότερη είναι η σύνδεση της οικογένειας με το σχολείο και τους συνομηλίκους, μέσω της σχολικής εμπλοκής, της ενθάρρυνσης και της εποπτείας των συνομηλίκων που συναναστρέφονται οι έφηβοι, τόσο μικρότερος είναι ο κίνδυνος για χρήση ουσιών και άλλα προβλήματα συμπεριφοράς (Pantin et al., 2003). Η οικογένεια επιδρά επίσης και στη διαμόρφωση της διπολιτισμικής ταυτότητας

των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο μέσω της υποστήριξης αυτής της διαδικασίας ενθαρρύνοντας τόσο την εμπλοκή με τη γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης όσο και της χώρας υποδοχής, όπως βρέθηκε σε έρευνα με δίγλωσσους εφήβους στα Βαλκάνια, μεταξύ των οποίων η μία ομάδα ήταν έφηβοι μετανάστες από την Αλβανία που ζουν στην Ελλάδα (Laketa et al., 2023).

Ένας άλλος παράγοντας είναι η επένδυση των εφήβων σε σχέσεις μέσα στο σχολείο με ενήλικες, όπως με καθηγητές, αλλά και με συμμαθητές, οι οποίες λειτουργούν σαν υποστηρικτικό δίκτυο και σχετίζονται με καλύτερη σχολική και κοινωνική λειτουργικότητα (Suárez-Orozco et al., 2009). Σχετικά με τους φίλους έχει βρεθεί ότι οι φιλίες και η σύνδεση με παιδιά της χώρας υποδοχής προβλέπουν καλύτερη συναισθηματική προσαρμογή για τους έφηβους μετανάστες στη χώρα υποδοχής (Jasini et al., 2023; Meyer et al., 2023). Οι Titzmann et al. (2008) μελετώντας εφήβους μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση στη Γερμανία έχουν βρει επίσης ότι ο δεσμός με το σχολείο και η γνώση των γονέων σχετικά με την καθημερινότητα του παιδιού αποτελούν προστατευτικούς παράγοντες για την προσαρμογή του ως προς την συμπεριφορά τόσο για τους μετανάστες που έχουν αρκετή εμπειρία στη χώρα υποδοχής όσο και για τους γηγενείς, αλλά όχι για τους νεοεισερχόμενους.

Η προσαρμογή συνδέεται με πολλούς ψυχοκοινωνικούς πόρους τόσο εσωτερικούς όσο και περιβαλλοντικούς. Τέτοιοι είναι οι προσδοκίες αυτοαποτελεσματικότητας, ο έλεγχος του συναισθήματος, η συζήτηση με τους γονείς και η γονική εμπλοκή στο σχολείο (Motti-Stefanidi, Asendorpf et al., 2012; Ungar, 2015).

Οι ατομικές διαφορές επίσης παίζουν σημαντικό ρόλο στην προσαρμογή των μεταναστών εφήβων. Σε μια επισκόπηση ερευνών που έκανε η Ankica Kosic (2006) βρήκε ότι οι παρακάτω ατομικοί παράγοντες συνδέονται με καλύτερη προσαρμογή: η υψηλότερη αυτοεκτίμηση, τα υψηλότερα κίνητρα επίτευξης, οι στρατηγικές αντιμετώπισης εστιασμένες στο έργο, τα χαμηλότερα επίπεδα άγχους, η ανοχή στην ύπαρξη ασαφειών έναντι σαφών

απαντήσεων, η εσωτερική έδρα ελέγχου, η ψυχολογική διαφοροποίηση, η αυτορρύθμιση και η εξωστρέφεια. Σημαντικό ρόλο παίζει ως προστατευτικός παράγοντας και η θετική αυτοαντίληψη (Ullman & Tatar, 2001).

Το φύλο και ο κοινωνικός του ρόλος στη χώρα υποδοχής φαίνεται επίσης ότι επηρεάζουν την προσαρμογή και την επιλογή της τακτικής που ακολουθείται (Stevens et al., 2004). Σε έρευνα που έγινε με γηγενείς και μετανάστες δεκατριών ως δεκαοχτώ ετών από δεκατρείς χώρες έχει βρεθεί σχετικά με το φύλο ότι τα αγόρια έχουν καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή (λιγότερα προβλήματα εσωτερίκευσης), ενώ τα κορίτσια εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης, αλλά έχουν καλύτερη κοινωνική προσαρμογή (λιγότερα προβλήματα εξωτερίκευσης) σε σχέση με τα αγόρια (Berry et al., 2006).

Η Masten (2016) επισημαίνει ότι η πιο αποτελεσματική προάσπιση της ανθεκτικότητας των παιδιών είναι η στήριξη ταυτόχρονα του παιδιού και της οικογένειας καθώς αλληλοσυνδέονται ως συστήματα. Επίσης, χρειάζεται η προώθηση της διασύνδεσης της οικογένειας τόσο με το σχολείο, όσο και με την κοινότητα γενικότερα. Η στήριξη από την οικογένεια και η ποιότητα σχέσης του παιδιού με τους γονείς του, η ακαδημαϊκή και ψυχοκοινωνική στήριξη στο χώρο του σχολείου, καθώς και το έντονο θρησκευτικό συναίσθημα, η ισχυρή πολιτισμική ταυτότητα και η συνοχή της μειονοτικής ομάδας συγκαταλέγονται στους προστατευτικούς παράγοντες για την ψυχολογική προσαρμογή των νεαρών μεταναστών. (Μόττη-Στεφανίδη, 2005β). Η γονεϊκή υποστήριξη επιπλέον, συνδέεται θετικά με τη σχολική επίδοση και την αντιμετώπιση των διακρίσεων σε βάρος των εφήβων μεταναστών (Liebkind et al., 2004· Neto, 2006).

Σχετικά με το περιβάλλον του σχολείου, ερευνητικά αποτελέσματα σε επίπεδο τάξης έχουν δείξει ότι το κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο και η αναλογία γηγενών/μεταναστών μαθητών στην τάξη μετρίασαν την επίδραση ατομικών παραγόντων στη σχολική επάρκεια, δείχνοντας έτσι την ανάγκη πολυσύνθετων μεθόδων και τεχνικών στην ερμηνεία της

προσαρμογής των μεταναστών μαθητών στο σχολικό περιβάλλον (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Παυλόπουλος και συν., 2017).

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι σημαντικός αντισταθμιστικός παράγοντας των διακρίσεων και προκαταλήψεων που βιώνουν οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται να είναι η διαμόρφωση ισχυρών υποστηρικτικών συναισθηματικών δεσμών με άτομα από τη χώρα υποδοχής και η αίσθηση του ανήκειν και της σύνδεσης με τον νέο τόπο που δημιουργεί αίσθηση ασφάλειας, εγγύτητας και αυτοπεποίθησης σε δύσκολες συνθήκες (Motti- Stefanidi, 2023).

Παράγοντες Επικινδυνότητας

Όσο αφορά στις τακτικές επιπολιτισμού, που αφορούν την ψυχολογική προσαρμογή ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής στη νέα χώρα και το βαθμό διατήρησης ταυτόχρονα των δεσμών με την πατρίδα (Berry, 2006), οι έφηβοι που επιλέγουν την τακτική της ενσωμάτωσης φαίνεται ότι εμφανίζουν καλύτερη κοινωνική και ψυχολογική προσαρμογή και λειτουργικότητα (Neto et al., 2005· Sam & Berry, 2010), ενώ όσοι ακολουθούν την περιθωριοποίηση, η οποία προωθείται κυρίως από τη χώρα υποδοχής και όχι από τους μετανάστες φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες (Anderson, 2003). Η επιλογή της τακτικής προσαρμογής εξαρτάται και από την αποδοχή από την πλευρά των γηγενών μαθητών, τη συνοχή της οικογένειας και τους τρόπους ανατροφής και κοινωνικοποίησης, καθώς και από την τακτική προσαρμογής των γονέων (Παπαστυλιανού, 2000). Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει περισσότερες έρευνες πάνω όχι μόνο στην επιλογή της τακτικής προσαρμογής αλλά και στον τρόπο που τη χρησιμοποιούν, για παράδειγμα έχει φανεί σε έρευνες ότι η εναλλαγή ανάμεσα σε 2 πολιτισμούς (τρόποι επικοινωνίας, αξίες κτλ.) είναι περισσότερο στρεσογόνα από ότι η υιοθέτηση μιας νέας υβριδικής ταυτότητας που ενσωματώνει στοιχεία και από τους 2 πολιτισμούς (Sam & Ward, 2021).

Ένας άλλος παράγοντας επικινδυνότητας, η αρνητική στάση των γηγενών, μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τους μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όταν τα παιδιά και οι έφηβοι αντιμετωπίζονται ρατσιστικά και αποκλείονται από τις παρέες των συνομηλίκων συνήθως είτε γιατί ανήκουν σε μια υποτιμημένη εθνική ομάδα, είτε γιατί δε γνωρίζουν καλά τη γλώσσα, είτε γιατί οι γονείς τους απασχολούνται σε υποδεέστερους εργασιακούς τομείς σε σχέση με τους γηγενείς. Επίσης, οι δυσκολίες στην επικοινωνία σε μια άλλη γλώσσα, οι προκαταλήψεις στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και η αίσθηση των παιδιών ότι γίνονται διακρίσεις σε βάρος τους αποτελούν σημαντικούς παράγοντες επικινδυνότητας (Μόττη-Στεφανίδη, 2005β). Η πολιτισμική και θρησκευτική απόσταση από τη χώρα αποδοχής σαφώς αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας. Οι διακρίσεις όμως λόγω εθνικότητας έχει φανεί μέχρι τώρα να είναι ο σημαντικότερος παράγοντας επικινδυνότητας για την προσαρμογή των εφήβων μεταναστών αποτρέποντάς τους από το να αποκτήσουν μια διαπολιτισμική ταυτότητα (Motti- Stefanidi, 2023). Οι Johnsson et al. (2015) επισημαίνουν ότι η συσσώρευση πολλών παραγόντων επικινδυνότητας, όπως ρατσισμός, διακρίσεις, ξеноφοβία, βίωση τραύματος πριν ή κατά τη μετανάστευση και έλλειψη υποστηρικτικού δικτύου στη χώρα υποδοχής, θέτει σε μεγαλύτερο κίνδυνο την προσαρμογή των μεταναστών.

Η μετανάστευση συνδέεται συνήθως με χαμηλό κοινωνικο- οικονομικό επίπεδο και πολλές φορές δεν είναι σαφές αν η αιτία μερικών δυσκολιών και διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο οφείλεται καθαρά στην ίδια τη μετανάστευση ή σε αυτό (Motti- Stefanidi, Berry et al., 2012). Επιπλέον, η έλλειψη βασικών δικαιωμάτων, όπως η ιατρική περίθαλψη στην περίπτωση της παράνομης μετανάστευσης και η έλλειψη συναισθηματικής στήριξης από τους ενήλικες της οικογένειας, λόγω των δυσμενών συνθηκών επιτείνουν το επιπολιτιστικό στρες (Μόττη-Στεφανίδη, 2005β).

Ένας σημαντικός παράγοντας επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο είναι ότι, ανεξάρτητα από τα αίτια της μετανάστευσης, οι ίδιοι

μετανάστευσαν ακολουθώντας τους γονείς τους και αποχωρίστηκαν αγαπημένα πρόσωπα, πράγματα και συνήθειες χωρίς να είναι δική τους επιλογή (Garcia Coll & Magnuson, 1997· Μόττη- Στεφανίδη, 2005β). Το πένθος για την απώλεια που βιώνουν τα παιδιά μπορεί λόγω των πολλών απαιτήσεων στη φάση της προσαρμογής να μην εκδηλωθεί και να εμφανιστεί μήνες ή και χρόνια αργότερα. Επίσης η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό σχετίζεται με την εμφάνιση περισσότερων συμπτωμάτων συναισθήματος (Huynh & Fulligni, 2010).

Οι μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο είναι πιθανό να εμφανίσουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα αφενός λόγω των αλλαγών που συνεπάγονται η μετακίνηση και η εγκατάσταση σε μια άλλη χώρα και αφετέρου λόγω των συγκρούσεων που υπάρχουν ανάμεσα στις αξίες της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής (Παπαστυλιανού, 2000). Ωστόσο, η ύπαρξη συναισθηματικών διαταραχών και προβλημάτων συμπεριφοράς στους μαθητές με διαφορετική πολιτισμική προέλευση δε θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη, καθώς βρίσκεται σε συνάρτηση με την ψυχική ανθεκτικότητα του παιδιού, που όπως αναφέρθηκε παραπάνω, προσδιορίζεται από μια σειρά παραγόντων που συμβάλλουν στην ομαλή ψυχοκοινωνική εξέλιξη του παιδιού, το οποίο βιώνει αντίξοες συνθήκες.

Οι Davies & McKelvey (1998) σύμφωνα με έρευνες που έκαναν στην Αυστραλία επισημαίνουν την ανάγκη να ελεγχθούν πολλοί άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με την προσαρμογή των εφήβων πριν εξεταστεί η προσαρμογή σε σχέση με τη μετανάστευση καθαυτή, όπως το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, το σχολικό πλαίσιο ως δομή, η δομή της οικογένειας. Σημειώνουν τη σημασία συλλογής στοιχείων από διαφορετικές πηγές (εφήβους, γονείς) και την ανάγκη πολλών μεταναστών να δηλώνουν ίσως και λιγότερα προβλήματα προσαρμογής από όσα έχουν από το φόβο του στιγματισμού. Επίσης, οι Hatzichristou & Hopf (1995) βρήκαν ότι δυσκολίες στην προσαρμογή των εφήβων μεταναστών δεν οφείλονται στη μετανάστευση καθαυτή αλλά στην ανεπαρκή χρήση της γλώσσας και στο χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας.

Οι Motti- Stefanidi et al. (2012), επίσης έχουν βρει ότι οι μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν χαμηλότερες σχολικές επιδόσεις από τους γηγενείς όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της τάξης είναι υψηλό. Η μετανάστευση αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τους βαθμούς, τη συμπεριφορά και τη δημοτικότητα των εφήβων μεταναστών. Όμως, σε τάξεις χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου οι επιδόσεις των γηγενών δεν διαφέρουν από τις επιδόσεις των μεταναστών συμμαθητών τους. Επίσης, σε τάξεις χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου βρήκαν ότι η αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας είναι μεγαλύτερη και διαχρονικά τα προβλήματα συμπεριφοράς μειώνονταν και αυξανόταν διαχρονικά η δημοτικότητα για τους μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο ακόμα και σε τάξεις όπου ήταν ελάχιστοι.

Σε σχέση με την οικογένεια, έχει βρεθεί ότι οι συγκρούσεις γονέων- εφήβων φαίνεται να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στη συμπεριφορά, στα συμπτώματα συναισθήματος και στην αυτοεκτίμηση των εφήβων οι οποίες επιδεινώνονται με το πέρασμα του χρόνου, προφανώς γιατί επιδρούν ταυτόχρονα κι άλλοι παράγοντες επικινδυνότητας που τείνουν να συνυπάρχουν (Motti- Stefanidi, 2015). Οι Titzmann et al. (2008) επίσης βρήκαν ότι η βιαιότητα των γονέων και η παρέα με παραβατικούς συνομηλίκους αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για παραβατική συμπεριφορά των εφήβων νεοεισερχόμενων κυρίως μεταναστών.

Συνοπτικά, συμπεραίνεται ότι η μετανάστευση σχετίζεται με την προσαρμογή των εφήβων μεταναστών, όμως η κατεύθυνση του συσχετισμού δεν είναι σταθερή ούτε σαφής, καθώς υπεισέρχονται πλήθος άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με αυτήν και ποικίλλουν στο εκάστοτε πλαίσιο που εμφανίζονται.

Η Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία των Εφήβων κατά την Περίοδο της Οικονομικής Κρίσης

Οικονομική Κρίση

Κρίση είναι μια προσωρινή κατάσταση, η οποία προκαλεί έντονο άγχος και αποδιοργάνωση και χαρακτηρίζεται από την αδυναμία του ατόμου να ελέγξει και να χειριστεί το συγκεκριμένο γεγονός. Οι κρίσεις διακρίνονται σε αναπτυξιακές και περιστασιακές. Οι αναπτυξιακές κρίσεις αφορούν σε γεγονότα που σχετίζονται με τη μετάβαση του ατόμου από ένα στάδιο του κύκλου της ζωής σε άλλο (π.χ. γέννηση παιδιού, έναρξη της σχολικής ζωής, εφηβεία κ.ά.), ενώ οι περιστασιακές είναι απροσδόκητες, αρχίζουν ξαφνικά και μπορεί να επηρεάζουν ένα άτομο ή μια ολόκληρη κοινότητα (π.χ. φυσικές καταστροφές, επιδημίες, ατυχήματα, απώλειες, διαζύγιο, σοβαρή ασθένεια, οικονομική κρίση κ.ά.). Κάθε είδος κρίσης έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και βιώνεται με διαφορετικό τρόπο από τα άτομα, επηρεάζοντας κυρίως την αίσθηση σταθερότητας, ασφάλειας και ελέγχου, καθώς και το φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον, άμεσο (οικογένεια, φίλοι) ή ευρύτερο (γειτονιά, κοινότητα). (Χατζηχρήστου και συν., 2012, σ.1)

Καταρρέουν οι βεβαιότητες – οι πραγματικές, αλλά και οι φαντασιακές και προκαλείται έντονη αναστάτωση, άγχος και αδυναμία χειρισμού των δυσχερειών. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για τα παιδιά και τους εφήβους, που διαθέτουν λιγότερο ώριμους μηχανισμούς νοητικής και συναισθηματικής επεξεργασίας της κρίσης, με αποτέλεσμα να είναι πιθανότερο να τη βιώσουν ως μια τραυματική κατάσταση, με αρνητικές, βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες, επιπτώσεις στη ζωή τους. (Γαλανάκη, 2015, σ.3)

Η παρούσα χρηματοπιστωτική κρίση επηρέασε ταυτόχρονα πολλές χώρες και οδήγησε σε μια παγκόσμια κρίση από τις μεγαλύτερες της τελευταίας εκατονταετίας με

κύριες συνέπειες την ανεργία, τη μείωση του εισοδήματος και την περικοπή των δημοσίων δαπανών για την υγεία, με αποτέλεσμα να πλήττονται διπλά και να αποτελούν ομάδα υψηλού κινδύνου όσοι ήδη πριν την κρίση βρίσκονταν σε χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο (Γιωτάκος, 2010).

Η οικονομική ύφεση πλήττει ιδιαίτερα τους μετανάστες (OECD, 2009), τους νέους, τους ανειδίκευτους εργαζόμενους, τους εργαζόμενους μεγαλύτερης ηλικίας, του εργαζόμενους με προσωρινές συμβάσεις ή ακόμα τους εργαζόμενους που έχουν σχέση με τον τομέα των κατασκευών, καθώς η παρούσα κρίση είχε άμεση σχέση με τα στεγαστικά δάνεια, ή με άλλους τομείς που επλήγησαν λόγω της αδυναμίας έγκρισης δανείων από τις τράπεζες και της πτώσης της εμπιστοσύνης των καταναλωτών, όπως η βιομηχανίες των αυτοκινήτων (OECD, 2008).

Η οικονομική κρίση που ξεκίνησε να είναι ορατή ήδη από το 2009 και κορυφώθηκε από το 2010 και μετά επηρέασε πολύ την Ελλάδα καθιστώντας την οικονομικά το πιο αδύναμο μέλος της Ευρωζώνης με μια οικονομία εξαιρετικά ευαίσθητη στις εισροές ξένου κεφαλαίου και στις παγκόσμιες τάσεις (Michael-Matsas, 2010) και επηρέασε σημαντικά την παγκόσμια οικονομία (Manroudeas, 2015).

Ανεργία

Σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 2017 το ποσοστό ανεργίας τον ανήλθε σε 20,7% , διπλάσιο από το ποσοστό ανέργων το Δεκέμβριο του 2004 (10,3%). Αξίζει να σημειωθεί ότι τη χρονική περίοδο που έγινε η συλλογή των στοιχείων της παρούσας έρευνας (2013-2015) το ποσοστό ανεργίας ήταν ακόμα υψηλότερο σε σχέση με σήμερα: 27,7% τον Οκτώβριο του 2013, 26,0% τον ίδιο μήνα του 2014 και 24,5% αντίστοιχα το 2015 (ΕΛΣΤΑΤ, 2018). Ενδεικτικός είναι και ο μέσος αριθμός απασχολούμενων ανά νοικοκυριό 0,9, που σημειώθηκε κατά την απογραφή πληθυσμού και κατοικιών το 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2014).

Μια ομάδα που είναι γενικά πιο ευάλωτη κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και απειλείται περισσότερο με ανεργία είναι οι μετανάστες διότι: α) τείνουν να υπερεκπροσωπούνται σε τομείς που είναι πιο ευαίσθητοι στον επιχειρηματικό κύκλο, όπως ο κατασκευαστικός και σε θέσεις ανειδίκευτου εργάτη, β) έχουν λιγότερο ασφαλείς συμβάσεις εργασίας συνήθως προσωρινής και μερικής απασχόλησης, γ) οι επιχειρήσεις που ανήκουν σε μετανάστες ενδέχεται να διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο πτώχευσης και δ) αντιμετωπίζουν πιθανές διακρίσεις κατά την πρόσληψη και την απόλυση (OECD, 2009).

Επίσης, από προηγούμενη εμπειρία έχει φανεί ότι οι μετανάστες που φθάνουν κατά τη διάρκεια μιας ύφεσης αντιμετωπίζουν μακροπρόθεσμα μειονεκτήματα στην ένταξή τους και στην πλήρη αξιοποίησή τους στην αγορά εργασίας και διατρέχουν υψηλό κίνδυνο μακροχρόνιου αποκλεισμού από την αγορά εργασίας αποτελώντας μακροπρόθεσμα μειονέκτημα και για την κοινωνική συνοχή στη χώρα υποδοχής (OECD, 2009). Στην Αμερική φαίνεται πως από την ανεργία κατά το διάστημα 2007-2014 επλήγησαν εξίσου γηγενείς και μετανάστες όμως η εικόνα δεν είναι καθαρή καθώς λόγω visa οι μετανάστες δέχονται δουλειές με πολύ χαμηλότερο μισθό προκειμένου να παραμείνουν και όσοι έμειναν άνεργοι για μεγάλο διάστημα επέστρεψαν στις χώρες προέλευσης. Επίσης, οι άνδρες αντιμετώπισαν σε μεγαλύτερο ποσοστό την ανεργία σε σύγκριση με τις γυναίκες (Wang & Sakamoto, 2016).

Από ψυχολογική άποψη η ανεργία είναι ένας σοβαρός ψυχοκοινωνικός παράγοντας επικινδυνότητας καθώς συνδέεται με χαμηλότερη αυτοπεποίθηση, αισθήματα απόρριψης από την κοινωνία, πικρία, απογοήτευση και συμπτώματα κατάθλιψης. Συχνά συνοδεύεται και από ψυχοσωματικά προβλήματα ή κατάχρηση ουσιών. Οι δυσκολίες των ανέργων έχουν επιπτώσεις και στην οικογένεια τους. Ιδιαίτερα στις περιπτώσεις ανέργων γονέων, η απογοήτευση, η πικρία, η αίσθηση ανικανότητας συντήρησης του εαυτού και της οικογένειας

δημιουργούν αμφιθυμικά συναισθήματα που είναι πιθανό να προκαλέσουν συγκρούσεις, τάσεις φυγής και άλλες δυσλειτουργίες (Γιωτάκος, 2010· Φατούρου, 2010).

Όσον αφορά τις εργασιακές αξίες των εφήβων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, τόσο οι εξωτερικές όσο και οι εγγενείς αξίες είναι ισχυρότερες όταν οι συνθήκες εργασίας των γονέων τους είναι πιο ικανοποιητικές. Δηλαδή οι εργασιακές τους αξίες ενισχύονται βλέποντας τους γονείς να ανταμείβονται για την εργασίας τους (ενισχυτικό μοντέλο). Κατ' εξαίρεση από αυτό το μοτίβο, η ανεργία μεταξύ γονέων με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (πτυχία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ή λιγότερο) συνδέεται θετικά με τον εξωτερικό και ενδογενή προσανατολισμό των παιδιών, που ταιριάζει στο μοντέλο αποζημίωσης. Δηλαδή όσο πιο χαμηλό είναι το μορφωτικό επίπεδο των γονέων που βιώνουν την ανεργία, τόσο αυτό λειτουργεί κινητοποιητικά για τους εφήβους ώστε προφανώς να ανατρέψουν τις δυσμενείς συνθήκες (Johnson & Mortimer, 2015).

Οι Μπούρας και Λύκουρας (2011) επισημαίνουν ότι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση παίζει σημαντικό ρόλο καθώς τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλότερα σε άτομα χαμηλότερου οικονομικού επιπέδου και η δυσκολία διαχείρισης της είναι μεγαλύτερη. Επίσης κάνουν σαφές ότι οι οικονομικοί μετανάστες πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό από την οικονομική κρίση και επομένως διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να εμφανίσουν ψυχικές διαταραχές αν συνυπολογίσει κανείς τις κοινωνικές διακρίσεις, τον κοινωνικό αποκλεισμό, την ανασφάλεια και την ελλιπή εκπαίδευση.

Η ανεργία των γονέων επηρεάζει ακόμα και τη σωματική υγεία των παιδιών όπως δείχνει η διαχρονική έρευνα κοόρτης 2008-2013 με παιδιά 3 ως 5 ετών «Μεγαλώνοντας στην Ιρλανδία», αφού φαίνεται πως η πιθανότητα ένα παιδί να καταναλώνει υγιεινή τροφή και να κάνει σωματική δραστηριότητα με το αντίστοιχο κόστος είναι μικρότερη και η πιθανότητα να είναι παχύσαρκο ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας είναι μεγαλύτερη εάν κάποιος γονέας μείνει άνεργος (Briody, 2021).

Οικονομική Υποβάθμιση

Σύμφωνα με τη Eurostat (2018b) σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού βρίσκονται τα άτομα με ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας, το οποίο ορίζεται στο 60% του εθνικού μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος (μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις). Οι άνθρωποι που βιώνουν σοβαρή υλική αποστέρηση πλήττονται σοβαρά από την έλλειψη πόρων και αντιμετωπίζουν τουλάχιστον 4 από τις 9 δυσκολίες: δεν μπορούν να αντέξουν οικονομικά ώστε α) να πληρώσουν ενοίκια ή λογαριασμούς κοινής ωφέλειας, β) να διατηρήσουν το σπίτι τους αρκετά ζεστό, γ) να αντιμετωπίσουν απροσδόκητες δαπάνες, δ) να τρώνε κρέας, ψάρι ή ισοδύναμο πρωτεΐνης κάθε δεύτερη μέρα, ε) να πάνε διακοπές ανά εβδομάδα μακριά από το σπίτι, στ) να έχουν αυτοκίνητο, ζ) πλυντήριο ρούχων, η) έγχρωμη τηλεόραση ή θ) τηλέφωνο.

Το ποσοστό του πληθυσμού της Ευρώπης που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού το Δεκέμβριο του 2016 ήταν 23,5% (EUROSTAT, 2018b). Όσον αφορά στην οικονομική υποβάθμιση της οικογένειας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στο τέλος του 2016, με βάση το εισόδημα του προηγούμενου έτους, το 35,6% του πληθυσμού βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό. Οι εργαζόμενοι σε κίνδυνο φτώχειας αποτελούσαν το 14,0%, ενώ οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης ήταν διπλάσιοι από εκείνους που έχουν πλήρη απασχόληση. Οι Έλληνες που βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας αντιπροσώπευαν το 38,0% των Ελλήνων, ενώ περισσότεροι από τους μισούς αλλοδαπούς βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας, σε ποσοστό 59,7% (ΕΛΣΤΑΤ, 2017α).

Όσο αφορά στις μηνιαίες δαπάνες, τα νοικοκυριά μείωσαν τις δαπάνες κατά 53,7% στα είδη ένδυσης και υπόδησης, 36,5% στις μεταφορές, 30,5% στην εκπαίδευση, 22,9% στη στέγαση, 17,3% στα είδη διατροφής και 27,2% στην υγεία την οκταετία 2008-2016 (ΕΛΣΤΑΤ, 2017β).

Ενώ το 29,2% των νοικοκυριών δήλωνε οικονομική αδυναμία να έχει ικανοποιητική θέρμανση το χειμώνα, 53% να έχει στη διατροφή κοτόπουλο, κρέας, ψάρι ή λαχανικά ίσης θρεπτικής αξίας κάθε δεύτερη μέρα. Το 60,8% των νοικοκυριών είχε δυσκολευτεί πάνω από 2 φορές να πληρώσει πάγιους λογαριασμούς, 60,3% να πληρώσει ενοίκιο ή δόση δανείου. Η ηλικιακή ομάδα που φαίνεται να αντιμετωπίζει τις περισσότερες υλικές στερήσεις ήταν τα παιδιά και οι έφηβοι ως 17 ετών, με ποσοστό 26,7% το 2016 (ΕΛΣΤΑΤ, 2017γ).

Σε έρευνα που πραγματοποίησαν έφηβοι σύμβουλοι του Συνηγόρου του Παιδιού (2012) σε 22 σχολεία σε 14 διαφορετικές πόλεις και χωριά της Ελλάδας βρήκαν ότι οι μαθητές πιστεύουν ότι η κρίση έχει σοβαρές συνέπειες στη ζωή τους (89% στην οικογένεια, 82% στο σχολείο, 92% στην υπόλοιπη κοινωνία). Το 20% απάντησε ότι ο ένας ή και οι δύο γονείς του έχουν χάσει τη δουλειά τους, ενώ το 82% αναφέρουν αρνητικές επιπτώσεις στην εργασιακή κατάσταση των γονέων τους και το 29% των μαθητών συζητούν στις οικογένειές τους την πιθανότητα μετανάστευσης ενός τουλάχιστον μέλους της στο εξωτερικό. Επίσης, το 70% των μαθητών αναφέρουν αρνητικές αλλαγές στο επίπεδο διαβίωσής τους, 59% στο χαρτζιλίκι τους, 33% σε ξένες γλώσσες και φροντιστήρια, 40% στις εξωσχολικές δραστηριότητες. Τέλος, 61% των εφήβων αναφέρουν ότι η κρίση έχει επηρεάσει τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό.

Στην Ελλάδα το 2018 το 5% του πληθυσμού ζούσε ταυτοχρόνως σε κίνδυνο φτώχειας, κάτω από συνθήκες αποστέρησης βασικών αγαθών και με μικρή κινητικότητα στο χώρο της εργασίας, Η Ελλάδα κατέχει το τρίτο μεγαλύτερο ποσοστό ανάμεσα στις 28 χώρες της ΕΕ μετά τη Βουλγαρία και τη Σερβία, ενώ το αντίστοιχο ευρωπαϊκό ποσοστό είναι 1,7% (EUROSTAT, 2018c).

Εξετάζοντας το κοινωνικό πλαίσιο στις ψυχικές διαταραχές και τα επίπεδα πνευματικής ευεξίας φαίνεται ότι υπάρχει ισχυρή σύνδεση ανάμεσα στην ψυχική υγεία και στις υλικές συνθήκες της ζωής των ανθρώπων. Παράγοντες όπως η φτώχεια, η ανεργία, οι

συνθήκες εργασίας, οι υποβαθμισμένες κατοικίες και η κακή σχολική εκπαίδευση, έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχολογική ευημερία, και αυξάνουν σημαντικά τον κίνδυνο ψυχικών διαταραχών (World Health Organization [WHO], 2015).

Φαίνεται επίσης ότι το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο συνδέεται με παράγοντες επικινδυνότητας όπως το κάπνισμα, το αλκοόλ, η φτωχή διατροφή και η βία που με τη σειρά τους λειτουργούν επιβαρυντικά στους περισσότερους τομείς της ζωής αυξάνοντας τον κίνδυνο ψυχικής ασθένειας (όπως άγχος, κατάθλιψη, αυτοκτονικότητα, και ψύχωση) αλλά και σωματικής ασθένειας (όπως καρδιαγγειακά νοσήματα, καρκίνος, άσθμα και διαβήτη) οι οποίες αλληλοσυνδέονται και αποτελούν επιπλέον παράγοντες επικινδυνότητας για τα επίπεδα ψυχικής και σωματικής ευεξίας (WHO, 2015).

Οι Shrivastava et al. (2019) αναλύοντας τις συνέπειες των οικονομικών κρίσεων συνολικά στην ψυχική υγεία και ειδικότερα της οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε το 2008 στην Ευρώπη διαπίστωσαν σαφή αύξηση της, της κατανάλωσης αλκοόλ, των αυτοκτονιών και άλλων προβλημάτων ψυχικής υγείας στο συνολικό πληθυσμό. Επίσης, σημείωσαν ότι κατά περιόδους οικονομικών κρίσεων η πρόσβαση στο σύστημα υγείας είναι πιο περιορισμένη λόγω έλλειψης πόρων. Βρήκαν ακόμα ότι οι άνδρες πλήττονται εργασιακά περισσότερο από τις γυναίκες και εμφανίζουν περισσότερες πιθανότητες κατάθλιψης αλλά ζητούν βοήθεια για προβλήματα ψυχικής υγείας λιγότερο από εκείνες κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Οι Παπαϊωάννου και Μπεργιαννάκη (2016) σε ανασκόπηση πολλών διαφορετικών από μεθοδολογική άποψη ερευνών βρήκαν ότι η οικονομική κρίση και η έντονη κοινωνικοοικονομική υποβάθμιση που τη συνοδεύει έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του πληθυσμού της χώρας. Αυτό εξηγείται σε επίπεδο μακροσυστήματος, καθώς η οικονομική κρίση επηρεάζει την κοινωνική πολιτική που ακολουθείται και έχει έμμεσες επιδράσεις στο φυσικό και κοινωνικό κεφάλαιο που είναι διαθέσιμο στους πολίτες (Ungar,

2015). Οι Bacigalupe et al. (2015) σε ανασκόπηση στοιχείων τριών χωρών βρήκαν ότι η οικονομική κρίση επηρέασε δείκτες όπως η ψυχική υγεία και στις τρεις (Ισπανία, Ισλανδία, Ελλάδα), αλλά ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Οι Madianos et al. (2011) επίσης βρήκαν ότι η μεγαλύτερη οικονομική υποβάθμιση συνδεόταν με περισσότερες πιθανότητες για εμφάνιση μείζονος καταθλιπτικού επεισοδίου στην Ελλάδα το 2009 το ίδιο και το 2011 (Economou et al., 2013).

Οι Ifanti et al. (2013) σε ανασκόπηση ερευνών διερεύνησαν τα διαθέσιμα δεδομένα που σχετίζονται με τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης και τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν στη συνέχεια στις πολιτικές υγειονομικής περίθαλψης, κοινωνικών υπηρεσιών και προαγωγής της υγείας στην Ελλάδα υποστηρίζοντας ότι είναι προφανές ότι η Ελλάδα επηρεάζεται περισσότερο από κάθε άλλη ευρωπαϊκή χώρα από την οικονομική κρίση. Η ανεργία, η εργασιακή ανασφάλεια, η μείωση του εισοδήματος, η φτώχεια και η αύξηση των ψυχικών διαταραχών ήταν από τις σοβαρότερες συνέπειες της κρίσης στην κοινωνικοοικονομική ζωή. Το σύστημα υγείας επλήγη ιδιαίτερα από τα αυστηρά μέτρα λιτότητας. Η δραστική περικοπή των κρατικών δαπανών επηρέασε σημαντικά τη δομή και τη λειτουργία των δημόσιων νοσοκομείων που αντιμετώπιζαν υποστελέχωση, έλλειψη φαρμάκων και βασικού ιατρικού εξοπλισμού. Επιπλέον, οι πολιτικές προαγωγής της υγείας ήταν περιορισμένες, αναστέλλοντας έτσι τις σχετικές πρωτοβουλίες για την πρόληψη ασθενειών και τις εκπαιδευτικές πρακτικές προαγωγής της υγείας. Συνολικά, η οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα το 2013 και ο αντίκτυπός της στην πραγματική ζωή και την υγειονομική περίθαλψη ήταν αρκετά ανησυχητική. Διαπιστώνοντας τα παραπάνω οι Ifanti et al. (2013) εφιστούσαν μεγαλύτερη προσοχή προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι πολίτες θα συνεχίσουν να λαμβάνουν δημόσια υγειονομική περίθαλψη και να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες πρόληψης και κοινωνικής υποστήριξης.

Αντίστοιχα, οι Karanikolos et al. (2016) σε ανασκόπηση 122 μελετών σε χώρες υψηλού εισοδήματος σχετικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην υγεία διαπίστωσαν ότι η οικονομική κρίση του 2008 είχε αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία, συμπεριλαμβανομένης της αυτοκτονίας, και σε διαφορετικό βαθμό σε ορισμένες μη μεταδοτικές και μεταδοτικές ασθένειες και στην πρόσβαση στη φροντίδα. Αν και οι επιβλαβείς συμπεριφορές όπως η επικίνδυνη κατανάλωση οινοπνεύματος και η χρήση καπνού φάνηκαν να μειώνονται κατά τη διάρκεια της κρίσης, έχουν σημειωθεί αυξήσεις σε ορισμένες ομάδες, συνήθως εκείνες που ήδη διατρέχουν τον μεγαλύτερο κίνδυνο. Ο αντίκτυπος στην υγεία ήταν μεγαλύτερος σε χώρες που υπέστησαν τις μεγαλύτερες οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης ή της παρατεταμένης λιτότητας. Οι μεγάλες υφέσεις στις χώρες υψηλού εισοδήματος είχαν μικτές επιπτώσεις στην υγεία, αλλά φάνηκε πως τείνουν να χειροτερεύουν όταν οι οικονομικές επιπτώσεις είναι πιο σοβαρές, όταν εφαρμόζονται παρατεταμένα μέτρα λιτότητας και όταν προϋπάρχουν προβλήματα χρήσης ουσιών μεταξύ των ευάλωτων ομάδων.

Βέβαια, οι συνδέσεις σε ατομικό επίπεδο δεν είναι απόλυτες καθώς προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι κάποια άτομα παρουσιάζουν ευάλωτη ψυχική υγεία ζώντας κάτω από καλές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, ενώ κάποια άλλα παρουσιάζουν ιδιαίτερη ψυχική ανθεκτικότητα αντιμετωπίζοντας πολλές αντιξοότητες (WHO, 2015).

Οι Kyriopoulos et al. (2019) μελετώντας τους δείκτες κύησης και γέννησης από το Εθνικό Μητρώο Γεννήσεων των 838.700 βρεφών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα το διάστημα από το 2008 ως το 2015 και τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των γονέων τους κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το χαμηλό βάρος γέννησης συνδέεται με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των γονέων και φάνηκε πως τα παιδιά γονέων χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου ήταν πιο ευάλωτα στο οικονομικό κλίμα και την οικονομική αστάθεια λόγω της οικονομικής κρίσης κατά το πρώτο και τρίτο τρίμηνο της κύησης, ενώ τα

παιδιά γονέων υψηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου επηρεάστηκαν μόνο κατά το πρώτο τρίμηνο της κρίσης. Έδειξαν επομένως, ότι ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης είναι επιζήμιος για τα παιδιά οικογενειών χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου με πιθανά μακροπρόθεσμες συνέπειες στην ανάπτυξη τους.

Για τους εφήβους, πέρα από τις έμμεσες συνέπειες η οικονομική κρίση μέσα από την αντίληψη την κατάστασης από τους εφήβους και από την αίσθηση αβεβαιότητας και έλλειψης έχει και άμεσες επιπτώσεις στην ψυχολογική κατάσταση των εφήβων (Lempers et al., 1989).

Οι Kokkevi et al. (2018) παρουσιάζουν σημαντικά στοιχεία για το πώς αναφέρουν οι έφηβοι στην Ελλάδα ότι τους επηρέασε η οικονομική κρίση. Πρόκειται για τη συμμετοχή της Ελλάδας σε διεθνή διαχρονική έρευνα (HBSC) σε συνεργασία με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας που διεξάγεται κάθε τέσσερα χρόνια. Από τις τρεις συναπτές μετρήσεις που έγιναν το 2006, 2010 και 2014 είναι σαφές ότι οι έφηβοι που απαντούσαν ότι η οικογένειά τους ήταν καλά οικονομικά μειώθηκαν από τα δύο τρίτα στις δύο πρώτες μετρήσεις στο 48,1% το 2014. Η ανεργία που ανέφεραν οι έφηβοι από 3,5% το 2006, αυξήθηκε στο 6% το 2010 και στο 13% το 2014. Επίσης ανέφεραν ότι μειώθηκαν τα χρήματα για ιδιαίτερα μαθήματα, σχολεία και διακοπές και αυξήθηκαν οι συγκρούσεις στην οικογένεια. Τα ποσοστά αυτών των αναφορών αυξάνονταν ανά ηλικία και τα δεκαπεντάχρονα παιδιά που ανέφεραν περισσότερες συνέπειες της οικονομικής κρίσης ήταν διπλάσια σε σχέση με τα εντεκάχρονα το 2014.

Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία των Εφήβων

Όσον αφορά τους εφήβους, σε παλιότερες έρευνες έχει βρεθεί ότι η πίεση λόγω των οικονομικών δυσκολιών επί του παρόντος αλλά και η ανησυχία για την οικονομική κατάσταση στο μέλλον που προκύπτει από αυτές συνδέονται με συναισθηματικές δυσκολίες και προβλήματα συμπεριφοράς στους εφήβους (Shek, 2005).

Με βάση την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, η οικονομική κρίση στην εφηβική και νεανική ηλικία συνδέεται με διαταραχές ύπνου και διατροφής, απώλεια όρεξης, σωματικές ενοχλήσεις (π.χ. πονοκέφαλοι), απομόνωση, προβλήματα συγκέντρωσης της προσοχής, πτώση της σχολικής επίδοσης, χαμηλή αυτοεκτίμηση, συγκρούσεις με τους ενήλικους και την εξουσία, προβλήματα στην εύρεση της προσωπικής ταυτότητας ως αναγνώρισης της ύπαρξης και της συλλογικής ταυτότητας ως θέσης και ένταξης σε μια ομάδα, δυσκολίες στη διαμόρφωση στόχων για το μέλλον (π.χ. κυνισμός, απαισιοδοξία), αδράνεια και παραίτηση, πειραματισμός με διάφορες ουσίες, ρισκοκίνδυνη και παραπτωματική συμπεριφορά (Γαλανάκη, 2015 σ. 6).

Με τις επιπτώσεις της κρίσης στους εφήβους έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα ο Elder, που μελέτησε τις επιπτώσεις της κρίσης στους νέους από την περίοδο της Μεγάλης Κατάθλιψης, σε νέους που ζούσαν σε αγροτικές περιοχές υποβαθμισμένες από την οικονομική κρίση και σε νέους που ζούσαν στα κέντρα των πόλεων. Ο Elder, όπως και ο Thomas, έδωσε μεγάλη σημασία στο πλαίσιο και έφτιαξε ένα μοντέλο μαζί με τον Conger που αναλύεται παρακάτω (Shanahan & Hood in Crockett & Silbereisen, 2000 p. 126. Americas youth in crisis 1995).

Οι Fröjd et al. (2006) στην Φινλανδία επιβεβαιώνουν ότι οι οικονομικές δυσκολίες συνδέονται με προβλήματα συμπεριφοράς στους εφήβους όπως η κατανάλωση αλκοόλ. Επίσης, τόσο οικονομικές δυσκολίες όσο και η ανεργία των γονέων συνδέονταν με συναισθηματικές δυσκολίες, όπως η κατάθλιψη. Σε άλλη φινλανδική μελέτη επίσης με στοιχεία από το ερευνητικό πρόγραμμα «Μεγαλώνοντας στην Ιρλανδία» συγκρίνοντας δύο κοόρτες οι Gibbons et al. (2023) βρήκαν ότι το εισόδημα του νοικοκυριού δεν σχετίζεται με δυσκολίες συμπεριφοράς, ενώ η υποκειμενική οικονομική πίεση προβλέπει τα προβλήματα εξωτερίκευσης στα έφηβα αγόρια. Η υλική στέρηση επίσης προβλέπει τα προβλήματα εξωτερίκευσης στα έφηβα αγόρια και τα προβλήματα εσωτερίκευσης στα νεότερα αγόρια, αλλά δεν έχει καμία επίδραση στη συμπεριφορά των κοριτσιών.

Στην Ελλάδα οι Kokkevi et al. (2014b) βρήκαν ότι αυξήθηκε η χρήση κάνναβης στα αγόρια, αλλά μειώθηκε η χρήση καπνού και αλκοόλ και στα δύο φύλα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Οι Felner και DeVries (2013) επιβεβαιώνουν προηγούμενα ερευνητικά ευρήματα που υποστηρίζουν ότι η φτώχεια είναι ο μεγαλύτερος παράγοντας επικινδυνότητας για την ανάπτυξη των νέων. Η φτώχεια μπορεί να επηρεάζει τις οικογένειες ή την κοινότητα στην οποία ζουν, αλλά τα δύο περιβάλλοντα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους επηρεάζοντας το ένα το άλλο. Για παράδειγμα, οικογένειες με το ίδιο εισόδημα μπορεί να ζουν σε εντελώς διαφορετικές συνθήκες σε επίπεδο γειτονιάς και κοινότητας, που συνεπάγεται εντελώς διαφορετικό αναπτυξιακό περιβάλλον για τα παιδιά. Επίσης, ένα πιθανά χαμηλό οικογενειακό εισόδημα αποκτά τεράστιες διαστάσεις όταν συνδυάζεται με ευρύτερο φτωχό σε υποδομές και ευκαιρίες κοινωνικό περιβάλλον (Felner & DeVries, 2013; MariCauce et al., 2003).

Οι Hiilamo et al. (2021) αναλύοντας 40 μελέτες από το 2010 ως το 2020 σχετικά με την ψυχική υγεία των παιδιών και εφήβων, τη χρήση ουσιών και την οικογενειακή βία στην Αμερική κατέληξαν ότι η οικονομική κρίση επιβάρυνε σαφώς την ψυχική τους υγεία, ενώ τα αποτελέσματα για την οικογενειακή βία και τη χρήση ουσιών ήταν αβέβαια.

Οι Frasquilho et al. (2017) μελέτησαν με ποιο τρόπο επηρεάζονται 1.311 έφηβοι 12 ως 15 ετών στην Πορτογαλία από την ανεργία των γονέων την περίοδο της οικονομικής κρίσης και βρήκαν ότι ένα μεγάλο ποσοστό επηρεάζεται συναισθηματικά από την ανεργία του πατέρα, αλλά όχι της μητέρας. Επιπλέον, οι μεγαλύτεροι έφηβοι ανέφεραν ότι επηρεάζονται περισσότερο από την ανεργία του γονέα του ίδιου φύλου. Τέλος, τα κορίτσια όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και η ικανοποίηση από την οικογενειακή ζωή ήταν χαμηλά ήταν πιο πιθανά να αναφέρουν λιγότερη συναισθηματική ευεξία όταν κάποιος γονιός ήταν άνεργος.

Οι Miller et al. (2024) εξετάζοντας την αντίληψη για την υλική αποστέρηση και την οικονομική πίεση που περιέγραφαν ανά μήνα για εννέα μήνες 104 δυάδες κηδεμόνων-εφήβων (14- 16 ετών) στο Πίτσμπουργκ και συσχετίζοντας τα αποτελέσματα με πιθανά

προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης που παρουσίαζαν οι έφηβοι, βρήκαν ότι η υλική αποστέρηση ήταν προβλεπτικός παράγοντας για τα προβλήματα εσωτερίκευσης ενώ η οικονομική πίεση προέβλεπε τα προβλήματα εξωτερίκευσης.

Οι Kokkevi et al. (2014b) βρήκαν ότι οι έφηβοι και περισσότερο τα κορίτσια στις αυτοαναφορές ανέφεραν περισσότερες εντάσεις στην οικογένεια και μείωση των διακοπών και των εκδρομών κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Επίσης, οι μεγαλύτεροι έφηβοι (15 ετών) ανέφεραν τα παραπάνω σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με τους μικρότερους εφήβους (11 και 13 ετών). Τέλος, όλοι οι έφηβοι (11, 13 και 15 ετών) ανέφεραν μια έντονη μείωση στην πίεση που αισθάνονταν από το σχολείο, όμως τα κορίτσια και οι μεγαλύτεροι έφηβοι ανέφεραν μικρότερη μείωση σε σχέση με τους υπόλοιπους. Η επίδραση της οικονομικής κρίσης ήδη από τα πρώτα χρόνια ήταν αισθητή και για τους νεαρούς φοιτητές στην Ελλάδα, οι οποίοι παρουσίαζαν το 2008 έλλειψη προσωπικών στόχων, απαισιοδοξία, χαμηλή αυτοπεποίθηση και χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση και έντονη επιθυμία για μετανάστευση και εργασία στο εξωτερικό (Frangos et al., 2012). Οι Motti-Stefanidi και Asndorpf (2017) συγκρίνοντας τους εφήβους πριν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης αναφέρουν χειρότερη συμπεριφορά και περισσότερες απουσίες στο σχολείο και χαμηλότερη αυτοαποτελεσματικότητα, ωστόσο δεν βρήκαν τα γενικότερα επίπεδα ευημερίας τους να επηρεάζονται από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, αντίθετα κάποιοι μαθητές εμφάνιζαν καλύτερες σχολικές επιδόσεις.

Οι Kokkevi et al. (2018) βρήκαν ότι οι έφηβοι στην Ελλάδα που δήλωναν ότι επηρεάστηκαν περισσότερο από την οικονομική κρίση, δήλωναν λιγότερη ικανοποίηση από τη ζωή και από τις σχέσεις μέσα στην οικογένεια και περισσότερες συγκρούσεις. Οι δεκαπεντάχρονοι περισσότερο σε σχέση με τους εντεκάχρονους της ίδιας περιόδου. Επίσης, οι αντιλαμβανόμενες οικονομικές δυσκολίες συνδέονταν με αυξημένη χρήση τσιγάρου και κάνναβης για όλους του εφήβους και του αλκοόλ για τα αγόρια.

Οι Paleologou et al. (2018) μελέτησαν τις δυσκολίες με το Ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (SDQ) και τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά 2.150 εφήβων σε δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας. Βρήκαν ότι περίπου ένας στους δέκα εφήβους σημείωσε βαθμολογία πάνω από το φυσιολογικό όριο στις συνολικές δυσκολίες, με τον υψηλότερο επιπολασμό να καταγράφεται για την υποκλίμακα προβλημάτων συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, το 7,7% του δείγματος σημείωσε πάνω από το φυσιολογικό οριακό σημείο για τη βαθμολογία των συνολικών δυσκολιών, το 10,9% για τα συναισθηματικά συμπτώματα, το 11,9% για τα προβλήματα συμπεριφοράς, το 10,6% για την υπερκινητικότητα και το 4,8% για τα προβλήματα συνομηλίκων. Επιπλέον, οι έφηβοι που ανέφεραν ότι τον προηγούμενο μήνα δεν υπήρχε αρκετό φαγητό στο σπίτι τους εμφάνισαν υψηλότερες πιθανότητες να εκδηλώσουν προβλήματα ψυχικής υγείας από τους έφηβους που απάντησαν αρνητικά στο συγκεκριμένο ερώτημα. Με βάση αυτά τα αποτελέσματα, υπάρχουν ενδείξεις για τις δυσμενείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ανάπτυξη της ψυχιατρικής συμπτωματολογίας στους εφήβους της ελληνικής κοινωνίας. Αυτή είναι μία μελέτη που παρέχει επιδημιολογικά στοιχεία για την κατάσταση της ψυχικής υγείας των εφήβων εν μέσω της ύφεσης στην Ελλάδα, δείχνοντας ότι η κρίση πλήττει δυσανάλογα τις πιο ευάλωτες κοινωνικοοικονομικές ομάδες (Paleologou et al., 2018).

Οι Lazaratou et al. (2017) μελέτησαν αυτοαναφορές των εφήβων για την επιθετικότητά τους, τη μείωση στο χαρτζιλίκι τους τελευταίους 6 μήνες και την ανασφάλεια σε σχέση με την επάρκεια της τροφής τον τελευταίο μήνα σε 2.159 εφήβους και βρήκαν ότι οι έφηβοι που δήλωναν κυρίως οικονομική αποστέρηση σε σχέση με την τροφή αλλά και τη μείωση των χρημάτων για χαρτζιλίκι εμφάνιζαν μεγαλύτερη βαθμολογία στην κλίμακα που μετρούσε την επιθετικότητα (Buss–Perry Aggression Questionnaire). Το φαινόμενο αυτό το εξήγησαν είτε κοινωνικά ως αντίδραση στην αποστέρηση και στην ανισότητα είτε βιολογικά

ως αντίδραση στο στρες που ενεργοποιεί η πιθανότητα έλλειψης της τροφής. Η άνοδος στην επιθετικότητα των εφήβων είναι σημαντική ένδειξη της κοινωνικής αναταραχής που προκάλεσε η οικονομική κρίση στην Ελλάδα αν λάβει υπόψη κανείς ότι σε 19 από 30 χώρες που ερευνήθηκαν μειώθηκε η επιθετικότητα στους εφήβους, αλλά όχι στην Ελλάδα (Pickett et al. 2013 όπως αναφέρεται στο Lazaratou et al. 2017).

Ο Drydakis (2022) σε διαχρονική έρευνα με εφήβους της Αθήνας 15 ως 18 ετών μεταξύ 2011 ως 2013 και 2017 ως 2019 βρήκε ότι η αυξημένη ανεργία των γονέων συνδεόταν με μείωση της ποιότητας ζωής σχετικά με την υγεία των εφήβων καθώς και με αυξημένα συμπτώματα κατάθλιψης ιδιαίτερα κατά την περίοδο 2011 ως 2013 όπου υπήρξαν μεγαλύτερες περικοπές στη δημόσια υγεία και περίπου τα μισά παιδιά αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της φτώχειας. Επίσης βρήκε ότι τα κορίτσια ανέφεραν μεγαλύτερη μείωση στην ποιότητα ζωής σχετικά με την υγεία και περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης.

Οι Hatzichristou et al. (2016) κάνοντας ποιοτική ανάλυση σε αφηγήσεις 25 παιδιών και 23 εφήβων μαθητών στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας βρήκαν ότι οι νέοι εξέφραζαν ανησυχία, φόβο και αβεβαιότητα σχετικά με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι βασικοί πόροι στους οποίους δόθηκε έμφαση για την ενίσχυση της ψυχολογικής τους ευημερίας ήταν οι διαπροσωπικές σχέσεις (με συνομηλίκους, γονείς και καθηγητές) και η ακαδημαϊκή τους επάρκεια. Ανακεφαλαιώνοντας αναφέρουν την ανάγκη για εφαρμογή προγραμμάτων πρωτογενούς πρόληψης σε συστημικό επίπεδο (τάξη, σχολείο) που συνδυάζουν βασικές παραμέτρους της ψυχολογικής ευημερίας στο σχολικό πλαίσιο και διαστάσεις του μοντέλου παρέμβασης στην κρίση με στόχο την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας. Τέτοια προγράμματα έχουν εκπονηθεί από το Κέντρο Έρευνας και Εφαρμογών Σχολικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Από την υλοποίηση και αξιολόγηση προγραμμάτων προαγωγής της ψυχικής ανθεκτικότητας και του θετικού κλίματος στα σχολεία κατά την περίοδο της οικονομικής

κρίσης οι Chatzichristou et al. (2017) τονίζουν τη σημασία της σχέσης γονέων και παιδιών καταλήγοντας ότι ιδιαίτερα στην περίοδο της οικονομικής κρίσης σημαντικός προστατευτικός παράγοντας για τα παιδιά είναι η δημιουργία σχέσης με έναν ενήλικα είτε στο σχολικό πλαίσιο (προσωπικό) είτε στο οικογενειακό (γονείς, συγγενείς).

Προσαρμογή Εφήβων με Μεταναστευτικό Υπόβαθρο κατά την Περίοδο της Οικονομικής Κρίσης

Οι Conger et al. (2010) περιγράφουν δεδομένα μείωσης του εισοδήματος τη δεκαετία 2000- 2009 στις οικογένειες που ζουν στην Αμερική, όπως προκύπτουν από το γραφείο απογραφής το 2009 και καταλήγουν ότι σχεδόν όλες οι οικογένειες έχουν υποφέρει οικονομικά κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, όμως οι οικογένειες των εθνικών μειονοτήτων έχουν υποφέρει περισσότερο παρουσιάζοντας μεγαλύτερα ποσοστά μείωσης του εισοδήματος και ανεργίας. Το ίδιο ισχύει και στα επόμενα χρόνια, όπως φαίνεται από στοιχεία από το 2008 ως το 2013, όπου η εργασιακή σταθερότητα πλήττεται ιδιαίτερα για τους μετανάστες και ακόμα περισσότερο για τους ανασφάλιστους μετανάστες (Tamborini & Villarreal, 2021). Αυτό το φαινόμενο είναι παγκόσμιο καθώς κυρίως στη Βόρεια Αμερική, την Ασία και την Ευρώπη η ανεργία έπληξε πολύ περισσότερο τους μετανάστες σε σχέση με τους γηγενείς και κατ' επέκταση τις χώρες προέλευσης στις οποίες έστειλαν εμβάσματα (Λατινική Αμερική, Μέση Ανατολή, Βόρεια Αφρική) (Migration Policy Institute, 2009).

Αντίστοιχα, οι επιπτώσεις στις οικογένειες των μεταναστών είναι μεγαλύτερες καθώς μειώνεται η πρόσβαση σε υποστηρικτικά προγράμματα και ιδιαίτερα για τους ανασφάλιστους μετανάστες πιθανόν να μην υπάρχει καμία πρόσβαση. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά τους που ήδη έχουν έρθει αντιμέτωπα με τις προκλήσεις της μετανάστευσης, βιώνουν ακόμα μεγαλύτερη φτώχεια και αντιξοότητα σε περιόδους οικονομικής κρίσης λόγω επιπλέον της έλλειψης κοινωνικού δικτύου ασφαλείας. Συνυπολογίζοντας και την αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας που παρουσιάστηκε ευρέως μεταξύ των γονέων, την οποία βλέπουν

ή βιώνουν και τα ίδια τα παιδιά, είναι αυτονόητο ότι τα παιδιά των μεταναστών επιβαρύνονται πολλαπλάσια (McCorkell & Hinkley, 2018). Σε όλα τα παραπάνω προστίθεται και η αντίληψη εκ μέρους των γηγενών ότι οι μετανάστες αποτελούν απειλή καθώς οι πόροι λιγοστεύουν και δεν φτάνουν για όλους με αποτέλεσμα οι μετανάστες να νιώθουν ακόμα περισσότερο αποκλεισμένοι λόγω της δυσμενούς στάσης των γηγενών απέναντί τους (Kwak & Wallace, 2018). Έχει βρεθεί μάλιστα ότι ανάμεσα σε 25 ευρωπαϊκά κράτη, στα κράτη που επηρεάστηκαν περισσότερο από αυτή την κρίση όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Ιταλία, η γνώμη για τους μετανάστες ήταν ακόμα περισσότερο αρνητική είτε λόγω του ότι οι μετανάστες λειτουργούσαν σαν αποδιοπομπαίος τράγος για τα δεινά που βιώνουν είτε λόγω έλλειψης πόρων (Vogt Isaksen, 2019).

Οι Παυλόπουλος και συν. (2017) επίσης επισημαίνουν ότι η επιδόσεις των μεταναστών είναι χαμηλότερες από τις επιδόσεις των γηγενών, όμως εξισώνονται σε περιβάλλοντα χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου. Αντίστοιχα, σε επίπεδο σχολικής τάξης το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο μετρίαζε την επίδραση της μεταναστευτικής ιδιότητας πάνω στη σχολική επάρκεια (Motti-Stefanid, Asendorpf et al., 2012). Ο κίνδυνος αυτής της διπλής διάκρισης ανάλογα με τη μεταναστευτική ιδιότητα και το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο καθιστά έναν σημαντικά επιβαρυντικό συνδυασμό για τους έφηβους μετανάστες κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης (Παυλόπουλος και συν., 2017).

Εντούτοις, περισσότερη έρευνα χρειάζεται για να εντοπιστούν συγκεκριμένες πρακτικές και συνθήκες που βοηθούν κάποιους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο να έχουν υψηλότερες ακαδημαϊκές επιδόσεις και αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης σε σχέση με το επίπεδο που αναμενόταν να έχουν (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017).

Λόγω της ιδιαίτερης επιρροής που ασκούν οι γονείς στους εφήβους, όπως συμπεραίνεται, θα εξεταστούν παρακάτω δύο βασικές γονικές πρακτικές που σύμφωνα με έρευνες σχετίζονται με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων ακόμα και σε δύσκολες συνθήκες στο ευρύτερο περιβάλλον, όπως η οικονομική κρίση. Οι γονικές πρακτικές συμβάλλουν άμεσα στην αυτορρύθμιση των παιδιών και έμμεσα στη σχολική και κοινωνική προσαρμογή τους σε περιόδους κρίσης (Herbers et al., 2014).

Γονικές Πρακτικές

Οι έφηβοι χρειάζονται συνεχή αγάπη και υποστήριξη καθώς αντιμετωπίζουν ραγδαίες σωματικές, κοινωνικές, σεξουαλικές και ψυχολογικές αλλαγές και μεγαλώνοντας εξερευνούν την ταυτότητά τους. Καθώς ωριμάζουν, οι σχέσεις τους με τους γονείς τους αλλάζουν και προσαρμόζονται ανάλογα με τις ανάγκες που προκύπτουν σε κάθε ηλικιακό στάδιο. Οι έφηβοι αναζητούν αυξημένη ανεξαρτησία και αυτονομία, η οποία απαιτεί συνεχή επαναδιαπραγμάτευση και αναδιοργάνωση της σχέσης γονέα-παιδιού. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερες συγκρούσεις και λιγότερη εγγύτητα. Ωστόσο, τελικά αυτή η μεταβατική περίοδος οδηγεί σε μία περισσότερο ισότιμη και αμοιβαία υποστηρικτική σχέση. Οι αποτελεσματικές γονικές πρακτικές αυτή την περίοδο μπορούν να βελτιστοποιήσουν τα αναπτυξιακά μονοπάτια των εφήβων και να ενισχύσουν την ψυχική τους ανθεκτικότητα όταν αντιμετωπίζουν αντιξοότητες με μακροπρόθεσμα θετικά αποτελέσματα στην υγεία και την εκπαίδευσή τους (Unicef, 2021).

Η σχέση γονέα-παιδιού έχει σημαντικές και διαρκείς επιπτώσεις στην ανάπτυξη του εγκεφάλου από τα πρώτα χρόνια και μέχρι την εφηβεία. Σχέσεις γονέων εφήβων που χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα κριτικής, συγκρούσεων και έλλειψης προβλεψιμότητας συνδέονται με χαμηλή νευρολογική ανάπτυξη περιοχών του εγκεφάλου που ευθύνονται για τη γνωστική και συναισθηματική ρύθμιση. Από την άλλη πλευρά, ζεστές, υποστηρικτικές και με αμοιβαίο σεβασμό σχέσεις μεταξύ των γονέων και εφήβων συνδέονται με ευνοϊκά

αποτελέσματα για την ανάπτυξη του εγκεφάλου που σχετίζονται με καλύτερη γνωστική ανάπτυξη και ψυχική υγεία (Unicef, 2021· Whittle et al., 2014).

Στην εφηβεία πρόκειται για μία αμοιβαία σχέση όπου τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τόσο του εφήβου όσο και του γονέα αλληλεπιδρούν και συνδιαμορφώνουν τον τρόπο που οι γονείς ασκούν τον γονικό τους ρόλο. Οι de Haan et al. (2012) βρήκαν ότι το χαρακτηριστικό της προσήνειας στην προσωπικότητα των γονέων και των παιδιών συνδεόταν με μεγαλύτερη υποστήριξη από τους γονείς πέρα και πάνω από κάθε άλλο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας και των δύο. Βρήκαν επίσης ότι οι γονείς εφήβων με λιγότερη συναισθηματική σταθερότητα διαχρονικά έδειχναν μεγαλύτερη ζεστασιά. Γενικά, βρήκαν ότι οι θετικές γονικές πρακτικές συνδέονται με τα χαρακτηριστικά και των δύο, ενώ οι υπερβολικές αντιδράσεις των γονέων σχετίζονταν περισσότερο με χαρακτηριστικά των ίδιων των γονέων και λιγότερο με το αν είναι εύκολος ή δύσκολος ο έφηβος ή αν είναι αγόρι ή κορίτσι.

Οι σχέσεις γονέων παιδιών επηρεάζουν την διαμόρφωση των υπόλοιπων συναισθηματικών σχέσεων διαχρονικά. Οι Sroufe et al. (2010) ανακεφαλαιώνοντας αποτελέσματα από τη διαχρονική έρευνα της Minnesota αναφέρουν ότι η σχέση γονέα παιδιού και ιδιαίτερα ο ασφαλής συναισθηματικός δεσμός, η φροντίδα και η καθοδήγηση ήδη από τη βρεφική ηλικία επηρεάζει την αυτοεκτίμηση, την αυτορρύθμιση, τη διαμόρφωση φιλικών σχέσεων και τη γενικότερη κοινωνική επάρκεια στην προσχολική, σχολική και εφηβική ηλικία και σχετίζεται με την ποιότητα φιλικών και ρομαντικών σχέσεων στην ενήλικη ζωή.

Η θετική γονικότητα έχει θετικές επιδράσεις όχι μόνο στα προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης, αλλά ακόμα και τις διατροφικές τους συνήθειες όπως βρέθηκε σε έρευνα που διεξήχθη σε εννέα χώρες (Κένυα, Κίνα, Ιταλία, Φιλιππίνες, Σουηδία,

Κολομβία, Ιορδανία, Ταϊλάνδη και Αμερικάνοι Αφρικάνικης και Ευρωπαϊκής καταγωγής) (Zietz, Cheng et al., 2022).

Οι Herbers et al. (2014) επισημαίνουν και επιβεβαιώνουν στην έρευνά τους τον προστατευτικό ρόλο που έχουν οι καλές γονικές πρακτικές σε παιδιά 4 ως 7 ετών που ζουν σε περιβάλλοντα υψηλού κινδύνου, όπως η έλλειψη μόνιμη στέγης. Οι υψηλής ποιότητας γονικές πρακτικές όπως ζεστασιά, δομή, σταθερά όρια και θετικές προσδοκίες σχετίζονται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίτευξη όταν σε περιβάλλοντα υψηλού κινδύνου ενώ η χαμηλής ποιότητας γονικές πρακτικές συνδέονταν με χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίτευξη στα ίδια περιβάλλοντα. Επίσης, βρήκαν ότι εκτός από την άμεση επίδραση των γονικών πρακτικών στην ακαδημαϊκή επίτευξη των παιδιών, ασκείται και έμμεση επίδραση, μέσω της επίδρασης των γονικών πρακτικών στο δείκτη νοημοσύνης και τις εκτελεστικές λειτουργίες των παιδιών που συνδέονται άμεσα με την ακαδημαϊκή επίτευξη. Σε διαχρονική έρευνα με εφήβους στη Χιλή οι Carmona-Halty et al. (2022) επιβεβαιώνουν επίσης την έμμεση επίδραση των θετικών γονικών πρακτικών (ασφαλής δεσμός, φροντίδα, κοινωνική υποστήριξη) στην ακαδημαϊκή επίτευξη των εφήβων μέσω του ακαδημαϊκού ψυχολογικού κεφαλαίου, δηλαδή της ικανότητας των εφήβων α) να επιμένουν στην εκπλήρωση των στόχων τους και να επαναπροσδιορίζουν τις προηγούμενες στρατηγικές τους προκειμένου να τους επιτύχουν (δηλαδή να έχουν ελπίδα), β) να βασίζονται στις δικές τους ικανότητες και προσπαθούν να επιτύχουν ευνοϊκά για αυτούς αποτελέσματα (δηλαδή να είναι αποτελεσματικοί), γ) να ξεπερνούν προβληματικές καταστάσεις και να ανακάμπτουν από τις αντιξοότητες για να επιτύχουν στις δραστηριότητές τους (δηλαδή να είναι ανθεκτικοί) και δ) κάνουν θετικές αποδόσεις για τις εμπειρίες τους και είναι αισιόδοξοι για το μέλλον τους (δηλαδή να αισθάνονται αισιοδοξία).

Η Brooks (2013) συνοψίζει μερικές καλές γονικές πρακτικές που προωθούν την ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών: (α) ενσυναίσθηση, δηλαδή η κατανόηση της οπτικής

του παιδιού χωρίς να συνεπάγεται επικρότηση, (β) αποτελεσματική επικοινωνία και ενεργητική ακρόαση, (γ) αλλαγή αρνητικών σεναρίων, (δ) ένδειξη αγάπης με τρόπο που το παιδί να νοιώθει ότι είναι ιδιαίτερο και εκτιμάται, (ε) αποδοχή και ρεαλιστικές απαιτήσεις, (στ) αναγνώριση και ενίσχυση των ικανοτήτων του παιδιού, (ζ) οπτική των λαθών ως εμπειριών από τις οποίες μαθαίνει το παιδί, (η) συμμετοχή του παιδιού σε δραστηριότητες που αναπτύσσουν την υπευθυνότητα, την συμπόνια και την κοινωνική συνείδηση, (η) ενίσχυση στη λύση προβλημάτων και στη λήψη αποφάσεων, (θ) οριοθέτηση με τρόπους που προάγουν την αυτό-πειθαρχία και την αυτοεκτίμηση.

Η βιβλιογραφία για τις γονικές πρακτικές είναι πλούσια. Οι γονικές πρακτικές έχουν μελετηθεί πολύ και μεμονωμένα αλλά και συνδυαστικά σε αντιστοιχία με τους τύπους γονέα. Οι βασικότερες γονικές διαστάσεις φαίνεται ότι είναι η ζεστασιά και υποστήριξη, η ψυχολογική αυτονομία και η σταθερότητα (ή έλεγχος συμπεριφοράς) (Karavasilis et al., 2003· Steinberg, 2001). Ο έλεγχος της συμπεριφοράς και η υποστήριξη ήταν οι βασικοί άξονες πάνω στους οποίους η Baumrind (1966, 2013) στήριξε την τυπολογία της εισάγοντας τον αυταρχικό, τον δημοκρατικό και τον επιτρεπτικό τύπο γονέα που εν συνεχεία χωρίστηκε σε ενδοτικό και αδιάφορο.

Ο Steinberg (2001) αναφέρει ότι οι παραπάνω γονικές διαστάσεις (ζεστασιά, αυτονομία, σταθερότητα) σχετίζονται με καλύτερη ψυχοκοινωνική προσαρμογή και καλύτερη ακαδημαϊκή επάρκεια. Επιπλέον, ο έλεγχος της συμπεριφοράς λειτουργεί ως αποτρεπτικός παράγοντας για προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ η ζεστασιά και η ενθάρρυνση της αυτονομίας λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες ενάντια στην εμφάνιση προβλημάτων εσωτερικευσης (άγχος, κατάθλιψη). Παρόμοια και σε έρευνα με 2.453 μαθητές γυμνασίου, που μετρήθηκαν 5 φορές από την έκτη ως την ένατη βαθμίδα, βρέθηκε ότι οι δημοκρατικές γονικές πρακτικές συνδέονται άμεσα με μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή

και έμμεσα με τη διευκόλυνση της σχολικής προσαρμογής και την αποτροπή φιλιών με εφήβους με προβληματικές συμπεριφορές (Simons-Morton & Chen, 2009).

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι σε αυτή τη μελέτη οι γονικές πρακτικές εξετάζονται από τη σκοπιά των εφήβων, γιατί όπως έχει διαπιστωθεί ο τρόπος που κάθε μέλος της οικογένειας αντιλαμβάνεται τις σχέσεις μέσα στην οικογένεια διαφέρει και ιδιαίτερα ο τρόπος που οι γονείς και οι έφηβοι αντιλαμβάνονται τις συγκρούσεις και επηρεάζονται από αυτές (Steinberg, 2001).

Σημαντικό ρόλο παίζει και η δομή της οικογένειας. Η αυταρχική συμπεριφορά και τα χαμηλά επίπεδα συνοχής αυξάνουν την πιθανότητα εμφάνισης προβλημάτων, ενώ η επιτήρηση και ο έλεγχος σε συνδυασμό με την ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας και την οικογενειακή συνοχή (αμοιβαίο ενδιαφέρον, στήριξη και παροχή βοήθειας) έχουν συσχετιστεί με επαρκή ψυχολογική προσαρμογή, σχολική επιτυχία, και χαμηλά επίπεδα συναισθηματικών δυσκολιών και προβλημάτων συμπεριφοράς (Laible et al., 2000). Όμως έχει βρεθεί ότι οι σχέσεις μεταξύ των μελών και το οικογενειακό κλίμα επιδρούν στην προσαρμογή των παιδιών ανεξάρτητα από την οικογενειακή δομή (Lansford et al., 2001). Ο Steinberg επίσης υποστηρίζει ότι οι γονικές πρακτικές είναι κάτι περισσότερο από το σύνολό τους. Αυτό που τις καθορίζει είναι το γονικό στυλ που καθορίζει το ψυχολογικό κλίμα μέσα στο οποίο εφαρμόζονται και το δημοκρατικό στυλ χαρακτηρίζεται από ζεστασιά και αποδοχή των αναγκών για αυτονομία των εφήβων. Θα αναφερθούν περισσότερα για αυτό παρακάτω με έμφαση σε κάθε γονική πρακτική που μελετάται, καθώς τα γονικά στυλ δεν αποτελούν μέρος της παρούσας μελέτης.

Έτσι, επιλέγοντας να εστιάσουμε στις ψυχολογικές διεργασίες της γονικότητας, στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθούμε κυρίως με τον συναισθηματικό δεσμό και την παροχή αυτονομίας.

Ενθάρρυνση της Αυτονομίας

Οι Soenens et al.(2009) και Beyers et al. (2024) διακρίνουν την αυτονομία που παρέχεται από τους γονείς σε δύο είδη. Την υποστήριξη της αυτονομίας που πηγάζει από τη θεωρία της προσκόλλησης και έχει την έννοια της αυτόνομης και ανεξάρτητης λήψης αποφάσεων εκ μέρους των εφήβων και των αναδυόμενων ενηλίκων και την υποστήριξη της λήψης αποφάσεων που πηγάζει από τη θεωρία του αυτό- προσδιορισμού και αντιπροσωπεύει περισσότερο αποφάσεις σύμφωνες με τις επιθυμίες και τις αξίες των εφήβων, χωρίς να αποκλείει την υποστήριξη των γονέων σε αυτές αν χρειαστεί. Και τα δύο είδη αυτονομίας φάνηκε να σχετίζονται με την καλή προσαρμογή και λειτουργικότητα των εφήβων, εφόσον δεν επιβάλλονται με άσκηση ψυχολογικού ελέγχου που περιλαμβάνει άσκηση εσωτερικής ψυχολογικής πίεσης δημιουργώντας ντροπή, ενοχή και άγχος αποχωρισμού (Soenens & Vansteenkiste, 2010).

Οι Beyers et al. (2024) για να διαφοροποιήσουν περαιτέρω τις δύο παραπάνω εννοιολογικές προσεγγίσεις της αυτονομίας των εφήβων, αναφέρουν πέντε σημαντικές διαφορές. Πρώτον, σύμφωνα με την πρώτη θεωρία η αυτονομία ως ανεξαρτησία α) αναπτύσσεται ή αναφέρεται σε μια σχέση (π.χ. ανεξαρτησία από τους γονείς στην εφηβεία), β) συνεπάγεται την εξασθένηση των δεσμών με τους γονείς, έτσι ώστε να υπάρχει συμβιβασμός μεταξύ ανεξαρτησίας και υποστήριξης, γ) η ανάπτυξη της είναι ιδιαίτερα σημαντική κατά τη διάρκεια δύο συγκεκριμένων περιόδων ζωής (δηλαδή, πρώιμη παιδική ηλικία και εφηβεία), δ) υποστηρίζεται ότι είναι μια τυπική δυτική έννοια, η οποία είναι σχετική σε ατομικιστικές αλλά όχι σε κολεκτιβιστικές κουλτούρες και ε) είναι περισσότερο θέμα ποσότητας (π.χ. η πολύ μικρή ανεξαρτησία ή η υπερβολική ανεξαρτησία από τους γονείς πολύ νωρίς στην εφηβεία σχετίζονται με δυσκολίες προσαρμογής. Αντίθετα σύμφωνα με τη δεύτερη θεωρία, η αυτονομία ως βούληση α) είναι περισσότερο ένα ατομικό χαρακτηριστικό (δηλαδή, ο βαθμός στον οποίο οι συμπεριφορές ή οι στόχοι

ευθυγραμμίζονται με τις αξίες κάποιου), β) είναι συμβατή με σχέσεις υποστήριξης, γ) είναι σχετική σε όλη την πλήρη διάρκεια ζωής, δ) είναι ένα παγκοσμίως σημαντικό συστατικό για την προσαρμογή επειδή απευθύνεται στην ικανοποίηση βασικών ψυχολογικών αναγκών και ε) είναι θέμα ποιότητας των κινήτρων (δηλαδή, σε αντίθεση με ελεγχόμενα κίνητρα ή αίσθημα πίεσης). Σε αυτή τη μελέτη η αυτονομία μελετάται ως γονική πρακτική, επομένως ως ο βαθμός που οι έφηβοι νιώθουν ότι οι γονείς τους παραχωρούν αυτονομία σε σημαντικούς για αυτούς τομείς.

Η ανεξαρτητοποίηση από τους γονείς θεωρείται ως ένα από τα κύρια αναπτυξιακά επιτεύγματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι έφηβοι. Η υγιής αυτονομία ορίζεται από δύο διακριτές ικανότητες που αναμένεται να επιδείξει ο έφηβος: την ικανότητα έκφρασης ανεξάρτητης προσωπικής άποψης και την ικανότητα διατήρησης θετικής επαφής με τους γονείς δείχνοντας σεβασμό και αναγνώριση των απόψεών τους (Beveridge & Berg, 2007). Δίνοντας έμφαση σε αυτό το δίπολο οι Allen, Hauser, Bell, et al. (1994) χρησιμοποίησαν τον όρο «αυτόνομη διατήρηση σχέσεων» (autonomous relatedness), ο οποίος δείχνει τη γενικότερη επιτυχή αλληλεπίδραση γονέα- εφήβου. Πράγματι, έχει βρεθεί ότι η παροχή αυτονομίας στη λήψη αποφάσεων στους εφήβους συνδέεται κυρίως στη μέση και στην όψιμη εφηβεία με καλύτερη προσαρμογή (Smetana et al., 2006).

Η αυτονομία, μια ψυχολογική διαδικασία, μπορεί να χωριστεί σε επιμέρους παράγοντες, όπως έχει φανεί από έρευνες σχετικά με την κατασκευή μιας κλίμακας μέτρησής της. Για παράδειγμα η ψυχολογική αυτονομία συνίσταται στη απομυθοποίηση των γονέων, στην ανάληψη των προσωπικών ευθυνών, στην κατανόηση των γονέων πέρα από το γονικό τους ρόλο και στην αίσθηση ενός ξεχωριστού εαυτού, όπως προκύπτει από την Κλίμακα Συναισθηματικής Αυτονομίας των Steinberg και Silverberg (1986). Ενώ σύμφωνα με παραγοντικές αναλύσεις των Beyers et al. (2005) επτά παράγοντες που απαρτίζουν τη συναισθηματική αυτονομία είναι η απομυθοποίηση των γονέων, η απουσία εξάρτησης, η

απουσία μίμησης, η προστασία της ιδιωτικής ζωής, η αντίληψη ότι οι γονείς έχουν άγνοια σε κάποια πράγματα, η όχι άνευ όρων εμπιστοσύνη και η συναισθηματική αποστασιοποίηση.

Επίσης, όπως συμπεραίνεται από τα παραπάνω, η αυτονομία δεν αφορά μόνο το συναίσθημα, αλλά επίσης τη συμπεριφορά και τη σκέψη (Cicchetti & Rogosch, 2002).

Γενικότερα, συμπεριφορές που σχετίζονται με την αυτονομία είναι η έκφραση προσωπικών επιθυμιών και απόψεων, η ενθάρρυνση και η αποδοχή της προσωπικής έκφρασης των άλλων και η εξήγηση των λόγων μιας απόφασης, η ακρόαση χωρίς άμυνα. Αντίθετα, συμπεριφορές που υπονομεύουν την αυτονομία είναι η υπερβολική υποχώρηση στην άποψη των άλλων και η υπερβολική διάθεση να είναι οι άλλοι ευχαριστημένοι, η μη έκφραση προσωπικών απόψεων, η απόκλιση ατόμων από μια συζήτηση όταν η άποψή τους δεν είναι σύμφωνη με των άλλων, η απόρριψη ή ακύρωση αντίθετων απόψεων, η χρήση υπερ-προσωποποιημένων επιχειρημάτων, η πίεση για συμμόρφωση χωρίς εξηγήσεις, η διατύπωση αυστηρών και σαρκαστικών παρατηρήσεων και η παρεμβατική εκπροσώπηση του άλλου (Beveridge & Berg, 2007· Hauser- Kunz & Grych, 2013).

Η αυτονομία ως επίτευγμα φαίνεται να αφορά περισσότερο τους εφήβους, εντούτοις πρόκειται για μια διαδικασία που περιλαμβάνει ικανότητες που χρειάζεται να ασκηθούν τόσο από τους εφήβους όσο και από τους γονείς τους ώστε να καταφέρουν να επιτύχουν ένα βαθμό ανεξαρτητοποίησης (McElhaney et al., 2009· Supple et al., 2009). Πολλές φορές οι γονείς δεν είναι έτοιμοι να διαχειριστούν την αυξημένη ανάγκη των εφήβων για αυτονομία που απαιτεί επαναδιαπραγμάτευση ρόλων και ευθυνών μέσα στην οικογένεια, με αποτέλεσμα να προκύπτουν συγκρούσεις ανάμεσα σε εκείνους και τους εφήβους (Masten et al., 2006· McElhaney et al., 2009· Motti-Stefanidi et al., 2011). Οι γονείς συμβάλλουν στην αυτονομία των εφήβων άμεσα ρωτώντας τη γνώμη τους, εμπλέκοντάς τους στη λήψη αποφάσεων και εκτιμώντας τις ιδέες τους και έμμεσα εκφράζοντας και υποστηρίζοντας οι ίδιοι ελεύθερα και ανεξάρτητα τη γνώμη τους κατά την επίλυση προβλημάτων αποτελώντας

έτσι παράδειγμα προς μίμηση για τα παιδιά τους (Beveridge & Berg, 2007). Αντίθετη προς την προώθηση της αυτονομίας είναι η άσκηση ψυχολογικού ελέγχου από τους γονείς με σκοπό την εξάρτηση και την χειραγώγηση των παιδιών. Ο ψυχολογικός έλεγχος, είναι ο γονικός έλεγχος που εισβάλλει, χειραγωγεί ή δεν σέβεται την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού και μπορεί να γίνει ζημιογόνος. Διακρίνεται από το συμπεριφορικό έλεγχο που συνήθως διευκολύνει τη συμμόρφωση των παιδιών με τις κοινωνικές ή πολιτισμικές προσδοκίες και τα πρότυπα συμπεριφοράς. Ο ψυχολογικός έλεγχος μπορεί να αφορά την επιβολή ή απλά την ψυχολογική εξάρτηση (Soenens et al., 2010). Πολλές φορές η αυτονομία και ο ψυχολογικός έλεγχος βρίσκονται στα άκρα ενός διπόλου, εντούτοις η αυτονομία δεν συνεπάγεται ούτε επιβάλλει την παντελή έλλειψη ψυχολογικού ελέγχου (Barber & Xia, 2013· Silk et al., 2003).

Πέρα όμως από την ενθάρρυνση της αυτονομίας σε επίπεδο συμπεριφοράς, φαίνεται πως οι έφηβοι είναι σε θέση να εξερευνήσουν την διανοητική και συναισθηματική τους ανεξαρτησία και αυτονομία, ακόμα και κατά τη διάρκεια μιας διαφωνίας, όταν έχουν μια ασφαλή βάση στη σχέση τους με τους γονείς τους που συνοδεύεται από εναρμόνιση και κατάλληλη ανταπόκριση και υποστήριξη στις προσπάθειές τους για αυτονομία και παροχή ενός ασφαλούς καταφυγίου, όταν βιώνουν συναισθηματική πίεση (Beveridge & Berg, 2007).

Τέλος, η συσχέτιση της αυτονομίας με την προσαρμογή δεν είναι ανεξάρτητη από το περιβάλλον στο οποίο εκδηλώνεται (Smetana et al., 2006), είτε ως υποστήριξη από το γονέα, είτε ως προσπάθεια από τον έφηβο. Οι Boykin- Mc Elhaney και Allen (2001) παρατήρησαν ότι η σχέση αυτονομίας της σκέψης και προσαρμογής των εφήβων έχει διερευνηθεί κυρίως σε δείγματα λευκών μέσης τάξης και βρήκαν ότι σε περιβάλλοντα χαμηλού κινδύνου πράγματι οι έφηβοι που εκδήλωναν αυτονομία είχαν καλύτερη κοινωνική προσαρμογή και θεωρούσαν τις συμπεριφορές υπονόμησης της αυτονομίας τους από τις μητέρες τους ως άσκηση ψυχολογικού ελέγχου που συνοδευόταν από αίσθημα αποξένωσης. Αντίθετα, σε

περιβάλλοντα υψηλού κινδύνου (κέντρα πόλεων και χαμηλό εισόδημα) μητέρες με τέτοιες συμπεριφορές θεωρούνταν πιο αξιόπιστες, υποστηρικτικές και προστατευτικές, ενώ η εκδήλωση αυτονομίας συνδεόταν με μεγαλύτερη αποξένωση, χαμηλότερη κοινωνική επάρκεια και υψηλότερη παραβατικότητα. Αντίστοιχα, οι Fuhrman και Holmbeck (1995) βρήκαν ότι το υψηλότερο επίπεδο υποστήριξης της ψυχολογικής αυτονομίας σε υποστηρικτικά οικογενειακά περιβάλλοντα (υψηλή μητρική ζεστασιά, χαμηλές συγκρούσεις γονέα- εφήβου) συνδεόταν με δυσκολίες στην προσαρμογή των εφήβων, ενώ αντίθετα η ψυχολογική απόσπαση από τους γονείς που συνεπάγεται η ψυχολογική αυτονομία σε μη υποστηρικτικά, στρεσογόνα οικογενειακά περιβάλλοντα φάνηκε να λειτουργεί προστατευτικά για την προσαρμογή των εφήβων.

Διαφυλικές Διαφορές στην Αυτονομία. Η αυτονομία που ενθαρρύνεται στα αγόρια και τα κορίτσια φαίνεται να επηρεάζεται από τα κοινωνικά στερεότυπα που αφορούν το φύλο. Έτσι, στα αγόρια δίνεται γενικά περισσότερη αυτονομία από ότι στα κορίτσια, ιδιαίτερα στις κοινωνίες που ο μητρικός ρόλος είναι πιο παραδοσιακός (Matsumoto & Juang, 2012). Φαίνεται επίσης ότι παίζει ρόλο και η σειρά γέννησης, καθώς έχει φανεί ότι στα πρωτότοκα παιδιά ενθαρρύνεται περισσότερη αυτονομία, ιδιαίτερα αν είναι κορίτσια που ακολουθούνται από τη γέννηση αγοριού (Bumpus et al., 2001). Οι Bidjerano και Newman (2010) σε έρευνα με αγόρια και κορίτσια στην προ- εφηβεία επιβεβαίωσαν τα ευρήματα των Hill και Lynch το 1983 (όπως αναφέρεται στο Bidjerano & Newman, 2010, σ.739), ότι στα αγόρια παρέχεται περισσότερη αυτονομία από τους γονείς, ενώ στα κορίτσια ασκείται περισσότερος έλεγχος σε τομείς όπως οι εξωσχολικές δραστηριότητες και οι συναναστροφές με συνομηλίκους και ενθαρρύνονται να είναι πιο υπάκουα και υποχωρητικά. Ένας λόγος για αυτή τη διαφορά μπορεί να είναι η κοινωνικοποίηση των δύο φύλων που βασίζεται σε στερεοτυπικές απόψεις, όπως ότι τα κορίτσια είναι πιο εύθραυστα και χρειάζονται περισσότερη προστασία και επιτήρηση. Επίσης, υποστηρίζεται ότι τα κορίτσια αναζητούν τα

ίδια περισσότερο από τα αγόρια την εγγύτητα και την επικοινωνία με τα μέλη της οικογένειας (Bidjerano & Newman, 2010). Οι Lanza et al. (2013) σε έρευνα με Αφροαμερικανούς, Λατινοαμερικανούς και λευκούς Αμερικανούς βρήκαν επίσης ότι στα έφηβα αγόρια παρέχεται μεγαλύτερη αυτονομία σε σχέση με τα κορίτσια. Ο Daddis (2011) μελέτησε την αυτονομία των πρώιμων, μέσων και όψιμων εφήβων και διαπίστωσε επίσης ότι τα αγόρια εκδήλωναν περισσότερες αυτόνομες συμπεριφορές και αντίστοιχα τους παρεχόταν περισσότερη αυτονομία, όμως αυτό δεν ίσχυε για όλους τους τομείς, όπως τα ηθικά και τυπικά- παραδοσιακά θέματα.

Φύλο Γονέα και Αυτονομία. Οι Stolz et al. (2005) αναφέρουν ότι δεν υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία σχετικά με τη διαφοροποιητική επίδραση που ασκεί η μητέρα και ο πατέρας. Ο λόγος για αυτό είναι ότι πολλά χρόνια έρευνες που μελετούσαν το γονεϊκό ρόλο τον ταύτιζαν με το ρόλο της μητέρας και αργότερα, σε αντιστάθμιση της προηγούμενης παράλειψης, δημιουργήθηκε ένα πλήθος θεωριών και ερευνών για το ρόλο του πατέρα, με μετρήσεις που δεν ήταν συγκρίσιμες για τους δύο γονείς. Οι παραπάνω ερευνητές βρήκαν ότι ο έλεγχος της συμπεριφοράς από τη μητέρα συνδέεται με λιγότερα προβλήματα αντικοινωνικής συμπεριφοράς, η υποστήριξη του πατέρα με περισσότερες πρωτοβουλίες κοινωνικών συναλλαγών και ότι η αποδοχή και η υποστήριξη τόσο από τον πατέρα στα κορίτσια όσο και από τη μητέρα στα αγόρια σχετίζεται με λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης.

Οι Bean και Northrup (2009) σε έρευνα με Λατίνους εφήβους βρήκαν ότι στην αυτοεκτίμηση των αγοριών επιδρούσε η ψυχολογική αυτονομία που παρεχόταν μόνο από τη μητέρα και ο ψυχολογικός έλεγχος από τον πατέρα, ενώ στα κορίτσια επιδρούσαν και οι τέσσερις παράγοντες, καθώς φαίνεται ότι τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα στις επιδράσεις της κοινωνικοποίησης. Η έρευνα αυτή, συνδέει την αυτονομία με θετικά συναισθήματα, όπως η αυτό- εκτίμηση, που λειτουργεί προστατευτικά στα συμπτώματα συναισθήματος.

Επιπλέον, τονίζει ότι η διαφορετική επίδραση των γονέων ανάλογα με το φύλο γονέα στα αγόρια και στα κορίτσια διαμορφώνεται και από κοινωνικο- πολιτισμικούς παράγοντες.

Ο Siegal (1987) έκανε ανασκόπηση σε 39 έρευνες σχετικά με συμπεριφορά των γονέων που διαφοροποιεί τα δύο φύλα και βρήκε ότι σε περισσότερες από τις μισές έρευνες η συμπεριφορά του πατέρα λειτουργούσε αρκετά διαφοροποιητικά ως προς τα αγόρια και τα κορίτσια ενισχύοντας στα αγόρια πιο πολύ την αυτονομία και την ανεξαρτησία που είναι σημαντικές για τον παραδοσιακό συντελεστικό ρόλο του άνδρα που θα έπαιζαν ως ενήλικες οικογενειάρχες. Κάτι αντίστοιχο δεν βρέθηκε για τις μητέρες. Επίσης φάνηκε ότι οι πατέρες στα κορίτσια φέρονταν πιο μαλακά ενισχύοντας τον εκφραστικό τους ρόλο ως άτομα που φροντίζουν και συναισθάνονται τους άλλους και τόνιζαν περισσότερο τη φυσική τους ελκυστικότητα. Αν και η ανασκόπηση αφορά στις δεκαετίες του '70 και του '80 είναι σημαντική γιατί αφορά όλες τις ηλικίες των παιδιών ως 12 χρονών και οικογένειες παραδοσιακές (με μη εργαζόμενη μητέρα) και μη.

Σε άλλη έρευνα βρέθηκε ότι η συμπεριφορά του πατέρα διαχρονικά σχετίζεται με καλύτερη ανάπτυξη του εγώ και της αυτοεκτίμησης, ακόμα και αν η συμπεριφορά του ήταν ανασταλτική της αυτονομίας του εφήβου αρκεί η μεταξύ τους σχέση να ήταν γενικά καλή και ζεστή (Allen, Hauser, Bell, et al., 1994). Στο Χονγκ Κονγκ οι Chan και Chan (2013) ερεύνησαν την αυτονομία και τον έλεγχο που ασκούν οι μητέρες στους εφήβους και την επίδραση που έχει στην ευαλωτότητά τους στην πίεση των συνομηλίκων και βρήκαν ότι οι έφηβοι που υπόκεινται σε μεγαλύτερο έλεγχο αντιστέκονται περισσότερο στην πίεση των συνομηλίκων, αλλά βιώνουν τις μητέρες τους χωρίς ζεστασιά και αποστασιοποιούνται από αυτές.

Οι Fuhrman και Holmbeck (1995) βρήκαν ότι η σχέση συναισθηματικής αυτονομίας από τον πατέρα και προσαρμογής του εφήβου μετριαζόταν από το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, ενώ η σχέση συναισθηματικής αυτονομίας από τη μητέρα και

προσαρμογής του εφήβου μετριαζόταν από τον γονικό έλεγχο που ασκεί η μητέρα. Αυτά τα ευρήματα ήταν σύμφωνα με τα στερεότυπα των φύλων, αφού είναι πιθανό σε οικογένειες με χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο οι άνδρες ως φροντιστές της οικογένειας να είναι πιο επιβαρυνμένοι με άγχος και γι' αυτό η μεγαλύτερη ψυχολογική αυτονομία να συνδέεται με καλύτερη προσαρμογή. Επίσης, επειδή οι μητέρες είναι αυτές που τελικά θέτουν τους καθημερινούς κανόνες μέσα στο σπίτι ως πρόσωπα φροντίδας, ακόμα και αν η εικόνα του πατέρα είναι συνδεδεμένη με την πειθαρχία, είναι επόμενο όταν υπάρχει υψηλός γονικός έλεγχος και υποστηρικτικό κλίμα η υπερβολική αυτονομία από τη μητέρα να συνδέεται με λιγότερο καλή προσαρμογή του εφήβου.

Οι Soenens και Vansteenkiste (2005) βρήκαν ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από την πλευρά του πατέρα συνέβαλε θετικά στην αυτορρύθμιση των εφήβων στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, όπως στην αναζήτηση εργασίας, ενώ η υποστήριξη της αυτονομίας από την πλευρά της μητέρας συνέβαλε στην καλύτερη αυτορρύθμιση στο άμεσο κοινωνικό περιβάλλον των εφήβων (σχολείο, φίλιες) στο οποίο εκείνη ασκεί μεγαλύτερη επιρροή σε σχέση με τον πατέρα.

Πιο πρόσφατα, οι Hauser- Kunz και Grych (2013) βρήκαν ότι η έλλειψη ενθάρρυνσης της αυτονομίας που συνοδεύεται από υψηλό ψυχολογικό έλεγχο εκ μέρους της μητέρας συνδεόταν με περισσότερες συμπεριφορές εξωτερίκευσης, όπως διασπαστική ή επιθετική συμπεριφορά, πιθανώς ως αντίδραση στον μητρικό έλεγχο και προσπάθεια αυτονόμησης μέσω ανυπάκουης και προκλητικής συμπεριφοράς. Οι Achterhof et al. (2022) βρήκαν επίσης ότι η μειωμένη υποστήριξη της ψυχολογικής αυτονομίας από τη μητέρα συνδέεται με αρνητικά συναισθήματα που βιώνουν οι έφηβοι όταν είναι με παρέα. Αντίθετα, για τον πατρικό έλεγχο οι Hauser- Kunz και Grych (2013) βρήκαν ότι συνδεόταν με περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης, όταν επίσης συνοδεύεται από έλλειψη ενθάρρυνσης της αυτονομίας. Είναι αξιοσημείωτο όμως ότι συγκρίνοντας τις τακτικές των δύο γονέων,

φάνηκε πως χρησιμοποιούν σχεδόν τις ίδιες και αυτό αποδίδεται είτε στις προσδοκίες τους για συνεπή αντιμετώπιση προς το παιδί, είτε στην επιρροή του ενός στον άλλο μέσα από την καθημερινή οικογενειακή αλληλεπίδραση.

Αυτονομία και Προσαρμογή. Οι έφηβοι που ανέφεραν ότι οι γονείς τους ενθάρρυναν την αυτονομία τους παρουσίαζαν μεγαλύτερη κοινωνική επάρκεια, γνώσεις, και υψηλότερη αυτοεκτίμηση και λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς (Skinner et al., 2005). Επίσης έχει βρεθεί ότι οι έφηβοι που δεν υπονομεύουν τη δική τους ή την αυτονομία των γονέων τους έχουν πιο υγιή επικοινωνία και παρουσιάζουν λιγότερα συμπτώματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης (Allen, Hauser, Bell, et al., 1994).

Τα προβλήματα συμπεριφοράς σχετίζονται επίσης και με υψηλά επίπεδα ψυχολογικού ελέγχου που ασκούν οι γονείς στα παιδιά, όταν αυτός συνδυάζεται με υψηλό επίπεδο στοργής και υπονομεύει την αυτονομία του παιδιού. Η παρεμπόδιση της αυτονομίας έχει σαν συνέπεια την δυσκολία εσωτερίκευσης κοινωνικών κανόνων που βοηθούν στην αυτορρύθμιση και στην εμφάνιση κοινωνικά αποδεκτών μορφών συμπεριφοράς (Aunola, & Nurmi, 2005). Οι Finkenauer et al. (2005) βρήκαν ότι η υποστήριξη των γονέων και ο έλεγχος χωρίς συναισθηματική χειραγώγηση αυξάνουν την ικανότητα αυτοελέγχου των εφήβων που σχετίζεται με έλεγχο των παρορμήσεων και επομένως μειωμένα προβλήματα συμπεριφοράς (επιθετικότητα, παραβατικότητα) και γενικότερα καλύτερη ψυχική υγεία. Οι Hauser- Kunz και Grych (2013) βρήκαν ότι η παροχή αυτονομίας μετριάξει την επίδραση του ψυχολογικού ελέγχου στην προσαρμογή των παιδιών προεφηβικής ηλικίας. Ιδιαίτερα, όταν η παροχή αυτονομίας ήταν χαμηλή, ο ψυχολογικός έλεγχος συνδεόταν με προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης σύμφωνα με αναφορές των γονέων και με προβλήματα εσωτερίκευσης σύμφωνα με αυτό- αναφορές των παιδιών. Πέρα όμως από την μεσολαβητική της λειτουργία, η έλλειψη αυτονομίας και από τους δύο γονείς φάνηκε να συνδέεται με προβλήματα εξωτερίκευσης. Ο Chen (2010) εντόπισε και περιέγραψε εξελικτικά μονοπάτια

που συνδέουν την επιθυμία του εφήβου για αυτονομία με παραβατικές συμπεριφορές. Σε άλλη έρευνα οι Allen, Hauser, Eickholt, et al. (1994) βρήκαν ότι τα προβλήματα συμπεριφοράς συνδέονταν περισσότερο με την αναστολή του κλίματος ζεστασιάς κυρίως από τον πατέρα, χωρίς όμως να μπορεί να διακριθεί μια αιτιώδης σχέση. Από την άλλη πλευρά, η απουσία ενός βασικού ελέγχου συνδέεται με αυξημένη αποκλίνουσα συμπεριφορά (Barber et al., 1994; Bean et al., 2006; Silk et al., 2003).

Τα εξελικτικά μονοπάτια δείχνουν στην προσπάθεια της ψυχολογικής αυτονομίας, πώς μπορεί ένας έφηβος να μεταπηδήσει σε πιο παθολογικές μορφές συμπεριφοράς, ή να αυτονομηθεί υγιώς. Οι Cicchetti και Rogosch (2002) αναφέρουν ότι τα άτομα με επαρκή ψυχολογική οργάνωση από προηγούμενα στάδια εστιάζουν σε κάποιον τομέα που τα καταφέρνουν καλά και τον χρησιμοποιούν ως όχημα για να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση, εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους και την αίσθηση ότι μπορούν να πάρουν αποφάσεις για τη ζωή τους. Αντίθετα, έφηβοι με ελλείμματα στα προηγούμενα στάδια μπορεί να επιδοθούν σε επικίνδυνες συμπεριφορές απαιτώντας και κάνοντας επίδειξη της αυτονομίας τους ή να περιορίσουν κάθε φιλοδοξία για αυτονόμηση αφήνοντας τους άλλους να παίρνουν αποφάσεις για τη ζωή τους. Το πρώτο ενδεχόμενο οδηγεί εύλογα σε προβλήματα εξωτερίκευσης, ενώ το δεύτερο σε προβλήματα εσωτερίκευσης. Σχετικά με τα προβλήματα συμπεριφοράς, όπως η επιθετικότητα, έχει βρεθεί ότι η αρνητική συναισθηματική αντίδραση, πιθανόν με εκδήλωση επιθετικότητας σε περίπτωση που απειλείται η αυτονομία ενός ατόμου έχει και βιολογική βάση, καθώς συνδέεται με το αλληλόμορφο γονίδιο μεταφοράς σεροτονίνης, μετριάζεται όμως από τον τύπο προσκόλλησης που έχει αναπτύξει ο έφηβος (Zimmermann et al., 2009). Σημαντικό ρόλο επίσης παίζει η ποιότητα της προσκόλλησης που έχει αναπτύξει ο έφηβος, καθώς η ανασφαλής προσκόλληση συνδέεται με δυσκολία αυτονόμησης των εφήβων τόσο σε σχέση με την οικογένεια, όσο και σε σχέση με τους συνομηλίκους (αντίσταση στην πίεση

συμμόρφωσης) και σχετίζεται με προβλήματα συμπεριφοράς και καταθλιπτικό συναίσθημα (Allen et al., 2007).

Σχετικά με τη μάθηση έχει βρεθεί σε δείγμα Κινέζων φοιτητών ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τους γονείς συνδέεται με αυτόνομες στρατηγικές μάθησης και καλύτερη αυτορρύθμιση σε σχέση με την ενασχόληση των εφήβων με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Wei et al., 2022). Επιπλέον, οι Benneker et al. (2023) εξετάζοντας δείγμα Ολλανδών εφήβων ως προς το κίνητρό τους για διάβασμα στο σπίτι την περίοδο της καραντίνας λόγω της πανδημίας COVID-19, βρήκαν ότι οι έφηβοι που ανέφεραν ότι οι γονείς τους υποστήριζαν την αυτονομία τους παρουσίαζαν μεγαλύτερο εσωτερικό κίνητρο να εμπλακούν με τις σχολικές εργασίες στο σπίτι, σε μια περίοδο που η υποστήριξη μέσω των συμμαθητών και των καθηγητών δυσχεραινόταν από τις συνθήκες της τηλεκπαίδευσης. Σε μια άλλη έρευνα οι Feng et al. (2019), μελετώντας το πόσο διάβαζαν 666 Κινέζοι έφηβοι το μάθημα των μαθηματικών στο σπίτι, βρήκαν ότι όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας είχαν από τους γονείς τόσο μεγαλύτερο κίνητρο είχαν να ασχοληθούν με τις σχολικές εργασίες που αφορούσαν τα μαθηματικά στο σπίτι. Οι Xu et al. (2018) επίσης βρήκαν ότι η προηγούμενη υποστήριξη της αυτονομίας των εφήβων από τους γονείς συνδεόταν διαχρονικά με υψηλότερη σχολική επίδοση αλλά όχι το αντίθετο. Βρήκαν επίσης ότι η προηγούμενη προσπάθεια σχετιζόταν διαχρονικά με μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τους γονείς αλλά όχι το αντίθετο. Οι Putri et al. (2024) μελέτησαν τη σχολική εμπλοκή των εφήβων σε μια περιοχή της Ινδονησίας και τη γονική εμπλοκή, γονική δομή και γονική υποστήριξη της αυτονομίας. Δεν βρήκαν στατιστικά σημαντική σύνδεση ανάμεσα στην υποστήριξη της αυτονομίας και τη σχολική εμπλοκή αλλά βρήκαν ότι η γονική εμπλοκή συνδεόταν με την ανάγκη των εφήβων για αυτονομία και αυτή με τη σειρά της με δύο από τις τρεις διαστάσεις της σχολικής εμπλοκής. Ο Çelik (2024) μελετώντας 427 εφήβους στην Τουρκία διαπίστωσε ότι η γονική υποστήριξη της αυτονομίας έχει έμμεση σχέση με τα

ακαδημαϊκά κίνητρα μέσω της ικανοποίησης ψυχολογικών αναγκών και του αυτοελέγχου. Η Fousiani et al.(2014) μελετώντας 658 Έλληνες και Βέλγους εφήβους βρήκαν ότι η υποστήριξη της αυτονομίας των εφήβων από τους γονείς με την έννοια της αυτόνομης βουλευτικής λειτουργίας επίσης συνδέεται αυξημένο εσωτερικό κίνητρο

Οι Deci και Ryan (2008) επίσης συνοψίζουν πλήθος ερευνών που συσχετίζουν την υποστήριξη της αυτονομίας από τους γονείς με μεγαλύτερο εσωτερικό κίνητρο για τις εργασίες του σχολείου και καλύτερη σχολική επίδοση

Αυτονομία και Ψυχική Υγεία. Τα συμπτώματα συναισθήματος έχουν εξεταστεί από τις περισσότερες έρευνες σε σχέση με τον ψυχολογικό έλεγχο, που συχνά συνεπάγεται την έλλειψη αυτονομίας και όχι άμεσα σε συνδυασμό με αυτήν. Οι Lichtwarck- Aschoff et al. (2010) μελέτησαν τις συναισθηματικές αντιδράσεις των κοριτσιών όταν οι μητέρες τους διαφωνούσαν με κάποια έκφραση της αυτονομίας τους. Παρότι η έρευνα αφορούσε τα κορίτσια, το θεωρητικό υπόβαθρο που δανείστηκαν από τη θεωρία του ελέγχου αναφέρεται και στα δύο φύλα. Οι έφηβοι θέλουν να νιώθουν πως έχουν τον έλεγχο στη ζωή τους και να παίρνουν αποφάσεις σχετικά με το πώς, πού και πότε θα κάνουν κάτι, όπως για παράδειγμα, να μείνουν ως αργά εκτός σπιτιού. Όταν οι μητέρες τους τούς το αρνούνται, τότε αναπτύσσουν αρνητικά συναισθήματα που ακολουθούν τρία διαφορετικά σενάρια, ανάλογα με το αν η αντίδραση είναι θυμός ή λύπη: την επιδίωξη του στόχου, την απόσυρση με συνεχή δέσμευση στο στόχο (απογοήτευση αβοηθησία), ή την παραίτηση και αποδέσμευση από αυτόν (ενοχή, ντροπή). Οι ερευνητές βρήκαν ότι η επιλογή επιδίωξης του στόχου συνδέεται με ουδέτερο ή θετικό συναίσθημα και μεγαλύτερη αίσθηση αυτονομίας, ενώ η απόσυρση με αρνητικά συναισθήματα, όπως λύπη, αβοηθησία, απογοήτευση, αδυναμία άσκησης ελέγχου και ανεπάρκεια.

Οι Bidjerano και Newman (2010) βρήκαν στην έρευνα τους με προ-έφηβα αγόρια και κορίτσια ότι η υποστήριξη της αυτονομίας συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα

συναίσθηματος, λιγότερο άγχος και περισσότερο θετικό συναίσθημα και αίσθημα ευεξίας, κάτι που συμφωνεί με τη θεωρία του αυτό- προσδιορισμού. Σημείωσαν επίσης ότι η πλήρης αυτονομία δεν έχει τόσο θετικά αποτελέσματα στην προ- εφηβεία και στην πρόιμη εφηβεία, όσο έχει στην όσιμη εφηβεία. Σύμφωνα με τους Stolz et al. (2005) ο βαθμός στον οποίο οι έφηβοι θεωρούν ότι οι γονείς τους αναγνωρίζουν την ανάγκη τους για αυτονομία συνδέεται με την ψυχική τους υγεία. Επίσης οι Finkenauer et al. (2005) βρήκαν ότι ο αυστηρός έλεγχος και ο ψυχολογικός έλεγχος που συνεπάγονται λιγότερη αυτονομία συνδέονται με περισσότερο άγχος και καταθλιπτική διάθεση στους εφήβους ανεξαρτήτως φύλου.

Οι Allen, Hauser, Eickholt, et al. (1994) βρήκαν ότι η αναστολή της αυτονομίας στη σχέση γονέα- εφήβου συνδέεται με καταθλιπτικό συναίσθημα από τον έφηβο ίσως ως αποφυγή αυτονομίας σε μια σχέση που δεν την επιτρέπει. Ο ψυχολογικός έλεγχος ως έλλειψη συναισθηματικής αυτονομίας συνδέεται με προβλήματα εσωτερίκευσης (Barber et al., 1994, 2005), με καταθλιπτικά συμπτώματα και δυσκολίες στην προσαρμογή των εφήβων και το φαινόμενο αυτό έχει βρεθεί ότι ισχύει διαπολιτισμικά (Soenens et al., 2012).

Αυτονομία σε Διαφορετικά Πολιτισμικά Περιβάλλοντα. Η υποστήριξη της αυτονομίας των εφήβων από τους γονείς τους αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο (Bidjerano & Newman, 2010), όμως μπορεί να διαφέρει σε διαφορετικούς πολιτισμούς καθώς διαφέρουν και οι αξίες κάθε κουλτούρας (Schleyer- Lindenmann, 2006). Έχει βρεθεί ότι γονείς που προέρχονται από συλλογικές κοινωνίες ενθαρρύνουν λιγότερο την αυτονομία των παιδιών τους σε σχέση με τους γονείς που προέρχονται από περισσότερο ατομικιστικές κοινωνίες (Kagitcibasi, 2003· Kwak, 2003). Επίσης, η αυτονομία στις συλλογικές κοινωνίες αποκτά διαφορετική σημασία από εκείνη της ατομικότητας και περιλαμβάνει περισσότερο αυτόνομες λειτουργικές συμπεριφορές σε αντίθεση με τις ελεγχόμενες, ακόμα και αν εκδηλώνονται μέσα σε ένα πλαίσιο αλληλεξάρτησης (Chen et al., 2013). Οι Fuhrman και Holmbeck (1995) βρήκαν ότι για τους λευκούς Αμερικανούς η μεγαλύτερη ψυχολογική αυτονομία από τη

μητέρα συνδεόταν με λιγότερα προβλήματα εσωτερίκευσης και η μεγαλύτερη αυτονομία από τον πατέρα με καλύτερους βαθμούς, ενώ για τους Αφρο-αμερικανούς ίσχυε ακριβώς το αντίθετο λόγω του ότι σαν κουλτούρα ενεθάρρυναν λιγότερο την συναισθηματική αυτονομία. Οι Bidjerano & Newman (2010) βρήκαν ότι οι γονείς των Αμερικανών προεφήβων τούς επέτρεπαν μεγαλύτερη αυτονομία στις επιλογές τους από ότι οι γονείς προεφήβων στην Ταϊβάν. Τέλος, σε έρευνα που έκαναν οι Supple et al. (2009) σε εφήβους στις Η.Π.Α., την Κίνα, το Μεξικό και την Ινδία βρήκαν ότι παντού η αυτονομία συνδεόταν με μεγαλύτερη αίσθηση υποστήριξης από τους γονείς και μεγαλύτερη προσπάθεια ανταπόκρισης στις σχολικές απαιτήσεις. Βέβαια, υπήρχαν διαφορές ως προς το βαθμό παροχής της με τους Αμερικανούς γονείς να παρέχουν τη μεγαλύτερη αυτονομία και τους Κινέζους τη μικρότερη. Η ηλικία και το φύλο φάνηκε να μη διαφοροποιούν σημαντικά την παρεχόμενη αυτονομία στα περισσότερα δείγματα.

Όμως ακόμα και μεταξύ δυτικών κοινωνιών φαίνεται πως υπάρχει διαφορά στην προτεραιότητα που δίνουν στα αναπτυξιακά επιτεύγματα της εφηβείας. Σε έρευνά της η Schleyer- Lindenmann, (2006) βρήκε ότι οι έφηβοι στη Γερμανία έδιναν πολύ μεγαλύτερη προτεραιότητα στην απόκτηση αυτονομίας και στην ανάπτυξη της προσωπικότητας σε σύγκριση με τους εφήβους στη Γαλλία, που έδιναν προτεραιότητα στην απόκτηση σχολικών γνώσεων και στο σχεδιασμό του επαγγελματικού τους μέλλοντος.

Σε έρευνα με εφήβους από τέσσερις διαφορετικές χώρες (ΗΠΑ, Ινδία, Μεξικό, Κίνα) έχει διαπιστωθεί ότι η ανάγκη των εφήβων για ψυχολογική αυτονομία σε θέματα καθημερινά είναι μάλλον παγκόσμια, ενώ διαφέρει σε θέματα αξιών, όπως η διάκριση σωστού και λάθους, η συμμετοχή στη λήψη οικογενειακών αποφάσεων και στο σχεδιασμό της καριέρας των εφήβων. Οι διαφορές αντικατοπτρίζουν διαφορές μεταξύ πολιτισμών που προωθούν την ατομικότητα ή τη συλλογικότητα. Παραδόξως όμως οι έφηβοι των ΗΠΑ και της Κίνας που θεωρούνται τα δύο άκρα σε ένα συνεχές από την ατομικότητα στη

συλλογικότητα προωθούν εξίσου την αυτονομία στη λήψη αποφάσεων, όμως για διαφορετικούς λόγους. Στις ΗΠΑ μεν για να είναι οι έφηβοι ικανοί ως μελλοντικοί ενήλικες να δημιουργήσουν τη δική τους πορεία, στην Κίνα δε ενθαρρύνονται οι έφηβοι να συμμετέχουν για να αναπτύξουν ένα είδος αυτονομίας που είναι συνυφασμένη με το μέλλον και την ευημερία της οικογένειας. Επίσης, και στις τέσσερις οι έφηβοι που ανέφεραν μεγαλύτερη παροχή αυτονομίας από τους γονείς ανέφεραν και μεγαλύτερη υποστήριξη και ζεστασιά από τους γονείς και μεγαλύτερο κίνητρο (Supple et al., 2009). Και αντίθετα, σε έρευνα των Roche et al. (2019) με εφήβους μετανάστες μεξικάνικης καταγωγής η άσκηση ελέγχου από τους γονείς που ήταν σύστοιχη με τις πολιτισμικές τους αξίες (σεβασμός, γονική εξουσία κ.ά.) ήταν συνυφασμένη με πολύ περισσότερες συγκρούσεις.

Αυτονομία και Έφηβοι με Μεταναστευτικό υπόβαθρο. Όσο αφορά τους μετανάστες γονείς, εκτός από τις πολιτισμικές διαφορές στις αξίες, στις προσδοκίες και στις προτεραιότητες που θέτουν, ένας άλλος λόγος που ενθαρρύνουν λιγότερο την αυτονομία στα παιδιά τους είναι πιθανώς και ο φόβος τους μήπως τα παιδιά τους απορροφηθούν από τη νέα κουλτούρα και αποτραβηχτούν από την οικογένεια (Kagitçibasi, 2003· Kwak, 2003), όπως και το ότι η μη εξοικείωσή τους με την κουλτούρα της χώρας υποδοχής τους δυσκολεύει να βοηθήσουν τα παιδιά τους να παίρνουν αποφάσεις αυτόνομα στο νέο περιβάλλον (Kagitçibasi, 2003). Γενικά, το επιπολιτισμικό κενό μεταξύ γονέων που κρατούν περισσότερο τις αξίες της χώρας προέλευσης και των εφήβων που υιοθετούν περισσότερο τις αξίες της χώρας υποδοχής κάνει πιο περίπλοκη την ανάπτυξη της αυτονομίας (Kwak, 2003) και δημιουργεί συγκρούσεις. Πολύ υψηλή συχνότητα συγκρούσεων συνδέεται με προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης για τους εφήβους και αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχολογική τους προσαρμογή (Motti- Stefanidi et al., 2011).

Οι Birman και Ryerson- Espino (2007) βρήκαν ότι οι γονείς μετανάστες από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στις Η.Π.Α επέτρεπαν λιγότερη αυτονομία στα έφηβα παιδιά

τους σε σύγκριση με τους γονείς που είχαν γεννηθεί εκεί. Η περιορισμένη παροχή αυτονομίας φαίνεται να επιβαρύνει περισσότερο τα κορίτσια καθώς οι Suárez-Orozco και Qin (2006) σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας βρήκαν ότι ανεξαρτήτως χρονικής περιόδου, εθνικότητας, και τόπου, οι γονείς επέτρεπαν λιγότερη αυτονομία στα κορίτσια τους.

Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης και η μεταναστευτική πολιτική που ακολουθεί η χώρα υποδοχής (Berry et al., 2002). Η Schleyer-Lindenmann (2006) βρήκε ότι στη Γαλλία που προωθεί περισσότερο την αφομοίωση η προτεραιότητα που έδιναν στα αναπτυξιακά επιτεύγματα οι γηγενείς και οι μετανάστες γονείς ήταν σχεδόν ίδια, ενώ στη Γερμανία που προωθεί περισσότερο την ενσωμάτωση διέφερε. Επίσης, βρέθηκε ότι οι διαφορές που είχαν οι μετανάστες των δύο χωρών μεταξύ τους αντικατόπτριζαν τις διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στους γηγενείς των δύο χωρών. Το ίδιο υποστηρίζεται εν μέρει και από τους Titzmann και Silbereisen (2012) όταν συνέκριναν τις προσδοκίες εφήβων γηγενών και μεταναστών από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ που είχαν όμως γερμανική εθνικότητα. Βρήκαν ότι η αλλαγή στις προσδοκίες αυτονομίας των μεταναστών από την πρώιμη ως την όψιμη εφηβεία σχετιζόνταν κυρίως με τις αναπτυξιακές και όχι με τις επιπολιτισμικές διαδικασίες. Παρόμοια και οι Distefano et al. (2021) βρήκαν ότι δεν διέφεραν ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο οι έφηβοι στην Ελλάδα ως προς την αυτονομία που αντιλαμβάνονταν ότι τους παρέιχαν οι γονείς τους και επίσης ότι αυτή παρέμενε σταθερή από την πρώιμη στη μέση εφηβεία.

Είναι φανερό ότι η αυτονομία που προωθείται στους έφηβους μετανάστες συνδέεται με την διαφορά νοοτροπίας μεταξύ του δικού τους πολιτισμού και εκείνου της συγκεκριμένης χώρας υποδοχής καθώς και με τη διαδικασία επιπολιτισμού που αφορά τη γενική προσαρμογή των μεταναστών, για αυτό παρακάτω θα εξεταστούν και άλλοι παράγοντες που αφορούν την προσαρμογή των εφήβων μεταναστών.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η στήριξη από την οικογένεια και η ποιότητα σχέσης του παιδιού με τους γονείς του είναι ένας από τους παράγοντες που λειτουργούν προστατευτικά στην προσαρμογή των εφήβων μεταναστών. Η αυτονομία ως διαπραγμάτευση μεταξύ γονέων και εφήβων είναι καθοριστική τόσο στη μεταξύ τους σχέση, όσο και στην προσαρμογή των εφήβων μεταναστών. Το ίδιο βρέθηκε και σε μετανάστες εφήβους στην Αμερική που προέρχονται από συλλογικές κοινωνίες όπως το Μεξικό (Urdegraff et al., 2012). Σε αυτή την έρευνα επίσης βρέθηκε ότι η προώθηση της αυτονομίας σχετίζεται με λιγότερες ριψοκίνδυνες συμπεριφορές, πέρα από την ψυχολογική προσαρμογή.

Οι Deci και Ryan (2008) σύμφωνα με τη θεωρία του αυτοπροσδιορισμού υποστηρίζουν ότι η εσωτερίκευση κανόνων και αξιών που αρχικά λειτουργούσαν ως εξωτερικά κίνητρα είναι εγγενής και συμβαίνει όταν το άτομο λειτουργεί αυτόνομα ανεξάρτητα αν προέρχεται από ατομικιστική ή από συλλογική κοινωνία. Από τη θεωρία του αυτοπροσδιορισμού οι Downie et al. (2007) συμπέραναν ότι η προώθηση της αυτονομίας από τους γονείς συμβάλλει στην εσωτερίκευση των αξιών και του τρόπου ζωής της χώρας υποδοχής και κατά συνέπεια στην καλύτερη προσαρμογή τους και βρήκαν ότι πράγματι η προώθηση της αυτονομίας στους εφήβους μετανάστες από πέντε διαφορετικές χώρες στον Καναδά συνδέεται με καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή ανεξαρτήτως φύλου, γενιάς μετανάστευσης και καταγωγής. Οι Downie et al. (2007) έκαναν και μια δεύτερη έρευνα μελετώντας αντίστροφα 125 άτομα από μία εθνικότητα (τους Κινέζους- Μαλαισιανούς) που μετανάστευσαν σε διαφορετικές χώρες (Καναδά, Αμερική, Αυστραλία και Ηνωμένο Βασίλειο). Το αποτέλεσμα ήταν ίδιο δείχνοντας η προώθηση της αυτονομίας είναι σημαντική ανεξάρτητα από την κουλτούρα της χώρας προέλευσης ή της χώρας υποδοχής. Επίσης, η ενθάρρυνση της αυτονομίας από τους γονείς στους εφήβους μετανάστες συνδέεται με καλύτερη επικοινωνία, λιγότερες συγκρούσεις στη σχέση μητέρας- εφήβου και λιγότερη διαμεσολάβηση του εφήβου σε θέματα που δυσκολεύονται να χειριστούν οι γονείς λόγω

γλώσσας (language brokering), παράγοντες που επίσης λειτουργούν προστατευτικά στην προσαρμογή τους (Titzmann et al., 2013). Τέλος, ο ψυχολογικός έλεγχος ως έλλειψη συναισθηματικής αυτονομίας σχετίζεται διαπολιτισμικά με καταθλιπτικά συμπτώματα και δυσκολίες στην προσαρμογή των εφήβων μεταναστών (Soenens, et al., 2012).

Συναισθηματικός Δεσμός

Ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς περιλαμβάνει πολλές παρεμφερείς έννοιες όπως υποστήριξη, ζεστασιά, φροντίδα, στοργή. Εδώ θα αναφερόμαστε σε αυτή τη γονική πρακτική με τον όρο συναισθηματικός δεσμός. Η υποστηρικτική στάση του γονέα στη μέση εφηβεία σχετίζεται και προβλέπεται από την καλή ποιότητα σχέσης γονέα- εφήβου στην πρώιμη εφηβεία και προβλέπει λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς και ψυχικής υγείας στη νεαρή ενηλικίωση σύμφωνα με δεδομένα της Εθνικής Διαχρονικής μελέτης της Εφηβικής Υγείας στην Αμερική (add Health) (Hair et al., 2008).

Ο συναισθηματικός δεσμός είναι μια έννοια που απασχόλησε τους επιστήμονες ήδη από το 1930 και πιο οργανωμένα από το 1950. Οι αρχικοί μελετητές ασχολήθηκαν κυρίως με τη σχέση μητέρας-παιδιού και ανέπτυξαν τη θεωρία του συναισθηματικού δεσμού (attachment theory) που αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη θεωρία της κοινωνικοσυναισθηματικής εξέλιξης του ατόμου και εστιάζει στην εγγενή τάση του να αναζητά εγγύτητα και επαφή όταν νιώθει δυσφορία (Bowlby, 1982). Πρωτοπόροι στη ανάπτυξη αυτής της θεωρίας είναι ο Bowlby και η Ainsworth που εστίασαν στο ρόλο του γονιού του οποίου η διαθεσιμότητα λειτουργεί ως ασφαλής βάση μάθησης και εξερεύνησης για το παιδί και σπουδαίο ρόλο έπαιξαν οι ερευνητές Allan Sroufe και Mary Main στην επέκταση της έρευνας της θεωρίας του δεσμού σε παιδιά, εφήβους και ενήλικες (Ainsworth & Bowlby, 1991). Η Ainsworth με την πειραματική συνθήκη του Ξένου προσέφερε την βάση για τεκμηρίωση της θεωρίας του δεσμού και τη διάκριση των τύπων δεσμού. Ανάλογα με την αντίδραση των παιδιών στην επανένωση με τη μητέρα τους μετά από σύντομο αποχωρισμό

διακρίθηκαν σε εκείνα με αμφίθυμικό δεσμό προσκόλλησης που αντιδρούσαν έντονα και χτυπούσαν τη μητέρα όταν επέστρεφε παρόλο που την έψαχναν όταν αποχωρούσε, σε εκείνα με αποφευκτικό δεσμό προσκόλλησης που απέφευγαν τη μητέρα μόλις επέστρεφε και σε εκείνα με ασφαλή δεσμό προσκόλλησης που επεδίωκαν επαφή και εγγύτητα μόλις η μητέρα επέστρεφε (Ainsworth & Bell, 1970· Bretherton, 1992).

Ο Bowlby στον δεύτερο τόμο της τριλογίας του «Αποχωρισμός» εισάγει το Εσωτερικό Μοντέλο Διεργασίας το οποίο αφορά την εσωτερίκευση της αξίας του εαυτού μέσω των μοτίβων της διαπροσωπικής αλληλεπίδρασης με τον γονέα (ή το άτομο προσκόλλησης). Αν το άτομο φροντίδας ανταποκρίνεται στη ανάγκη για ανακούφιση και προστασία και ταυτόχρονα στην ανάγκη για εξερεύνηση είναι πιθανό το παιδί να αναπτύσσει ένα εσωτερικό μοντέλο εαυτού άξιο και αξιόπιστο (Bowlby, 1973· Bretherton, 1992). Η εναρμονισμένη με τις ανάγκες του παιδιού ανταπόκριση των γονέων δημιουργεί ασφαλή δεσμό και τα παιδιά βιώνουν όχι μόνο τον εαυτό τους ως άξιο φροντίδας και ικανό αλλά και τους άλλους ως αξιόπιστους και αποτελεσματικούς. Τα παιδιά με ασφαλή δεσμό ψάχνουν τους φροντιστές τους σε συνθήκες πίεσης, όμως εξερευνούν πρόθυμα το περιβάλλον τους σε συνθήκες χαμηλού στρες. Αντίθετα, η μη διαθεσιμότητα των γονέων και η σκληρή απόρριψη συνδέεται με ανασφαλή αγχώδη- αποφευκτικό συναισθηματικό δεσμό. Αυτά τα παιδιά θεωρούν τους εαυτούς τους ανίκανους να αγαπηθούν και να προσελκύσουν φροντίδα από τους γονείς τους και αυτοί βιώνουν τους άλλους ως τιμωρητικούς και αδιάφορους για αυτούς. Επίσης, διστάζουν να πλησιάσουν τους γονείς τους, ακόμη και όταν στενοχωριούνται, επειδή φοβούνται ότι θα απορριφθούν ή θα τιμωρηθούν οι προσπάθειές τους για παρηγοριά. Η γονική ασυνέπεια συνδέεται με αγχώδη-αμφίθυμο συναισθηματικό δεσμό. Αυτά τα παιδιά θεωρούν τον εαυτό τους ως ανίκανο να διατηρεί το ενδιαφέρον και τη φροντίδα των άλλων. Ωστόσο, θεωρούν ότι οι άλλοι μπορούν να παράσχουν υποστήριξη, αν εξασφαλιστεί η προσοχή τους. Τα ανήσυχα-αμφίθυμα παιδιά είναι σε επαγρύπνηση σχετικά

με τις συνθήκες και την ανταπόκριση των γονέων και κάνουν αρκετές προσπάθειες να την προκαλέσουν με αποτέλεσμα η ενασχόλησή τους με τη διαθεσιμότητα των γονέων τους να εμποδίζει την κατάλληλη εξερεύνηση του περιβάλλοντος τους (Bowlby, 1973· Moretti & Peled, 2004).

Ο Sroufe (2005) μετά από πολυετή διαχρονική έρευνα συνοψίζει την επίδραση του δεσμού γονέα-παιδιού στη μετέπειτα εξέλιξή του ως έναν οργανωτικό πυρήνα στην ανάπτυξη που είναι ενσωματωμένος στις μεταγενέστερες εμπειρίες και δεν χάνεται ποτέ.

Ο συναισθηματικός δεσμός παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εφηβεία, που αποτελεί μια μεταβατική περίοδο τόσο για τους εφήβους που αλλάζουν σε πολλούς τομείς όσο και για τους γονείς που προσπαθούν να βρουν νέους τρόπους να στηρίζουν τα παιδιά τους στο πλαίσιο μιας διαφορετικής σχέσης. Παρότι αλλάζει η μορφή του στην εφηβεία, καθώς οι έφηβοι χρειάζονται λιγότερη εγγύτητα και περισσότερη υποστήριξη σε θέματα αυτονομίας, ωστόσο παραμένει ιδιαίτερα σημαντικός για να μεταβούν οι έφηβοι επιτυχώς στο επόμενο αναπτυξιακό στάδιο (Moretti & Peled, 2004). Οι έφηβοι με ασφαλή συναισθηματικό δεσμό είναι ικανοί να διατηρούν μια αίσθηση εγγύτητας ενώ ταυτόχρονα διαπραγματεύονται την αυτονομία τους με τους σημαντικούς άλλους και να ρυθμίζουν το συναίσθημά τους ανάλογα. Ενώ το βρέφος εξερευνά το εξωτερικό περιβάλλον, ο έφηβος εξερευνά τη γνωστική και συναισθηματική του ανεξαρτησία από τους γονείς και η ασφαλής βάση που χρειάζεται είναι μια δυνατή σχέση με τους γονείς που όμως επιτρέπει και ενθαρρύνει την γνωστική και συναισθηματική ανεξαρτησία (Allen et al., 2007). Οι ίδιοι ερευνητές βρήκαν ότι οι έφηβοι με ασφαλή δεσμό με τους γονείς διατηρούν και προωθούν μεταξύ τους μια αίσθηση εγγύτητας ακόμα και όταν συζητούν για θέματα που διαφωνούν έντονα.

Οι Xiao et al. (2018) βρήκαν ότι η ζεστασιά συνδέεται με την προκοινωνική συμπεριφορά των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Οι Allen και Land (1999) τονίζουν τη σημασία του συναισθηματικού δεσμού και τα στάδια αναδιαμόρφωσης που περνά ιδιαίτερα

κατά την περίοδο της εφηβείας προς την ενηλικίωση όπου ο έφηβος από δέκτης της φροντίδας ετοιμάζεται να γίνει πιθανός φροντιστής. Εδώ δίνεται έμφαση στο ότι η ποιότητα δεσμού με τους γονείς καθορίζει την ικανότητα ρύθμισης του συναισθήματος αλλά και την ποιότητα δεσμού στις μετέπειτα σχέσεις. Το ίδιο επισημαίνει και ο Sroufe (2005) συνδέοντας τον ασφαλή δεσμό με τους γονείς όχι μόνο με καλύτερη ικανότητα αυτορρύθμισης αλλά και με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον εαυτό και υψηλότερη κοινωνική επάρκεια.

Δίνοντας έμφαση περισσότερο στους γονείς στο δεσμό γονέα- παιδιού οι Parker et al. (1979) περιέγραψαν πολλές γονικές πρακτικές και συμπεριφορές και μετά από μια διαδικασία ανάλυσης παραγόντων κατέληξαν στο Ερωτηματολόγιο του Γονικού Δεσμού (Parental Bonding Instrument PBI) με 25 ερωτήματα που αντιπροσώπευαν δύο βασικούς παράγοντες. Ο ένας παράγοντας είναι η Φροντίδα/Νοιάξιμο (Care) έναντι της αδιαφορίας/απόρριψης κι ο άλλος παράγοντας είναι η Υπερπροστασία/ έλεγχος (Overprotection) ενάντια στην παροχή Αυτονομίας και Ανεξαρτησίας. Ο παράγοντας Φροντίδα ορίζεται από τη στοργή, τη συναισθηματική ζεστασιά, την ενσυναίσθηση και την εγγύτητα και έχει θεωρητικά και εμπειρικά τεκμηριωθεί. Ο παράγοντας Υπερπροστατευτικότητα ορίζεται από συναισθηματική ψυχρότητα, αποτροπή ανεξάρτητης και αυτόνομης συμπεριφοράς, αδιαφορία και παραμέληση και ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί ως παράγοντας ήδη από την αρχική κατασκευή του εργαλείου (Parker et al., 1979). Με αυτό ασχολήθηκαν μεταγενέστεροι ερευνητές όπως αναφέρεται στους Tsaousis et al. (2012) οι οποίοι πρότειναν διάφορα μοντέλα τριών ή τεσσάρων παραγόντων. Οι Tsaousis et al. (2012) έλεγξαν την εγκυρότητα των μετρήσεων και της δομής του εργαλείου σε παιδιά και ενήλικες συγκρίνοντας το αρχικό εργαλείο με το μοντέλο τριών παραγόντων του Kendler (1966) που ταίριαζε σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του ελληνικού δείγματος. Βρήκαν επίσης ότι ο πρώτος παράγοντας ήταν σταθερός για όλες τις ηλικίες, ενώ ο δεύτερος παρουσίαζε ιδιαιτερότητες ανάλογα με την ηλικία του δείγματος. Αυτή η έρευνα

επιβεβαιώνει τη δυσκολία να θεωρηθεί ο παράγοντας Υπερπροστατευτικότητα ως ενιαίος και προτείνει το διαχωρισμό του σε Προστατευτικότητα που σχετίζεται με τον ψυχολογικό έλεγχο και Αυταρχισμό που σχετίζεται με τον συμπεριφορικό έλεγχο.

Ο ασφαλής δεσμός με τους γονείς συνδέεται με λιγότερα προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης (Kokkinos, 2007). Σε άλλη έρευνα έχει βρεθεί ότι ο δεσμός με τη μητέρα συνδεόταν με χαμηλότερα επίπεδα απόσυρσης, άγχους και κατάθλιψης ενώ ο δεσμός με τον πατέρα συνδεόταν με λιγότερες σωματικές ενοχλήσεις (Wadja, 2013). Ο αδύναμος γονικός δεσμός ιδιαίτερα όταν συνοδεύοταν από υπερπροστατευτικότητα, αποτελούσε σημαντικό παράγοντα επικινδυνότητας για την εμφάνιση συμπτωμάτων κατάθλιψης και την χαμηλή αυτοεκτίμηση (Bahreini, et al., 2012). Ο ισχυρός δεσμός με τους γονείς, η γονική ζεστασιά, ενθάρρυνση και υποστήριξη, η πίστη στο παιδί και η απουσία κατηγοριών συνδέεται με την ψυχική ανθεκτικότητα στην εφηβεία (Olsson et al., 2003).

Διαφυλικές Διαφορές στο Συναισθηματικό Δεσμό. Οι Tisak et al. (2021)

εξετάζοντας τις διαφυλικές διαφορές στη σχέση των γονικών πρακτικών και του τρόπου που συνδέονται με την κατάθλιψη και διάφορα είδη επιθετικότητας βρήκαν ότι τα κορίτσια φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από τη σχέση με τους γονείς και ιδιαίτερα τη σχέση ζεστασιάς και φροντίδας. Τη διαφορά αυτή την απέδωσαν πιθανώς στο ότι τα κορίτσια ασχολούνται περισσότερο με τις λεπτομέρειες και τις αλληλεπιδράσεις στις σχέσεις και δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο να κρατούν μια σταθερή αγαπητική σχέση με τους γονείς κι έτσι κατά κάποιο τρόπο η ζεστή σχέση λειτουργεί ως έμμεσος παράγοντας ελέγχου για την εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών όπως κοινωνική επιθετικότητα, απλή ή σφοδρή επιθετική συμπεριφορά. Όσον αφορά τα συμπτώματα κατάθλιψης, τα ευρήματα της ίδιας έρευνας δείχνουν ότι τα αγόρια δεν διαφέρουν από τα κορίτσια στα συμπτώματα κατάθλιψης σε σχέση με το πώς προσλαμβάνουν τη σχέση με τους γονείς τους. Βρέθηκε δηλαδή ότι η ζεστή σχέση με τους γονείς συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης και ανηδονίας,

παρότι τα ευρήματα παγκοσμίως είναι διφορούμενα, άλλες έρευνες βρίσκουν σχέση ανάμεσα στα συμπτώματα κατάθλιψης και στο συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς και άλλες όχι (Tisak et al., 2021). Οι Davidov και Grusec (2006) βρήκαν ότι τα παιδιά που βίωναν μεγαλύτερη ζεστασιά από τους γονείς είχαν καλύτερη συναισθηματική αυτορρύθμιση και τα αγόρια μεγαλύτερη αποδοχή από τους συνομηλίκους, που μετριάζοταν από την αυτορρύθμιση.

Φύλο Γονέα και Συναισθηματικός Δεσμός. Επίσης, σε έρευνες με Λατινικής και μη καταγωγής εφήβους στην Αμερική έχει βρεθεί ότι η ζεστασιά της μητέρας σχετίζεται άμεσα και προβλέπει διαχρονικά λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ του πατέρα όχι άμεσα (Pereyra et al., 2019). Ο ρόλος του πατέρα έχει αναδειχθεί σε διάφορες έρευνες και στα παιδιά μεταναστών. Οι Tardif-Grenier et al. (2023) βρήκαν ότι τα παιδιά που είχαν μεταναστεύσει πρόσφατα έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην ανάγκη τους για συνοχή της οικογένειας και αγάπη από τον πατέρα και ανέφεραν αυξημένο χρόνο που περνούσαν με τον πατέρα μετά τη μετανάστευση.

Ο Νικολαΐδης (2007) μελετώντας δείγμα ασθενών με διάφορους τύπους σχιζοφρένειας βρήκε διαφορές ανάμεσα στη συσχέτιση των συμπτωμάτων και στο ρόλο του φύλου του γονέα στην ανατροφή με τη χρήση του Parental Bonding Instrument. Δηλαδή άλλα συμπτώματα συσχετίζονταν με τη φροντίδα της μητέρας όπως η καταθλιπτική διάθεση και άλλα με τη φροντίδα του πατέρα όπως οι ιδέες μεγαλείου. Σε άλλη έρευνα με κλινικό δείγμα ενηλίκων με αγχώδεις διαταραχές και μη κλινικό δείγμα επίσης βρέθηκε ότι οι ενήλικες με αγχώδεις διαταραχές είχαν υψηλότερη βαθμολογία στον αγχώδη και αποφευκτικό συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς και ιδιαίτερα στατιστικά σημαντικά χαμηλή βαθμολογία στην φροντίδα από τον πατέρα και οριακά στατιστικά σημαντικά χαμηλή από τη μητέρα (Picardi et al., 2013). Με περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης βρήκαν οι Avagianou και Zafiropoulou (2008) ότι συνδέεται ο αδύναμος συναισθηματικός

δεσμός με τη μητέρα σε μη κλινικό δείγμα εφήβων και ενηλίκων εξετάζοντας ταυτόχρονα και χαρακτηριστικά της προσωπικότητας όπως η δυσπροσαρμοστικότητα, η δυσκολία στη λήψη αποφάσεων, η ένταση και η εσωστρέφεια που επίσης συνδέονται με τον αδύναμο συναισθηματικό δεσμό και με τους δύο γονείς και με συμπτώματα κατάθλιψης. Στην ίδια έρευνα επίσης φάνηκε ότι οι μητέρες γίνονται αντιληπτές ως πιο φροντιστικές και πιο ελεγκτικές από τους πατέρες (Avagianou & Zafirovoulou, 2008).

Ο δεσμός με τη μητέρα βρέθηκε ότι λειτουργούσε προστατευτικά ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης και στην ηλικία των 28 ετών σε νέες μητέρες που βίωναν αντιξοότητες όπως πρόωρο τοκετό (Miranda et al. 2012).

Η Τσέτσου (2021) εξέτασε τη διαγενεακή μεταβίβαση και βρήκε ότι ο γονικός δεσμός της μητέρας συσχετιζόταν με τον δεσμό του παιδιού με τον πατέρα ίσως μέσω της επιλογής του συντρόφου και πατέρα του παιδιού. Επίσης, σε εφήβους χρήστες 14 ως 18 ετών η χρήση ουσιών συνδεόταν με έλλειψη μητρικής φροντίδας και πατρικής υπερπροστασίας.

Οι Allen et al. (2007) βρήκαν ότι ο ανασφαλής δεσμός με τον πατέρα σχετίζεται με αυξανόμενα μοτίβα προβλημάτων συμπεριφοράς και περισσότερα και διαχρονικά σταθερά συμπτώματα κατάθλιψης. Αντίθετα, η ζεστασιά από τον πατέρα συνδέεται με καλύτερη σχέση μεταξύ των αδελφών σε έρευνα με καταθλιπτικούς εφήβους (Fahs et al., 2022).

Οι Achterhof et al. (2022) βρήκαν επίσης ότι η ζεστασιά από τον πατέρα συνδεόταν μοναδικά με το πώς βιώνουν οι έφηβοι 15 ως 19 ετών τις καθημερινές κοινωνικές εμπειρίες με τα δίδυμα και μη δίδυμα έφηβα και νεαρά ενήλικα αδέρφια τους. Συγκεκριμένα, βρήκαν ότι βίωναν περισσότερα θετικά συναισθήματα όταν ήταν με παρέα, ένιωθαν πιο ευχάριστα και είχαν μεγαλύτερη αίσθηση του ανήκειν.

Οι Ong et al. (2018) βρήκαν ότι η φροντίδα από τον πατέρα αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα για τα παιδιά με προβλήματα συμπεριφοράς στην ενήλικη ζωή.

Συγκεκριμένα, τα παιδιά που εμφάνιζαν προβλήματα συμπεριφοράς ανέφεραν αρκετή μείωσή τους στην νεαρή ενήλικη ζωή τους, όταν ανέφεραν ότι είχαν φροντιστικό πατέρα.

Συναισθηματικός Δεσμός και Προσαρμογή. Ο Contsadinides (1992) σε δείγμα νέων Αυστραλών ελληνικής καταγωγής βρήκε ότι η υψηλή φροντίδα σε συνδυασμό με την προστασία (συνδυασμό που οι Αγγλο-αυστραλοί θεωρούν ως υπερπροστατευτικότητα) συνδέονταν με μειωμένη χρήση ναρκωτικών παρά την ευρεία χρήση και διαθεσιμότητα στο περιβάλλον.

Ο Νικολαΐδης (2007) εξετάζοντας την επίδραση του τρόπου ανατροφής στην εμφάνιση και εξέλιξη της σχιζοφρένειας σε κλινικό δείγμα βρήκε ότι η έλλειψη φροντίδας σε συνδυασμό με υψηλό ή χαμηλό έλεγχο σχετίζεται με περισσότερα συμπτώματα ψυχοπαθολογίας.

Οι Allen et al. (2007) βρήκαν ότι ο ασφαλής συναισθηματικός δεσμός στους εφήβους συνδέεται με αναζήτηση συναισθηματικής υποστήριξης από τους κοντινούς φίλους, με αυξημένη δημοτικότητα και χαμηλή πίεση από τους συνομηλίκους. Σε έρευνα με εφήβους 12 ως 18 ετών στην Αυστραλία επίσης έχει βρεθεί ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς συνδέεται με την προκοινωνική συμπεριφορά, στοιχείο κοινωνικής επάρκειας (Thompson & Gullone, 2008).

Οι Conger και Conger (2002) σε μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας επισημαίνουν ότι η υποστηρικτική στάση των γονέων λειτουργεί προστατευτικά κατά τη μεταβατική περίοδο της εφηβείας τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια και συνδέεται με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Το ίδιο βρήκαν και οι Theron et al. (2022) μελετώντας εφήβους 13 ως 17ετών της Νότιας Αφρικής, που θεωρείται περιοχή με αδύναμη κρατική υποδομή υποστήριξης της ψυχικής υγείας. Η ζεστασιά των γονέων σε συνδυασμό με ήπιο έλεγχο συνδεόταν με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς τόσο στους νεαρότερους, όσο και στους μεγαλύτερους εφήβους.

Η Batool (2020) σε έρευνα με νεαρούς ενήλικες από το Πακιστάν 22 ως 24 ετών βρήκε ότι οι υποστηρικτικοί και συμπονετικοί γονείς ασκούν άμεση και έμμεση επίδραση στην ακαδημαϊκή επίτευξη των παιδιών τους μέσω της αυξημένης αυτοεκτίμησης και της μειωμένης ακαδημαϊκής αναβλητικότητας. Επίσης, οι Raval et al. (2018) βρήκαν ότι η υποστηρικτική ανταπόκριση της μητέρας στα δύσκολα συναισθήματα του εφήβου συνδέεται με αυξημένη σχολική εμπλοκή και αυτή με τη σειρά της συνδέεται με υψηλότερη σχολική επίδοση στις γενικές εξετάσεις του σχολείου. Στην ίδια κατεύθυνση, οι Mo & Singh (2008) βρήκαν ότι η θετική σχέση γονέα- παιδιού συνδέεται με μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή και κατ' επέκταση υψηλότερη σχολική επίδοση.

Ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς έχει βρεθεί ότι επηρεάζει έμμεσα και όχι άμεσα την διάπραξη εκφοβισμού εκ μέρους των εφήβων. Συγκεκριμένα οι έφηβοι αναφέρουν χαμηλότερο δεσμό με τους γονείς έχουν περισσότερο άγχος, το περισσότερο άγχος συνδέεται με περισσότερο εσωτερικευμένο καταπιεσμένο θυμό και ο καταπιεσμένος θυμός συνδέεται με αυξημένες πιθανότητες διάπραξης σχολικού εκφοβισμού (Lee & Shin, 2021). Αντίστοιχα, οι Brodie et al. (2019) βρήκαν σε έρευνα με ενήλικες 18 ως 63 ετών ότι ο αγχώδης και ο αποφευκτικός συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς συνδέεται άμεσα (αγχώδης) ή έμμεσα (αποφευκτικός) με εχθρότητα. Τα άτομα με τέτοιου είδους δεσμό δεν βιώνουν τους γονείς ως αξιόπιστους και διαθέσιμους και διαμορφώνουν αντίστοιχα εσωτερικά μοντέλα διεργασίας για τις σχέσεις με τους άλλους. Επίσης, στην ίδια έρευνα βρήκαν ότι ο αγχώδης συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς όταν η ικανότητα ελέγχου του θυμού είναι χαμηλή συνδέεται με φυσική επιθετικότητα.

Ο ασφαλής συναισθηματικός δεσμός συνδέεται με καλύτερη προσαρμογή ήδη από τη βρεφική και μέσω των εσωτερικών μοντέλων διεργασίας συνδέεται με καλύτερη προσαρμογή σε όλα τα αναπτυξιακά στάδια (Willinger et al., 2005). Επίσης, συνδέεται με καλύτερη αυτορρύθμιση, σχολική επίδοση και συμπεριφορά ήδη από την ηλικία 4 ως 6 ετών

σε παιδιά που αντιμετωπίζουν αντίξοες συνθήκες υψηλού στρες όπως την έλλειψη στέγης (Herbers et al., 2014). Οι Morrison et al. (2003) επίσης βρήκαν ότι η θετική αλληλεπίδραση (που περιελάμβανε την υποστηρικτική παρουσία που σχετίζεται με τον συναισθηματικό δεσμό) μητέρας – παιδιού την πρώτη ημέρα στο νηπιαγωγείο συνδέεται με την συμπεριφορά του στο σχολείο και με τους βαθμούς του στην πρώιμη εφηβεία. Στην έρευνα των Herbers et al. (2014) φάνηκε ότι ο τρόπος που οι γονείς αντιδρούσαν στις δυσκολίες και τις επιτυχίες του παιδιού επηρέαζε την συμπεριφορά του παιδιού πέρα από τις γνωστικές του ικανότητες και η ζεστή ανταπόκριση των γονέων συνδεόταν με καλύτερες σχέσεις μεταξύ των συνομηλίκων.

Συναισθηματικός Δεσμός και Ψυχική Υγεία. Η Lampropoulou (2018) εξέτασε, πέρα από την προσωπικότητα και το σχολείο, το ρόλο της οικογένειας στην υποκειμενική ψυχολογική ευημερία των εφήβων και βρήκε ότι οι έφηβοι που ανέφεραν μια ζεστή σχέση με επικοινωνία με τη μητέρα τους παρουσίαζαν και μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή, ενώ όσοι ανέφεραν μια κακή σχέση με τον πατέρα χωρίς επικοινωνία, παρουσίαζαν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή.

Οι Allen et al. (2007) βρήκαν ότι ο ασφαλής δεσμός σχετίζεται με λιγότερα καταθλιπτικά συμπτώματα. Αντίθετα, ο ανασφαλής συναισθηματικός δεσμός ιδιαίτερα στα κορίτσια σχετίζεται με περισσότερα και διαχρονικά σταθερά συμπτώματα κατάθλιψης.

Οι Izzaty και Aygiza (2021) σε μελέτη με εφήβους της Ινδονησίας βρήκαν ότι η ζεστή και υποστηρικτική στάση των γονέων σε συνδυασμό με την προώθηση της αυτονομίας τους συνδέεται με το αίσθημα της ελπίδας, το οποίο με τη σειρά του συνδέεται με την εξεύρεση πολλών θετικών λύσεων σε προβλήματα που προκύπτουν και πολλών θετικών τρόπων να επιτυγχάνουν τους στόχους τους. Οι Theron et al. (2022) επίσης βρήκαν ότι η ζεστασιά των γονέων συνδεόταν με λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης. Το ίδιο βρήκαν συγχρονικά και διαχρονικά οι Keijsers et al. (2020) σε εφήβους στη Σουηδία καθώς και οι Avagianou και

Zafirovou (2008) σε έφηβους και ενήλικες και ιδιαίτερα για το δεσμό με τη μητέρα. Βρήκαν επίσης ότι συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς συνδέεται με συναισθηματική σταθερότητα, αυτοπεποίθηση, προσαρμοστικότητα και αυτοπειθαρχία, ενώ αντίθετα, ο αδύναμος συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς συνδέεται με λιγότερο αίσθημα ευημερίας και περισσότερη συναισθηματική πίεση, αίσθημα ανασφάλειας και χαμηλή αυτοεκτίμηση. Η ζεστασιά των γονέων συνδέεται επίσης με μειωμένο κίνδυνο για έναρξη χρήσης ουσιών σε νεαρή ηλικία και για κατάθλιψη και προβλέπει λιγότερη χρήση ουσιών στην ενήλικη ζωή (Mak & Iakovou, 2019).

Οι Scharf και Mayseless (2007) σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με την επίδραση του συναισθηματικού δεσμού στην ανάπτυξη των εφήβων επισημαίνουν ότι επιδρά σε τέσσερα βασικά αναπτυξιακά στάδια της εφηβείας: α) την αυτονόμηση, β) την αποδυνάμωση της συναισθηματικής επένδυσης στους γονείς, γ) τη διαμόρφωση σχέσεων εγγύτητας με συνομηλίκους και δ) τη διαμόρφωση ποικίλων συναισθηματικών δεσμών. Οι έφηβοι που έχουν ασφαλή συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς έχουν θετικές σχέσεις εγγύτητας με συνομηλίκους και καλή συναισθηματική αυτορρύθμιση σε περίπτωση συγκρούσεων, θετική ρομαντική σχέση, ικανότητα ισορροπίας μεταξύ αυτονομίας και συσχέτισης με τους γονείς, μεγαλύτερη ευελιξία, είναι λιγότερο αγχώδεις και εχθρικοί, εμφανίζουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα και καλύτερες κοινωνικές δεξιότητες. Αντίθετα, ο μη ασφαλής συναισθηματικός δεσμός συνδέεται με συμπτώματα κατάθλιψης, δυσκολίες στις διαπροσωπικές σχέσεις και αισθήματα μοναξιάς.

Οι Heider et al. (2006) στην Ευρωπαϊκή Μελέτη της Επιδημιολογίας των Ψυχικών Διαταραχών (ESEMeD) μελέτησαν συγχρονικά 21.425 ενήλικες άνω των 18 ετών από έξι Ευρωπαϊκές χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Ολλανδία, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία) και βρήκαν ότι τόσο ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα όσο και με τον πατέρα συνδέονταν με διαταραχές συναισθήματος και αυτό ίσχυε ομοιογενώς σε όλες τις χώρες.

Η διαχρονική έρευνα των Ong et al. (2018) με παιδιά στη Σιγκαπούρη που εξετάστηκαν ξανά ως νεαροί ενήλικες επιβεβαιώνει τη σύνδεση μεταξύ του συναισθηματικού δεσμού και με τους δύο γονείς και την υγιούς κοινωνικής και συναισθηματικής ανάπτυξης. Οι Achterhof et al. (2022) βρήκαν ότι οι έφηβοι με ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς ένιωθαν περισσότερο το αίσθημα της ασφάλειας όταν βρίσκονταν μόνοι χωρίς παρέα. Ο ασφαλής συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς έχει βρεθεί ότι συνδέεται με καλύτερη διαχείριση του στρες και με λιγότερο γονικό στρες στην ενήλικη ζωή (Willinger et al., 2005). Επίσης, το γονικό στρες φαίνεται να επηρεάζεται από το συναισθηματικό δεσμό με το παιδί και να συνδέεται με την προσαρμογή του παιδιού στην βρεφική ηλικία (de Cock et al., 2017). Οι Boudreault-Bouchard et al. (2013) μελετώντας 603 εφήβους στον Καναδά στα 14, 16 και 18 τους έτη βρήκαν ότι η συναισθηματική υποστήριξη τόσο από τη μητέρα όσο και από τον πατέρα συνδέεται διαχρονικά με υψηλότερη αυτοεκτίμηση και λιγότερη συναισθηματική δυσφορία. Αντίστοιχα και οι Bahreini et al. (2012) μελετώντας 483 εφήβους στο Ιράν βρήκαν ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς συνδέεται με υψηλότερη αυτοεκτίμηση και λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης. Επομένως φαίνεται ότι ο ασφαλής συναισθηματικός δεσμός δεν επηρεάζει μόνο την ψυχική υγεία σε όλη την ανάπτυξη του ατόμου αλλά μεταβιβάζεται και διαγενεακά.

Συναισθηματικός Δεσμός σε Διαφορετικά Πολιτισμικά Περιβάλλοντα. Οι Rothenberg et al. (2020) με βάση τη διαπροσωπική θεωρία αποδοχής-απόρριψης αξιολόγησαν τις αντιλήψεις των παιδιών για την μητρική και πατρική αποδοχή-απόρριψη και βρήκαν ότι διαχρονικά η ζεστασιά των γονέων προβλέπει λιγότερα προβλήματα εξωτερικού, όπως επιθετική συμπεριφορά και παραβίαση κανόνων, ακόμα και σε περιβάλλοντα υψηλής εγκληματικότητας και αυτό φαίνεται να συμβαίνει διαπολιτισμικά εξετάζοντας 12 πολιτισμικές ομάδες προερχόμενες από 9 χώρες (Κίνα, Κολομβία, Ιταλία, Ιορδανία, Κένυα, Φιλιππίνες, Σουηδία, Ταϊλάνδη, Η.Π.Α.). Οι σχέσεις βέβαια γονέων-

παιδιών είναι αμφίδρομες και στην παρούσα έρευνα φάνηκε ότι ιδιαίτερα η επιθετικότητα των παιδιών συνδέεται διαχρονικά με μειωμένη ζεστασιά από τους γονείς.

Σε άλλη μελέτη τους (Rothenberg et al., 2022) στην ίδια έρευνα διαπίστωσαν ότι σε πολιτισμούς όπου τόσο η μητρική όσο και η πατρική βαθμολογία αδιαφορίας/παραμέλησης ήταν υψηλότερες από το μέσο όρο-σε σύγκριση με άλλους πολιτισμούς, τα προβλήματα εσωτερίκευσης των παιδιών ήταν πιο επίμονα. Εντός του κάθε πολιτισμού όμως, και οι τέσσερις μορφές μητρικής και πατρικής απόρριψης (δηλαδή ψυχρότητα/έλλειψη στοργής, εχθρότητα/επιθετικότητα, αδιαφορία/παραμέληση και αδιαφοροποίητη απόρριψη) συνδέθηκαν ανεξάρτητα τόσο με προβλήματα εξωτερίκευσης όσο και εσωτερίκευσης σε ηλικίες 7-14 ετών. ακόμη και μετά τον έλεγχο για το φύλο του παιδιού, την εκπαίδευση των γονέων και καθεμία από τις τέσσερις μορφές γονικής απόρριψης. Κατέληξαν επομένως στο συμπέρασμα ότι τα αποτελέσματα της αντιληπτής γονικής αποδοχής-απόρριψης είναι πανπολιτισμικά παρόμοια.

Οι Lansford et al. (2018) τόνισαν τη σημασία του πολιτισμικού πλαισίου στην επίδραση και την κανονικοποίηση των γονικών πρακτικών. Οι πεποιθήσεις, οι αξίες και οι συμπεριφορές των γονέων επηρεάζονται από το πολιτιστικό τους υπόβαθρο. Ενώ υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές στον τρόπο που οι γονείς ασκούν το ρόλο τους, ωστόσο οι γονείς διαφέρουν μεταξύ τους ακόμα και στο ίδιο πολιτισμικό πλαίσιο. Όταν οι πρακτικές που ασκούν οι γονείς είναι σύμφωνες με το πολιτισμικό πλαίσιο τότε οι γονείς φέρονται έτσι όπως αναμένεται σύμφωνα με το ρόλο τους και αυτό είναι θετικό για την προσαρμογή τόσο των παιδιών όσο και των γονέων. Σε αντίθετη περίπτωση οι γονείς είναι πιθανόν να βιωθούν ως εκτός ελέγχου και απορριπτικοί. Για παράδειγμα, σύμφωνα με προηγούμενη έρευνα (Lansford et al., 2005) ενώ η σωματική τιμωρία συνδέεται παγκοσμίως με προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης, εντούτοις η σύνδεση αυτή είναι πιο αδύναμη σε πολιτισμούς που θεωρείται κανονικοποιημένη η σωματική τιμωρία. Το ίδιο βρήκαν στην

έρευνα του 2018 (Lansford et al., 2018) για την πατρική ζεστασιά όπου συνδέεται με μεγαλύτερη ακαδημαϊκή επίτευξη στις πολιτισμικές ομάδες που αυτή η συμπεριφορά θεωρούταν κανονικοποιημένη. Επίσης, η μητρική ζεστασιά όταν θεωρείται κανονικοποιημένη για το αντίστοιχο πολιτισμικό πλαίσιο συνδέεται με υψηλότερη κοινωνική επάρκεια. Συμπερασματικά, όταν οι γονικές πρακτικές είναι εναρμονισμένες με το τι προσδοκά το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο από τους γονείς, οι επιδράσεις τους στην προσαρμογή των παιδιών ήταν εντονότερες.

Συναισθηματικός Δεσμός και Έφηβοι με Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Ο

Constadinides (1992) σε δείγμα νέων Αυστραλών ελληνικής καταγωγής 15 ως 21 ετών βρήκε ότι ο συναισθηματικός δεσμός και με τους δύο γονείς συνδέεται με μειωμένη χρήση ουσιών, ενώ η παραμέληση από τον πατέρα συνδέεται με αυξημένη χρήση από τα κορίτσια και μειωμένη χρήση από τα αγόρια. Η πατρική ζεστασιά σχετιζόταν και με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίτευξη σε παιδιά 7 ως 10 ετών σε 12 πολιτισμικές ομάδες από 9 διαφορετικές χώρες τόσο διαπολιτισμικά όσο και ενδοπολιτισμικά (Lansford et al., 2018). Ο Constadinides (1992) είχε βρει επίσης ότι οι νέοι Αυστραλοί ελληνικής καταγωγής βίωναν από τους γονείς μεγαλύτερη φροντίδα και έλεγχο σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Σε σχέση με τη σχολική προσαρμογή των εφήβων μεταναστών, οι Suárez-Orozco et al. (2009) βρήκαν ότι οι νεοεισερχόμενοι από πέντε διαφορετικές χώρες μετανάστες μαθητές στη Νέα Υόρκη που μιλούσαν για σχέσεις αγάπης, στοργής, εκτίμησης, ευγνωμοσύνης μέσα στην οικογένεια είχαν υψηλότερη σχολική εμπλοκή και επίδοση. Σημαντικός ήταν επίσης και ο ρόλος των υποστηρικτικών σχέσεων μέσα στο σχολικό πλαίσιο.

Ενθάρρυνση της Αυτονομίας, Συναισθηματικός Δεσμός και Τύπος Γονέα: Επιπτώσεις στους Εφήβους

Η αναφορά στους τύπους γονέα γίνεται στην παρούσα μελέτη παρότι δεν εξετάζεται ερευνητικά, διότι μεγάλο μέρος της ερευνητικής βιβλιογραφίας που αφορά στην αυτονομία,

την εξετάζει ως μία από τις σημαντικές διαστάσεις του γονεϊκού ρόλου. Τρεις διαστάσεις φαίνεται ότι είναι σημαντικές στον τρόπο που οι γονείς ασκούν το ρόλο τους: η εμπλοκή με το παιδί σε κλίμα ζεστασιάς, η παροχή ψυχολογικής αυτονομίας και ο έλεγχος της συμπεριφοράς (Karavasilis et al., 2003). Από αυτές τις διαστάσεις και με βάση το έργο της Baumrind διαμορφώθηκαν τρεις τύποι γονέων: ο αυταρχικός, ο δημοκρατικός και ο επιτρεπτικός που εν συνεχεία χωρίστηκε σε ενδοτικό και αμελή. Οι Skinner et al. (2005) λαμβάνοντας υπόψη την παρουσία ή απουσία των τριών αυτών στοιχείων διέκριναν έξι βασικές διαστάσεις οι οποίες δεν αποτελούν απλώς τρία δίπολα, αλλά συνδυάζονται μεταξύ τους ποικιλοτρόπως: ζεστασιά, απόρριψη, δομή, χάος, υποστήριξη αυτονομίας και εξαναγκασμός. Έτσι προκύπτουν διαφορετικοί συνδυασμοί που χαρακτηρίζουν τύπους γονέων που δεν εμπίπτουν επακριβώς στις προηγούμενες τέσσερις κατηγορίες.

Οι τύποι γονέων που έχουν ως χαρακτηριστικό την παροχή αυτονομίας είναι ο δημοκρατικός, ο καθοδηγητικός και ο δημοκρατικός- επιτακτικός και συνδέονται με πιο επαρκείς και καλά προσαρμοσμένους εφήβους (Baumrind et al., 2010). Ο δημοκρατικός – επιτακτικός τύπος γονέα συνδέεται επίσης με καλύτερες στρατηγικές επίτευξης των εφήβων, όπως μειωμένη προσδοκία αποτυχίας, μειωμένη παθητικότητα, λιγότερες άσχετες με το στόχο συμπεριφορές, μεγαλύτερη αφοσίωση στο στόχο και αποδόσεις τους αποτελέσματος που βοηθούν την αυτό- βελτίωση (Aunola et al., 2000). Η Baumrind (2013) υποστηρίζει ότι αυτό έγκειται στον τρόπο που αυτοί οι γονείς ασκούν επιρροή στα παιδιά τους και είναι συνήθως αιτιολογημένος, διαπραγματεύσιμος, προσανατολισμένος στο αποτέλεσμα και σχετίζεται με τη ρύθμιση της συμπεριφοράς.

Πέρα από την αυτονομία ένας βασικός άξονας των τύπων διαπαιδαγώγησης είναι η απαντητικότητα που αναφέρεται στη ζεστασιά, στη συναισθηματική υποστήριξη και ανταπόκριση στις ανάγκες του παιδιού. Η ζεστασιά και η ανακούφιση από το στρες, ιδιότητες που περικλείονται στον συναισθηματικό δεσμό. συνδέονται με αίσθηση ασφάλειας

στα παιδιά, καλή ψυχική υγεία, αυτονομία και προκοινωνικές συμπεριφορές. Σύμφωνα με την Baumrind et al.(2010) η απαντητικότητα συναντάται σε δύο τύπους γονέα, τον δημοκρατικό και τον ενδοτικό. Αυτό όμως που κάνει πιο αποτελεσματικό τον δημοκρατικό έναντι του ενδοτικού τύπου γονέα είναι ότι ταυτόχρονα απαιτεί από το παιδί να συμμορφωθεί με κάποιους κανόνες, πράγμα το οποίο κάνει το παιδί να νιώθει τον γονέα πιο φροντιστικό και υποστηρικτικό. Ενώ η απαντητικότητα χωρίς καμία διάκριση φαίνεται μη ρεαλιστική.

Σε έρευνα με εφήβους στην Ελλάδα οι Argyriou et al. (2016) βρήκαν ότι ο δημοκρατικός τύπος γονέα συνδέονταν με υψηλότερη συναισθηματική νομοσύνη και οριακά ο αυταρχικός τύπος με χαμηλότερη.

Ενώ στις περισσότερες έρευνες φαίνεται ότι ο τύπος γονέα που συνδέεται με καλύτερη προσαρμογή σε όλες τις εθνικές ομάδες είναι ο δημοκρατικός- επιτακτικός τύπος, εντούτοις σε ορισμένες έρευνες σε συλλογικές κοινωνίες που δομούνται οριζόντια-ισότιμα και όχι κάθετα- ιεραρχικά, αναφορικά με την κοινωνικοποίηση του εφήβου φαίνεται το ίδιο αποδοτικός, και σε ορισμένες περιπτώσεις περισσότερο, ο τύπος του επιτρεπτικού- ενδοτικού γονέα (Garcia, & Gracia, 2009). Είναι αξιοσημείωτο ότι και αυτός ο τύπος γονέα προωθεί την αυτονομία του εφήβου σε ένα κλίμα ζεστασιάς, αλλά με λιγότερη αυστηρότητα και έλεγχο που οι συγκεκριμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ταιριάζει σε πιο ιεραρχικά δομημένες κοινωνίες.

Σε έρευνα των Gamble et al., (2007) φάνηκε πως οι δημοκρατικοί γονείς παρουσιάζουν ομοιότητα στις απόψεις τους μεταξύ τους καθώς εγκρίνουν πιο δημοκρατικές μορφές αλληλεπίδρασης, που προωθούν την ανοικτή επικοινωνία και την αυτονομία και φαίνεται να τις χρησιμοποιούν όχι μόνο στην ανατροφή των παιδιών τους αλλά και στη μεταξύ τους αλληλεπίδραση αυξάνοντας έτσι την πιθανότητα κοινών προοπτικών του ρόλου τους και την επίδειξη αντίστοιχων συμπεριφορών από τα παιδιά τους.

Οι Checa και Abundis-Gutierrez (2018) σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας επισημαίνουν ότι ενώ ο δημοκρατικός τύπος γονέα επικρατεί στις δυτικές κοινωνίες, εντούτοις σε κάποιες άλλες όπως στη Μαλαισία, την Ινδία, την Κίνα και τη Νιγηρία ο αυταρχικός τύπος γονέα φαίνεται καταλληλότερος ή τουλάχιστον ίσος σε σχέση με την σύνδεσή του με την προσαρμογή των νέων, την επάρκεια κι τη ακαδημαϊκή επίτευξη.

Πέρα από τους τύπους γονέων, ένας άλλος παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει το γονεϊκό τους ρόλο είναι η μεταξύ τους σχέση. Οι Hauser- Kunz και Grych (2013) βρήκαν ότι γονείς που βίωναν υψηλά επίπεδα σύγκρουσης ήταν λιγότερο πιθανό να ενθαρρύνουν την αυτονομία των παιδιών τους είτε λόγω δυσκολίας συντονισμού τους προς τις ανάγκες τους, είτε λόγω τριγωνοποίησης του παιδιού στη δική τους σύγκρουση. Ωστόσο κάποιες από τις επιδράσεις του τρόπου διαπαιδαγώγησης των παιδιών διαφέρουν και ανάλογα με το φύλο των παιδιών.

Γονικές Πρακτικές και Προσαρμογή των Εφήβων κατά τη Διάρκεια της Οικονομικής Κρίσης

Όπως προαναφέρθηκε, η οικογένεια επηρεάζεται από πλήθος παραγόντων μεταξύ των συστημάτων, στα οποία ζει. Στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την οικογένεια και τα μέλη της ξεχωριστά είναι η οικονομική κατάσταση. Όταν μια οικογένεια βιώνει μια νέα εμπειρία οικονομικής υποβάθμισης, αυτή μπορεί να έχει συνέπεια σε όλα τα οικογενειακά υποσυστήματα, όπως τη σχέση μεταξύ του ζευγαριού αλλά και τη σχέση γονέα – παιδιού ή τη σχέση μεταξύ αδελφών (Henry et al., 2015). Αυτό λέγεται αλλιώς το φαινόμενο του καταρράκτη (Masten & Cicchetti, 2010), καθώς η ροή της επάρκειας, της ευαλωτότητας ή της ανθεκτικότητας μεταφέρεται από τον ένα τομέα στον άλλο και κατά μήκος του χρόνου. Έτσι, φαίνεται πως οι επιδράσεις του μπορεί να είναι και αντίστροφες, καθώς για παράδειγμα ενδυναμώνοντας την ψυχική

ανθεκτικότητα ή προστατεύοντας ένα υποσύστημα είναι πιθανό να επηρεαστούν και τα άλλα (Henry et al., 2015).

Οι Simons & Steele (2020) μελετώντας διαχρονικά Αφροαμερικάνους εφήβους και τις οικογένειές τους από την Georgia και την Iowa βρήκαν ότι η οικονομική κρίση αυξάνει την ψυχολογική πίεση των γονέων, οι οποίοι φαίνεται να εμπλέκονται λιγότερο υποστηρικτικά στο γονικό τους ρόλο και αυτό με τη σειρά του συνδέεται με χαμηλότερη σχολική εμπλοκή εκ μέρους των εφήβων. Επίσης βρήκαν, ότι οι γονικές πρακτικές έχουν μεγαλύτερη επίδραση στους εφήβους από ότι ο τύπος της γειτονιάς ή οι εξωσχολικές δραστηριότητες που κάνουν τα παιδιά. Αντίστοιχα, σε έρευνα με προεφήβους και εφήβους 8 ως 14 ετών σε βορειοανατολική πολιτεία της Αμερικής οι Mistry και Elenbaas (2021) βρήκαν ότι οι έφηβοι που ανησυχούσαν περισσότερο για τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας είχαν χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίτευξη και οι έφηβοι που δήλωναν χαμηλότερο υποκειμενικό κοινωνικό επίπεδο είχαν χαμηλότερο κίνητρο ακαδημαϊκής επίτευξης. Αυτή η έρευνα τονίζει ιδιαίτερα τη σημασία που έχει η αντίληψη που έχουν οι έφηβοι για την οικονομική κατάσταση της οικογένειας και όχι τον αντίκτυπο της οικονομικής ένδειας καθαυτής καθώς η έρευνα αφορούσε εφήβους οικογενειών μέσου και ανώτερου εισοδήματος. Επομένως επιβεβαιώνεται το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης, σύμφωνα με το οποίο, η αντίληψη για την οικονομική κατάσταση επηρεάζει άμεσα την ψυχολογική κατάσταση της οικογένειας.

Το ίδιο επιβεβαιώνουν σε παλαιότερη έρευνα και οι Ge et al. (1992) που βρήκαν ότι το οικονομικό στρες έχει άμεση επίδραση στην ποιότητα του γάμου, η οποία, με τη σειρά της, διαταράσσει ή υπονομεύει τη σχέση γονέα-παιδιού. Τα αρνητικά συναισθήματα των γονέων και των εφήβων για τις σχέσεις μεταξύ τους τείνουν να αυξάνουν την ψυχολογική δυσφορία των εφήβων. Αυτό το γενικό μοντέλο λειτουργεί ομοίως σε τέσσερις οικογενειακές δυάδες: πατέρες και γιοι, πατέρες και κόρες, μητέρες και γιοι, και μητέρες και κόρες.

Συνολικά, η μειωμένη ποιότητα των συζυγικών σχέσεων και των σχέσεων γονέα-παιδιού αντιπροσωπεύει ένα μονοπάτι μέσω του οποίου οι οικονομικές δυσκολίες θέτουν τους εφήβους σε κίνδυνο για ψυχολογική δυσλειτουργία.

Οι Conger και Conger (2002) βασίστηκαν στο Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης (Family Stress Model) που εξηγείται και παρακάτω (Σχήμα 3) αλλά αργότερα το εμπλούτισαν με βιολογικούς, προσωπικούς και κοινωνικούς πόρους που βρήκαν μέσα από την έρευνά τους ότι προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Αναφέρουν πλήθος ευρημάτων από το ερευνητικό πρόγραμμα της Iowa για τους νέους και τις οικογένειές τους, όπου η επίδραση της οικονομικής κρίσης στους νέους μέσω των γονέων τους είναι σαφής. Συγκεκριμένα, συμπεραίνουν ότι όταν οι γονείς που βιώνουν την οικονομική κρίση δεν συνθλίβονται συναισθηματικά, δεν εμπλέκονται σε μεταξύ τους συγκρούσεις ή απόσυρση και εξακολουθούν να είναι τρυφεροί και εμπλεκόμενοι στο γονικό τους ρόλο, τότε τα παιδιά τους βιώνουν λιγότερο τραύμα ως αποτέλεσμα της οικονομικής αντιξοότητας.

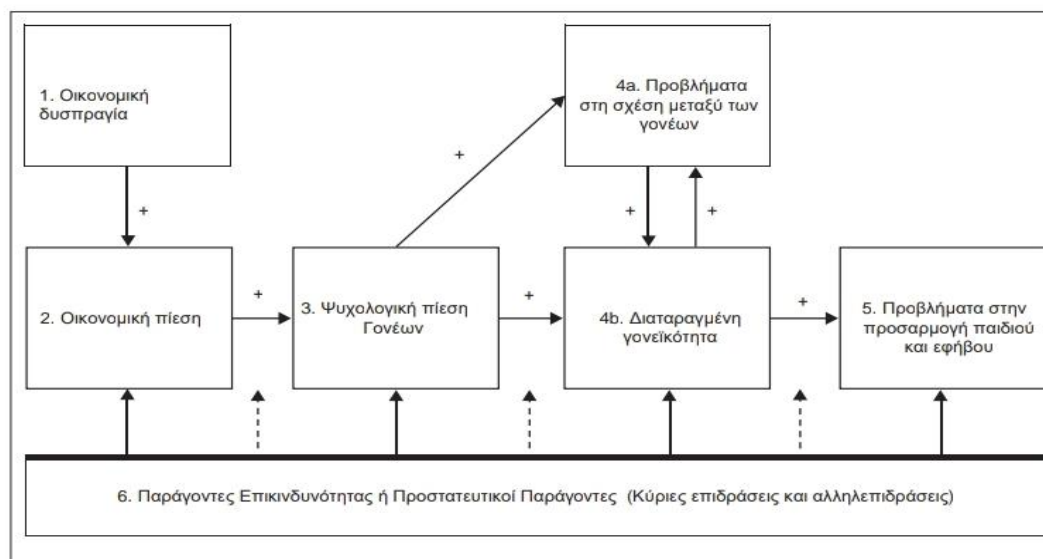
Οι Masarik και Conger (2017) μετά από ανασκόπηση πολλών σχετικών ερευνών βασιζόμενοι σύμφωνα με το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης (Family Stress Model) εξηγούν σχηματικά πώς η οικονομική δυσπραγία μπορεί να οδηγήσει σε διαταραχές στην προσαρμογή των εφήβων. Αρχικά, η οικονομική δυσπραγία οδηγεί σε οικονομική πίεση μέσω των καθημερινών δυσκολιών που αποσταθεροποιούν την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, όπως δυσκολία στην πληρωμή λογαριασμών και αδυναμία κάλυψης βασικών αναγκών, η οποία αποκτά και μια ψυχολογική διάσταση.

Στη συνέχεια, η οικονομική πίεση βιώνεται ως ψυχολογική πίεση από τους γονείς, που συχνά βιώνουν αισθήματα αποθάρρυνσης, θλίψης και απελπισίας, ή ψυχοσωματικά συμπτώματα και άγχος με αποτέλεσμα να προκύπτουν εντάσεις, έλλειψη υποστήριξης και δυσκολίες στη σχέση μεταξύ τους. Αυτές οι δυσκολίες μπορούν να οδηγήσουν σε δυσκολίες

στη γονική συμπεριφορά ή και αντίστροφα, οι δυσκολίες στη γονική συμπεριφορά λόγω της ψυχολογικής πίεσης μπορούν να οδηγήσουν σε προβληματική σχέση ανάμεσα στους γονείς. Τέλος, οι δυσκολίες στην τέλεση του γονικού ρόλου, όπως η σκληρότητα ή η έλλειψη υποστήριξης και ζεστασιάς μπορούν να οδηγήσουν στις δυσκολίες προσαρμογής του εφήβου (Masarik & Conger, 2017).

Σχήμα 3

Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης (Family Stress Model)

Σημείωση. Το μοντέλο αναπροσαρμοσμένο από τους Masarik & Conger (2017), βασισμένο στους Conger et al. (2010) και Conger & Conger (2002).

Αυτή η έμμεση επίδραση της οικονομικής δυσπραγίας στη συμπεριφορά των νέων μέσω των γονικών πρακτικών έχει ερευνηθεί και επιβεβαιωθεί με βάση το μοντέλο οικογενειακής διαχείρισης της οικονομικής δυσπραγίας ήδη από παλαιότερες έρευνες που αφορούσαν την οικονομική κρίση στη μεσοδυτική Αμερική τη δεκαετία του 1980 (Conger et al., 1992). Πέρα όμως από τις έμμεσες συνέπειες η οικονομική κρίση μέσα από την αντίληψη

την κατάσταση από τους εφήβους και από την αίσθηση αβεβαιότητας και έλλειψης έχει και άμεσες επιπτώσεις στην ψυχολογική κατάσταση των εφήβων (Lempers et al., 1989).

Οι Ziezt, Lansford et al. (2022) μελετώντας το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2008- 2012) σε 7 χώρες βρήκαν ότι εν μέρει ίσχυε στις περισσότερες. Δηλαδή η οικονομική δυσπραγία συνδεόταν με γονική κατάθλιψη, με σκληρές ή αποστασιοποιημένες γονικές πρακτικές και με προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης των εφήβων.

Οι Felner και DeVries (2013) επιβεβαιώνουν προηγούμενα ερευνητικά ευρήματα που υποστηρίζουν ότι η φτώχεια είναι ο μεγαλύτερος παράγοντας επικινδυνότητας για την ανάπτυξη των νέων. Η φτώχεια μπορεί να επηρεάζει τις οικογένειες ή την κοινότητα στην οποία ζουν, αλλά τα δύο περιβάλλοντα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους επηρεάζοντας το ένα το άλλο. Για παράδειγμα, οικογένειες με το ίδιο εισόδημα μπορεί να ζουν σε εντελώς διαφορετικές συνθήκες σε επίπεδο γειτονιάς και κοινότητας, που συνεπάγεται εντελώς διαφορετικό αναπτυξιακό περιβάλλον για τα παιδιά. Ένα πιθανά χαμηλό οικογενειακό εισόδημα όμως αποκτά τεράστιες διαστάσεις όταν συνδυάζεται με ευρύτερο φτωχό σε υποδομές και ευκαιρίες κοινωνικό περιβάλλον (Felner & DeVries, 2013· MariCauce et al., 2003).

Η φτώχεια επηρεάζει τα παιδιά περισσότερο όταν βιώνεται σε πιο κοντινό επίπεδο (οικογένεια) και όταν αποτελεί μια μόνιμη κατάσταση κατά τη διάρκεια της αναπτυξιακής τους πορείας και όχι απλώς ένα μεταβατικό στάδιο (Felner & DeVries, 2013). Ιδιαίτερα, η αντιλαμβανόμενη οικονομική δυσπραγία μέσα στην οικογένεια φαίνεται ότι έχει άμεσες συνέπειες στην συναισθηματική κατάπτωση και στις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις, καθώς φαίνεται ότι συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια για τα χρήματα εντείνουν την ανησυχία και τη στεναχώρια τους για τα χρήματα, την αδυναμία τους να συγκεντρωθούν στα μαθήματά τους και τους κάνει να νιώθουν λιγότερη δέσμευση προς το σχολείο και βλέποντας λιγότερο

θετικά το ρόλο της εκπαίδευσής τους για το μέλλον τους, όπως βρέθηκε σε έρευνα με μετανάστες νέους Κινεζο-Αμερικάνικης καταγωγής (Mistry et al., 2009).

Οι Hiilamo et al. (2021) σε ανασκόπηση 40 ερευνών από το 2010 ως το 2020 σχετικά με τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης κυρίως στα παιδιά επιβεβαίωσαν ότι η οικονομική κρίση έχει συνέπειες στην ψυχική υγεία των παιδιών, ότι γενικότερα συνδέεται με υψηλότερη παιδική κακομεταχείριση και σε κάποιες ευάλωτες υποομάδες με αυξημένη χρήση αλκοόλ και ουσιών. Όμως επισήμαναν ότι η επίδραση φαίνεται περισσότερο να υπάρχει μέσω παραγόντων σε μακροοικονομικό επίπεδο και επομένως να επηρεάζονται έμμεσα οι γονείς με συνέπεια την εφαρμογή σκληρότερων γονικών πρακτικών που επηρεάζουν αρνητικά την ψυχική υγεία των παιδιών. Εξήγηση σύστοιχη με τη θεωρία του Μοντέλου Οικογενειακής Πίεσης (Family Stress Model) που έχει παρουσιαστεί νωρίτερα.

Οι Schneider et al. (2017) μελετώντας διαχρονικά 5.000 οικογένειες σε 20 πόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την οικονομική κρίση βρήκαν ότι η οικονομική υποβάθμιση και αβεβαιότητα, όπως μετρήθηκε με βάση τον εθνικό Δείκτη Συναισθήματος Καταναλωτή και τα ποσοστά ανεργίας, συνδέεται άμεσα με την αύξηση της παιδικής κακοποίησης και τη μείωση της παιδικής παραμέλησης. Επίσης, βρήκαν ότι η οικονομική αβεβαιότητα συνδεόταν με μητρική σκληρότητα και η κακομεταχείριση των παιδιών ήταν μεγαλύτερη στις οικογένειες με μη βιολογικό πατέρα. Αντίθετα, σε παλιότερη έρευνα σε 7 πολιτείες της Αμερικής φάνηκε πως κάποιοι δείκτες οικονομικών δυσκολιών (όπως ανεργία, βεβιασμένη είσοδος στην αγορά εργασίας και αλλαγές στη διατροφή) δεν συνδέονταν με την παιδική κακοποίηση (Millett et al., 2011).

Στην Ελλάδα, πέρα από τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και τις οικονομικές δυσκολίες που συνδέονται με την οικονομική κρίση, ο Sochos (2021) μελέτησε το μετατραυματικό στρες που σχετίζεται με την έλλειψη εμπιστοσύνης στους κρατικούς θεσμούς που συνέβαλαν με τους χειρισμούς τους στην οικονομική κρίση (εθνικό χρέος), ενώ ταυτόχρονα είναι εκείνοι

που θα έπρεπε να εγγυώνται στους πολίτες για την κοινωνικοπολιτική σταθερότητα και ασφάλεια. Στην έρευνά του βρίσκει ότι το μετατραυματικό στρες που σχετίζεται με τον ανασφαλή δεσμό με τους θεσμούς και την απειλή της κοινωνικής συνοχής οδηγεί σε αυταρχισμό με παρόμοιο τρόπο που συμβαίνει με το μετατραυματικό στρες που προέρχεται από τον ανασφαλή δεσμό στις διαπροσωπικές σχέσεις. Δηλαδή, ο αυταρχισμός προβλεπόταν από τον ανασφαλή δεσμό τόσο με τους κρατικούς θεσμούς όσο και με τις διαπροσωπικές σχέσεις έμμεσα μέσω του μετατραυματικού στρες. Η έρευνα αυτή δίνει έμφαση στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζουν οι οικογένειες με τους εφήβους που εξετάζει η παρούσα μελέτη.

Οι Conger και Conger (2002) ερεύνησαν τους παράγοντες που μετριάζουν την επίδραση των οικονομικών δυσκολιών στους εφήβους, τόσο έμμεσα μέσω της ψυχικής ανθεκτικότητας των γονέων, όσο και άμεσα στους ίδιους. Σχετικά με την ψυχική ανθεκτικότητα των γονέων βρήκαν ότι τα ζευγάρια που υποστήριζαν ο ένας τον άλλο με νοιάξιμο, ζεστασιά και συνεργασία, αλλά κυρίως είχαν βρει αποτελεσματικούς, πρακτικούς τρόπους επίλυσης οικογενειακών προβλημάτων που προέκυπταν εμφάνιζαν μειωμένη δυσφορία μεταξύ τους. Με αυτό τον τρόπο έβρισκαν μέσα στη σχέση τους κοινωνικούς πόρους που εξασφάλιζαν συνεχή κοινωνική αλληλεπίδραση και μείωναν τα αρνητικά επακόλουθα της οικονομικής κρίσης. Ένας άλλος παράγοντας που βρέθηκε να λειτουργεί αντισταθμιστικά αλλά και να μειώνει την πίεση λόγω των οικονομικών ήταν η αίσθηση ικανότητας ή ελέγχου κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, ως προσωπικός ψυχολογικός πόρος (Conger & Conger, 2002).

Τέλος, ένα ευρύτερα φτωχό κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον επηρεάζει τις εμπειρίες των παιδιών και έμμεσα ή άμεσα την προσαρμογή τους. Το μοντέλο της ψυχικής ανθεκτικότητας μπορεί να προσφέρει ακριβώς αντιστρέφοντας την διαδικασία. Η ενίσχυση του περιβάλλοντος (οικογένεια, σχολείο, γειτονιά) μπορεί να οδηγήσει στην βελτίωση των

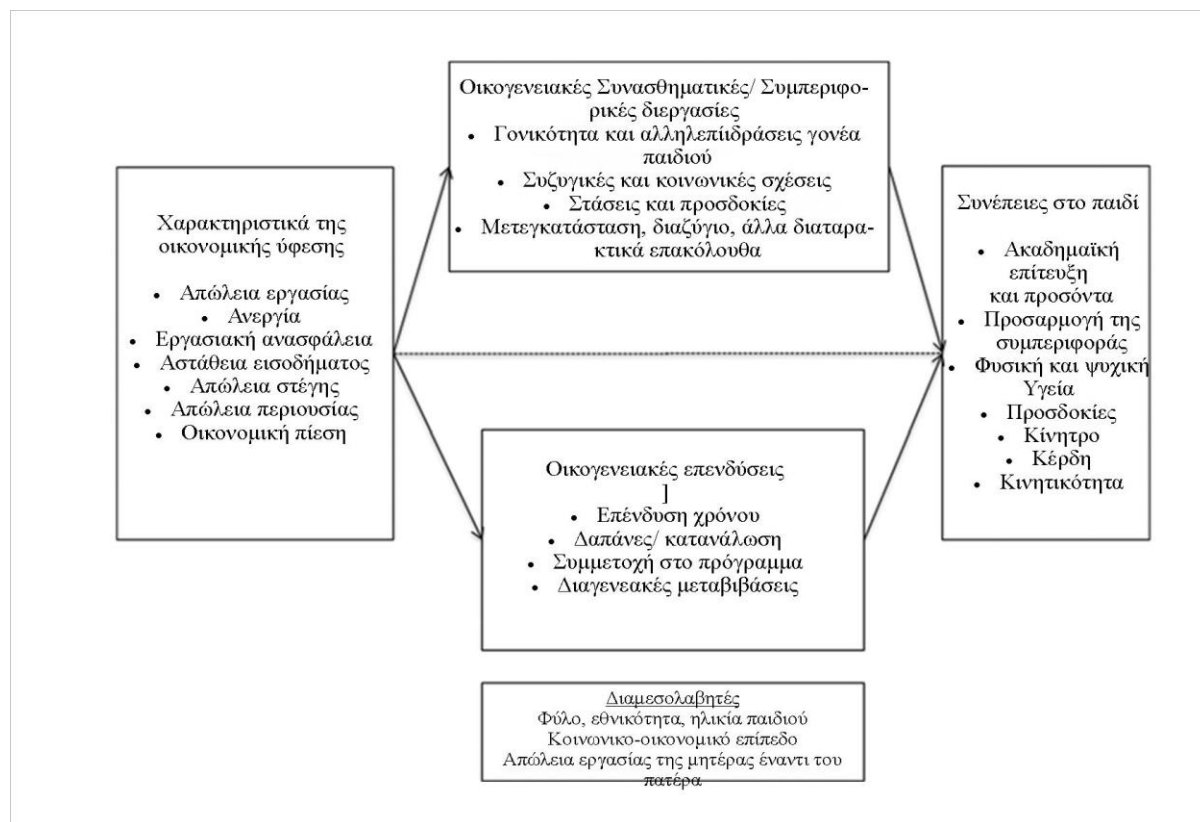
αναπτυξιακών εμπειριών των παιδιών και στην καλύτερη προσαρμογή τους (Felner & DeVries, 2013). Πέρα από τους γονείς ως κοινωνικούς πόρους για τα παιδιά, οι Conger και Conger (2002) αναφέρουν επίσης τις σχέσεις με τα αδέρφια και την υποστήριξη από ενήλικες εκτός της οικογένειας, που μπορούν να λειτουργήσουν αντισταθμιστικά στην επίδραση της οικονομικής κρίσης στους εφήβους.

Η επίδραση της οικονομικής δυσπραγίας στους νέους εξαρτάται πέρα από περιβαλλοντικά και από κάποια προσωπικά χαρακτηριστικά, όπως η ιδιοσυγκρασία και η νοητική τους ικανότητα, όμως έχει φανεί ότι η περιβαλλοντική επίδραση είναι σαφέστατα πιο καθοριστική και για αυτό το οικολογικό μοντέλο ταιριάζει καλύτερα στην προσέγγιση του φαινομένου, επειδή μελετά ταυτόχρονα πολλά περιβάλλοντα μέσα στα οποία ζουν και αναπτύσσονται οι έφηβοι που εμπίπτουν το ένα μέσα στο άλλο, όπως η γειτονιά, οι παρέες των συνομηλίκων, το σχολείο και η οικογένεια (MariCauce, et al., 2003).

Η Ariel Kalil (2013, σελ. 234) μελετώντας την επίδραση της οικονομικής κρίσης στην ανάπτυξη του παιδιού παραθέτει ακόμα ένα κατατοπιστικό σχήμα (Σχήμα 4) που συνοψίζει τους παράγοντες που επιδρούν σε επίπεδο κοινωνικοοικονομικό, δηλαδή τα χαρακτηριστικά της οικονομικής πτώσης, που επιδρούν σε επίπεδο οικογένειας, δηλαδή στις διαστάσεις των συμπεριφορικών και συναισθηματικών διεργασιών αλλά και στις επενδύσεις χρόνου, χρήματος και που στη συνέχεια επηρεάζουν την προσαρμογή και ψυχική υγεία των παιδιών. Το φύλο και η ηλικία του παιδιού, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας και η απώλεια εργασίας της μητέρας έναντι του πατέρα φαίνεται επίσης να επιδρούν μετριαστικά στην προσαρμογή των παιδιών.

Σχήμα 4

Οικονομική ύφεση, οικογενειακές διεργασίες και παιδική ανάπτυξη.

Σημείωση. Ariel Kalil (2013, p. 234).

Οι Or et al. (2023) σε ανασκόπηση και θεματική ανάλυση ερευνών που μελετούν την επίδραση των θεμάτων εργασίας που αντιμετωπίζουν οι γονείς στα παιδιά σε μια οικονομική κρίση όπως η μετέπειτα οικονομική κρίση που ξέσπασε λόγω της πανδημίας Covid-19, επισημαίνουν ότι οι γονείς στρεσάρονται καθώς εκπληρώνουν ταυτόχρονα πολλούς ρόλους και όταν ένας ρόλος τους πλήττεται (εργασιακός) και καταναλώνουν πολύ χρόνο και ενέργεια σε αυτόν, εξουθενώνονται και δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν και στους υπόλοιπους επαρκώς (γονικός ρόλος κτλ.). Επιπλέον, παράγοντας στρες είναι ότι χάνουν σημαντικούς πόρους (χρήματα). Όταν όλη αυτή η πίεση σε σχέση με την εργασία μεταφέρεται στο σπίτι τότε εμφανίζεται το φαινόμενο της διάχυσης, δηλαδή μέσα από τις αρνητικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών, οι αρνητικές συνέπειες της ψυχολογικής

κατάστασης των γονέων μεταφέρονται στα παιδιά της οικογένειας. Βρήκαν επίσης ότι σε οικογένειες που πλήττονταν έντονα εργασιακά αυξανόταν η πιθανότητα παιδικής κακομεταχείρισης και χαμηλής ψυχικής ευεξίας των παιδιών, όμως σε οικογένειες που οι γονείς ήταν πιο κοντά στα παιδιά, εμπλέκονταν με ενδιαφέρον και ζεστασιά, τα παιδιά παρουσίαζαν υψηλότερη ψυχική ευεξία. Τα αποτελέσματά τους υποστηρίζουν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών, των γονέων αλλά και της οικογένειας είναι από τους σημαντικότερους προστατευτικούς παράγοντες σε περιόδους κρίσεων και ότι η καλή και κοντινή σχέση μεταξύ γονέων και παιδιών είναι καθοριστική για την ψυχική τους ευεξία μέσω του φαινομένου της διάχυσης.

Ο Πετρογιάννης (2017) επίσης συνοψίζει τα αποτελέσματα πλήθους ερευνών που συνδέουν την οικονομική ένδεια ως τον σημαντικότερο προγνωστικό παράγοντα με δυσμενή αποτελέσματα για τα παιδιά στις νοητικές του ικανότητες, στις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις, στη δέσμευση προς το σχολείο, στη συμπεριφορά και στην αυτοεκτίμησή τους. Όμως ο ίδιος κάνει λόγο για την αντισταθμιστική επίδραση που μπορεί να έχουν οι θετικές ενδοοικογενειακές σχέσεις και διεργασίες, η προσωπικότητα των γονέων και του παιδιού, καθώς και η κοινωνική υποστήριξη που δέχεται μια οικογένεια από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης που αναφέρθηκε προηγουμένως παραπάνω και το Μοντέλο Επένδυσης στην Οικογένεια έχουν χρησιμοποιηθεί πολλές φορές για να εξεταστούν οι επιπτώσεις του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου της οικογένειας και των εμπλεκόμενων διαμεσολαβητικών μηχανισμών στην ανάπτυξη των παιδιών. Το πρώτο μοντέλο εστιάζει στο πώς το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο λόγω οικονομικών δυσκολιών επηρεάζει την ευημερία των γονέων και κατ' επέκταση το γονικό τους ρόλο και την προσαρμογή των παιδιών (Masarik & Conger, 2017). Ενώ, το δεύτερο μοντέλο εστιάζει στην επίδραση του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου στην ανάπτυξη των παιδιών μέσω της ικανότητας των

γονέων να επενδύσουν σε υλικά όπως κατοικία, υλικές ανάγκες, μαθησιακό υλικό κ.ά. (Conger et al., 2010). Οι Zhang et al. (2022) προσπαθώντας να ενσωματώσουν και τα δύο μοντέλα μαζί εξέτασαν τα γονικά στυλ και την παροχή σε παιχνίδια, βιβλία και χώρο για παιχνίδι που παρείχαν οι γονείς σε παιδιά προσχολικής ηλικίας στην Κίνα την περίοδο της καραντίνας λόγω της πανδημίας covid-19. Βρήκαν ότι ανεξαρτήτως της διάρκειας της καραντίνας το δημοκρατικό στυλ γονέα που χαρακτηριζόταν από απαιτητικότητα όπως και το αυταρχικό αλλά ταυτόχρονα και από μεγάλη απαντητικότητα, δηλαδή ενθάρρυνση της αυτονομίας των παιδιών και ζεστασιά, αλλά και η επένδυση από μέρους των γονέων λειτουργούσαν διαμεσολαβητικά στη σχέση κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου και ψυχικής υγείας των παιδιών. Οι Chen et al. (2023) επίσης λαμβάνοντας υπόψη τα δύο παραπάνω μοντέλα βρήκαν ότι το χαμηλό οικονομικό εισόδημα και το παρατεταμένο ωράριο εργασίας των γονέων συνδεόταν με χαμηλότερη ψυχική ευεξία των γονέων και λιγότερο χρόνο που επένδυναν σε δραστηριότητες με τους εφήβους που με τη σειρά τους συνδεόταν με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς σε εφήβους στην Αμερική.

Συγκρίνοντας τα ίδια μοντέλα και εξετάζοντας τις επιδράσεις του ενός ελέγχοντας ταυτόχρονα παράγοντες που σχετίζονται με τις επιδράσεις του άλλου, οι Simons et al. (2016) βρήκαν ότι το Μοντέλο Πίεσης στην Οικογένεια εξηγεί καλύτερα τη σύνδεση των οικονομικών δυσκολιών με τα προβλήματα συμπεριφοράς των αφροαμερικανών εφήβων.

Παρότι οι γονείς και οι πρακτικές που εφαρμόζουν φαίνεται να επηρεάζονται από την οικονομική κρίση και να επηρεάζουν κατ' επέκταση και τους εφήβους αρνητικά, εντούτοις είναι πιθανό οι γονείς να μπορούν να λειτουργήσουν και προστατευτικά. Για παράδειγμα, οι Kokkevi et al. (2014a) μελετώντας τους εφήβους 11-17 ετών το 2011 από τα στοιχεία της εθνικής έρευνας στα σχολεία της Ελλάδας βρήκαν ότι τα ποσοστά απόπειρας αυτοκτονίας και φυγής από το σπίτι είχαν σχέση με τις σχέσεις και τον έλεγχο από τους γονείς και με την ικανοποίηση και τους βαθμούς από το σχολείο. Όμως αν και είχε αρχίσει να γίνεται εμφανής

η επίδραση της οικονομικής κρίσης στο εισόδημα και την εργασία των γονέων, στην έρευνα δεν φάνηκε η κοινωνικοοικονομική κατάσταση να σχετίζεται με τις επικίνδυνες συμπεριφορές. Αυτό εξηγήθηκε εν μέρει από το ότι ήταν ακόμα η αρχή της οικονομικής κρίσης και ίσως τα σημάδια υποτιμήθηκαν από τους εφήβους. Μια άλλη όμως πιθανή εξήγηση ήταν ότι οι γονείς λειτουργούσαν προστατευτικά απέναντι στα παιδιά τους τουλάχιστον μέχρι οι συνέπειες της κρίσης να γίνουν έντονα αισθητές.

Οι Leontopoulou και Chletsos (2023) μελετώντας πώς επηρεάζει η διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα, η εμπλοκή των γονέων στην εκπαίδευση των παιδιών τους και η οικονομική κρίση τους νεαρούς φοιτητές βρήκαν ότι οι σημερινοί νέοι έχουν ανώτερη εκπαίδευση σε σχέση με τις δύο προηγούμενες γενιές και ότι η εμπλοκή των γονέων στο σχολείο επηρέαζε θετικά την διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα (μετάβαση σε ανώτερη εκπαίδευση διαγενεακά) και την ευημερία των νέων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ελληνική οικογένεια είναι τόσο βαθιά συνδεδεμένος ο ρόλος του γονέων με τη φροντίδα της εκπαίδευσης των παιδιών που αυτό δεν επηρεάστηκε από την οικονομική κρίση, παρότι στην Ελλάδα διήρκεσε δέκα ολόκληρα χρόνια. Επιπλέον, ένας άλλος παράγοντας που φάνηκε να μετριάξει τις καταστροφικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης ήταν η ικανότητα των γονέων να εξασφαλίσουν μια οικονομική ασφάλεια διεκπεραιώνοντας τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας (Leontopoulou & Chletsos, 2023).

Τέλος, οι Ristikari et al. (2019) επισημαίνουν ότι όσο πιο μικρά είναι τα παιδιά όταν η οικογένεια αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα, τόσο περισσότερο επηρεάζονται γνωστικά και ψυχολογικά και αυτό έχει αντίκτυπο στην ευημερία τους στη μετέπειτα ζωή τους.

Η Παρούσα Μελέτη

Στην παρούσα μελέτη διερευνάται η σχέση μεταξύ δυο βασικών γονικών πρακτικών που ασκούνται από τη μητέρα και αντίστοιχα από τον πατέρα (συναισθηματικός δεσμός, αυτονομία, τριών δεικτών προσαρμογής (σχολική εμπλοκή, σχολική επίδοση και μη διαταρακτική συμπεριφορά) και τριών δεικτών ψυχικής υγείας (συμπτώματα συναισθήματος, συμπτώματα κατάθλιψης και αυτοεκτίμηση) των εφήβων μαθητών όταν βιώνουν έντονες αντιξοότητες όπως η μετανάστευση και η οικονομική υποβάθμιση της οικογένειας ως απόρροια της οικονομικής κρίσης. Οι βαθμοί, η συμπεριφορά και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους αποτελούν δείκτες προσαρμογής που αφορούν μερικά από τα αναπτυξιακά επιτεύγματα όπως τα παρουσιάζει η Ann Masten (2014b). Ενώ οι δείκτες ψυχικής υγείας που εξετάζονται προκύπτουν από τη διεθνή βιβλιογραφία για την εφηβεία, έχουν χρησιμοποιηθεί ευρέως από εξελικτικούς και επιπολιτισμικούς ερευνητές και αφορούν την εικόνα του εαυτού (αυτοεκτίμηση) και την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος (Masten, 2014b; Motti-Stefanidi, 2023; Motti-Stefanidi et al., 2020).

Η περίοδος της εφηβείας αποτελεί εξ ορισμού πρόκληση για την προσαρμογή καθώς οι έφηβοι καλούνται να ανταποκριθούν και να ολοκληρώσουν επιτυχώς τα αναπτυξιακά επιτεύγματα που αντιστοιχούν σε αυτή την ηλικιακή περίοδο και θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό την προσαρμογή τους στη μετέπειτα ενήλικη ζωή (Masten & Coatsworth, 1995).

Την περίοδο της οικονομικής κρίσης προστίθενται για τους εφήβους και άλλοι στρεσογόνοι παράγοντες όπως η πιθανή οικονομική υποβάθμιση της οικογένειας και η ανεργία κάποιου γονέα που δοκιμάζουν ακόμη περισσότερο τη ικανότητά τους να ανταπεξέρχονται στις πολλές και ταχύτατες αλλαγές που συμβαίνουν σε όλους τους τομείς κατά την περίοδο της εφηβείας (Felner & DeVries, 2013).

Για τους εφήβους μετανάστες προστίθεται ένας ακόμα παράγοντας επικινδυνότητας καθώς η προσαρμογή τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από την ανάπτυξη επιτυχών

στρατηγικών επιπολιτισμού και από την αλληλεπίδραση αυτών με τα αναπτυξιακά επιτεύγματα της εφηβικής ηλικίας. Η μετανάστευση έχει βρεθεί ότι αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή παγκοσμίως εκτός από ορισμένες έρευνες που παρατηρείται το «παράδοξο της μετανάστευσης» κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις (Johnsson et al., 2015 · Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou et al., 2020). Σε έρευνες στην Ελλάδα συνδέεται με περισσότερα προβλήματα σχολικής προσαρμογής στους μετανάστες (Distefano et al., 2021. Μόττη- Στεφανίδη και συν., 2008· Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović & Masten, 2008· Motti-Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou et al., 2020).

Η επιτυχής προσαρμογή των εφήβων παρά την παρουσία έντονων αντιξοοτήτων ερμηνεύεται και εξηγείται επαρκέστερα μέσα από το μοντέλο της ψυχικής ανθεκτικότητας (Masten, 2014). Αυτό το μοντέλο αποτελεί και το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίζεται μια ευρύτερη έρευνα για την ψυχική ανθεκτικότητα των γηγενών και μεταναστών εφήβων στην Ελλάδα. Μέρος της αποτελεί η παρούσα μελέτη.

Συνοπτικά, για να θεωρηθεί ένας νέος ως ψυχολογικά επαρκής, θα πρέπει να επιτύχει, τουλάχιστον σε έναν επαρκή βαθμό, τα αναπτυξιακά επιτεύγματα, διατηρώντας την ψυχική του υγεία (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012). Πέρα από την επίδραση των στρεσογόνων παραγόντων που αποτελούν οι παραπάνω αντιξοότητες για την επιτυχή (ή αλλιώς θετική) προσαρμογή των εφήβων, έμφαση δίνεται και στις θετικές γονικές πρακτικές που έχει βρεθεί διεθνώς ότι αποτελούν προστατευτικό παράγοντα για την προσαρμογή των εφήβων (Masten, 2018). Αντίστοιχα, οι αρνητικές γονικές πρακτικές αποτελούν παράγοντα επικινδυνότητας (Sroufe et al., 2000).

Η επιρροή των γονέων μέσω των γονικών πρακτικών στην προσαρμογή των εφήβων μπορεί να εξηγηθεί από δύο οπτικές. Πρώτον, θεωρώντας τους εφήβους ως μονάδες που αλληλεπιδρούν με τους γονείς που στην ηλικία της εφηβείας αποτελούν μεταξύ άλλων

(συνομήλικοι, παππούδες, μέντορες, καθηγητές κ.α.) τους Σημαντικούς Άλλους. Δεύτερον, θεωρώντας τους εφήβους ως μέλη ενός οικογενειακού συστήματος, το οποίο παρουσιάζει κάποιο βαθμό ψυχικής ανθεκτικότητας ως μονάδα και επομένως οι θετικές γονικές πρακτικές και οι σχέσεις που αυτές αντανακλούν μέσα στην οικογένεια θα μπορούσαν να αποτελέσουν δείκτες της ανθεκτικότητας ολόκληρης της οικογένειας (Masten, 2018). Μάλιστα η ψυχική ανθεκτικότητα των παιδιών κάποιες φορές δεν είναι σαφές αν προκύπτει επειδή τα ίδια καταφέρνουν να προσαρμοστούν επιτυχώς παρά τις αντιξοότητες ή αν οι τελευταίες δεν επηρεάζουν τα παιδιά όταν αυτά πλαισιώνονται από ένα προστατευτικό οικογενειακό περιβάλλον (Luthar et al., 2000· Werner 2013).

Για την ψυχική ανθεκτικότητα των εφήβων και της οικογένειας σε περιόδους οικονομικής κρίσης έχουν γίνει πολλές έρευνες στο παρελθόν. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνών μελετά την προσαρμογή των εφήβων μεταναστών. Τέλος, οι γονικές πρακτικές έχουν μελετηθεί αρκετά σε σχέση με την προσαρμογή των εφήβων είτε αυτόνομα είτε ως συνιστώσες των τύπων γονέα. Παρόλα αυτά, ενώ η σχολική εμπλοκή των γονέων έχει ερευνηθεί ξανά (Motti- Stefanidi, Asendorpf et. al., 2012) δεν φαίνεται να έχει μελετηθεί ξανά η προστατευτική επίδραση άλλων γονικών πρακτικών όπως η παροχή αυτονομίας και ο συναισθηματικός δεσμός στην προσαρμογή των εφήβων που βιώνουν ταυτόχρονα στρεσογόνους παράγοντες όπως η οικονομική υποβάθμιση λόγω της οικονομικής κρίσης και η μετανάστευση. Ιδιαίτερα για την προσαρμογή των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο εν μέσω μιας οικονομικής κρίσης οι έρευνες είναι λίγες (Motti- Stefanidi & Asendorpf, 2017). Αυτό το κενό στη βιβλιογραφία αποσκοπεί να καλύψει η παρούσα μελέτη χρησιμοποιώντας ένα δείγμα εφήβων μαθητών σε δημόσια σχολεία όλης της Αττικής, ισορροπημένο ως προς το φύλο και αντιπροσωπευτικό σε μεγάλο βαθμό της εθνικής ποικιλομορφίας της χώρας. Ως εργαλεία χρησιμοποιούνται ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, αρχεία από τα σχολεία και ερωτηματολόγια αξιολόγησης από τους διδάσκοντες για να αξιολογηθούν βασικές

διαστάσεις της προσαρμογής, της ψυχικής υγείας, των γονικών πρακτικών και των αντιξοοτήτων που βιώνουν οι έφηβοι σε μια χώρα στην οποία έχουν διεξαχθεί λίγες έρευνες σε εφήβους.

Οι Εθνικές Ομάδες

Η ομάδα των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελείται από τρεις επιμέρους ομάδες. Η μία αποτελείται από μετανάστες που οι ίδιοι ή οι γονείς τους ήρθαν από την Αλβανία, οι οποίοι εισήλθαν αρχικά στη χώρα ως οικονομικοί μετανάστες χωρίς έγγραφα. Με τον καιρό τους παρασχέθηκε κατοικία, εργασία και άδεια παραμονής αλλά δεν τους χορηγήθηκε εύκολα η ιθαγένεια, ακόμη και για όσους γεννήθηκαν στην Ελλάδα. Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από Έλληνες μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, που ονομάζονται Ελληνοπόντιοι, οι οποίοι θεωρούνται Έλληνες παλινοστούντες. Οι παλινοστούντες διατήρησαν για πολλούς αιώνες την ελληνική κουλτούρα, γλώσσα και θρησκεία αλλά δεν έζησαν ποτέ στην Ελλάδα πριν παλινοστήσουν. Η γλώσσα τους, είναι μια διάλεκτος με ρίζες στα Αρχαία Ελληνικά, αλλά είναι ακατανόητη για τους υπόλοιπους Έλληνες. Ελληνοπόντιοι και μετανάστες από την Αλβανία έχουν επίσης ορισμένα κοινά σημεία. Πρώτον, και στις δύο περιπτώσεις είτε αυτοί είτε οι γονείς τους δεν γεννήθηκαν στην Ελλάδα και δεύτερον, προέρχονταν και οι δύο από χώρες με πολιτική αστάθεια και κακές οικονομικές συνθήκες. Τρίτον, και οι δύο έχουν να αντιμετωπίσουν παρόμοιες οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες στην προσαρμογή τους στην ίδια χώρα υποδοχής, όπως οι διακρίσεις. Οι μετανάστες από την Αλβανία αντιμετωπίζονται ως φιλοξενούμενοι εργαζόμενοι, ενώ οι Ελληνοπόντιοι αποκαλούνται από μη μετανάστες ως «οι Ρώσοι» κι αν τους παρέχεται ελληνική υπηκοότητα, και δεν θεωρούνται «πραγματικοί Έλληνες». (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012 · Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008). Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών του δείγματος είναι δεύτερης γενιάς, δηλαδή οι ίδιοι έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Η τρίτη ομάδα αφορά τους υπόλοιπους μετανάστες.

Ερευνητικά Ερωτήματα και Υποθέσεις

Η παρούσα μελέτη απαντά σε τρία βασικά ερωτήματα. Το πρώτο αφορά τους παράγοντες επικινδυνότητας και τα άλλα δύο αφορούν τους προστατευτικούς παράγοντες.:

1. Αποτελεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (η εργασιακή κατάσταση των γονέων και η οικονομική δυσπραγία) παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή ή/και την ψυχική υγεία των εφήβων; Ισχύει το γενικό εύρημα εξίσου για Έλληνες και εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο;

2. Προωθούν ή/και προστατεύουν οι γονικές πρακτικές την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων όταν η οικογένεια τους αντιμετωπίζει προβλήματα στην εργασιακή κατάσταση των γονέων ή/και οικονομική δυσπραγία;

3. Προωθούν ή/και προστατεύουν οι γονικές πρακτικές την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων όταν η οικογένεια τους έχει μεταναστευτικό υπόβαθρο;

Παρακάτω παρουσιάζονται οι ερευνητικές υποθέσεις με βάση τους δείκτες σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας.

Σχολική Προσαρμογή

Σχολική Επίδοση. Αναμένεται η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων να αποτελούν παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική επίδοση (Γαλανάκη, 2015· Drydakis, 2023· Fragkos et al., 2012· Mistry et al., 2009· Πετρογιάννης, 2017). Το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας επίσης συνδέεται με χαμηλή σχολική επίδοση (Zhang et al. 2020). Έχει βρεθεί στην Ελλάδα όμως ότι κάποιοι έφηβοι εμφάνισαν αντίθετα καλύτερη σχολική επίδοση την περίοδο της οικονομικής κρίσης (Motti- Stefanidi & Asendorpf, 2017).

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο επίσης αναμένεται να αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική επίδοση των εφήβων όπως έχει βρεθεί και σε προηγούμενες έρευνες στο AStRA Project (Anagnostaki et al., 2016· Motti-Stefanidi, Pavlopoulos,

Obradović & Masten, 2008), ιδιαίτερα όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της τάξης είναι υψηλό, γιατί όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο είναι χαμηλό δεν υπάρχει ιδιαίτερη διαφορά μεταξύ Ελλήνων μαθητών και μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Motti-Stefanidi, Asendorpf et al., 2012; Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017).

Όμως οι θετικές ενδοοικογενειακές σχέσεις και διεργασίες αναμένεται να έχουν την αντισταθμιστική επίδραση τόσο στο γενικό πληθυσμό των παιδιών (Πετρογιάννης, 2017) όσο και στα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Suárez-Orozco et al., 2009). Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία οι θετικές γονικές πρακτικές όπως ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς, αναμένεται να συνδέονται με καλή σχολική επίδοση (Batool, 2020; Herbers et al., 2014; Lansford et al., 2018; Masten, 2016; Mo & Singh, 2008; Motti-Stefanidi, 2015; Wilder, 2014; Zhang et al., 2020). Το ίδιο αναμένεται να ισχύει και για την ενθάρρυνση της αυτονομίας από τους γονείς, η οποία συνδέεται είτε άμεσα με καλύτερη σχολική επίδοση (Deci & Ryan, 2008; Xu et al., 2018) είτε έμμεσα μέσω άλλων μεταβλητών που συνδέονται με αυτή (Benneker et al., 2023; Feng et al., 2019; Wei et al., 2022).

Σχολική Εμπλοκή. Για την οικονομική δυσχέρεια τα αποτελέσματα είναι αντικρουόμενα. Η αντιλαμβανόμενη οικονομική δυσπραγία μέσα στην οικογένεια συνδέεται άμεσα με λιγότερη δέσμευση προς το σχολείο (Mistry et al., 2009; Πετρογιάννης, 2017) είτε έμμεσα μέσω της μείωσης του υποστηρικτικού ρόλου των γονέων στους εφήβους με αποτέλεσμα τη χαμηλότερη σχολική εμπλοκή των τελευταίων (Simons & Steele, 2020). Όμως άλλες έρευνες έχουν βρει ότι οι έφηβοι παρουσίασαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή την περίοδο της οικονομικής κρίσης σε σύγκριση με προηγούμενη κοόρτη (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017).

Σχετικά με το μεταναστευτικό υπόβαθρο, τα ευρήματα είναι επίσης αντικρουόμενα. Ενώ σε κάποιες έρευνες τα αποτελέσματα υποστηρίζουν το παράδοξο της μετανάστευσης, σύμφωνα με το οποίο κάποιοι μετανάστες τα πηγαίνουν καλύτερα από τους γηγενείς

συμμαθητές τους, κάποιες άλλες έρευνες βρίσκουν ότι οι μετανάστες παρουσιάζουν χαμηλότερη σχολική εμπλοκή συγκριτικά με τους γηγενείς συμμαθητές τους (Masten et al., 2015· Motti-Stefanidi & Masten, 2013). Επομένως, στη μελέτη μας αναμένεται η μετανάστευση να αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Οι θετικές γονικές πρακτικές όπως ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς αναμένεται να συνδέονται με μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή (Mo & Singh, 2008· Raval et al., 2018· Simons- Morton & Chen, 2009· Suárez-Orozco et al., 2009). Για τη σύνδεση της υποστήριξης της αυτονομίας με τη σχολική εμπλοκή τα αποτελέσματα είναι ποικίλα. Σε κάποιες έρευνες φαίνεται να μη συνδέεται με τη σχολική εμπλοκή (Putri et al., 2024), σε κάποιες άλλες έμμεσα μέσω της ικανοποίησης των βασικών ψυχολογικών αναγκών (Çelik, 2024) ή της αύξησης του εσωτερικού κινήτρου (Benneker et al., 2023· Feng et al., 2019· Fousiani et al., 2014).

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά. Η οικονομική δυσχέρεια συνδέεται άμεσα (Fröjd et al., 2006· Lazaratou et al., 2017) και έμμεσα σύμφωνα με το Μοντέλο Πίεσης στην Οικογένεια με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς στους εφήβους (Chen et al., 2023· Simons et al., 2016). Και στην Ελλάδα βρέθηκε ότι η οικονομική κρίση συνδεόταν με περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά τόσο για τους Έλληνες χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου (ως απόρροια της οικονομικής κρίσης) όσο και για τους μετανάστες συμμαθητές τους (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017). Επομένως, αναμένεται η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας να συνδέεται με περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά (Paleologou et al., 2018).

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο επίσης αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη συμπεριφορά των εφήβων (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Motti- Stefanidi, Pavlopoulos, Parathanasiou, et al., 2020). Παρόλα αυτά, οι καλές σχέσεις με τους γονείς

ανεξάρτητα από το μεταναστευτικό υπόβαθρο έχει βρεθεί ότι συνδέονται με καλύτερη προσαρμογή στο σχολικό πλαίσιο (Motti- Stefanidi, 2015).

Οι θετικές γονικές πρακτικές συνδέονται με καλύτερη συμπεριφορά των παιδιών (Herbers et al., 2014· Kokkinos, 2007· Masten, 2016· Motti- Stefanidi, 2015· Χατζηχρήστου, 2015). Ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς (Rothenberg et al., 2020· Theron et al., 2022· Willinger et al., 2005). Σε προηγούμενη έρευνα έχει βρεθεί ότι ο συναισθηματικός δεσμός με η μητέρα σχετίζεται άμεσα και προβλέπει διαχρονικά λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ η ζεστασιά από τον πατέρα έμμεσα (Pereyra et al., 2019). Η ενθάρρυνση της αυτονομίας από τους γονείς συνδεόταν με καλύτερη κοινωνική προσαρμογή και λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς (Boykin- Mc Elhaney & Allen , 2001· Hauser- Kunz & Grych, 2013· Kokkinos, 2007· Skinner, 2005). Επομένως, αναμένεται τόσο ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς όσο και η ενθάρρυνση της αυτονομίας από εκείνους να συνδέονται με μη διαταρακτική συμπεριφορά.

Ψυχική Υγεία

Κατάθλιψη. Η ανεργία συνδέεται με περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης στους εφήβους (Γιωτάκος, 2010· Drydakis, 2022· Fröjd et al., 2006). Το ίδιο και η οικονομική κρίση και το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο (Fröjd et al., 2006· Guerra & Eboime, 2021· Shrivastava et al., 2018· WHO, 2015). Επομένως, αναμένεται η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας να συνδέεται με περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης.

Για το μεταναστευτικό υπόβαθρο το ερώτημα είναι διερευνητικό καθώς υπάρχουν αντικρουόμενα ευρήματα. Προηγούμενες έρευνες στην Ελλάδα έχουν δείξει ότι ενώ οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν χειρότερη σχολική προσαρμογή, εντούτοις δεν διαφέρουν ως προς την ψυχολογική τους ευεξία (Motti- Stefanidi, 2014). Φαίνεται πως επιμέρους παράγοντες όπως η υψηλότερη αντιλαμβανόμενη διάκριση ως προς τον εαυτό συνδέονται με περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης (Motti- Stefanidi, Pavlopoulos,

Parathanasiou, et al., 2020). Ένας άλλος παράγοντας είναι η προτίμηση από τους Έλληνες συμμαθητές τους που όταν είναι πολύ χαμηλή ή αρνητική συνδέεται με συμπτώματα κατάθλιψης (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Mastrotheodoros et al., 2020). Επίσης ο υψηλός βαθμός επιπολιτισμού των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο μειώνει τις εθνικές διακρίσεις σε βάρος τους μέσω της αποδοχής τους από τους Έλληνες συνομήλικούς τους διαχρονικά (Motti- Stefanidi et al., 2018).

Ο αδύναμος γονικός δεσμός ιδιαίτερα έχει βρεθεί ότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα επικινδυνότητας για την εμφάνιση συμπτωμάτων κατάθλιψης (Avagianou & Zafiropoulou, 2008· Bahreini et al., 2012· Scharf & Mayselless, 2007). Σε κάποιες έρευνες αυτή η συσχέτιση είναι πιο δυνατή για τις μητέρες (Νικολαΐδης, 2007· Zafiropoulou, 2008). Αντίθετα, ο ασφαλής δεσμός με τους γονείς συνδεόταν με λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης (Keijer et al., 2020· Mak & Iakovou, 2019· Nelis & Rae, 2009· Tisak et al., 2021· Wadja, 2013). Η έλλειψη αυτονομίας συνδέεται με καταθλιπτικό συναίσθημα στους εφήβους (Keijer et al., 2020· Lee et al., 2010· Soenens et al., 2012· Stolz et al., 2005). Επίσης, τόσο ο συναισθηματικός δεσμός όσο και η ενθάρρυνση της αυτονομίας των εφήβων από τους γονείς λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες ενάντια στην εμφάνιση συμπτωμάτων κατάθλιψης (Steinberg, 2001). Ωστόσο, στη διεθνή βιβλιογραφία τα αποτελέσματα είναι διφορούμενα καθώς κάποιες έρευνες δεν βρίσκουν σχέση ανάμεσα στο συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς και τα συμπτώματα κατάθλιψης (Tisak et al., 2021). Οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Η οικονομική δυσπραγία έχει άμεσες συνέπειες στην ψυχική υγεία και στην συναισθηματική κατάπτωση των εφήβων (Hilamo et al. 2021· Kokkevi et al., 2018· Mistry, et al., 2009· Paleologou et al., 2018). Επίσης, στις οικογένειες που πλήττονταν έντονα εργασιακά μειωνόταν η ψυχική ευεξία των παιδιών και η ικανοποίηση από τη ζωή (Baranowska-Rataj et al., 2024· Fransquillo et al., 2017· Or et al.

2023). Αυτό αναμένεται να ισχύει και σύμφωνα με το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης όπου η πίεση που ασκείται στους γονείς από τις οικονομικές δυσκολίες και επηρεάζει τις γονικές πρακτικές που γίνονται πιο σκληρές ή πιο αδιάφορες και συνδέονται κατ' επέκταση με προβλήματα εξωτερίκευσης και εσωτερίκευσης αντίστοιχα (Ziezt, Lansford et al., 2022). Επομένως, αναμένεται η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας να συνδέεται με περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο επίσης αναμένεται να μην αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τα συμπτώματα συναισθήματος (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012). Αναμένεται να μη διαφέρουν σημαντικά οι Έλληνες μαθητές από τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο ως προς τα προβλήματα εσωτερίκευσης, αντίθετα παρατηρείται μια αύξηση της ψυχολογικής πίεσης και των προβλημάτων εσωτερίκευσης στην πρώιμη εφηβεία ανεξαρτήτως μεταναστευτικού υποβάθρου (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012).

Ακόμα και μέσα στην κρίση φαίνεται ότι σε οικογένειες που οι γονείς ήταν πιο κοντά στα παιδιά, εμπλέκονταν με ενδιαφέρον και ζεστασιά, τα παιδιά παρουσίαζαν υψηλότερη ψυχική ευεξία (Or et al. 2023). Σε άλλη έρευνα έχει βρεθεί ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα συνδεόταν με χαμηλότερα επίπεδα απόσυρσης, άγχους και κατάθλιψης (Wadja, 2013). Ο συναισθηματικός δεσμός και η αποδοχή από τους γονείς συνδεόταν με λιγότερα προβλήματα εσωτερίκευσης και λιγότερη συναισθηματική δυσφορία (Boudreault -Bouchard et al., 2013· Kokkinos, 2007· Rothenberg et al., 2022). Η ζεστασιά και η εκχώρηση αυτονομίας λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες για την εμφάνιση προβλημάτων εσωτερίκευσης (Steinberg, 2001). Η αυτονομία συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος (Bean & Northrup, 2009) και η άρνηση της αυτονομίας συνδέεται με περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης (Hauser- Kunz & Grych, 2013). Επομένως αναμένεται ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς και η υποστήριξη της αυτονομίας από

τους εκείνους να αποτελούν προστατευτικούς παράγοντες για τα συμπτώματα συναισθήματος.

Αυτοεκτίμηση. Η οικονομική κρίση συνδέεται με χαμηλή αυτοεκτίμηση των εφήβων (Γαλανάκη, 2015), εντούτοις, σε έρευνά τους οι Motti- Stefanidi & Asendorpf (2017) συγκρίνοντας μία κοόρτη εφήβων στην Ελλάδα πριν την οικονομική κρίση και μία κατά τη διάρκεια διαπίστωσαν ότι οι έφηβοι ανεξαρτήτως μεταναστευτικού υποβάθρου δεν παρουσίαζαν διαφορά κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης ως προς την αυτοεκτίμησή τους συγκριτικά με την πρότερη περίοδο. Επομένως, οι αναλύσεις για τη σχέση της οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας και της αυτοεκτίμησης των εφήβων θα είναι διερευνητικές.

Η μετανάστευση καθεαυτή δεν είναι ξεκάθαρο πώς συνδέεται με την αυτοεκτίμηση άμεσα, παρά κυρίως έμμεσα μέσω των συγκρούσεων γονέων εφήβων που συνδέονται διαχρονικά με χαμηλότερη αυτοεκτίμηση στους μετανάστες σε σχέση με τους γηγενείς συμμαθητές τους (Motti-Stefanidi, 2015). Έχει επίσης βρεθεί ότι η δημοτικότητα ανάμεσα σε συμμαθητές της ίδιας εθνικής ομάδας προβλέπει υψηλότερη αυτοεκτίμηση (Reitz et al., 2015b) και η προτίμηση από τους Έλληνες συμμαθητές τους (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Mastrotheodoros et al., 2020). Ωστόσο, σε προηγούμενη έρευνα στην Ελλάδα έχει βρεθεί ότι οι Έλληνες δεν διέφεραν από τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο παρότι οι δεύτεροι παρουσίαζαν χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση (Motti- Stefanidi & Masten, 2013). Κι εδώ οι αναλύσεις θα είναι διερευνητικές.

Ο αδύναμος συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς ιδιαίτερα όταν συνοδεύταν από υπερπροστατευτικότητα, αποτελούσε σημαντικό παράγοντα επικινδυνότητας για την χαμηλή αυτοεκτίμηση (Bahreini et al., 2012· Mak & Iakovou, 2019), Αντίθετα ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς αναμένεται να συνδέεται με υψηλή αυτοεκτίμηση (Batool, 2020· Bahreini et al., 2012· Boudreault-Bouchard et al., 2013). Η αυτονομία

αναμένεται να συνδέεται με υψηλότερη αυτοεκτίμηση (Bean & Northrup, 2009; Skinner et al., 2005).

Μέθοδος

Συμμετέχοντα Άτομα

Το δείγμα αποτελούνταν από 1252 γηγενείς και μετανάστες έφηβους από 57 τάξεις σε 14 σχολεία της Αθήνας. Κατά το πρώτο έτος της έρευνας, οι έφηβοι ήταν ηλικίας 12 έως 16,6 ετών ($M = 12,70$, $SD = 0,68$) και το 54% του δείγματος ήταν αγόρια. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ήταν μετανάστες (64%) που ήταν κυρίως δεύτερης γενιάς (78%). Όλοι οι γηγενείς ανέφεραν ότι ήταν Έλληνες, ενώ η εθνικότητα των εφήβων μεταναστών ήταν 48% Αλβανοί, 17% Πόντιοι, 21% άλλοι και 14% άλλης εθνικότητας.

Αυτή η μελέτη χρησιμοποίησε δεδομένα από το Athena Studies of Resilient Adaptation (AStRA), ένα μεγαλύτερο διαχρονικό έργο που ερευνά την προσαρμογή των νέων σε νέους μετανάστες και γηγενείς που ζουν στην Ελλάδα. Τα σχολεία επιλέχθηκαν με κριτήριο το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο ανά περιοχή και το ποσοστό φοίτησης μεταναστών μαθητών σε αυτά. Η δειγματοληψία δεν ήταν τυχαία με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την γενίκευση των αποτελεσμάτων.

Διαδικασία Συλλογής Δεδομένων

Η επικοινωνία έγινε αρχικά από την επικεφαλής τη έρευνας καθηγήτρια, κυρία Μόττη-Στεφανίδη με όσα σχολεία είχαν δεχτεί να συμμετάσχουν στην έρευνα μετά από επιστολή που είχαν δεχθεί εγκεκριμένη από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Στη συνέχεια πραγματοποιούνταν τέσσερεις επισκέψεις. Η πρώτη πραγματοποιούνταν από την καθηγήτρια μαζί με τον υποψήφιο διδάκτορα, μέλος της ερευνητικής ομάδας για πλήρη ενημέρωση για την έρευνα και τη διαδικασία που θα ακολουθηθεί. Οι δύο επόμενες πραγματοποιούνταν από τον υποψήφιο διδάκτορα και την ομάδα μεταπτυχιακών και προπτυχιακών φοιτητών που εόπτευε για τη συλλογή των δεδομένων, η οποία διαρκούσε τρεις διδακτικές ώρες, δύο κατά τη μία επίσκεψη και μία κατά την επόμενη. Τέλος, γινόταν μια ακόμα επίσκεψη στο σχολείο

για τη συλλογή δεδομένων από μαθητές που τυχόν απουσίαζαν τη μία από τις δύο ή και τις δύο ημέρες συλλογής των δεδομένων.

Τα δεδομένα προέρχονται μόνο από μαθητές των οποίων οι γονείς ενέκριναν τη συμμετοχή στην έρευνα μετά από έγγραφη ενημέρωση από τους ερευνητές για το πλαίσιο, το σκοπό και τη διαδικασία της έρευνας. Οι συμμετέχοντες αξιολογήθηκαν τρεις φορές, με διαφορά ενός έτους. Τα δεδομένα της παρούσας μελέτης προέρχονται από την αρχή του δεύτερου τριμήνου της πρώτης Γυμνασίου την ακαδημαϊκή χρονιά 2012-2013.

Τα ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς χορηγήθηκαν στην τάξη από μέλη της ερευνητικής ομάδας που ήταν εκπαιδευμένα ώστε να δίνουν τις ίδιες σαφείς οδηγίες και διευκρινίσεις σε όλες τις τάξεις, ενώ τα ερωτηματολόγια αξιολόγησης χαρακτηριστικών των μαθητών από τους καθηγητές δόθηκαν προς συμπλήρωση κατά τη δεύτερη επίσκεψη και συλλέχθηκαν σε επόμενη επίσκεψη στο σχολικό πλαίσιο. Τα ερωτηματολόγια για τους μαθητές μεταφράστηκαν στα ελληνικά, αλβανικά και ρωσικά και δόθηκε στους νέους μετανάστες η επιλογή της γλώσσας που προτιμούσαν. Πάνω από το 95% των νέων μεταναστών επέλεξαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο στα ελληνικά. (Distefano et al., 2021).

Όλα τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν ανώνυμα αλλά κάθε όνομα αντιστοιχούσε σε κάποιο κωδικό ώστε να μπορούν να αντιστοιχιστούν τα ερωτηματολόγια από όλα τα έτη στο ίδιο παιδί που τα συμπλήρωσε. Οι βαθμοί αντλήθηκαν από το αρχείο του σχολείου επίσης ανώνυμα με κωδικούς.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Δημογραφικά Στοιχεία

Πρόκειται για ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο, στο οποίο ζητήθηκε από τα παιδιά να συμπληρώσουν το φύλο, το μήνα και το έτος γέννησης, τη χώρα γέννησης τους καθώς και τη χώρα γέννησης των γονέων, την οικογενειακή τους κατάσταση, το επάγγελμα και το

μορφωτικό επίπεδο των γονέων, τα άτομα με τα οποία μοιραζόταν το σπίτι και τον αριθμό δωματίων του σπιτιού, και τον μέσο όρο βαθμολογίας στο σχολείο. Για τα μεταναστούποια ζητήθηκε επιπλέον να συμπληρώσουν πόσο καλά γνώριζαν ελληνικά και τη γλώσσα της χώρας καταγωγής των γονέων, τη γλώσσα που συνήθως μιλούσαν με τους γονείς και τα αδέρφια και τα χρόνια διαμονής στην Ελλάδα.

Παράγοντες Επικινδυνότητας

Οικονομική Δυσχέρεια. Δύο παράγοντες εξετάστηκαν για να αποτυπωθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας. Ο ένας είναι η εργασιακή κατάσταση των γονέων και οι τυχόν μεταβολές που υπέστη λόγω της οικονομικής κρίσης και ο άλλος είναι η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας λόγω της οικονομικής κρίσης. Από εδώ και στο εξής όταν αναφέρονται και οι δύο μαζί παράγοντες, θα αναφέρονται ως οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας.

Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων μετρήθηκε με βάση τις απαντήσεις σε τρία ερωτήματα από την Προσαρμοσμένη Κλίμακα Γεγονότων Ζωής (Negative Life Events) από τους Fthenakis και Minsel (2002). Τα ερωτήματα ήταν τα εξής: «Ο πατέρας ψάχνει για δουλειά και δεν μπορεί να βρει», «Η μητέρα ψάχνει για δουλειά και δεν μπορεί να βρει» και «Ο πατέρας ή η μητέρα σου μένει κατά διαστήματα χωρίς δουλειά». Η κλίμακα μέτρησης ήταν δίτιμη «Ναι- Όχι» και αναφερόταν στο εάν έχει συμβεί τον τελευταίο χρόνο το περιεχόμενο του κάθε ερωτήματος. Όταν η απάντηση ήταν «ναι», τότε ακολουθούσε μια πεντάβαθμη τύπου Likert από το 1 ως το 5 όπου 1=Καθόλου και 5= Πάρα πολύ, όπου σημείωναν οι μαθητές πόσο τους δυσκόλεψε. Στην παρούσα μελέτη έχει χρησιμοποιηθεί μόνο η δίτιμη αξιολόγηση. Το άθροισμα των μονάδων προκύπτει από τις θετικές απαντήσεις, επομένως το μεγαλύτερο άθροισμα υποδεικνύει και περισσότερα προβλήματα με την εργασιακή κατάσταση των γονέων. Για

λόγους συντομίας στο εξής αυτές οι μετρήσεις θα αναφέρονται ως εργασιακή κατάσταση των γονέων (Cronbach $\alpha=0,67$).

Οικονομική Δυσπραγία της Οικογένειας. Για να αξιολογηθεί η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης χορηγήθηκε το Ερωτηματολόγιο Οικονομικής Δυσπραγίας (Economical Hardship Questionnaire) των Lempers, Clark-Lempers, και Simons (1989). Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 10 ερωτήσεις σχετικά με αλλαγές στις συνήθειες της οικογένειας για εξοικονόμηση χρημάτων τους τελευταίους έξι μήνες και έχει χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενες ελληνικές έρευνες (Cronbach $\alpha=0,77$) (Distefano et al., 2021). Οι έφηβοι ερωτούνταν πόσο συχνά κατά τους τελευταίους έξι μήνες η οικογένειά τους για παράδειγμα «Περιορίσε τις εξόδους της και μείωσε τα έξοδα για τη διασκέδαση», «Ανέβαλε σημαντικές αγορές για το σπίτι»... «Ανέβαλε επίσκεψη σε γιατρό, ιατρικές εξετάσεις ή νοσηλεία για εξοικονόμηση χρημάτων», «Έπιασε κι άλλη δουλειά για να τα βγάλει πέρα με τα έξοδα», «Ανέβαλε έξοδα ρουχισμού». Οι έφηβοι απαντούσαν σε μια τετράβαθμη κλίμακα τύπου Likert από το 1 ως το 4, όπου το 1 σήμαινε ποτέ, το 2 σήμαινε κάποιες φορές, το 3 σήμαινε συχνά και το 4 πολύ συχνά. Όσο μεγαλύτερη βαθμολογία συγκέντρωναν σε αυτό το ερωτηματολόγιο, τόσο περισσότερα οικονομικά προβλήματα ανέφεραν.

Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Η αξιολόγηση του αν κάποιος μαθητής έχει μεταναστευτικό υπόβαθρο ή όχι βασίστηκε στην ερώτηση για τον τόπο γέννησης των γονέων. Θεωρήθηκαν οι έφηβοι μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο εκείνοι των οποίων τουλάχιστον ο ένας γονέας είχε γεννηθεί σε άλλη χώρα. Οι περισσότεροι μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο προέρχονταν από μη Έλληνες γονείς κι ένα μικρό ποσοστό είχε έναν γονιό Έλληνα ή Έλληνες γονείς που είχαν γεννηθεί εκτός Ελλάδας. Η μεγαλύτερη ομάδα εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχει έναν ή δύο γονείς που γεννήθηκαν στην

Αλβανία και η δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα μεταναστών έχει αντίστοιχα έναν ή δύο γονείς Ελληνοπόντιους.

Προστατευτικοί Παράγοντες (Γονικές Πρακτικές)

Οι γονικές πρακτικές μετρήθηκαν με την ενσωμάτωση των δύο παρακάτω κλιμάκων σε μία που μετρούσε με τη σειρά τον συναισθηματικό δεσμό και την εκχωρούμενη αυτονομία για την μητέρα και σε διπλανή στήλη αντίστοιχα για τον πατέρα και βαθμολογούνταν με τη ίδια τετράβαθμη κλίμακα τύπου Likert από το 1-4, όπου το 1 σήμαινε «συμφωνώ απόλυτα», το 2 «συμφωνώ κάπως», το 3 «διαφωνώ κάπως» και το 4 «διαφωνώ απόλυτα». Η μικρότερη βαθμολογία στις κλίμακες σήμαινε μεγαλύτερο συναισθηματικό δεσμό και αυτονομία. Με τον όρο γονικές πρακτικές από εδώ και στο εξής αναφερόμαστε στο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα, την εκχωρούμενη αυτονομία από τη μητέρα και την εκχωρούμενη αυτονομία από τον πατέρα.

Συναισθηματικός Δεσμός. Για τη μέτρησή του χρησιμοποιήθηκαν οι 12 από τις 25 ερωτήσεις της Κλίμακας Συναισθηματικού Δεσμού Parental Bonding Instrument των Parker, Tupling και Brown (1979) που αποτελούν την υποκλίμακα που μετρά την ένδειξη ή έλλειψη ενδιαφέροντος και φροντίδας των γονέων, έτσι όπως την αντιλαμβάνονται οι έφηβοι, σε ένα συνεχές από τη φροντίδα ως την αδιαφορία. Παραλήφθηκαν οι υπόλοιπες ερωτήσεις που αποτελούν την υποκλίμακα που μετρά την υπερπροστασία και την αυτονομία καθώς η παρακάτω κλίμακα για τη μέτρηση τη αυτονομίας ανταποκρινόταν καλύτερα στις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Ενδεικτικά μερικά ερωτήματα της κλίμακας: «Μου μιλά με ζεστή και φιλική φωνή», «Αντιλαμβάνεται τα προβλήματα και τις ανησυχίες μου», «Με κάνει να νιώθω ότι δεν με θέλει». Ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach α είναι 0,88 για την κλίμακα που αφορά την μητέρα και 0,86 για την κλίμακα που αφορά τον πατέρα.

Ενθάρρυνση της Αυτονομίας από τους Γονείς. Οι αναφορές των εφήβων για συμπεριφορές των γονέων που δείχνουν παροχή αυτονομίας μετρήθηκαν με μια κλίμακα 10

ερωτημάτων, την Κλίμακα Εκχώρησης Αυτονομίας (Autonomy Granting Scale) που προέκυψε από το ερωτηματολόγιο Μέτρησης Γονικής Συμπεριφοράς (Parent Behavior Measure) των Peterson et al. (1985), το οποίο αποτελείται από 34 ερωτήσεις που μετρούν διάφορες διαστάσεις υποστήριξης και ελέγχου στη συμπεριφορά των γονέων έτσι όπως τις αντιλαμβάνονται οι έφηβοι (Bush και συν., 2002). Αυτά τα ερωτήματα μετρούν το βαθμό, στον οποίο οι μητέρες και οι πατέρες επιτρέπουν στους εφήβους να παίρνουν τις δικές τους αποφάσεις και να επιδίδονται σε δραστηριότητες χωρίς υπερβολική γονική παρεμβολή σχετικά με τις επιλογές των φίλων, τις προτιμήσεις του τρόπου ζωής, την επιλογή της ένδυσης, των εκπαιδευτικών στόχων, και των σχεδίων σταδιοδρομίας. Ένα δείγμα του περιεχομένου αυτής της κλίμακας είναι: «Μου επιτρέπει να επιλέγω τους φίλους μου, χωρίς να παρεμβαίνει τόσο πολύ», «Μου δίνει αρκετή ελευθερία». Ο δείκτης Cronbach α ισούται με 0,80 για αυτή την κλίμακα που αφορά τη μητέρα και 0,79 για την κλίμακα που αφορά τον πατέρα. Πιο συγκεκριμένα, ισούται $\alpha=0,83$ για τους γηγενείς και $\alpha=0,77$ για τους μετανάστες (Distefano et al., 2021).

Δείκτες Σχολικής Προσαρμογής

Τρεις τομείς της προσαρμογής μελετήθηκαν μέσω πολλαπλών πηγών πληροφόρησης. Η μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο και η σχολική εμπλοκή αξιολογήθηκαν από τον υπεύθυνο καθηγητή κάθε τμήματος ή από τον καθηγητή που επισκεπτόταν το τμήμα τις περισσότερες ώρες εβδομαδιαία. Οι βαθμοί ανασύρονταν από το αρχείο του σχολείου και αντιστοιχίζονταν για κάθε μαθητή μέσω αριθμητικών κωδικών ώστε να διασφαλιστεί η ανωνυμία, όπως ακριβώς έγινε και με όλα τα μέσα συλλογής δεδομένων.

Σχολική Επίδοση. Οι βαθμοί παραχωρήθηκαν από το αρχείο του κάθε σχολείου. Τα ελληνικά τεστ και διαγωνίσματα βαθμολογούνται από το 1 ως το 20 και όσο μεγαλύτερη είναι η βαθμολογία τόσο καλύτερη είναι η επίδοση. Ο μέσος όρος που υπολογίστηκε για κάθε μαθητή αφορούσε σε 5 μαθήματα έτσι όπως τα αξιολόγησαν στο 1ο τρίμηνο οι

αντίστοιχοι καθηγητές (Μαθηματικά, Αρχαία Ελληνικά, Νέα Ελληνικά, Φυσική και Ιστορία). Ο μέσος όρος υπολογίστηκε σε 20βαθμη κλίμακα.

Σχολική Εμπλοκή. Οι καθηγητές βαθμολόγησαν τη σχολική εμπλοκή κάθε μαθητή στην απαντώντας σε τέσσερα ερωτήματα, σε 5-βαθμη κλίμακα αξιολόγησης, από το 1 «δεν ισχύει καθόλου» ως το 5 «ισχύει πάρα πολύ» (π.χ. «είναι συνεργάσιμο», «συμμετέχει στο μάθημα», «έρχεται συνήθως διαβασμένο»). Μεγαλύτερο σκορ υποδεικνύει και μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή. Ο δείκτης Cronbach $\alpha > 0,85$ για όλο το δείγμα (Motti & Asendorpf, 2017).

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι καθηγητές βαθμολόγησαν τη συμπεριφορά κάθε μαθητή στην τάξη απαντώντας σε πέντε ερωτήματα, σε 5-βαθμη κλίμακα αξιολόγησης, από το 1 «δεν ισχύει καθόλου» ως το 5 «ισχύει πάρα πολύ». Τα ερωτήματα αξιολογούσαν προβλήματα εξωτερίκευσης, δηλαδή το βαθμό στον οποίο ο μαθητής ενοχλούσε στην τάξη ή γινόταν επιθετικός στους συμμαθητές του (π.χ. «κοροϊδεύει τα άλλα παιδιά», «εμπλέκεται σε καβγάδες»). Τα ερωτήματα αξιολογούνται έτσι ώστε τα υψηλά σκορ στο ερωτηματολόγιο να υποδεικνύουν τη λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά. Ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας είναι υψηλός. Cronbach $\alpha > 0,88$ για όλο το δείγμα (Motti & Asendorpf, 2017). Στο εξής αυτές οι μετρήσεις θα αναφέρονται ως συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο ή συμπεριφορά για λόγους συντομίας όπως στους πίνακες.

Δείκτες Ψυχικής Υγείας

Τρεις τομείς της ψυχικής υγείας μελετήθηκαν μέσω αυτοαναφορών

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Τα καταθλιπτικά συμπτώματα μετρήθηκαν με την Κλίμακα της Κατάθλιψης (Depression Scale [DEPS]) των Salokangas et al. (1995). Πρόκειται για μια κλίμακα αυτοαναφοράς 10 ερωτημάτων σχετικά με την αξιολόγηση της διάθεσης τον τελευταίο μήνα με μια τετράβαθμη κλίμακα τύπου Likert, που εκτείνεται από το «Καθόλου» έως το «Πάρα πολύ». Παραδείγματα των ερωτημάτων αποτελούν: «Έχω νιώσει

μόνος/μόνη», «Έχω νιώσει ότι όλα απαιτούν προσπάθεια», «Έχω νιώσει να μην έχω ενέργεια». Ο δείκτης Cronbach α ισούται με 0,83.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Για την αξιολόγηση των συναισθηματικών συμπτωμάτων και άγχους χρησιμοποιήθηκε η υποκλίμακα Συμπτωμάτων συναισθήματος από το Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) (Goodman, 1997) προσαρμοσμένο στα ελληνικά (Μπίμπου-Νάκου και συν., 2001). Οι συμμετέχοντες απάντησαν σε πέντε ερωτήσεις που αξιολογούσαν προβλήματα εσωτερίκευσης σχετικά με τη συναισθηματική πίεση και ανησυχία που αισθάνονταν (π.χ. «έχω πολλούς φόβους, τρομάζω εύκολα», «έχω συχνά πονοκεφάλους, πόνους στο στομάχι ή αδιαθεσία», «Αισθάνομαι συχνά δυστυχισμένος/η, αποκαρδιωμένος/η ή κλαίω») σε μία τρίβαθμη κλίμακα 0-2, όπου το 0 σήμαινε «δεν ισχύει», το 1 «ισχύει κάπως» και το 2 «ισχύει πολύ». Ο δείκτης Cronbach α ισούται με 0,60 (Motti- Stefanidi & Asendorpf, 2017). Στο εξής θα αναφέρονται και ως συναίσθημα.

Αυτοεκτίμηση. Η αυτοεκτίμηση αξιολογήθηκε από τους μαθητές με την κλίμακα αυτοεκτίμησης του Rosenberg (1965) που αποτελείται από 10 σχετικά ερωτήματα που βαθμολογούνται σε μια κλίμακα 5 βαθμών από το 1 που σήμαινε «συμφωνώ απόλυτα» ως το 5 που σήμαινε «διαφωνώ απόλυτα». Μερικές ενδεικτικές ερωτήσεις της κλίμακας: «Γενικά, είμαι ικανοποιημένος/η με τον εαυτό μου», «Βλέπω θετικά τον εαυτό μου». Η κλίμακα έδειξε καλή αξιοπιστία με Cronbach α μεγαλύτερο από 0,75 σε όλο το δείγμα (Motti- Stefanidi & Asendorpf, 2017).

Στατιστική Επεξεργασία Δεδομένων

Προκειμένου να διερευνηθεί η ψυχική ανθεκτικότητα των εφήβων θα χρησιμοποιηθεί η ερευνητική προσέγγιση που εστιάζει στις μεταβλητές (variable-focused approach) και βασίζεται στη διερεύνηση και την ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των εξεταζόμενων μεταβλητών. Με πολυπαραγοντικές στατιστικές αναλύσεις και την χρήση της ιεραρχικής

γραμμακής παλινδρόμησης θα εξεταστεί η συσχέτιση ανάμεσα στην αντιξοότητα (οικονομική δυσχέρεια και μεταναστευτικό υπόβαθρο), την επάρκεια (σχολική προσαρμογή και ψυχική υγεία) και σε πιθανούς προστατευτικούς/προωθητικούς παράγοντες (γονικές πρακτικές) καθώς και τη φύση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ τους. Τέλος, στις παραπάνω αναλύσεις θα συνυπολογιστεί η επίδραση του φύλου (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al., 2008).

Αποτελέσματα

Προκειμένου να διερευνηθεί η ψυχική ανθεκτικότητα των εφήβων θα χρησιμοποιηθεί η ερευνητική προσέγγιση που εστιάζει στις μεταβλητές (variable-focused approach) και βασίζεται στη διερεύνηση και την ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των εξεταζόμενων μεταβλητών. Με πολυπαραγοντικές στατιστικές αναλύσεις και την χρήση της ιεραρχικής γραμμικής παλινδρόμησης θα εξεταστεί η συσχέτιση ανάμεσα στην αντιξοότητα (οικονομική δυσχέρεια και μεταναστευτικό υπόβαθρο), την επάρκεια (σχολική προσαρμογή και ψυχική υγεία) και σε πιθανούς προστατευτικούς/προωθητικούς παράγοντες (γονικές πρακτικές) καθώς και τη φύση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ τους. Τέλος, στις παραπάνω αναλύσεις θα συνυπολογιστεί η επίδραση του φύλου Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović, Dalla et al. (2008).

Προκαταρκτικές Στατιστικές Αναλύσεις

Για να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης, αρχικά, πραγματοποιήθηκε η πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA) για τις στατιστικά σημαντικές διαφορές στους μέσους όρους των αντιξοοτήτων (εργασιακή κατάσταση γονέων, οικονομική δυσπραγία, μεταναστευτικό υπόβαθρο), των ψυχοκοινωνικών πόρων (γονικές πρακτικές) και των δεικτών σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας.

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των υπό μελέτη μεταβλητών (δείκτες σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας, οικονομική δυσπραγία, εργασιακή κατάσταση γονέων, γονικές πρακτικές), για το σύνολο του δείγματος, ως προς το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Παρατηρείται ότι ενώ οι διαφορές είναι στατιστικά σημαντικές στην πλειονότητά τους, δεν είναι μεγάλες.

Πίνακας 4

Μέσοι Όροι και Τυπικές Αποκλίσεις των Δεικτών Προσαρμογής και Ψυχικής Υγείας ανά

Φύλο και Καταγωγή

Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία																
	Αγόρια		Κορίτσια		F		η2		Γηγενείς		Μετανάστες		F		η2	
	N = 676		N = 576						N = 453		N = 799					
	M	SD	M	SD			M	SD	M	SD						
Σχ. Προσαρμογή																
Σχολ. επίδοση	13,60	2,92	15,03	2,78	78,74***	0,06	15,58	2,77	13,51	2,77	173,06***	0,12				
Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά	4,10	0,90	4,58	0,67	99,57***	0,07	4,41	0,82	4,27	0,84	8,42**	0,01				
Σχολική εμπλοκή	3,13	1,15	3,67	1,06	68,83***	0,05	3,73	1,11	3,18	1,11	74,57***	0,01				
Ψυχική υγεία																
Συμπτ. Συναισθήμ.	0,44	0,39	0,66	0,45	76,72***	0,01	0,50	0,42	0,56	0,44	5,44*	0,00				
Αυτοεκτίμηση	3,68	0,75	3,69	0,72	0,01		3,78	0,75	3,63	0,72	10,83***	0,01				
Κατάθλιψη	1,81	0,53	1,92	0,54	11,56***	0,01	1,82	0,54	1,88	0,54	4,35*	0,00				
Αντιξοότητες																
Εργασιακή κατ/ση γονέων	1,32	1,16	1,52	1,26	6,45*	0,01	1,04	1,06	1,63	1,24	71,97***	0,06				
Οικονομική δυσπραγία	1,84	0,52	1,79	0,52	2,03		1,76	0,51	1,85	0,53	8,21**	0,01				
Ψυχοκοιν. Πόροι																
Δεσμός (μητέρα)	1,79	0,63	1,66	0,63	14,92***	0,01	1,65	0,65	1,77	0,62	12,86***	0,01				
Δεσμός (πατέρα)	1,91	0,60	1,85	0,65	5,16*	0,00	1,81	0,65	1,92	0,60	11,97***	0,01				
Αυτονομία (μητ.)	2,09	0,59	2,10	0,58	0,00		2,05	0,61	2,12	0,58	5,32*	0,00				
Αυτονομία (πατ.)	2,07	0,60	2,19	0,58	8,38**	0,01	2,05	0,61	2,17	0,58	12,18***	0,01				

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Μέσοι Όροι ως προς το Φύλο

Ως προς τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας, τα κορίτσια παρουσιάζουν καλύτερη σχολική προσαρμογή (και στους 3 δείκτες) από τα αγόρια, ενώ έχουν χαμηλότερη βαθμολογία από τα αγόρια σε όλους τους δείκτες ψυχικής υγείας. Φαίνεται ότι τα αγόρια έχουν στατιστικά σημαντικά λιγότερα καταθλιπτικά συμπτώματα και συμπτώματα συναισθήματος, ενώ αγόρια και κορίτσια δεν διαφέρουν ως προς την αυτοεκτίμηση. Ως προς τις αντιξοότητες, τα κορίτσια δεν διαφέρουν από τα αγόρια ως προς την οικονομική δυσπραγία που αναφέρουν ότι βιώνει η οικογένεια (μείωση δαπανών σε σημαντικούς τομείς για την οικογένεια). Όμως τα κορίτσια αναφέρουν ότι οι γονείς τους έχουν χειρότερη εργασιακή κατάσταση (π.χ. ανεργία, δυσκολία ανεύρεσης δουλειάς κλπ.) από ότι τα αγόρια. Ως προς τους ψυχοκοινωνικούς πόρους, τα κορίτσια αναφέρουν ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα από ότι τα αγόρια. Ενώ τα αγόρια αναφέρουν ότι ο πατέρας τους επιτρέπει μεγαλύτερη αυτονομία σε σύγκριση με τα κορίτσια.

Μέσοι Όροι ως προς το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Ως προς τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας, οι μαθητές ελληνικής καταγωγής παρουσιάζουν καλύτερη σχολική προσαρμογή από τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο και έχουν οριακά υψηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με αυτούς. Οι μαθητές ελληνικής καταγωγής παρουσιάζουν επίσης ελαφρώς λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης και συναισθήματος σε σχέση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, εντούτοις το μέγεθος επίδρασης είναι πολύ μικρό ως μηδαμινό.

Ως προς τις αντιξοότητες, οι Έλληνες μαθητές αναφέρουν ότι οι οικογένειες τους βιώνουν μικρότερη οικονομική δυσπραγία σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο και αναφέρουν καλύτερη εργασιακή κατάσταση των γονέων. Η διαφορά στην εργασιακή κατάσταση των γονέων εξηγεί μεγαλύτερο ποσοστό της

διακύμανσης των μεταβλητών από ότι η διαφορά στην οικονομική δυσπραγία ($\eta^2=0,06$ έναντι $\eta^2 = 0,01$).

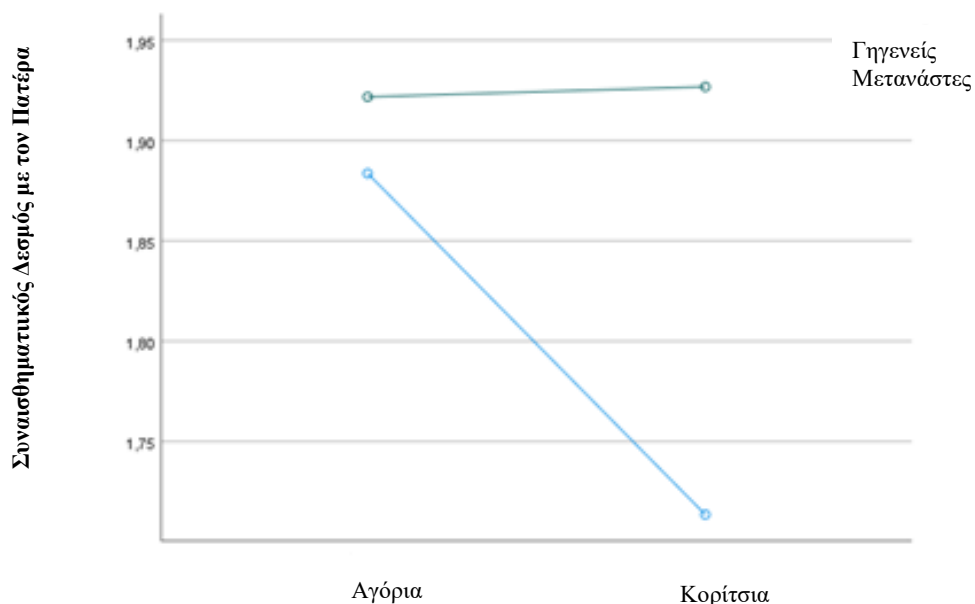
Ως προς τους ψυχοκοινωνικούς πόρους, δηλαδή τις γονικές πρακτικές που μελετώνται, οι Έλληνες μαθητές αναφέρουν ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με και μεγαλύτερη παροχή αυτονομίας από τη μητέρα και τον πατέρα τους σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Αλληλεπιδράσεις

Η μοναδική αλληλεπίδραση που υπάρχει φαίνεται στο Σχήμα 5. Οι Έλληνες έφηβοι αναφέρουν μεγαλύτερο δέσιμο με τον πατέρα σε σχέση με τις έφηβες Ελληνίδες, ενώ δεν σημειώνεται διαφορά ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Σχήμα 5

Αλληλεπίδραση Φύλου και Μεταναστευτικού Υποβάθρου στον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα

Δείκτες Συνάφειας

Στη συνέχεια, μελετήθηκαν οι συνάφειες ανάμεσα στους δείκτες σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας, τους παράγοντες επικινδυνότητας και τους εν δυνάμει προωθητικούς ή/και προστατευτικούς παράγοντες.

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται οι δείκτες συνάφειας μεταξύ των οικονομικών δεικτών (εργασιακή κατάσταση γονέων και οικονομική δυσπραγία οικογένειας), των γονικών πρακτικών (δεσμός με τη μητέρα, δεσμός με τον πατέρα, αυτονομία από τη μητέρα, αυτονομία από τον πατέρα) και των δεικτών ψυχικής υγείας (αυτοεκτίμηση, συμπτώματα κατάθλιψης και συμπτώματα συναισθήματος) και προσαρμογής (ακαδημαϊκή επίδοση, συμπεριφορά και σχολική εμπλοκή) για τους εφήβους που αποτελούν το δείγμα της έρευνας. Όλες οι συνάφειες που είναι στατιστικά σημαντικές, δεν είναι μεγάλες, εκτός όπου σημειώνεται διαφορετικά και είναι όλες προς την αναμενόμενη κατεύθυνση λαμβάνοντας υπόψη ότι οι γονικές πρακτικές είναι αντίστροφα βαθμολογημένες.

Σχετικά με τις αντιξοότητες, η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας, ως προς τους δείκτες προσαρμογής, η οικονομική δυσπραγία παρουσιάζει στατιστικά σημαντική αρνητική συνάφεια με την ακαδημαϊκή επίδοση και τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αλλά δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με τη συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο. Ως προς τους δείκτες ψυχικής υγείας, έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συνάφεια με την αυτοεκτίμηση και θετική συνάφεια με την κατάθλιψη και τα συμπτώματα συναισθήματος.

Η εργασιακή κατάσταση των γονέων παρουσιάζει στατιστικά σημαντική αρνητική συνάφεια μόνο με τη σχολική επίδοση από τους δείκτες σχολικής προσαρμογής. Δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια ούτε με τη σχολική εμπλοκή (που παρουσιάζει η οικονομική δυσπραγία) ούτε με τη συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο, ενώ συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο με την οικονομική δυσπραγία ως προς τους δείκτες ψυχικής υγείας. Δηλαδή έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συνάφεια με την αυτοεκτίμηση και θετική

συνάφεια με την κατάθλιψη και τα συμπτώματα συναισθήματος. Και οι δύο δείκτες οικονομικής αντιξοότητας παρουσιάζουν χαμηλότερες συνάφειες με τη σχολική προσαρμογή και σχετικά υψηλότερες συνάφειες με τους δείκτες ψυχικής υγείας. Κανένας από τους δύο δείκτες δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με την συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο έχει μεγαλύτερη συνάφεια με τους δείκτες σχολικής προσαρμογής και χαμηλότερη συνάφεια με τους δείκτες ψυχικής υγείας. Επίσης, το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσιάζει αρνητική συνάφεια με όλους τους δείκτες σχολικής προσαρμογής και με την αυτοεκτίμηση, ενώ παρουσιάζει θετική συνάφεια με τα συμπτώματα κατάθλιψης και τα συμπτώματα συναισθήματος.

Σχετικά με τη σχολική προσαρμογή και τους ψυχοκοινωνικούς πόρους, τόσο ο δεσμός με τη μητέρα όσο και ο δεσμός με τον πατέρα παρουσιάζουν αρνητική συνάφεια με όλους τους δείκτες σχολικής προσαρμογής, το οποίο είναι αναμενόμενο λαμβάνοντας υπόψη ότι οι γονικές πρακτικές είναι αντίστροφα βαθμολογημένες όπως ειπώθηκε και παραπάνω. Ως προς την ψυχική υγεία, τόσο ο δεσμός με τη μητέρα όσο και ο δεσμός με τον πατέρα παρουσιάζουν αρνητική συνάφεια με την αυτοεκτίμηση και θετική συνάφεια με τα συμπτώματα συναισθήματος και τα συμπτώματα κατάθλιψης.

Η παρεχόμενη αυτονομία από τη μητέρα παρουσιάζει αρνητική συνάφεια με όλους τους δείκτες σχολικής προσαρμογής ενώ η αυτονομία από τον πατέρα παρουσιάζει αρνητική συνάφεια με τη σχολική επίδοση και τη σχολική εμπλοκή, αλλά δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με τη συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο. Σχετικά με την ψυχική υγεία τόσο η αυτονομία από τη μητέρα όσο και η αυτονομία από τον πατέρα παρουσιάζουν αρνητική συνάφεια με την αυτοεκτίμηση και θετική συνάφεια με τα συμπτώματα συναισθήματος και κατάθλιψης.

Πίνακας 5

Συνάφειες μεταξύ Σχολικής Προσαρμογής, Ψυχικής Υγείας, Αντιξοοτήτων και Ψυχοκοινωνικών πόρων

	Φύλο		Προσαρμογή		Ψυχική υγεία			Αντιξοότητες			Πόροι (γονικές πρακτικές)			
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
1. Φύλο	-													
Προσαρμογή														
2. Σχολική Επίδοση	0,24***	-												
3. Συμπεριφορά	0,28***	0,38***	-											
4. Σχολική εμπλοκή	0,23***	0,77***	0,57***	-										
Ψυχική υγεία														
5. Συμπτώματα συναισθήματος	0,25***	-0,12***	-0,00	-0,09**	-									
6. Αυτοεκτίμηση	0,00	0,26***	0,10***	0,20***	-0,45***	-								
7. Κατάθλιψη	0,11***	-0,15***	-0,03	-0,11***	0,66***	-0,51***	-							
Αντιξοότητες														
8. Μετανάστευτικό υπόβαθρο	0,01	-0,34***	-0,08**	-0,23***	0,07*	-0,09***	0,06*	-						
9. Εργασιακή Κατάσταση	0,09**	-0,11***	0,01	-0,04	0,21***	-0,11***	0,21***	0,23***	-					
10. Οικονομική υποβάθμιση	-0,04	-0,16***	-0,04	-0,10***	0,28***	-0,23***	0,38***	0,08***	0,40***	-				
Πόροι														
11. Δεσμός (μητέρα)	-0,10***	-0,29***	-0,14***	-0,24***	0,13***	-0,42***	0,28***	0,10***	0,06*	0,13***	-			
12. Δεσμός (πατέρα)	-0,05	-0,24***	-0,11***	-0,19***	0,20***	-0,43***	0,30***	0,09***	0,11***	0,16***	0,77***	-		
13. Αυτονομία (μητέρα)	0,01	-0,12***	-0,11***	-0,12***	0,13***	-0,36***	0,22***	0,06*	0,08**	0,11***	0,51***	0,42***	-	
14. Αυτονομία (πατέρα)	0,10***	-0,15***	-0,05	-0,11***	0,18***	-0,37***	0,26***	0,10***	0,13***	0,14***	0,40***	0,48***	0,75***	-

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Σημειώνεται ότι όλες οι γονικές πρακτικές παρουσιάζουν υψηλότερη συνάφεια με την αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με όλους τους υπόλοιπους δείκτες σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Τέλος, υπάρχει θετική συνάφεια μεταξύ των ψυχοκοινωνικών πόρων (γονικές πρακτικές) και των αντιξοοτήτων. Σημειώνεται επίσης ότι υπάρχει υψηλή συνάφεια μεταξύ των ασκούμενων γονικών πρακτικών από τη μητέρα και των γονικών πρακτικών από τον πατέρα.

Έλεγχος Ερευνητικών Ερωτημάτων και Υποθέσεων

Η Οικονομική Δυσχέρεια και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο ως Παράγοντες

Επικινδυνότητα για την Ψυχική Υγεία και την Προσαρμογή των Εφήβων

Για να απαντηθεί το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, εάν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας θέτει σε κίνδυνο τη θετική προσαρμογή ή/και την ψυχική υγεία των εφήβων, αφού εξετάστηκαν οι συνάφειες μεταξύ των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας και των δεικτών σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας, έγιναν ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης με το πρόγραμμα IBM SPSS Statistics 28.0.1. Εξετάστηκε η στατιστική πρόβλεψη των τριών δεικτών σχολικής προσαρμογής (σχολική επίδοση, σχολική εμπλοκή, και συμπεριφορά, και των τριών δεικτών ψυχικής υγείας (αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη, και συμπτώματα συναισθήματος) από τις εξής μεταβλητές: το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας). Η επίδραση των δύο δεικτών οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας εξετάστηκε σε χωριστά μοντέλα. Συνολικά έγιναν 12 ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, μία για καθέναν από τους 3 δείκτες προσαρμογής και τους 3 δείκτες ψυχικής υγείας ($6 \times 2 = 12$ αναλύσεις).

Οι ανεξάρτητες μεταβλητές εισήχθησαν στο μοντέλο με την παρακάτω σειρά. Στο πρώτο βήμα εισήχθη το φύλο των εφήβων. Στο δεύτερο βήμα εισήχθη το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο (1ης και 2ης γενιάς μετανάστης έναντι γηγενής Έλληνας). Δεδομένου ότι οι

οικογένειες με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια σε σύγκριση με τους Έλληνες γηγενείς (πχ. Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017), ελέγξαμε την επίδραση του μεταναστευτικού υποβάθρου ώστε να εξεταστεί η μοναδική συνεισφορά της οικονομικής δυσχέρειας στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία όλων των εφήβων. Στο τρίτο βήμα εισήχθησαν, σε ξεχωριστά μοντέλα, καθένας από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας, ήτοι η εργασιακή κατάσταση των γονέων και η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας με στόχο να εξετασθεί εάν συνεισφέρουν στη διακύμανση των δεικτών σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας των εφήβων αφού ελεγχθούν το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Στο τέταρτο βήμα εισήχθη η αλληλεπίδραση των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας, σε χωριστά μοντέλα για καθένα από τους 2 αυτούς δείκτες, με το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Στόχος ήταν να εξετασθεί εάν το μεταναστευτικό υπόβαθρο διαφοροποιεί τη σχέση μεταξύ οικονομικής δυσχέρειας και προσαρμογής ή/και ψυχικής υγείας. Ειδικότερα, η αλληλεπίδραση εξετάζει το υποερώτημα εάν η επίδραση της οικονομικής δυσχέρειας στην προσαρμογή ή/και την ψυχική υγεία είναι διαφορετική για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο και τους Έλληνες εφήβους. Για τον υπολογισμό των αλληλεπιδράσεων ακολουθήθηκαν οι διαδικασίες κατά Aiken και West (1991). Οι τιμές όλων των ποσοτικών μεταβλητών που περιλαμβάνονταν στις αλληλεπιδράσεις μετατράπηκαν σε z τιμές. Στους παρακάτω πίνακες παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αφορούν στις κύριες επιδράσεις (βήμα 3). Οι αλληλεπιδράσεις (βήμα 4) απεικονίζονται σε σχήμα μόνο στις περιπτώσεις που τα αποτελέσματα είναι στατιστικώς σημαντικά. Παρακάτω παρουσιάζεται συνοπτικά στον Πίνακα 6 η σειρά με την οποία εισήχθησαν οι μεταβλητές στα δύο μοντέλα.

Η Οικονομική Δυσχέρεια και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο ως Παράγοντες Επικινδυνότητας για τη Σχολική Προσαρμογή. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα

Πίνακας 6

Σειρά Εισαγωγής των Ανεξάρτητων Μεταβλητών στις Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για τους Δύο Δείκτες Οικονομικής Δυσχέρειας ως Παράγοντες Επικινδυνότητας

Μοντέλο 1	Μοντέλο 2
Βήμα 1 Φύλο	Βήμα 1 Φύλο
Βήμα 2 Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	Βήμα 2 Μεταναστευτικό Υπόβαθρο
Βήμα 3 Εργασιακή κατάσταση γονέων	Βήμα 3 Οικονομική δυσπραγία
Βήμα 4 Εργασιακή κατάσταση γονέων x Μεταναστευτικό Υπόβαθρο	Βήμα 4 Οικονομική δυσπραγία x Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης όπου εξετάζεται εάν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας προβλέπουν τη διακύμανση στη σχολική προσαρμογή των εφήβων και ειδικότερα αν θέτουν σε κίνδυνο τη σχολική τους επίδοση, τη συμπεριφορά τους στο χώρο του σχολείου και τη σχολική τους εμπλοκή (Πίνακες 7 και 8). Σημειώνεται ότι και οι τρεις δείκτες σχολικής προσαρμογής έχουν συλλεχθεί είτε από τα αρχεία του σχολείου είτε από τους εκπαιδευτικούς των εφήβων και δεν στηρίζονται σε αυτοαναφορές τους.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας)- εάν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας προβλέπει τη σχολική επίδοση των εφήβων (Πίνακες 7 και 8), έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθώς και από τους δύο δείκτες της οικονομικής δυσχέρειας. Ο κάθε παράγοντας συμβάλλει μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση καθώς η επίδρασή του εξακολουθεί

Πίνακας 7

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Σχολικής Προσαρμογής των Εφήβων από την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Βήμα και μεταβλητή	Σχολική Προσαρμογή								
	Σχολική επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,24***	0,25***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,24***	0,05***
2. Μετανάστ. υπόβαθρο	-0,34 ***	-0,33***	0,12***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,23***	-0,23***	0,05***
3. Εργασιακή κατάσταση των γονέων	-0,06*	-0,06*	0,00*	0,01	0,01	0,00	-0,01	-0,01	0,00
Συνολικό R^2	0,18			0,09			0,11		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει και στο τρίτο βήμα, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τη σχολική επίδοση όλων των εφήβων. Το εύρημα αυτό ισχύει και για τα δύο μοντέλα, δηλαδή, τόσο για την εργασιακή κατάσταση των γονέων όσο και για την οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την οικονομική

Πίνακας 8

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Σχολικής Προσαρμογής των Εφήβων από την Οικονομική Δυσπραγία της Οικογένειας

Βήμα και μεταβλητή	Σχολική Προσαρμογή								
	Σχολική επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,24***	0,24***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,23***	0,05***
2. Μεταναστευτικό υπόβαθρο	-0,34 ***	-0,33***	0,12***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,23***	-0,23***	0,05***
3. Οικονομική δυσπραγία	-0,12***	-0,12***	0,01***	-0,02	-0,02	0,00	-0,07**	-0,07**	0,01**
Συνολικό R^2			0,19			0,09			0,11

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

δυσχέρεια της οικογένειάς τους, είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο προέβλεπε στο δεύτερο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, και συνέχιζε να προβλέπει και στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τη σχολική επίδοση όλων των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χειρότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες γηγενείς συμμαθητές τους, πέρα και πάνω από το βαθμό της οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας.

Αφού ελέγχθηκαν το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας στο τρίτο βήμα προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων. Η πρόβλεψη της σχολικής επίδοσης των εφήβων από την οικονομική δυσπραγία που δηλώνουν οι έφηβοι, μέτρηση που είναι σε ένα βαθμό υποκειμενική, ήταν

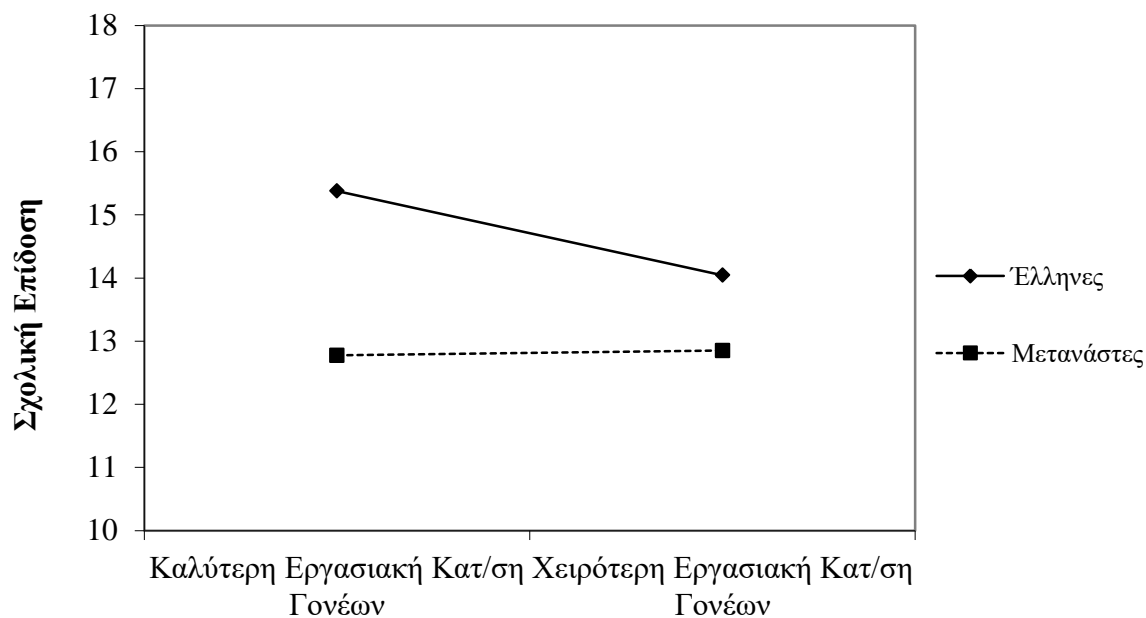
ισχυρότερη σε σχέση με την εργασιακή κατάσταση των γονέων (πχ. ανεργία πατέρα ή/και μητέρας) που είναι μια μέτρηση περισσότερο αντικειμενική.

Η αλληλεπίδραση της οικονομικής δυσχέρειας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική επίδοση των μαθητών ήταν στατιστικώς σημαντική τόσο στην περίπτωση της εργασιακής κατάστασης των γονέων εξηγώντας το 1% της διακύμανσης της επίδοσης των μαθητών, $F(1, 1247) = 17,37$, $\Delta R^2 = 0,01$, $p < 0,001$, όσο και σε αυτή της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας εξηγώντας το 1% της διακύμανσης, $F(1, 1247) = 6,71$, $\Delta R^2 < 0,01$, $p = 0,010$ (Σχήματα 6 και 7). Ενώ οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν χαμηλή σχολική επίδοση πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, οι Έλληνες έφηβοι που δήλωναν υψηλότερη οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας είχαν χαμηλότερη σχολική επίδοση συγκριτικά με τους υπόλοιπους Έλληνες. Το εύρημα αυτό ίσχυε και για τους δύο δείκτες της οικονομικής δυσχέρειας. Επομένως, η οικονομική δυσχέρεια αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας κυρίως για τους Έλληνες συγκριτικά με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, των οποίων οι βαθμοί είναι χαμηλότεροι πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια. Για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται πως το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθαυτό αποτελεί ισχυρό παράγοντα επικινδυνότητας.

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Για να εξεταστεί αν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας προβλέπει τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο έγιναν δύο μοντέλα αναλύσεων όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένα για κάθε έναν δείκτη οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά (Πίνακες 7 και 8) τα οποία έδειξαν ότι το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στη διακύμανση της συμπεριφοράς στο σχολείο καθώς η επίδραση και των δύο παραγόντων εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Αντίθετα κανείς από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας δεν είναι στατιστικά σημαντικός σε κανένα βήμα, επομένως ούτε η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας ούτε η εργασιακή κατάσταση

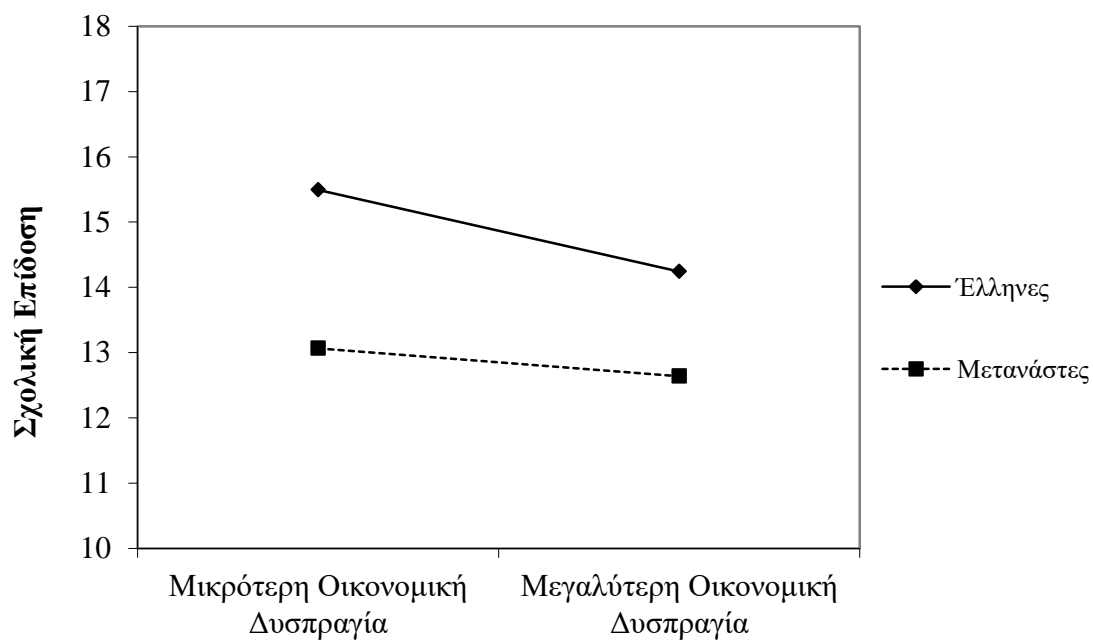
Σχήμα 6

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με τη Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Σχολικής Επίδοσης των Εφήβων

Σχήμα 7

Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Σχολικής Επίδοσης των Εφήβων

των γονέων προβλέπουν την συμπεριφορά των εφήβων στο σχολείο.

Συγκριτικά, τα αποτελέσματα των δύο μοντέλων, ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας έδειξαν ότι το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει και στο τρίτο βήμα, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τη συμπεριφορά όλων των εφήβων. Το εύρημα αυτό ισχύει και για τα δύο μοντέλα, δηλαδή, τόσο για την εργασιακή κατάσταση των γονέων όσο και για την οικονομική δυσπραγία της οικογένειας. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο και πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τα αγόρια, όπως αυτή αξιολογήθηκε από τους καθηγητές τους στο σχολείο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο προέβλεπε στο δεύτερο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, και συνέχιζε να προβλέπει και στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας τη συμπεριφορά όλων των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα παιδιά μεταναστών, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, πέρα και πάνω από το φύλο και το βαθμό της οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας.

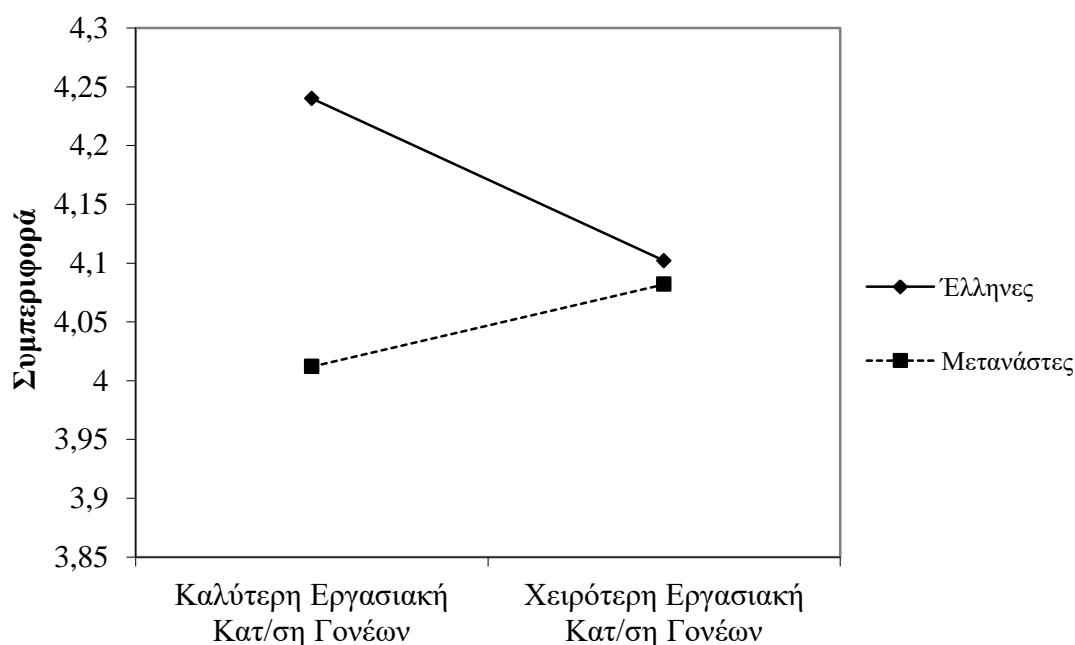
Αφού ελέγχθηκαν το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας δεν προέβλεπαν σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολείο.

Η στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ της εργασιακής κατάστασης των γονέων (και όχι της οικονομικής δυσπραγίας) και του μεταναστευτικού υποβάθρου στη συμπεριφορά των εφήβων δείχνει ότι οι έφηβοι ελληνικής καταγωγής παρουσιάζουν ελαφρώς περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους

με μεταναστευτικό υπόβαθρο όταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων είναι καλύτερη, ενώ παρουσιάζουν την ίδια συμπεριφορά με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο όταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων είναι χειρότερη, δηλαδή φαίνεται ότι η εργασιακή κατάσταση των γονέων αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τους Έλληνες σε σχέση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, καθώς εξισώνεται η συμπεριφορά τους με εκείνη των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο που είναι ελαφρώς χειρότερη (Σχήμα 8). Αντίθετα, για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθεαυτό να αποτελεί ισχυρότερο παράγοντα επικινδυνότητας. Όμως το ποσοστό διακύμανσης που εξηγεί αυτή η αλληλεπίδραση είναι μικρότερο του 1% , $F(1,1247) = 4,21$, $\Delta R^2 < 0,01$, $p = 0,041$. Επίσης, στο δεύτερο μοντέλο, όπως φάνηκε και παραπάνω δεν σημειώνεται αντίστοιχη αλληλεπίδραση της οικονομικής δυσπραγίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη συμπεριφορά.

Σχήμα 8

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Συμπεριφοράς των Εφήβων

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης (μία για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας) που έγιναν για να εξεταστεί αν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας προβλέπει τη σχολική εμπλοκή των εφήβων (Πίνακες 7 και 8) έδειξαν ότι η σχολική εμπλοκή προβλέπεται από το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο και όχι από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Ο κάθε παράγοντας συμβάλλει μοναδικά στη διακύμανση της σχολικής εμπλοκής καθώς η επίδρασή του εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα δύο μοντέλα, ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας.

Το φύλο προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή στο βήμα εισόδου και στο τελικό βήμα των κυρίων επιδράσεων τόσο στο μοντέλο με την εργασιακή κατάσταση των γονέων όσο και στο μοντέλο με την οικονομική δυσπραγία στο βήμα 3, αφού είχε ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στο κάθε μοντέλο ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο ή από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας παρουσιάζουν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή, όπως φαίνεται και από τις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1). Το μεταναστευτικό υπόβαθρο προέβλεπε στο δεύτερο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, και συνέχιζε να προβλέπει και στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας τη σχολική εμπλοκή όλων των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν μικρότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, πέρα και πάνω από το φύλο και το βαθμό της οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας.

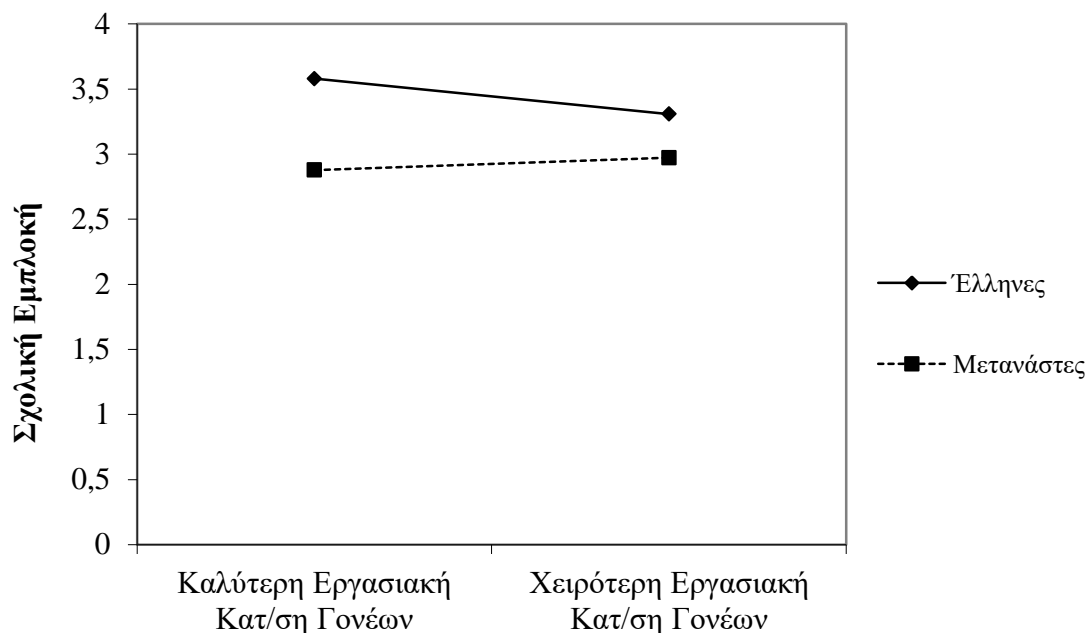
Στο τρίτο βήμα, αφού ελέγχθηκαν το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αλλά όχι η εργασιακή κατάσταση των γονέων. Δηλαδή, οι έφηβοι που ανέφεραν μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία

στην οικογένεια (πιο υποκειμενικός δείκτης από την εργασιακή κατάσταση των γονέων) παρουσίαζαν μικρότερη σχολική εμπλοκή. Ας σημειωθεί ότι αφού εισαχθεί στο βήμα 4 η αλληλεπίδραση, τότε η κύρια επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων είναι στατιστικά σημαντική ($\beta = -0,12, p < 0,05$). Όμως η αλλαγή στην κλίση της γραμμής παλινδρόμησης σε αυτό το βήμα είναι στατιστικά ασήμαντη, $F(1, 1248) = 0,055, p = 0,815, \Delta R^2 = 0,00$.

Η στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ της εργασιακής κατάστασης των γονέων (και όχι της οικονομικής δυσπραγίας) και του μεταναστευτικού υπόβαθρου στη σχολική εμπλοκή δείχνει ότι οι Έλληνες μαθητές παρουσιάζουν ελαφρώς μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο όταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων είναι καλύτερη και μικρότερη σχολική εμπλοκή όταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων είναι χειρότερη. Αντίθετα, οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσιάζουν μικρότερη σχολική εμπλοκή πέρα και πάνω από την εργασιακή κατάσταση των γονέων τους, δηλαδή φαίνεται ότι η εργασιακή κατάσταση των γονέων αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τους Έλληνες σε σχέση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Σχήμα 9). Αντίθετα, για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθεαυτό να αποτελεί ισχυρό παράγοντα επικινδυνότητας. Όμως επειδή το ποσοστό διακύμανσης που εξηγεί αυτή η αλληλεπίδραση είναι 1%, $F(1,1247) = 7,14, \Delta R^2 = 0,01, p = 0,008$, εξηγείται αυτή η αλληλεπίδραση με επιφύλαξη καθώς ο αριθμός των αναλύσεων είναι μεγάλος και επιτρέπει να φανεί στατιστικά σημαντική μια χαμηλή αλληλεπίδραση όπως αυτή (Σχήμα 4). Επίσης, στο δεύτερο μοντέλο όπως προαναφέρθηκε, δεν σημειώνεται αντίστοιχη στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της οικονομικής δυσπραγίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη συμπεριφορά.

Σχήμα 9

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Σχολικής Εμπλοκής των Εφήβων

Η Οικονομική Δυσχέρεια και η Μετανάστευση ως Παράγοντες Επικινδυνότητας

για την Ψυχική Υγεία. Παρακάτω παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης που εξετάζουν εάν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας θέτουν σε κίνδυνο την ψυχική υγεία, ειδικότερα αν προβλέπουν τη διακύμανση των συμπτωμάτων κατάθλιψης, των συμπτωμάτων συναισθήματος και της αυτοεκτίμησης (Πίνακες 9 και 10). Σημειώνεται ότι και οι τρεις δείκτες προκύπτουν από αυτοαναφορές των μαθητών και αποτυπώνουν την ψυχική τους υγεία όπως την αντιλαμβάνονται και τη βιώνουν οι ίδιοι. Επίσης, πριν από τις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης εξετάστηκαν οι συνάψεις ανάμεσα στους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και τους δείκτες ψυχικής υγείας (συμπτώματα συναισθήματος, συμπτώματα κατάθλιψης και αυτοεκτίμηση). Όπως αναμενόταν, υπάρχει στατιστικά σημαντική θετική συνάφεια των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας με τα συμπτώματα συναισθήματος και τα συμπτώματα κατάθλιψης και αρνητική συνάφεια με την αυτοεκτίμηση (Πίνακας 2).

Πίνακας 9

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τη Μετανάστευση και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Βήμα και μεταβλητή	Ψυχική Υγεία								
	Κατάθλιψη			Συναίθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,09***	0,01***	0,25***	0,24***	0,06***	0,00	0,01	0,00
2.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	0,06*	0,01	0,00*	0,06*	0,02	0,00*	-0,09***	-0,07*	0,01***
3.Εργασιακή κατάσταση των γονέων	0,20***	0,20***	0,04***	0,18***	0,18***	0,03***	-0,09***	-0,09***	0,01***
Συνολικό R^2			0,05			0,10			0,02

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Κατάθλιψη. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας)- εάν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 9 και 10), έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθώς και από τους δύο δείκτες της οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση γονέων). Το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Αυτό όμως δεν ισχύει και για το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα

Πίνακας 10

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τη Μετανάστευση και την Οικονομική Δυσπραγία

Βήμα και μεταβλητές	Ψυχική υγεία								
	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,11***	0,12***	0,01***	0,25***	0,27***	0,06***	0,00	-0,01	0,00
2. Μεταναστευτικό υπόβαθρο	0,06*	0,03	0,00*	0,06*	0,04	0,00*	-0,09***	-0,08**	0,01***
3. Οικονομική δυσπραγία	0,38***	0,38***	0,14***	0,29***	0,29***	0,08***	-0,22***	-0,22***	0,05***
Συνολικό R^2			0,16			0,15			0,02

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά τον κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει και στο τρίτο βήμα, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τα συμπτώματα κατάθλιψης όλων των εφήβων. Το εύρημα αυτό ισχύει και για τα δύο μοντέλα, δηλαδή, τόσο αφού είχε ελεγχθεί η εργασιακή κατάσταση των γονέων όσο και η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο και πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

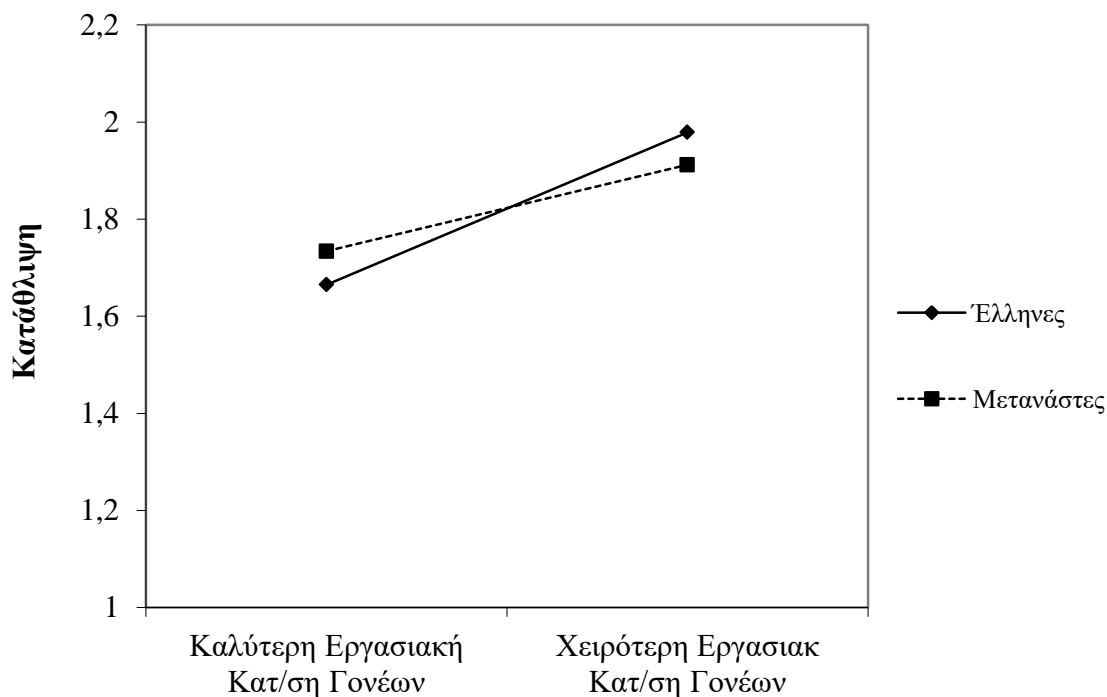
Το μεταναστευτικό υπόβαθρο προέβλεπε στο δεύτερο βήμα (βήμα εισόδου), αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, τα συμπτώματα κατάθλιψης, όμως σταματούσε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα και στα δύο μοντέλα, αφού είχε ελεγχθεί ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στην οικογένεια. Αυτό σημαίνει ότι δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα, αλλά μοιράζεται μέρος της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης τόσο με την οικονομική δυσπραγία στο ένα μοντέλο όσο και με την εργασιακή κατάσταση των γονέων αντίστοιχα στο άλλο μοντέλο. Εύρημα που συνάδει και με τις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), όπου παρότι φαίνεται η διαφορά μεταξύ Ελλήνων και εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο ήταν στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 5%, εντούτοις ο δείκτης η^2 εξηγεί ένα ποσοστό μικρότερο από 1%. Εφόσον λοιπόν το μεταναστευτικό υπόβαθρο μοιράζεται ένα ποσοστό συνδιακύμανσης με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, οι οποίοι αποτελούν μοναδικούς προβλεπτικούς παράγοντες, δηλαδή είναι στατιστικά σημαντικοί στο τρίτο βήμα, αφού έχουν ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, αυτό δείχνει ότι η οικονομική δυσχέρεια αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τα συμπτώματα κατάθλιψης για όλους τους μαθητές όμως λίγο περισσότερο για τους Έλληνες σε σύγκριση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Είναι επίσης στατιστικά σημαντική η αλληλεπίδραση τόσο μεταξύ της εργασιακής κατάστασης των γονέων και του μεταναστευτικού υποβάθρου στα συμπτώματα κατάθλιψης όπου η αλληλεπίδραση εξηγούσε το 1% της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης, $F(1, 1247) = 4,12, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,043$, όσο και στο δεύτερο μοντέλο μεταξύ οικονομικής δυσπραγίας και του μεταναστευτικού υποβάθρου όπου επίσης εξηγεί το 1% της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης, $F(1, 1247) = 8,99, \Delta R^2 = 0,01, p = 0,003$. Και οι δύο ομάδες εμφανίζουν λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης όταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων είναι καλύτερη και όταν η οικονομική δυσπραγία είναι μικρότερη και εμφανίζουν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης, όταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων

χειροτερεύει και όταν η οικονομική δυσπραγία είναι μεγαλύτερη. Εντούτοις, φαίνεται ότι οι Έλληνες που αρχικά εμφανίζουν λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης από τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο όταν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας μεγαλώνουν, τότε εμφανίζουν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης από τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή φαίνεται η οικονομική δυσχέρεια να αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας και για τις δύο ομάδες αλλά ακόμα περισσότερο για τους Έλληνες σε σχέση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. (Σχήματα 10 και 11). Η αλληλεπίδραση της οικονομικής δυσπραγίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται να είναι λίγο πιο συμπαγής αφού είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο $p < 0,01$ έναντι εκείνης με την εργασιακή κατάσταση των γονέων και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπου $p < 0,05$.

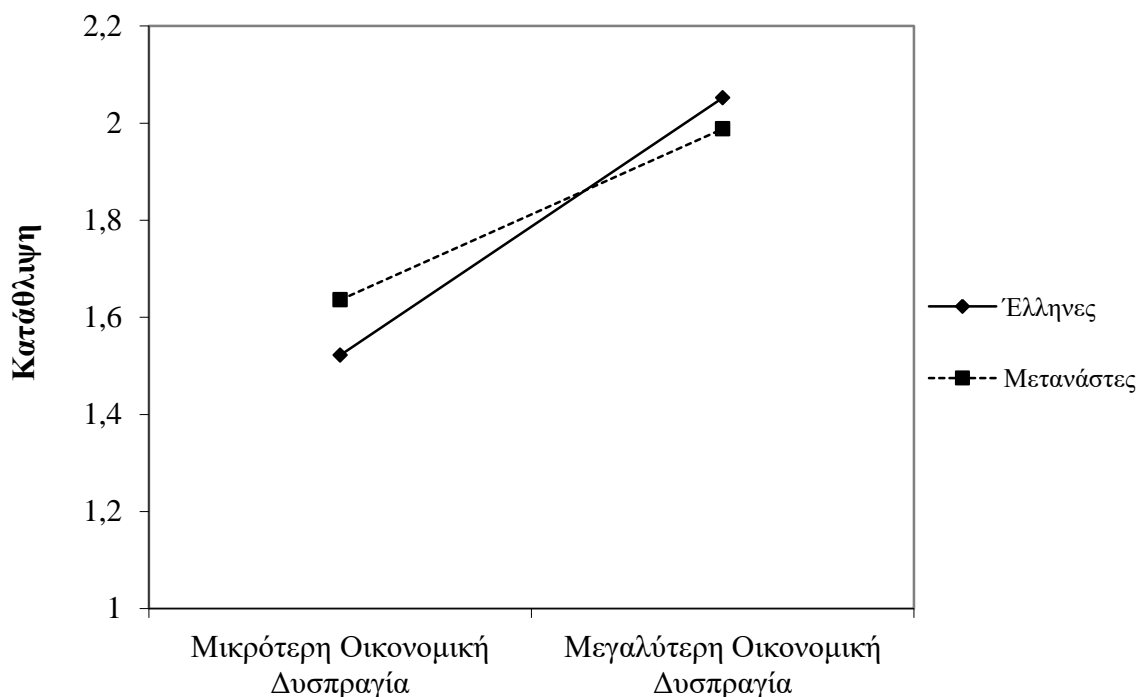
Σχήμα 10

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Κατάθλιψης των Εφήβων

Σχήμα 11

Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο για την Πρόβλεψη της Κατάθλιψης των Εφήβων

Συμπτώματα Συναισθήματος. Τα ευρήματα είναι παρόμοια με τα συμπτώματα κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας)- εάν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας προβλέπει τα συναισθηματικά συμπτώματα των εφήβων (Πίνακες 9 και 10), έδειξαν ότι τα συναισθηματικά συμπτώματα προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στη διακύμανση των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Αυτό όμως δεν ισχύει και για το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά τον κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει και στο τρίτο βήμα, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τα συναισθηματικά συμπτώματα όλων των εφήβων. Το εύρημα αυτό ισχύει και για τα δύο μοντέλα, δηλαδή, τόσο αφού είχε ελεγχθεί η εργασιακή κατάσταση των γονέων όσο και η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο και πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν περισσότερα συναισθηματικά συμπτώματα σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο προέβλεπε στο δεύτερο βήμα (βήμα εισόδου), αφού είχε ελεγχθεί το φύλο τα συμπτώματα συναισθήματος, όμως σταματούσε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα και στα δύο μοντέλα, αφού είχε ελεγχθεί ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στην οικογένεια. Αυτό σημαίνει ότι δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα, αλλά μοιράζεται μέρος της διακύμανσης τόσο με την οικονομική δυσπραγία στο ένα μοντέλο όσο και με την εργασιακή κατάσταση των γονέων αντίστοιχα στο άλλο μοντέλο. Δηλαδή οι έφηβοι Έλληνες διέφεραν από τους συνομηλίκους τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο ως προς τα συναισθηματικά συμπτώματα, αλλά όχι πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια. Εύρημα που συνάδει και με τις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), όπου παρότι φαίνεται η διαφορά μεταξύ γηγενών και μεταστάντων στατιστικά σημαντική σε επίπεδο 5%, εντούτοις ο δείκτης η^2 εξηγεί ένα ποσοστό μικρότερο από 1%.

Εφόσον λοιπόν το μεταναστευτικό υπόβαθρο μοιράζεται ένα ποσοστό συνδιακύμανσης των συναισθηματικών συμπτωμάτων με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, οι οποίοι μάλιστα αποτελούν μοναδικούς προβλεπτικούς παράγοντες, δηλαδή είναι στατιστικά σημαντικοί, αφού έχουν ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Αυτό δείχνει ότι η οικονομική δυσχέρεια αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τα

συναισθηματικά συμπτώματα τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Δεν σημειώνεται στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση σε κανένα από τα δύο μοντέλα πρόβλεψης των συμπτωμάτων συναισθήματος.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας)- εάν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 9 και 10), έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στη διακύμανση της αυτοεκτίμησης καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά τον κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε την αυτοεκτίμηση σε κανένα βήμα σε κανένα από τα δύο μοντέλα και είναι σε συμφωνία με τις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1) που δείχνουν ότι τα αγόρια δεν διαφέρουν από τα κορίτσια ως προς την αυτοεκτίμηση.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο προέβλεπε την αυτοεκτίμηση στο δεύτερο βήμα (βήμα εισόδου), αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, και συνέχιζε να την προβλέπει στο τρίτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, ένας στο κάθε μοντέλο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, πέρα και πάνω από το φύλο και το βαθμό της οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας.

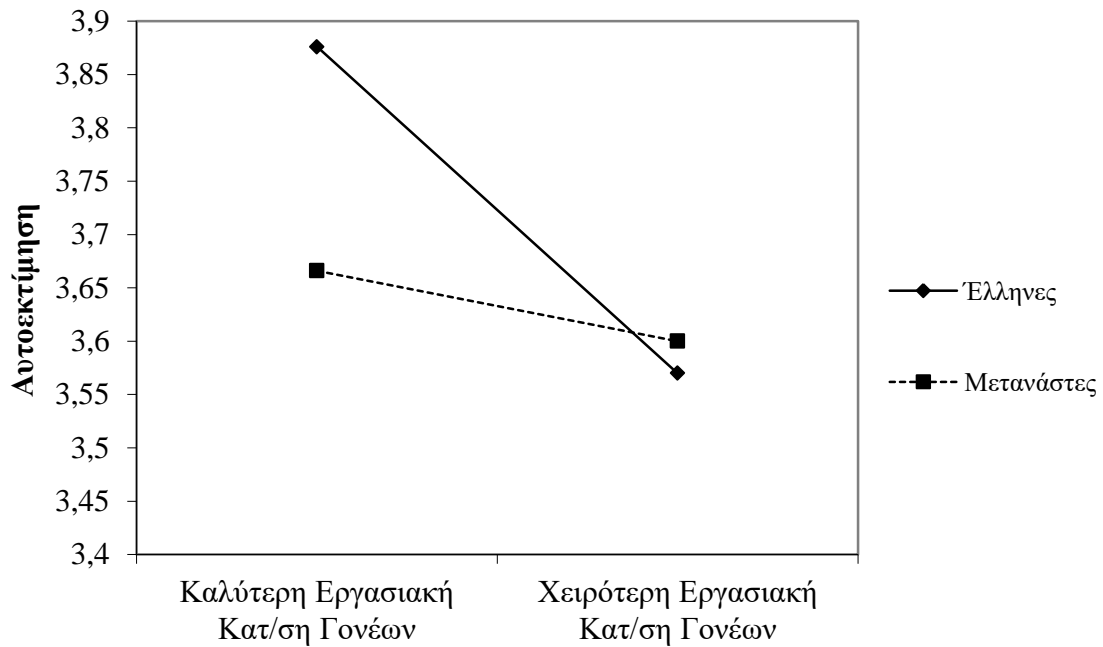
Αφού ελέγχθηκαν το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, τόσο η οικονομική δυσπραγία στο ένα μοντέλο όσο και η εργασιακή κατάσταση των γονέων στο άλλο μοντέλο προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Δηλαδή όλοι οι μαθητές ανεξαρτήτως φύλου και μεταναστευτικού υποβάθρου που δήλωναν μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια στην οικογένεια παρουσίαζαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση.

Επίσης, το μεταναστευτικό υπόβαθρο τροποποιεί τη στατιστική επίδραση τόσο της εργασιακής κατάστασης των γονέων στην αυτοεκτίμηση όπου η αλληλεπίδραση εξηγεί το 1% της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων, $F(1, 1247) = 6,69$, $\Delta R^2 = 0,01$, $p = 0,010$, όσο και της οικονομικής δυσπραγίας όπου η αλληλεπίδραση εξηγεί λιγότερο από 1%, $F(1, 1247) = 5,31$, $\Delta R^2 < 0,01$, $p = 0,021$, στην αυτοεκτίμηση των εφήβων όπως φαίνεται στο Σχήμα 12 και Σχήμα 13 αντίστοιχα. Δηλαδή οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια που βιώνουν, αντίθετα με τους Έλληνες εφήβους που όταν βιώνουν μικρότερη οικονομική δυσχέρεια εμφανίζουν υψηλότερη αυτοεκτίμηση από όλους, ενώ όταν βιώνουν μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια εμφανίζουν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση και εξομοιώνεται με εκείνη των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο που είναι ούτως ή άλλως χαμηλότερη.

Επομένως, η οικονομική δυσχέρεια αποτελεί πιο ισχυρό παράγοντα επικινδυνότητας για τους Έλληνες σε σχέση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, των οποίων η αυτοεκτίμηση είναι χαμηλότερη πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια. Για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται πως αντίθετα, το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθ'εαυτό αποτελεί ισχυρό παράγοντα επικινδυνότητας για την αυτοεκτίμηση. Σημειώνεται ότι η αλληλεπίδραση με την οικονομική δυσπραγία (Σχήμα 13) είναι αρκετά ασθενής λόγω του ότι είναι στατιστικά σημαντική σε επίπεδο $p < 0,05$ και ο συντελεστής ΔR^2 εξηγεί ποσοστό μικρότερο του 1% της διακύμανσης.

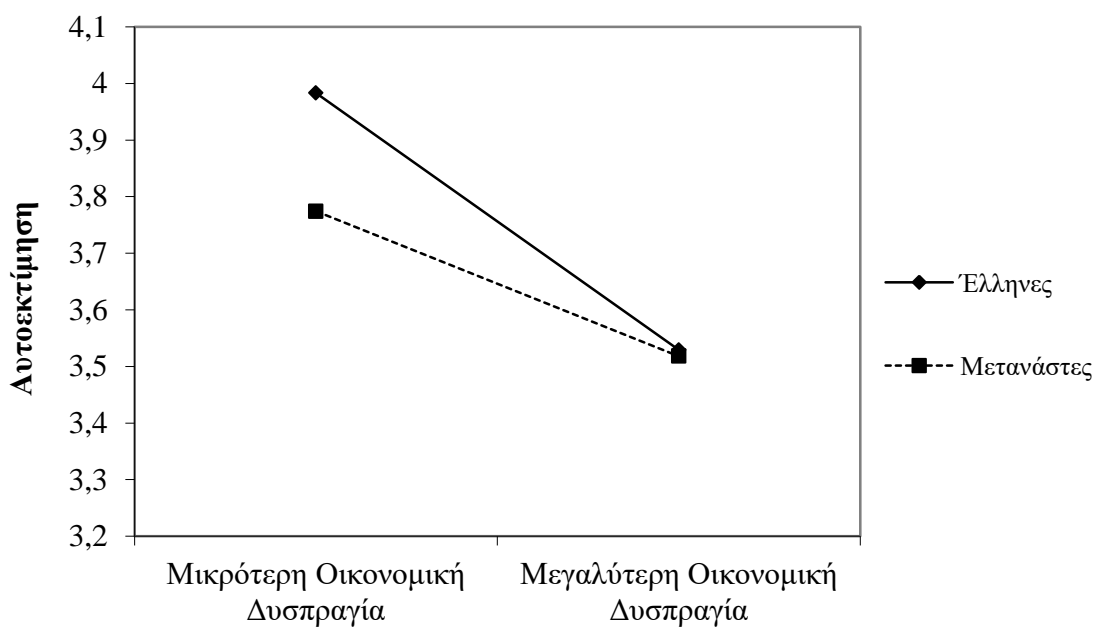
Σχήμα 12

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με τη Μεταναστευτική Ιδιότητα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

Σχήμα 13

Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με τη Μεταναστευτική Ιδιότητα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

Οι Γονικές Πρακτικές ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία των Εφήβων

Για να απαντηθεί το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, εάν οι γονικές πρακτικές προωθούν ή/και προστατεύουν την προσαρμογή ή/και την ψυχική υγεία των εφήβων αφού εξετάστηκαν οι συνάφειες μεταξύ των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας και των δεικτών σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας, έγιναν ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης με το πρόγραμμα IBM SPSS Statistics 28.0.1. Εξετάστηκε η στατιστική πρόβλεψη των τριών δεικτών σχολικής προσαρμογής (σχολική επίδοση, σχολική εμπλοκή, και συμπεριφορά, και των τριών δεικτών ψυχικής υγείας (αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη, και συμπτώματα συναισθήματος) από τις εξής μεταβλητές: το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, τις τέσσερις γονικές πρακτικές (δεσμός με τη μητέρα, δεσμός με τον πατέρα, υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα, υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα) και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας). Η επίδραση των δύο δεικτών οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας και των τεσσάρων γονικών πρακτικών εξετάστηκε σε χωριστά μοντέλα. Συνολικά έγιναν οκτώ ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης (4 γονικές πρακτικές X 2 δείκτες οικονομικής δυσχέρειας), για κάθε μία ανεξάρτητη μεταβλητή δηλαδή για κάθε έναν από τους έξι δείκτες σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας, (8X6=48 αναλύσεις) που παρουσιάζονται από τον Πίνακα 12 έως τον Πίνακα 27.

Οι ανεξάρτητες μεταβλητές εισήχθησαν στο μοντέλο με την παρακάτω σειρά. Στο πρώτο βήμα εισήχθη το φύλο των εφήβων. Στο δεύτερο βήμα εισήχθη το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο (1^{ης} και 2^{ης} γενιάς μετανάστης έναντι γηγενής Έλληνας). Δεδομένου ότι οι οικογένειες με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια σε σύγκριση με τους Έλληνες γηγενείς (πχ. Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017), ελέγξαμε την επίδραση το μεταναστευτικού υποβάθρου ώστε να εξεταστεί η μοναδική συνεισφορά της

οικονομικής δυσχέρειας στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία όλων των εφήβων. Στο τρίτο βήμα εισήχθη η γονική πρακτική, σε ξεχωριστά μοντέλα, η καθεμία ώστε να δούμε τη προβλεπτική της ισχύ και στη συνέχεια εισήχθη στο τέταρτο βήμα καθενας από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας, ήτοι η εργασιακή κατάσταση των γονέων ή η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας με στόχο να εξετασθεί εάν συνεισφέρουν στη διακύμανση στη σχολική προσαρμογή και ψυχική υγεία των εφήβων αφού ελεγχθούν το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και οι γονικές πρακτικές. Στόχος ήταν να εξεταστεί πρώτον εάν η κάθε γονική πρακτική εξηγεί μέρος της διακύμανσης των δεικτών σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας πέρα και πάνω από το βαθμό οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας. Δηλαδή αν οι γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή και ψυχική υγεία των εφήβων.

Στο πέμπτο και τελευταίο βήμα εισήχθη η αλληλεπίδραση καθενός των δύο δεικτών οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας, με τις τέσσερις γονικές πρακτικές σε κάθε δείκτη σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Στόχος ήταν να εξεταστεί αν οι γονικές πρακτικές διαφοροποιούν τη σχέση μεταξύ οικονομικής δυσχέρειας και σχολικής προσαρμογής ή/και ψυχικής υγείας. Ειδικότερα, η αλληλεπίδραση εξετάζει το ερώτημα εάν οι γονικές πρακτικές λειτουργούν προστατευτικά στη σχολική προσαρμογή ή/και την ψυχική υγεία των εφήβων που ζουν κάτω από αντίξοες συνθήκες όπως η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας. Για τον υπολογισμό των αλληλεπιδράσεων ακολουθήθηκαν οι διαδικασίες κατά Aiken και West (1991). Οι τιμές όλων των ποσοτικών μεταβλητών που περιλαμβάνονταν στις αλληλεπιδράσεις μετατράπηκαν σε z τιμές. Στους παρακάτω πίνακες παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αφορούν στις κύριες επιδράσεις (ως το βήμα 4). Οι αλληλεπιδράσεις (βήμα 5) απεικονίζονται σε σχήμα μόνο στις περιπτώσεις που τα αποτελέσματα είναι στατιστικώς σημαντικά. Πριν από όλες τις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης εξετάστηκαν οι συνάφειες (Πίνακας 2) μεταξύ των γονικών πρακτικών και των δεικτών

σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας του κάθε μοντέλου. Όπως ήταν αναμενόμενο και οι τέσσερις γονικές πρακτικές παρουσίαζαν αρνητική συνάφεια με τους όλους δείκτες προσαρμογής και την αυτοεκτίμηση και θετική με τα συμπτώματα συναισθήματος και κατάθλιψης δεδομένου ότι η βαθμολόγηση των γονικών πρακτικών είναι αντίστροφη. Η μόνη συνάφεια που δεν ήταν στατιστικά σημαντική ήταν η συνάφεια μεταξύ της εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας και της συμπεριφοράς των μαθητών στο σχολικό πλαίσιο. Παρακάτω, παρουσιάζεται συνοπτικά σε πίνακα η σειρά με την οποία εισήχθησαν οι μεταβλητές στα δύο μοντέλα. Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί και θα απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα για καθεμία γονική πρακτική ξεχωριστά. Στην καθεμία θα παρατεθούν τα δύο μοντέλα με τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας) συγκριτικά. Οι πρώτοι οχτώ πίνακες (Πίνακες 12 ως 19) αφορούν τη σχολική προσαρμογή και οι επόμενοι οχτώ την ψυχική υγεία (Πίνακες 20 ως 27).

Πίνακας 11

Σειρά Εισαγωγής των Ανεξάρτητων Μεταβλητών στις Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για τις Τέσσερις Γονικές Πρακτικές ως Προωθητικούς/ Προστατευτικούς Παράγοντες

---

1. Φύλο

2. Μεταναστευτικό υπόβαθρο

3. Γονική πρακτική {(συναισθηματικός δεσμός (με μητέρα/ πατέρα) /υποστήριξη της αυτονομίας (από μητέρα/ πατέρα)}

4. Οικονομική δυσχέρεια (εργασιακή κατάσταση γονέων/οικονομική δυσπραγία)

5. γονική πρακτική * οικονομική δυσχέρεια

Η Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα ως Προωθητικός/

Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 12 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 13 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει τη σχολική επίδοση των εφήβων (Πίνακες 12, 13) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχισε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η

Πίνακας 12

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,25***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,24***	0,05***
2.Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,34***	-0,32***	0,12***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,23***	-0,23***	0,05***
3.Αυτονομία από μητέρα	-0,10***	-0,10***	0,01***	-0,10***	-0,11***	0,01***	-0,10***	-0,10***	0,01***
4. Εργασιακή κατ/ση γονέων	-0,05*	-0,05*	0,00*	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Συνολικό R^2			0,19			0,10			0,12

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη

Πίνακας 13

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,24***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,23***	0,05***
2.Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,34***	-0,33***	0,12***	-0,08**	-0,07**	0,01**	-0,23***	-0,22***	0,05***
3.Αυτονομία από μητέρα	-0,10***	-0,09***	0,01***	-0,10***	-0,10***	0,01***	-0,10***	-0,10***	0,01***
4.Οικον. δυσπραγία	-0,11***	-0,11***	0,01***	-0,01	-0,01	0,00	-0,06*	-0,06*	0,00*
Συνολικό R^2	0,20			0,10			0,12		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

μητέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χειρότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη

σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, είχε μικρότερη προβλεπτική ισχύ και εξηγούσε ποσοστό μικρότερο από 1% της διακύμανσης της σχολικής επίδοσης των εφήβων. Τέλος, σημειώνεται ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο, έπειτα η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και έπειτα οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο (Πίνακες 12, 13) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και όχι από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της

διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τα αγόρια στο σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, υποστήριξης της αυτονομίας από τη μητέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο πλαίσιο του σχολείου σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό

υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων κανείς από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά εφήβων. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων και ακολουθούσαν το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η αυτονομία από τη μητέρα εξηγώντας 1% της συνολικής διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων. Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη συμπεριφορά των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξης της αυτονομίας των εφήβων από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά τους στο σχολικό πλαίσιο.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει τη σχολική εμπλοκή των εφήβων (Πίνακες 12, 13) έδειξαν ότι η σχολική εμπλοκή των εφήβων προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσπραγία (όχι από την εργασιακή κατάσταση των γονέων) στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και η οικονομική δυσπραγία συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα

που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν μικρότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, δεν προέβλεπε καθόλου τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσαν εξίσου το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής, ακολουθούσε η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή.

Η Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 14 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 15 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Πίνακας 14

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,24***	0,26***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,25***	0,05***
2. Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,34***	-0,32***	0,12***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,23***	-0,23***	0,05***
3. Αυτονομία από πατέρα	-0,14***	-0,14***	0,02***	-0,07**	-0,07**	0,01**	-0,12***	-0,12***	0,01***
4. Εργασιακή κατ/ση γονέων	-0,04	-0,04	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,00
Συνολικό R^2			0,20			0,09			0,12

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει τη σχολική επίδοση των εφήβων (Πίνακες 14, 15) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και την οικονομική δυσπραγία, αλλά όχι από την εργασιακή κατάσταση των γονέων. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη

Πίνακας 15

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγία

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,26***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,24***	0,05***
2.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	-0,34***	-0,32***	0,12***	-0,08**	-0,07**	0,01**	-0,23***	-0,22***	0,05***
3.Αυτονομία από πατέρα	-0,14***	-0,13***	0,02***	-0,07**	-0,07**	0,01**	-0,12***	-0,11***	0,01***
4.Οικον. δυσπραγία	-0,10***	-0,10***	0,01***	0,01	-0,01	0,00	0,05*	-0,05*	0,00*
Συνολικό R^2			0,20			0,09			0,13

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

της αυτονομίας από τον πατέρα και η οικονομική δυσπραγία συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό

υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χειρότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων δεν προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων.

Τέλος, σημειώνεται ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο, έπειτα η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και έπειτα η οικονομική δυσπραγία. Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο (Πίνακες 14, 15) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και όχι από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Τα αποτελέσματα είναι παρόμοια με τις προηγούμενες αναλύσεις όπου στη θέση της γονικής πρακτικής ήταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα (Πίνακες, 12 και 13). Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη

της αυτονομίας από τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τα αγόρια στο σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο πλαίσιο του σχολείου σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων κανείς από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά εφήβων. Τέλος, σημειώνεται ότι το

φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων και ακολουθούσαν το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η αυτονομία από τον πατέρα εξηγώντας 1% της συνολικής διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων. Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη συμπεριφορά των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει τη σχολική εμπλοκή των εφήβων (Πίνακες 14, 15) έδειξαν ότι η σχολική εμπλοκή των εφήβων προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσπραγία (όχι από την εργασιακή κατάσταση των γονέων) στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και η οικονομική δυσπραγία συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό

υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν μικρότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή.

Στο τέταρτο βήμα η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, δεν προέβλεπε καθόλου τη σχολική εμπλοκή των εφήβων. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσαν εξίσου

το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής, ακολουθούσε η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή.

Ο Δεσμός με τη Μητέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 11 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 12 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τη μητέρα προβλέπει τη σχολική επίδοση των εφήβων (Πίνακες 16, 17) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τη μητέρα και την οικονομική δυσπραγία, αλλά όχι από την εργασιακή κατάσταση των γονέων. Το φύλο,

Πίνακας 16

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,23***	0,06***	0,28***	0,27***	0,08***	0,23***	0,22***	0,05***
2.Μεταναστευτ. υπόβαθρο	-0,34***	-0,31***	0,12***	-0,08**	-0,07**	0,01**	-0,23***	-0,22***	0,05***
3.Δεσμός μητ.	-0,23***	-0,23***	0,05***	-0,11***	-0,11***	0,01***	-0,19***	-0,20***	0,04***
4.Εργασιακή κατ/ση γονέων	-0,05	-0,05	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Συνολικό R^2	0,23			0,10			0,15		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα και η οικονομική δυσπραγία συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε

Πίνακας 17

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,22***	0,06***	0,28***	0,27***	0,08***	0,23***	0,22***	0,05***
2.Μεταν. υπόβαθρο	-0,34***	-0,31***	0,12***	-0,08**	-0,07*	0,01**	-0,23***	-0,21***	0,05***
3. Δεσμός με μητέρα.	-0,23***	-0,22***	0,05***	-0,11***	-0,11***	0,01***	-0,19***	-0,19***	0,04***
4.Οικον. δυσπραγία	-0,09***	-0,09***	0,01***	-0,01	-0,01	0,00	-0,05	-0,05	0,00
Συνολικό R^2			0,24			0,10			0,15

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από τον δεσμό με τη μητέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο δεσμός με τη μητέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, δεσμού με τη μητέρα και βαθμού

οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χειρότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερο δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον δεσμό με τη μητέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων δεν προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων.

Τέλος, σημειώνεται ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο, έπειτα ο δεσμός με τη μητέρα με μικρή διαφορά από το φύλο και έπειτα η οικονομική δυσπραγία. Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα.

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τη μητέρα προβλέπει τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο

(Πίνακες 16, 17) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα και όχι από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τη μητέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τα αγόρια στο σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο δεσμός με τη μητέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, δεσμού με τη μητέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο πλαίσιο του σχολείου σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Σημειώνεται ότι μόνο στο μοντέλο με την οικονομική δυσπραγία στη θέση του δείκτη οικονομικής δυσχέρειας το μεταναστευτικό υπόβαθρο μετά το βήμα

εισαγωγής του δείκτη συνεχίζει να είναι στατιστικά σημαντικό σε κατώτερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερο δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων κανείς από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά εφήβων. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων και ακολουθούσαν το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα εξηγώντας 1% της συνολικής διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων. Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη συμπεριφορά των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τη μητέρα προβλέπει σχολική εμπλοκή των εφήβων (Πίνακες 16, 17) έδειξαν ότι η σχολική εμπλοκή τους προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα και όχι από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή

κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τη μητέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν υψηλότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο δεσμός με τη μητέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, δεσμού με τη μητέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χαμηλότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερο δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι

έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων κανείς από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας δεν προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή εφήβων. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα εξηγούσαν ο καθένας παρόμοιο ποσοστό της συνολικής διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Ο Δεσμός με τον Πατέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για τη Σχολική Προσαρμογή. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 18 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 19 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας. Τα αποτελέσματα είναι παρόμοια με τα προηγούμενα όπου στη θέση της γονικής πρακτικής εξετάστηκε ο δεσμός με τη μητέρα.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τον πατέρα προβλέπει τη σχολική επίδοση των εφήβων (Πίνακες 18,19) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση

Πίνακας 18

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,24***	0,24***	0,06***	0,28***	0,28***	0,08***	0,23***	0,23***	0,05***
2. Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,34***	-0,32***	0,12***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,23***	-0,22***	0,05***
3. Δεσμός με πατέρα	-0,20***	-0,19***	0,04***	-0,09***	-0,09***	0,01***	-0,16***	-0,16***	0,02***
4. Εργασιακή κατ/ση γονέων	-0,04	-0,04	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,00
Συνολικό R^2			0,22			0,10			0,13

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τον πατέρα και την οικονομική δυσπραγία, αλλά όχι από την εργασιακή κατάσταση των γονέων. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα και η οικονομική δυσπραγία συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 19

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγία

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,24***	0,06***	0,28***	0,28***	0,08***	0,23***	0,23***	0,05***
2.Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,34***	-0,32***	0,12***	-0,08**	-0,07**	0,01**	-0,23***	-0,22***	0,05***
3.Δεσμός με πατέρα	-0,20***	-0,18***	0,04***	-0,09***	-0,09**	0,01***	-0,16***	-0,15***	0,02***
4.Οικον. δυσπραγία	-0,09***	-0,09***	0,01***	0,01	-0,01	0,00	-0,05	-0,05	0,00
Συνολικό R^2			0,22			0,10			0,14

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από τον δεσμό με τον πατέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο δεσμός με τον πατέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με

μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, δεσμού με τον πατέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χειρότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερο δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση. Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον δεσμό με τον πατέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων δεν προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων. Τέλος, σημειώνεται ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο, έπειτα ο δεσμός με τον πατέρα με μικρή διαφορά από το φύλο και έπειτα η οικονομική δυσπραγία. Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα.

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας),

εάν ο δεσμός με τον πατέρα προβλέπει τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο (Πίνακες 18, 19) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα και όχι από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων καθώς η επίδρασή του εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τον πατέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τα αγόρια στο σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη συμπεριφορά των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο δεσμός με τον πατέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, δεσμού τον πατέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο πλαίσιο του σχολείου σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερο δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων κανείς από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά εφήβων.. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων και ακολουθούσαν το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα εξηγώντας 1% της συνολικής διακύμανσης της συμπεριφοράς των εφήβων. Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη συμπεριφορά των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο δεσμός με τον πατέρα **δεν** αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τον πατέρα προβλέπει σχολική εμπλοκή των εφήβων (Πίνακες 18, 19) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα και όχι από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή

των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τον πατέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, είχαν υψηλότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε σημαντικό μέρος της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή των εφήβων και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο δεσμός με τον πατέρα και ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, δεσμού τον πατέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χαμηλότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερο δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων κανείς από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας δεν προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή εφήβων. Τέλος, σημειώνεται το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα εξηγούσαν ο καθένας παρόμοιο ποσοστό της συνολικής διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο δεσμός με τον πατέρα **δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα** για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Η Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τα την ψυχική υγεία των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 20 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 21 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 20, 21) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και

Πίνακας 20

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,11***	0,09***	0,01***	0,25***	0,24***	0,06***	0,00	0,02	0,00
2. Μεταναστ. υπόβαθρο	0,06*	0,00	0,00*	0,06*	0,02	0,00*	-0,09***	-0,06*	0,01***
3. Αυτονομία από μητέρα	0,22***	0,20***	0,05***	0,12***	0,11***	0,02***	-0,36***	-0,36***	0,13***
4. Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,19***	0,19***	0,03***	0,17***	0,17***	0,03***	-0,07**	-0,07**	0,01**
Συνολικό R^2			0,09			0,11			0,14

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται η αυτονομία από τη

Πίνακας 21

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,12***	0,01***	0,25***	0,26***	0,06***	0,00	0,00	0,00
2.Μεταναστ. υπόβαθρο	0,06*	0,02	0,00*	0,06*	0,04	0,00*	-0,09***	-0,06*	0,01***
3.Αυτονομία από μητέρα	0,22***	0,18***	0,05***	0,12***	0,09***	0,02***	-0,36***	-0,34***	0,13***
4.Οικονομική δυσπραγία	0,36***	0,36***	0,13***	0,28***	0,28***	0,08***	-0,19***	-0,19***	0,03***
Συνολικό R^2	0,19			0,15			0,17		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

μητέρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και από την οικονομική

δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αλλά δεν συνέχιζε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης με τους υπόλοιπους παράγοντες που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όχι όμως ανεξαρτήτως εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων κατάθλιψης στους εφήβους.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα

και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν.

Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε η αυτονομία από τη μητέρα και τέλος το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο που προέβλεπαν ποσοστό 1% και λιγότερο της συνολικής διακύμανσης. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε η αυτονομία από τη μητέρα, έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων και στη συνέχεια το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο προβλέποντας επίσης ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα κατάθλιψης.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 20, 21) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να

είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγονται οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, συνέχιζε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα, αλλά έπαυε να την προβλέπει τέταρτο βήμα που εισαγόταν ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στο κάθε μοντέλο αντίστοιχα.. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όχι όμως ανεξαρτήτως βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα

συμπτώματα συναισθήματος και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος στους εφήβους.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν.

Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε το φύλο, η αυτονομία από τη μητέρα, και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε το φύλο, έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων, η αυτονομία από τη μητέρα και τελευταία το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα συναισθήματος.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των

γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 20, 21) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο δεύτερο βήμα αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων, συνέχισε να την προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και στο τέταρτο βήμα που εισαγόταν ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στο κάθε μοντέλο αντίστοιχα, αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους ανεξαρτήτως φύλου, εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε και συνέχισε να προβλέπει την αυτοεκτίμηση και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το

μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

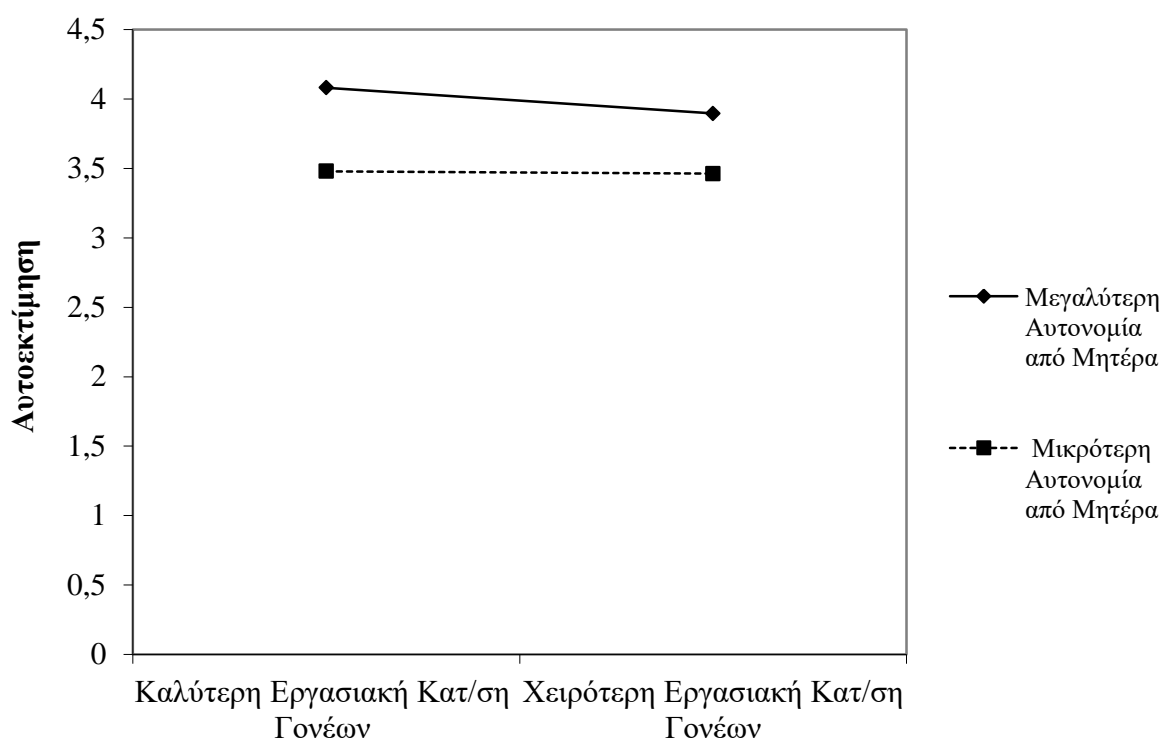
Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι η αυτονομία από τη μητέρα εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της αυτοεκτίμησης και στα δύο μοντέλα, ακολουθούσαν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης.

Η αλληλεπίδραση της αυτονομίας που ενθαρρύνει η μητέρα με την οικονομική δυσπραγία στην αυτοεκτίμηση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Όμως, η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με την εργασιακή κατάσταση των γονέων στην αυτοεκτίμηση των εφήβων (Σχήμα 14) ήταν στατιστικά σημαντική $F(1, 1246) = 5,25, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,022$. Επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν αυτοί βιώνουν οικονομική δυσπραγία, όμως αποτελεί προστατευτικό παράγοντα όταν οι γονείς αντιμετωπίζουν προβλήματα σχετικά με την εύρεση ή την απώλεια εργασίας. Δηλαδή, όταν η αυτονομία από τη μητέρα είναι μεγαλύτερη οι έφηβοι παρουσιάζουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση και λίγο περισσότερο εκείνοι που οι γονείς τους αντιμετωπίζουν σχετικά λιγότερα προβλήματα με την εργασία τους, ενώ όταν οι έφηβοι αναφέρουν μικρότερη

αυτονομία από τη μητέρα παρουσιάζουν εξίσου χαμηλότερη αυτοεκτίμηση ανεξαρτήτως εργασιακής κατάστασης των γονέων.

Σχήμα 14

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με την Αυτονομία από τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

Η Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα ως Προωθητικός/

Προστατευτικός Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τα την ψυχική υγεία των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 22 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής

δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 23 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας

Πίνακας 22

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,07*	0,01***	0,25***	0,23***	0,06***	0,00	0,04	0,00
2.Μεταναστ. υπόβαθρο	0,06*	-0,01	0,00*	0,06*	0,01	0,00*	-0,09***	-0,05	0,01***
3.Αυτονομία από πατέρα	0,24***	0,23***	0,06***	0,15***	0,13***	0,02***	-0,37***	-0,36***	0,13***
4. Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,18***	0,18***	0,03***	0,17***	0,17***	0,03***	-0,06*	-0,06*	0,00*
Συνολικό R^2			0,10			0,11			0,14

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 22, 23) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και

τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή

Πίνακας 23

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγία

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,10***	0,01***	0,25***	0,25***	0,06***	0,00	0,03	0,00
2.Μεταν. υπόβαθρο	0,06*	0,01	0,00*	0,06*	0,03	0,00*	-0,09***	-0,05	0,01***
3.Αυτονομία από πατέρα	0,24***	0,19***	0,06***	0,15***	0,11***	0,02***	-0,37***	-0,35***	0,13***
4.Οικονομική ή δυσπραγία	0,35***	0,35***	0,12***	0,27***	0,27***	0,07***	-0,17***	-0,17***	0,03***
Συνολικό R^2			0,19			0,16			0,17

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται η αυτονομία από τον πατέρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Σημειώνεται ότι μετά την εισαγωγή της αυτονομίας από τον πατέρα, το φύλο προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας μόνο στο μοντέλο όπου ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ήταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αλλά δεν συνέχιζε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης με τους υπόλοιπους παράγοντες που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όχι όμως ανεξαρτήτως εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το

μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων κατάθλιψης στους εφήβους.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρεια (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε η αυτονομία από τον πατέρα και τέλος το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο που προέβλεπαν ποσοστό 1% και λιγότερο της συνολικής διακύμανσης. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε η αυτονομία από τον πατέρα, έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων και στη συνέχεια το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα κατάθλιψης.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της

αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 22, 23) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται η αυτονομία από τον πατέρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αλλά δεν συνέχιζε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των

συμπτωμάτων συναισθήματος με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όχι όμως ανεξαρτήτως βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος στους εφήβους.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρεια (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε το φύλο, η αυτονομία από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο που εξηγούσε ελάχιστο ποσοστό διακύμανσης. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε το φύλο,

έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων, η αυτονομία από τον πατέρα και τελευταία το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας επίσης ελάχιστο ποσοστό διακύμανσης.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα συναισθήματος.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 22, 23) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Αντίθετα το μεταναστευτικό υπόβαθρο μοιράζεται μέρος της διακύμανσης με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο δεύτερο βήμα αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων, συνέχιζε να την προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας και δε την προέβλεπε στο τέταρτο βήμα

που εισαγόταν ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στο κάθε μοντέλο αντίστοιχα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους ανεξαρτήτως φύλου, εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα, όχι όμως ανεξαρτήτως βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει την αυτοεκτίμηση και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι η αυτονομία από τον πατέρα εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της αυτοεκτίμησης και στα δύο μοντέλα, ακολουθούσαν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με την οικονομική δυσπραγία στην αυτοεκτίμηση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως η

υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα μάλλον δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν βιώνουν οικονομική δυσχέρεια.

Ο Συναισθηματικός Δεσμός με τη Μητέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τα την ψυχική υγεία των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 24 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 25 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 24, 25) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τη μητέρα και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, ο δεσμός με τη μητέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται ο δεσμός με τη μητέρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 24

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,12***	0,01***	0,25***	0,25***	0,06***	0,00	-0,03	0,00
2.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	0,06*	-0,01	0,00*	0,06*	0,01	0,00*	-0,09***	-0,04	0,01***
3.Δεσμός με μητέρα	0,29***	0,28***	0,08***	0,16***	0,15***	0,02***	-0,42***	-0,42***	0,18***
4.Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,19***	0,19***	0,03***	0,17***	0,17***	0,03***	-0,07**	-0,07**	0,01**
Συνολικό R^2			0,13			0,12			0,19

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από το δεσμό με τη μητέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αλλά δεν

Πίνακας 25

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα και την Οικονομική Δυσπραγία που βιώνουν οι Έφηβοι

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,11***	0,14***	0,01***	0,25***	0,28***	0,06***	0,00	-0,04	0,00
2. Μεταναστ. υπόβαθρο	0,06*	0,01	0,00*	0,06*	0,03	0,00*	-0,09***	-0,04	0,01***
3. Δεσμός με μητέρα	0,29***	0,24***	0,08***	0,16***	0,12***	0,02***	-0,42***	-0,40***	0,18***
4. Οικονομ. δυσπραγία	0,35***	0,35***	0,12***	0,27***	0,27***	0,07***	-0,17***	-0,17***	0,03***
Συνολικό R^2			0,22			0,16			0,21

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

συνέχιζε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο δεσμός με τη μητέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης με τους υπόλοιπους παράγοντες που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όχι όμως ανεξαρτήτως του δεσμού με τη μητέρα και του βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο ισχυρότερο δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων κατάθλιψης στους εφήβους.

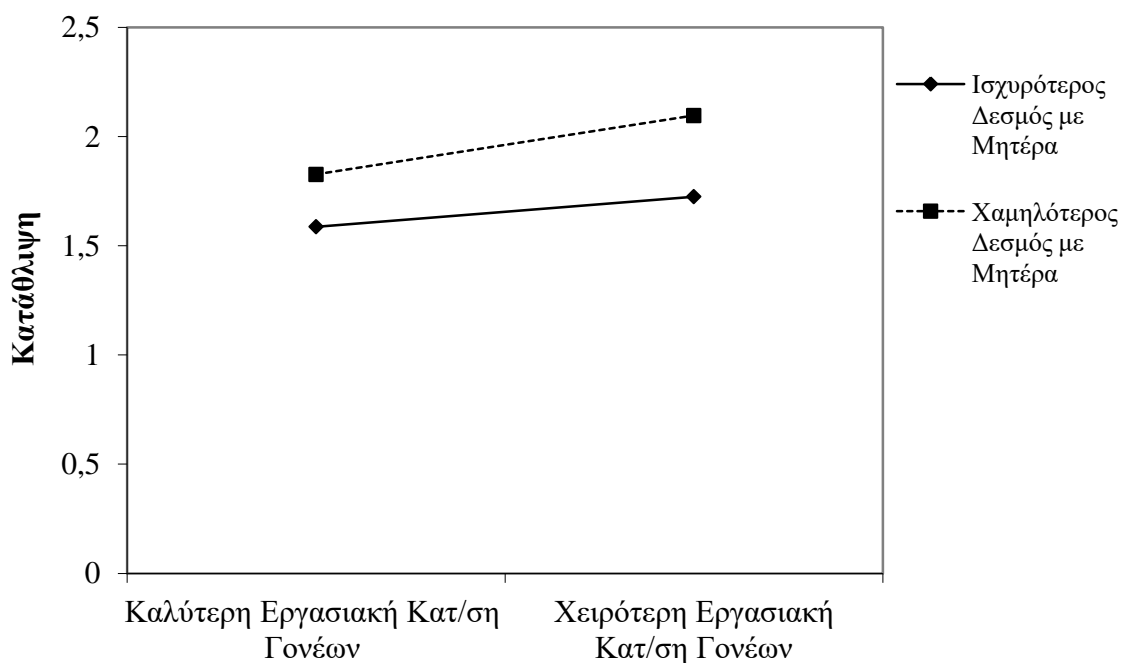
Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον δεσμό με τη μητέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν.

Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε ο δεσμός με τη μητέρα και τέλος το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο που προέβλεπαν ποσοστό 1% και λιγότερο της συνολικής διακύμανσης. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε ο δεσμός με τη μητέρα, έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων και στη συνέχεια το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο προβλέποντας επίσης ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης. Περιγράφοντας το διαφορετικά, φαίνεται πως η οικονομική δυσπραγία εξηγεί ένα ποσοστό 10% περισσότερο από όσο εξηγεί η εργασιακή κατάσταση των γονέων στη διακύμανση των συμπτωμάτων κατάθλιψης των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τη μητέρα με την οικονομική δυσπραγία στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα κατάθλιψης όταν οι έφηβοι βιώνουν οικονομική δυσπραγία στην οικογένεια. Η αλληλεπίδραση όμως της εργασιακής κατάστασης των γονέων με τον δεσμό με τη μητέρα στα συμπτώματα κατάθλιψης ήταν στατιστικά σημαντική $F(1, 1246) = 5,63, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,018$, όμως σε χαμηλό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας και εξηγούσε ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης λιγότερο από 1% (Σχήμα 15). Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα κατάθλιψης όταν οι έφηβοι αναφέρουν ότι οι γονείς τους αντιμετωπίζουν προβλήματα σχετικά με την απώλεια εργασίας.

Σχήμα 15

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με τον Δεσμό με τη Μητέρα για την Πρόβλεψη των Συμπτωμάτων Κατάθλιψης των Εφήβων

Συγκεκριμένα, οι έφηβοι που είχαν ισχυρότερο δεσμό με τη μητέρα εμφάνιζαν λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης πέρα και πάνω από την εργασιακή κατάσταση των γονέων, όταν όμως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα ήταν δεν ήταν τόσο ισχυρός, τότε οι έφηβοι που ανέφεραν χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης από τους εφήβους που ανέφεραν καλύτερη εργασιακή κατάσταση των γονέων.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 24, 25) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, τον δεσμό με τη μητέρα και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, ο δεσμός με τη μητέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται ο δεσμός με τη μητέρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από τον δεσμό

με τη μητέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αλλά έπαυε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο δεσμός με τη μητέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος με τον δεσμό με τη μητέρα και τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όχι όμως ανεξαρτήτως δεσμού με τη μητέρα και βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο ισχυρότερο δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος στους εφήβους.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον ο δεσμό με τη μητέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική

δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε το φύλο, ο δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε το φύλο, έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων, ο δεσμός με τη μητέρα και τελευταία το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα συναισθήματος.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τη μητέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 24, 25) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, τον δεσμό με τη μητέρα και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Ο δεσμός με τη μητέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να προβλέπει την αυτοεκτίμηση όταν εισάγεται ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, επομένως μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης με τους δείκτες αυτούς. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο δεύτερο βήμα αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων, συνέχιζε να την προβλέπει και στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο δεσμός με τη μητέρα αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, έπαιε όμως να την προβλέπει στο τέταρτο βήμα που εισαγόταν ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στο κάθε μοντέλο αντίστοιχα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους ανεξαρτήτως φύλου και δεσμού με τη μητέρα.

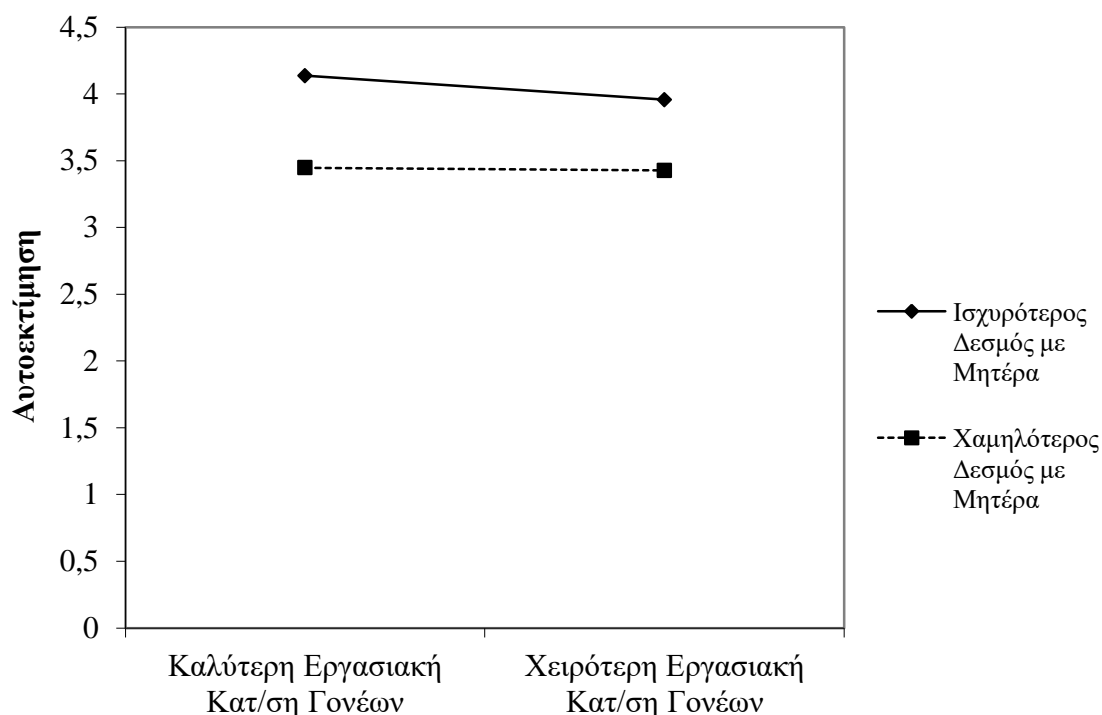
Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει την αυτοεκτίμηση και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο ισχυρότερο δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον δεσμό με τη μητέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι ο δεσμός με τη μητέρα εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της αυτοεκτίμησης και στα δύο μοντέλα,

ακολουθούσαν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης.

Σχήμα 16

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Δεσμό με τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

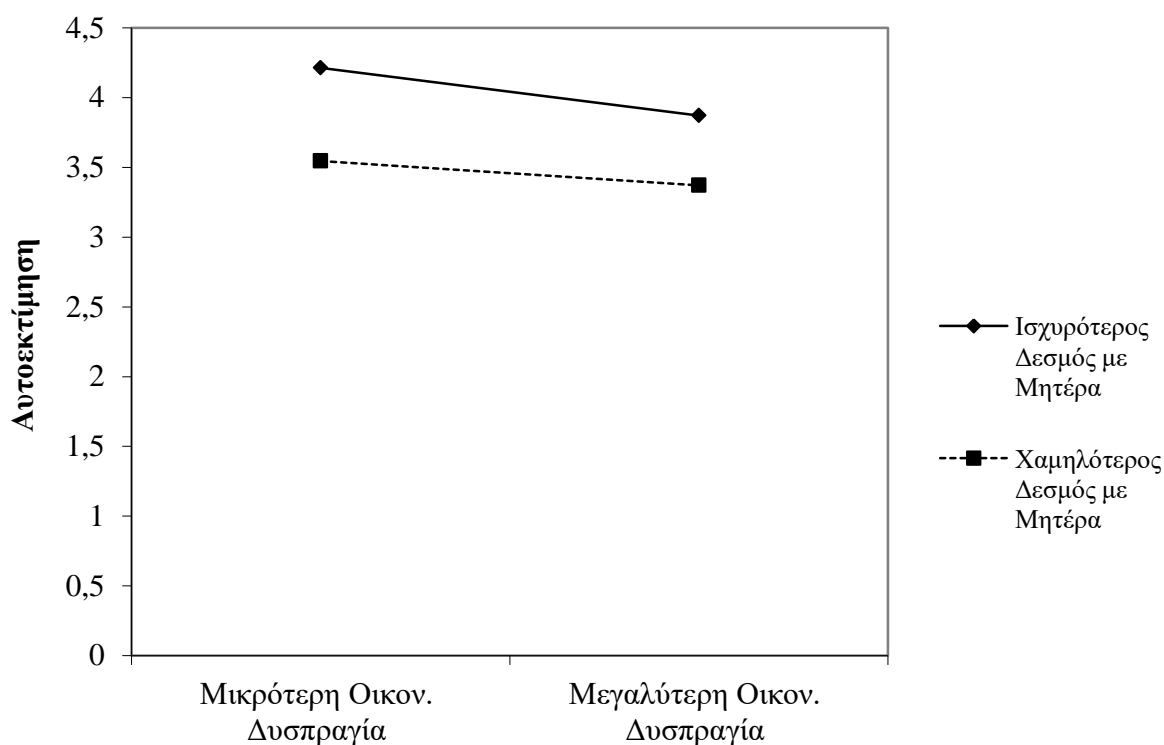

Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τη μητέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας στην αυτοεκτίμηση των εφήβων ήταν στατιστικά σημαντική στο κάθε μοντέλο αντίστοιχα, $F(1, 1246) = 4,98, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,026$ στο μοντέλο με την εργασιακή κατάσταση των γονέων (Σχήμα 16) και $F(1, 1246) = 6,00, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,015$ στο μοντέλο με την οικονομική δυσπραγία (Σχήμα 17). Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν αυτοί βιώνουν οικονομική δυσχέρεια. Δηλαδή, όταν ο δεσμός με τη μητέρα είναι ισχυρότερος οι έφηβοι παρουσιάζουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση και λίγο περισσότερο εκείνοι που η εργασιακή

κατάσταση των γονέων είναι καλύτερη ή η οικονομική δυσπραγία είναι μικρότερη, ενώ όταν οι έφηβοι αναφέρουν χαμηλότερο δεσμό με τη μητέρα παρουσιάζουν εξίσου χαμηλότερη αυτοεκτίμηση ανεξαρτήτως οικονομικής δυσχέρειας.

Σχήμα 17

Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με το Δεσμό με τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

Ο Συναισθηματικός Δεσμός με τον Πατέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός

Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τα την ψυχική υγεία των εφήβων, όταν αυτοί ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας μετά από τον έλεγχο του φύλου και του μεταναστευτικού υποβάθρου, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 26 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η

εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 27 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Πίνακας 26

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναισθήμα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,10***	0,10***	0,01***	0,25***	0,25***	0,06***	0,00	-0,01	0,00
2.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	0,06*	-0,01	0,00*	0,06*	0,01	0,00*	-0,09***	-0,04	0,01***
3.Δεσμός με πατέρα	0,30***	0,28***	0,09***	0,20***	0,19***	0,04***	-0,42***	-0,42***	0,18***
4.Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,17***	0,17***	0,03***	0,16***	0,16***	0,03***	-0,05*	-0,05*	0,00*
Συνολικό R^2	0,13			0,13			0,19		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 26, 27) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το δεσμό με τον πατέρα και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, ο δεσμός με τον πατέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακόμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά

σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται ο δεσμός με τον πατέρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 27

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από το Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα και την Οικονομική Δυσπραγμία που βιώνουν οι Έφηβοι

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Ψυχικής Υγείας								
	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,13***	0,01***	0,25***	0,27***	0,06***	0,00	-0,02	0,00
2.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	0,06*	0,01	0,00*	0,06*	0,03	0,00*	-0,09***	-0,04	0,01***
3.Δεσμός με πατέρα	0,30***	0,25***	0,09***	0,20***	0,16***	0,04***	-0,42***	-0,40***	0,18***
4.Οικονομ. δυσπραγία	0,34***	0,34***	0,11***	0,26***	0,26***	0,07***	-0,16***	-0,16***	0,03***
Συνολικό R^2			0,21			0,17			0,21

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από το δεσμό

με τον πατέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αλλά δεν συνέχιζε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο δεσμός με τον πατέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης με τους υπόλοιπους παράγοντες που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο ισχυρότερο δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων κατάθλιψης στους εφήβους.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον δεσμό με τον πατέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο

περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε ο δεσμός με τον πατέρα και τέλος το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο που προέβλεπαν ποσοστό 1% και λιγότερο της συνολικής διακύμανσης. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε ο δεσμός με τον πατέρα, έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων και στη συνέχεια το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο προβλέποντας επίσης ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης. Περιγράφοντας το διαφορετικά, φαίνεται πως η οικονομική δυσπραγία εξηγεί ένα ποσοστό 8% περισσότερο από όσο εξηγεί η εργασιακή κατάσταση των γονέων στη διακύμανση των συμπτωμάτων κατάθλιψης των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα κατάθλιψης στους εφήβους.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 26, 27) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο, τον δεσμό με τον πατέρα και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Το φύλο, ο δεσμός με τον πατέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται ο δεσμός με τον

πατέρα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα και η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης). Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, από τον δεσμό με τον πατέρα και από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο βήμα δύο αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο μέρος της διακύμανσης στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αλλά έπαυε να τα προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο δεσμός με τον πατέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα αλλά μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος με τον δεσμό με τον πατέρα και τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας που εισάγονται μετά από αυτήν. Οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους, όχι όμως ανεξαρτήτως του δεσμού με τον πατέρα και του βαθμού οικονομικής δυσχέρειας.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο ισχυρότερο δεσμό με τον πατέρα

ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος στους εφήβους.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον ο δεσμό με τον πατέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι η οικονομική δυσπραγία εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος και στο αντίστοιχο μοντέλο ακολουθούσε το φύλο, ο δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Ενώ στο άλλο μοντέλο, το μεγαλύτερο ποσοστό εξηγούσε το φύλο, έπειτα ο δεσμός με τον πατέρα, η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τελευταία το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, τον καθένα ξεχωριστά, στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα συναισθήματος.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο δεσμός με τον πατέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 26, 27) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από το μεταναστευτικό υπόβαθρο, τον δεσμό με τον πατέρα και τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των

γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα. Ο δεσμός με τον πατέρα και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς εξακολουθούν να είναι στατιστικά σημαντικοί αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο όμως σταματά να προβλέπει την αυτοεκτίμηση όταν εισάγεται ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, επομένως μοιράζεται ποσοστό της διακύμανσης με τους δείκτες αυτούς. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

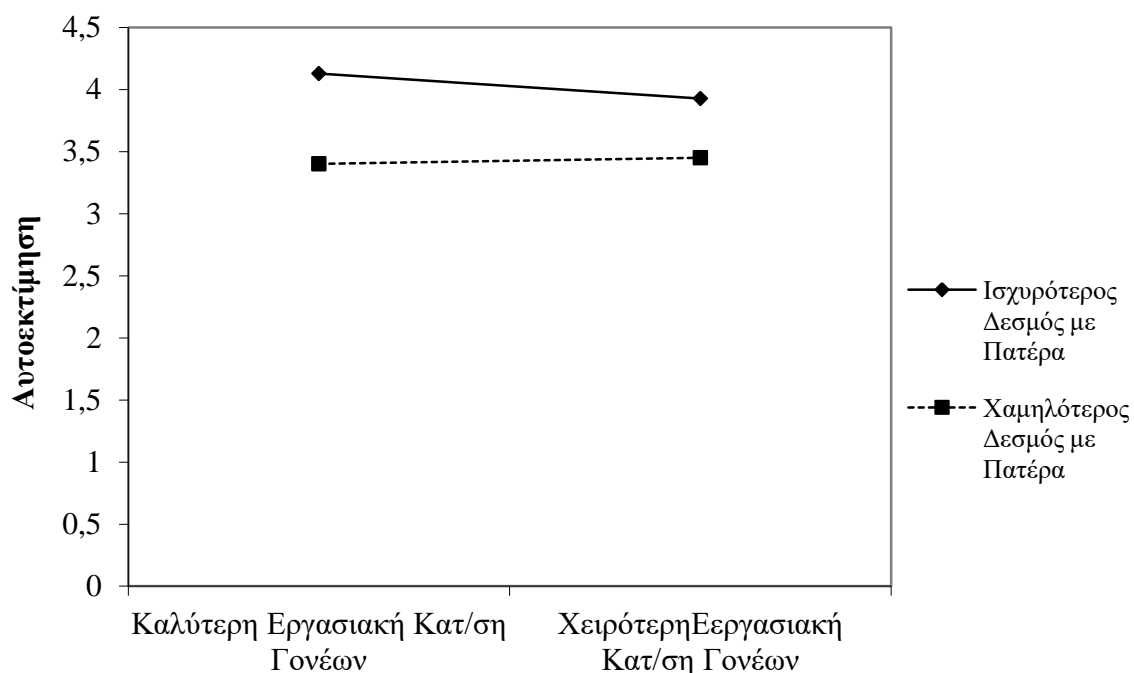
Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο δεύτερο βήμα αφού είχε ελεγχθεί το φύλο προέβλεπε ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων, συνέχιζε να την προβλέπει και στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο δεσμός με τον πατέρα αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, έπαυε όμως να την προβλέπει στο τέταρτο βήμα που εισαγόταν ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στο κάθε μοντέλο αντίστοιχα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), εμφάνιζαν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους ανεξαρτήτως φύλου και συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, ο δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε και συνέχιζε να προβλέπει την αυτοεκτίμηση και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθησαν και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, όσο ισχυρότερο δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (η οικονομική δυσπραγία και η εργασιακή κατάσταση των γονέων) προέβλεπαν την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και ο δεσμός με τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, το μεταναστευτικό υπόβαθρο και τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα, όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία και χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Τέλος, σημειώνεται ότι ο δεσμός με τον πατέρα εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της αυτοεκτίμησης και στα δύο μοντέλα, ακολουθούσαν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης.

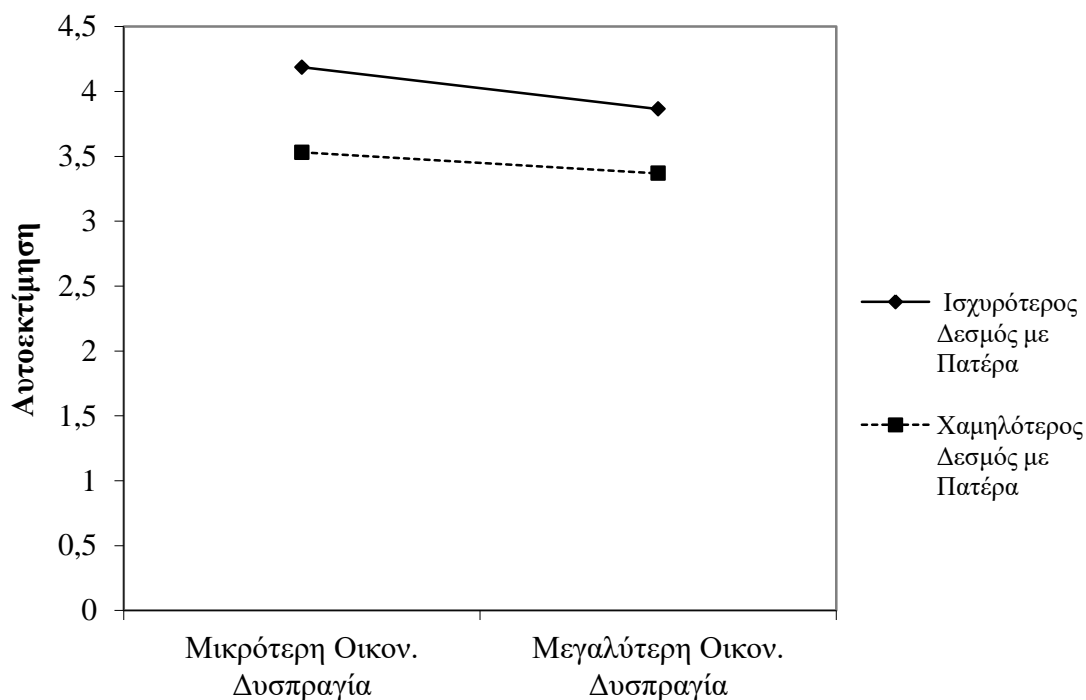
Σχήμα 18

Αλληλεπίδραση της Εργασιακής Κατάστασης των Γονέων με το Δεσμό με τον Πατέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

Σχήμα 19

Αλληλεπίδραση της Οικονομικής Δυσπραγίας με το Δεσμό με τον Πατέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

Η αλληλεπίδραση του δεσμού με τον πατέρα με τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας στην αυτοεκτίμηση των εφήβων ήταν στατιστικά σημαντική στο κάθε μοντέλο αντίστοιχα, αλλά ερμηνεύεται με επιφύλαξη καθώς εξηγεί ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης. Επιπλέον, στο μοντέλο με την εργασιακή κατάσταση των γονέων η αλληλεπίδραση είναι στατιστικά σημαντική σε υψηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $F(1, 1246) = 12,47, \Delta R^2 = 0,01, p < 0,001$ 9 (Σχήμα 18) , ενώ στο μοντέλο με την οικονομική δυσπραγία σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $F(1, 1246) = 4,98, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,026$ (Σχήμα 19). Επομένως ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν αυτοί βιώνουν οικονομική δυσχέρεια. Δηλαδή, όταν ο δεσμός με τον πατέρα είναι ισχυρότερος οι έφηβοι παρουσιάζουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση και λίγο περισσότερο εκείνοι που η εργασιακή κατάσταση των γονέων είναι καλύτερη ή η οικονομική δυσπραγία είναι μικρότερη, ενώ όταν οι έφηβοι αναφέρουν χαμηλότερο δεσμό με

τον πατέρα παρουσιάζουν εξίσου χαμηλότερη αυτοεκτίμηση ανεξαρτήτως οικονομικής δυσχέρειας.

Οι Γονικές Πρακτικές ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή και Ψυχική Υγεία για τους Έλληνες και τους Εφήβους με Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Για να απαντηθεί το τρίτο ερευνητικό ερώτημα, εάν οι γονικές πρακτικές προωθούν ή/και προστατεύουν την προσαρμογή ή/και την ψυχική υγεία εξίσου των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο αφού εξετάστηκαν οι συνάφειες μεταξύ των γονικών πρακτικών, του μεταναστευτικού υποβάθρου και των δεικτών σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας, έγιναν ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης με το πρόγραμμα IBM SPSS Statistics 28.0.1. Εξετάστηκε η στατιστική πρόβλεψη των τριών δεικτών σχολικής προσαρμογής (σχολική επίδοση, σχολική εμπλοκή, και συμπεριφορά, και των τριών δεικτών ψυχικής υγείας (αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη, και συμπτώματα συναισθήματος) από τις εξής μεταβλητές: το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), τις τέσσερις γονικές πρακτικές (δεσμός με τη μητέρα, δεσμός με τον πατέρα, υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα, υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα) και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Η επίδραση των δύο δεικτών οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας και των τεσσάρων γονικών πρακτικών εξετάστηκε σε χωριστά μοντέλα. Συνολικά έγιναν οκτώ ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης (4 γονικές πρακτικές X 2 δείκτες οικονομικής δυσχέρειας), για κάθε μία ανεξάρτητη μεταβλητή δηλαδή για κάθε έναν από τους έξι δείκτες σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας, (8X6=48 αναλύσεις) που παρουσιάζονται από τον Πίνακα 29 έως τον Πίνακα 44.

Οι ανεξάρτητες μεταβλητές εισήχθησαν στο μοντέλο με την παρακάτω σειρά. Στο πρώτο βήμα εισήχθη το φύλο των εφήβων. Στο δεύτερο βήμα εισήχθη καθένας από τους δύο

δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας, ήτοι η εργασιακή κατάσταση των γονέων ή η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας με στόχο να εξετασθεί εάν συνεισφέρουν στη διακύμανση στη σχολική προσαρμογή και ψυχική υγεία των εφήβων. Στο τρίτο βήμα εισήχθη η γονική πρακτική, σε ξεχωριστά μοντέλα, η καθεμία ώστε να δούμε τη προβλεπτική της ισχύ και στη συνέχεια στο τέταρτο βήμα εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο (1ης ή 2ης γενιάς μετανάστης έναντι Έλληνας) αφού ελεγχθούν το φύλο, η οικονομική δυσχέρεια και οι γονικές πρακτικές για να εξεταστεί η μοναδική προβλεπτική της ισχύ στην σχολική προσαρμογή και την ψυχική υγεία όλων των εφήβων αφού έχει ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, δεδομένου ότι οι οικογένειες εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια σε σύγκριση με τους Έλληνες εφήβους (πχ. Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2017). Στο πέμπτο και τελευταίο βήμα εισήχθη η αλληλεπίδραση των τεσσάρων γονικών πρακτικών με το μεταναστευτικό υπόβαθρο σε κάθε δείκτη σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας.

Στόχος ήταν να εξεταστεί αν η επίδραση της κάθε γονικής πρακτικής στην σχολική προσαρμογή ή/και ψυχική υγεία είναι διαφορετική για τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο και τους Έλληνες εφήβους. Δηλαδή, εάν οι γονικές πρακτικές λειτουργούν προστατευτικά στη σχολική προσαρμογή ή/και την ψυχική υγεία των εφήβων που ζουν κάτω από αντίξοες συνθήκες όπως το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Για τον υπολογισμό των αλληλεπιδράσεων ακολουθήθηκαν οι διαδικασίες κατά Aiken και West (1991). Οι τιμές όλων των ποσοτικών μεταβλητών που περιλαμβάνονταν στις αλληλεπιδράσεις μετατράπηκαν σε z τιμές. Στους παρακάτω πίνακες παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αφορούν στις κύριες επιδράσεις (ως το βήμα 4).

Οι αλληλεπιδράσεις (βήμα 5) απεικονίζονται σε σχήμα μόνο στις περιπτώσεις που τα αποτελέσματα είναι στατιστικώς σημαντικά. Πριν από όλες τις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης εξετάστηκαν οι συνάφειες (Πίνακας 2) μεταξύ γονικών πρακτικών,

μεταναστευτικού υποβάθρου και οικονομικής δυσχέρειας με τους δείκτες σχολικής προσαρμογής και ψυχικής υγείας του κάθε μοντέλου, όπως περιγράφηκε και στο προηγούμενο ερευνητικό ερώτημα. Παρακάτω, παρουσιάζεται συνοπτικά σε πίνακα η σειρά με την οποία εισήχθησαν οι μεταβλητές στα δύο μοντέλα. Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί και θα απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα για καθεμία γονική πρακτική ξεχωριστά. Στην καθεμία θα παρατεθούν τα δύο μοντέλα με τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας) συγκριτικά. Οι πρώτοι οχτώ πίνακες (Πίνακες 29 ως 36) αφορούν τη σχολική προσαρμογή και οι επόμενοι οχτώ την ψυχική υγεία (Πίνακες 37 ως 44).

Πίνακας 28

Σειρά Εισαγωγής των Ανεξάρτητων Μεταβλητών στις Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για τις Τέσσερις Γονικές Πρακτικές ως Προωθητικούς/ Προστατευτικούς Παράγοντες

Βήματα

---

1. φύλο
  2. Οικονομική δυσχέρεια (εργασιακή κατάσταση γονέων/οικονομική δυσπραγία)
  3. Γονική πρακτική {(συναισθηματικός δεσμός (με μητέρα/ πατέρα) /υποστήριξη της αυτονομίας (από μητέρα/ πατέρα)}
  4. Μεταναστευτικό υπόβαθρο
  5. Γονική πρακτική * οικονομική δυσχέρεια
-

Η Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή ανάλογα με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη

σχολική προσαρμογή των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 29 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 30 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Πίνακας 29

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα, (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,25***	0,06***	0,29***	0,29***	0,08***	0,23***	0,24***	0,05***
2. Εργασιακή κατ/ση γονέων	-0,13***	-0,05*	0,02***	-0,01	0,01	0,00	-0,06*	0,00	0,00*
3.Αυτονομία από μητέρα	-0,11***	-0,10***	0,01***	-0,11***	-0,11***	0,01***	-0,11***	-0,10***	0,01***
4.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	-0,32***	-0,32***	0,10***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,23***	-0,23***	0,05***
Συνολικό R^2			0,19			0,10			0,12

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική επίδοση των Ελλήνων και εφήβων

με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 29, 30) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση καθώς η επίδρασή τους εξακολουθούσε να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 30

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα, (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,24***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,23***	0,05***
2.Οικονομική δυσπραγία	-0,15***	-0,11***	0,02***	-0,02	-0,01	0,00	-0,09***	-0,06*	0,01***
3.Αυτονομία από μητέρα	-0,11***	-0,09***	0,01***	-0,11***	-0,10***	0,01***	-0,11***	-0,10***	0,01***
4.Μεταναστ.υπόβαθρο	-0,33***	-0,33***	0,11***	-0,07**	-0,07**	0,01**	-0,22***	-0,22***	0,05***
Συνολικό R^2	0,19			0,10			0,12		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, είχε μικρότερη προβλεπτική ισχύ σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε το μεγαλύτερο μέρος της

διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χειρότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι μετά τη μετανάστευση που εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και τέλος η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει εξίσου τη συμπεριφορά των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο στο σχολικό πλαίσιο (Πίνακες 29, 30) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη συμπεριφορά καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων. Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά τους σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολείο σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος,

σημειώνεται ότι το φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς, ακολουθούσαν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας 1% της διακύμανσης της συμπεριφοράς.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη συμπεριφορά των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη συμπεριφορά τους στο σχολικό πλαίσιο ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική εμπλοκή των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 29, 30) έδειξαν ότι η σχολική τους εμπλοκή προβλέπεται από το φύλο, τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα, η οικονομική δυσπραγία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή καθώς η επίδρασή τους εξακολουθούσε να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της

οικογένειας, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο. Η οικονομική δυσπραγία συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, όμως η εργασιακή κατάσταση των γονέων έπαυε να προβλέπει τη σχολική εμπλοκή όταν εισήχθη στο επόμενο βήμα η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν οι έφηβοι. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν μικρότερη

σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής και ακολουθούσαν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα εξηγώντας 1% της διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής και τέλος η οικονομική δυσχέρεια.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Η Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή ανάλογα με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 31 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 32 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική επίδοση των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 31, 32) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, η

οικονομική δυσπραγία, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων όμως όχι. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 31

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα, (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,27***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,25***	0,05***
2.Εργασιακή κατ/ση γονέων	-0,13***	-0,04	0,02***	-0,01	0,01	0,00	-0,06*	0,01	0,00*
3.Αυτονομία από πατέρα	-0,16***	-0,14***	0,03***	-0,08**	-0,07**	0,01**	-0,13***	-0,12***	0,02***
4.Μετανάστευση	-0,32***	-0,32***	0,10***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,22***	-0,22***	0,05***
Συνολικό R^2			0,20			0,09			0,12

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Πίνακας 32

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα, (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,26***	0,06***	0,28***	0,29***	0,08***	0,23***	0,24***	0,05***
2.Οικονομική δυσπραγία	-0,15***	-0,10***	0,02***	-0,02	-0,01	0,00	-0,09***	-0,05*	0,01***
3.Αυτονομία από πατέρα	-0,16***	-0,13***	0,02***	-0,08**	-0,07**	0,01**	-0,13***	-0,11***	0,02***
4.Μετανάστευση	-0,32***	-0,32***	0,10***	-0,07**	-0,07**	0,01**	-0,22***	-0,22***	0,05***
Συνολικό R^2			0,20			0,09			0,12

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο. Η οικονομική δυσπραγία συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το

μεταναστευτικό υπόβαθρο, η εργασιακή όμως έπαυε να την προβλέπει στο τέταρτο βήμα που εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Επίσης, πέρα και πάνω από το φύλο και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία όσο χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων ανέφεραν τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν, όχι όμως πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού είχε εισαχθεί το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η εκχωρούμενη τον πατέρα αυτονομία προέβλεπε το μεγαλύτερο μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χειρότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι μετά τη μετανάστευση που εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και τέλος οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει εξίσου τη συμπεριφορά των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο στο σχολικό πλαίσιο (Πίνακες 31, 32) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη συμπεριφορά καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων. Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων και, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά τους σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολείο σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς, ακολουθούσαν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας 1% της διακύμανσης της συμπεριφοράς.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη συμπεριφορά των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη συμπεριφορά τους στο σχολικό πλαίσιο ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική εμπλοκή των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 31, 32) έδειξαν ότι η σχολική τους εμπλοκή προβλέπεται από το φύλο, τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, η οικονομική δυσπραγία, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα, και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο. Η οικονομική δυσπραγία συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, όμως η εργασιακή κατάσταση των γονέων έπαυε να προβλέπει τη σχολική εμπλοκή όταν εισήχθη στο επόμενο βήμα η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω

από το φύλο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν μικρότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής και ακολουθούσαν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα εξηγώντας 2% της διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής και τέλος η οικονομική δυσχέρεια.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης αυτονομίας από τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί

προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Ο Συναισθηματικός Δεσμός με τη Μητέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή ανάλογα με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο.

Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 33 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 34 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική επίδοση των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 33, 34) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, η οικονομική δυσπραγία, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων όμως όχι. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 33

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,24***	0,23***	0,06***	0,28***	0,27***	0,08***	0,23***	0,22***	0,05***
2. Εργασιακή κατ/ση γονέων	-0,13***	-0,05	0,02***	-0,01	0,01	0,00	-0,06*	0,00	0,00*
3. Δεσμός με μητέρα	-0,26***	-0,23***	0,06***	-0,11***	-0,11***	0,01***	-0,21***	-0,20***	0,04***
4. Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,31***	-0,31***	0,09***	-0,07**	-0,07**	0,01**	-0,22***	-0,21***	0,04***
Συνολικό R^2	0,23			0,10			0,14		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Πίνακας 34

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,24***	0,22***	0,06***	0,28***	0,27***	0,08***	0,23***	0,22***	0,05***
2.Οικ. δυσπραγία	-0,15***	-0,09***	0,02***	-0,02	-0,01	0,00	-0,09***	-0,05	0,01***
3. Δεσμός μητέρα	-0,25***	-0,22***	0,06***	-0,11***	-0,11***	0,01***	-0,21***	-0,19***	0,04***
4.Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,31***	-0,31***	0,10***	-0,07*	-0,07*	0,01*	-0,21***	-0,21***	0,04***
Συνολικό R^2	0,24			0,10			0,15		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Η επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων στη σχολική επίδοση των εφήβων ήταν στατιστικά σημαντική στο βήμα εισαγωγής της και στο τρίτο βήμα αφού είχε ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα, αλλά έπαυε να είναι στο τέταρτο βήμα όταν εισαγόταν το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο και τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα

όσο χειρότερη ήταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν οι έφηβοι, αλλά όχι πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε το μεγαλύτερο μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χαμηλότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι μετά το μεταναστευτικό υπόβαθρο που εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και τέλος οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο.

Μη διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προβλέπει εξίσου τη συμπεριφορά των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο στο σχολικό πλαίσιο (Πίνακες 33, 34) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο. Το φύλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη συμπεριφορά καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων. Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων όσο

ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά τους σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολείο σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς, ακολουθούσαν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας 1% της διακύμανσης της συμπεριφοράς.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη συμπεριφορά των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη συμπεριφορά τους στο σχολικό πλαίσιο ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική εμπλοκή των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 33, 34) έδειξαν ότι η σχολική τους εμπλοκή προβλέπεται από το φύλο, τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή καθώς η επίδρασή τους σε

αυτή εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Δεν ισχύει το ίδιο για τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο. Η οικονομική δυσπραγία συνέχιζε να την προβλέπει στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αλλά έπαυε να την προβλέπει στο τέταρτο βήμα που εισαγόταν το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο και τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων έπαυε να προβλέπει τη σχολική εμπλοκή στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο όσο χειρότερη ήταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν οι έφηβοι.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια

της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν οι έφηβοι. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν μικρότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής και ακολουθούσαν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας εξηγώντας 1% της διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Ο Δεσμός με τον Πατέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Σχολική Προσαρμογή ανάλογα με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική προσαρμογή των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 35 όπου στη θέση τους δείκτη

οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 36 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Πίνακας 35

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1. Φύλο	0,24***	0,24***	0,06***	0,28***	0,28***	0,08***	0,23***	0,23***	0,05***
2. Εργασιακή κατάσταση γονέων	-0,13***	-0,04	0,02***	-0,01	0,01	0,00	-0,06*	0,01	0,00*
3. Δεσμός με πατέρα	-0,21***	-0,18***	0,05***	-0,09***	-0,09***	0,01***	-0,17***	-0,16***	0,03***
4. Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,32***	-0,32***	0,09***	-0,08**	-0,08**	0,01**	-0,22***	-0,22***	0,05***
Συνολικό R^2			0,21			0,09			0,13

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Σχολική Επίδοση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική επίδοση των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 35, 36) έδειξαν ότι η σχολική τους επίδοση προβλέπεται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, τον συναισθηματικό δεσμό τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, η οικονομική δυσπραγία, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο

συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική επίδοση καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων όμως όχι. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 36

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Προσαρμογής από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Προσαρμογής								
	Σχολική Επίδοση			Συμπεριφορά			Σχολική Εμπλοκή		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR ²	β είσοδος	β τελικό	ΔR ²	β είσοδος	β τελικό	ΔR ²
1.Φύλο	0,24***	0,24***	0,06***	0,28***	0,28***	0,08***	0,23	0,23	0,05***
2. Οικονομική δυσπραγία	-0,15***	-0,09***	0,02***	-0,02	-0,01	0,00	-0,09***	-0,05	0,01***
3. Δεσμός με πατέρα	-0,21***	-0,18***	0,04***	-0,09***	-0,09***	0,01***	-0,17***	-0,15***	0,03***
4. Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,32***	-0,32***	0,10***	-0,07**	-0,07**	0,01**	-0,22***	-0,22***	0,05***
Συνολικό R ²			0,22			0,10			0,13

Σημείωση. *p < 0,05. **p < 0,01. ***p < 0,001.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική επίδοση των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το

μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν καλύτερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσπραγία προέβλεπε τη σχολική επίδοση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Η επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων στη σχολική επίδοση των εφήβων ήταν στατιστικά σημαντική στο βήμα εισαγωγής της και στο τρίτο βήμα αφού είχε ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα, αλλά έπαυε να είναι στο τέταρτο βήμα όταν εισαγόταν το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο και τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα όσο χειρότερη ήταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων τόσο χαμηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν οι έφηβοι, αλλά όχι πέρα και πάνω από το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική επίδοση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη σχολική επίδοση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε το μεγαλύτερο μέρος της διακύμανσης στη σχολική επίδοση των εφήβων. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν χαμηλότερη σχολική επίδοση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι μετά το μεταναστευτικό υπόβαθρο που εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης, ακολουθούσε το φύλο και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και τέλος οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική επίδοση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους επίδοση ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο.

Μη διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προβλέπει εξίσου τη συμπεριφορά των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο στο σχολικό πλαίσιο (Πίνακες 35, 36) έδειξαν ότι η συμπεριφορά τους προβλέπεται από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο. Το φύλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη συμπεριφορά καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της

οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη συμπεριφορά των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια δεν προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων. Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τη συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη συμπεριφορά τους σχολικό πλαίσιο.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων προέβλεπε τη συμπεριφορά των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολείο σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το

φύλο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της συμπεριφοράς, ακολουθούσαν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγώντας 1% της διακύμανσης της συμπεριφοράς.

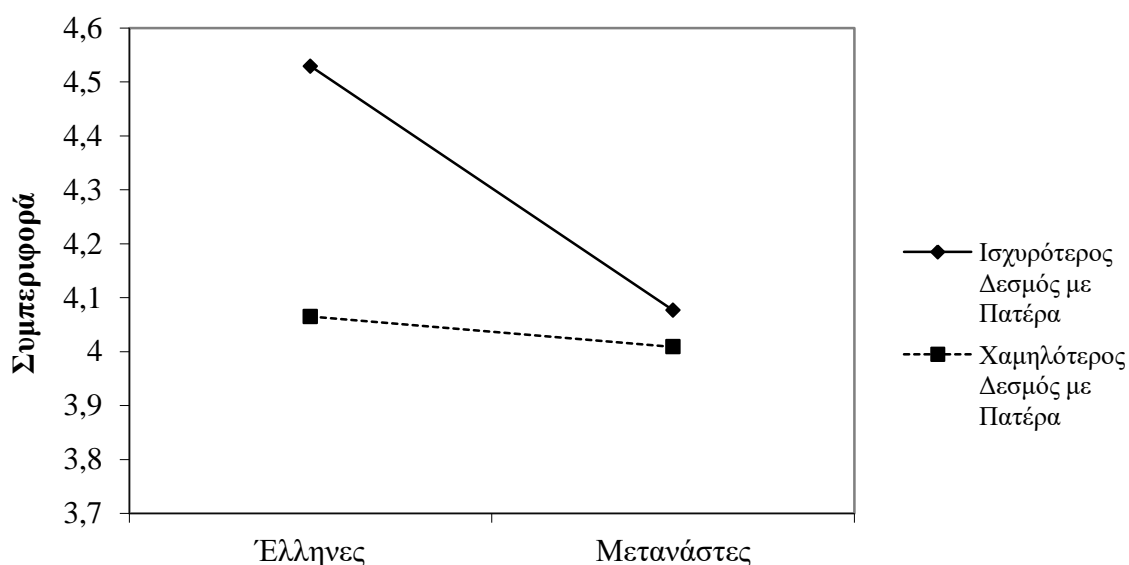
Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπεριφορά των εφήβων (και στα δύο μοντέλα όπου εξετάστηκε ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας χωριστά) ήταν στατιστικά σημαντική, $F(1, 1246) = 4,59$, $\Delta R^2 < 0,01$, $p = 0,032$ στο μοντέλο με την εργασιακή κατάσταση των γονέων και $F(1, 1246) = 4,49$, $\Delta R^2 < 0,01$, $p = 0,034$ στο μοντέλο με την οικονομική δυσπραγία. Επομένως ο δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο για τους Έλληνες και όχι για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, όταν ο δεσμός με τον πατέρα είναι ισχυρότερος οι Έλληνες παρουσιάζουν περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο, ενώ όταν οι έφηβοι αναφέρουν χαμηλότερο συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα παρουσιάζουν σχεδόν εξίσου περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά ανεξαρτήτως μεταναστευτικού υποβάθρου. Παρακάτω φαίνεται ένα σχήμα (Σχήμα 20) γιατί ήταν ακριβώς το ίδιο και στις δύο περιπτώσεις.

Σχολική Εμπλοκή. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας, εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προβλέπει εξίσου τη σχολική εμπλοκή των Ελλήνων και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Πίνακες 35, 36) έδειξαν ότι η σχολική τους εμπλοκή προβλέπεται από το φύλο, τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας αντίστοιχα, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το φύλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης στη σχολική εμπλοκή καθώς η επίδρασή τους σε αυτή εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες.

Δεν ισχύει το ίδιο για τους δείκτες οικονομικής δυσχέρειας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Σχήμα 20

Αλληλεπίδραση του Μεταναστευτικού Υποβάθρου με τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα για την Πρόβλεψη της Συμπεριφοράς των Εφήβων στο Σχολικό Πλαίσιο

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο είχαν μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο. Η οικονομική δυσπραγία συνέχιζε να την προβλέπει στο

τρίτο βήμα που εισαγόταν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αλλά έπανε να την προβλέπει στο τέταρτο βήμα που εισαγόταν το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο και τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία ανέφεραν οι έφηβοι τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων έπανε να προβλέπει τη σχολική εμπλοκή στο τρίτο βήμα που εισαγόταν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο όσο χειρότερη ήταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων τόσο χαμηλότερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν οι έφηβοι.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή παρουσίαζαν οι έφηβοι. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων προέβλεπε τη σχολική εμπλοκή των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανεξαρτήτως φύλου, βαθμού οικονομικής δυσχέρειας και συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), είχαν μικρότερη σχολική εμπλοκή σε σύγκριση με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το φύλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής και ακολουθούσαν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας

εξηγώντας 1% της διακύμανσης της σχολικής εμπλοκής.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στη σχολική εμπλοκή των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική, επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη σχολική τους εμπλοκή ανάλογα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Η Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία ανάλογα με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για την ψυχική υγεία των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 37 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 38 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 37, 38) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 37

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,09***	0,01***	0,25***	0,24***	0,06***	0,00	0,02	0,00
2. Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,20***	0,19***	0,04***	0,19***	0,17***	0,03***	-0,11***	-0,07**	0,01***
3.Αυτονομία από μητέρα	0,20***	0,20***	0,04***	0,11***	0,11***	0,01***	-0,36***	-0,36***	0,13***
4.Μεταναστ. υπόβαθρο	0,00	0,00	0,00	0,02	0,02	0,00	-0,06*	-0,06*	0,00*
Συνολικό R^2	0,10			0,11			0,14		

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική

δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Πίνακας 38

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Ψυχικής Υγείας								
	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,12***	0,01***	0,25***	0,26***	0,06***	0,00	0,00	0,00
2.Οικ. δυσπραγία	0,38***	0,36***	0,15***	0,29***	0,28***	0,08***	-0,23***	-0,19***	0,05***
3.Αυτονομία από μητέρα	0,18***	0,18***	0,03***	0,10***	0,09***	0,01***	-0,34***	-0,34***	0,12***
4.Μεταναστ. υπόβαθρο	0,02	0,02	0,00	0,04	0,04	0,00	-0,06*	-0,06*	0,00*
Συνολικό R^2			0,19			0,15			0,17

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι

τόσο περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης.

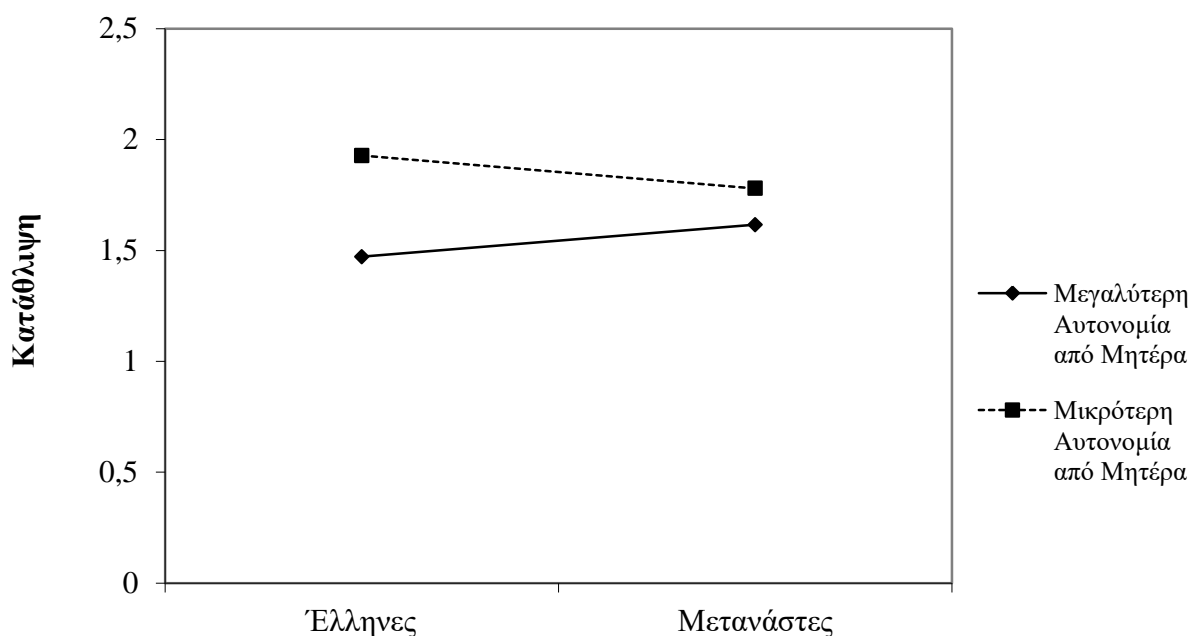
Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αυτονομία δεν προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων ήταν στατιστικά σημαντική μόνο στο μοντέλο όπου ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ήταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων, $F(1, 1246) = 5,84, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,016$ (Σχήμα 21) και όχι στο μοντέλο με την με την οικονομική δυσπραγία $F(1, 1246) = 3,55, \Delta R^2 < 0,01, p = 0,060$. Επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τα συμπτώματα κατάθλιψης για τους Έλληνες αλλά όχι για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, όταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα είναι μεγαλύτερη ιδιαίτερα οι Έλληνες παρουσιάζουν λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης, ενώ

όταν οι έφηβοι αναφέρουν μικρότερη αυτονομία από τη μητέρα τότε παρουσιάζουν εξίσου περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης ανεξαρτήτως μεταναστευτικού υπόβαθρου.

Σχήμα 21

Αλληλεπίδραση του Μεταναστευτικού Υποβάθρου με την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα για την Πρόβλεψη των Συμπτωμάτων Κατάθλιψης των Εφήβων

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 37, 38) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος

καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη

υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 37, 38) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τη μητέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μικρότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε την αυτοεκτίμηση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια και την αυτονομία από τη μητέρα, οι Έλληνες παρουσίαζαν υψηλότερη αυτοεκτίμηση σε σχέση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

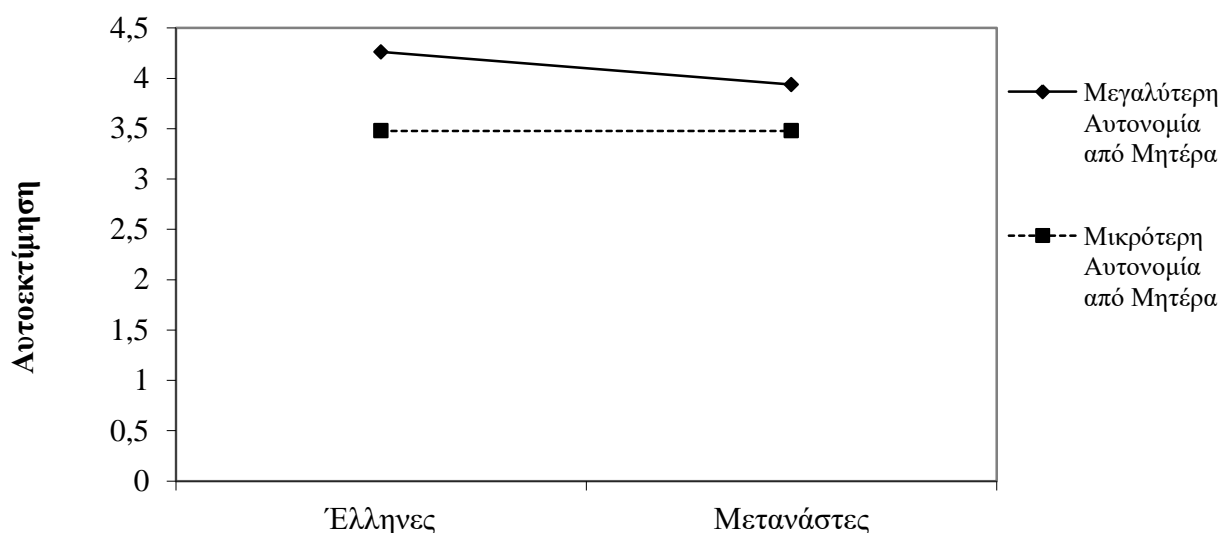
Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης από τη μητέρα αυτονομίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στην αυτοεκτίμηση των εφήβων ήταν στατιστικά σημαντική μόνο στο μοντέλο όπου ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ήταν η εργασιακή κατάσταση των

γονέων, $F(1, 1246) = 4,21$, $\Delta R^2 < 0,01$, $p = 0,040$ (Σχήμα 22) και όχι στο μοντέλο με την με την οικονομική δυσπραγία $F(1, 1246) = 3,16$, $\Delta R^2 < 0,01$, $p = 0,076$. Για αυτό το λόγο ερμηνεύεται με επιφύλαξη, καθώς επίσης εξηγεί ελάχιστο ποσοστό της διακύμανσης και σε χαμηλό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Επομένως, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων περισσότερο για τους Έλληνες σε σχέση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, όταν η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα είναι μεγαλύτερη ιδιαίτερα οι Έλληνες παρουσιάζουν υψηλότερη αυτοεκτίμηση, ενώ όταν οι έφηβοι αναφέρουν μικρότερη αυτονομία από τη μητέρα τότε παρουσιάζουν εξίσου χαμηλότερη αυτοεκτίμηση ανεξαρτήτως μεταναστευτικού υποβάθρου.

Σχήμα 22

Αλληλεπίδραση του Μεταναστευτικού Υποβάθρου με την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τη Μητέρα για την Πρόβλεψη της Αυτοεκτίμησης των Εφήβων

Η Υποστήριξη της αυτονομίας από τον Πατέρα ως Προωθητικός/

Προστατευτικός Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία ανάλογα με το Μεταναστευτικό

Υπόβαθρο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον

πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για την ψυχική υγεία των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 39 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 40 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Πίνακας 39

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,07*	0,01***	0,25***	0,23***	0,06***	0,00	0,05	0,00
2. Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,20***	0,18***	0,04***	0,19***	0,17***	0,03***	-0,11***	-0,06*	0,01***
3.Αυτονομία από πατέρα	0,23***	0,23***	0,05***	0,13***	0,13***	0,02***	-0,37***	-0,36***	0,13***
4.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	-0,01	-0,01	0,00	0,01	0,01	0,00	-0,05	-0,05	0,00
Συνολικό R^2			0,10			0,12			0,14

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Πίνακας 40

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από την Υποστήριξη της Αυτονομίας από τον Πατέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Ψυχικής Υγείας								
	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,10***	0,01***	0,25***	0,25***	0,06***	0,00	0,03	0,00
2.Οικονομική υποβάθμιση	0,38***	0,35***	0,15***	0,29***	0,27***	0,08***	-0,23***	-0,17***	0,05***
3.Αυτονομία από πατέρα	0,19***	0,19***	0,04***	0,11***	0,11***	0,01***	-0,35***	-0,35***	0,12***
4.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	0,01	0,01	0,00	0,03	0,03	0,00	-0,05	-0,05	0,00
Συνολικό R^2			0,20			0,16			0,17

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 39, 40) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα

κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης .

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αυτονομία δεν προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας τον πατέρα.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 39, 40) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της

οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά

και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 39, 40) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα, και την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία. Οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, την εκχωρούμενη από τον πατέρα αυτονομία και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μικρότερη

αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα προέβλεπε την αυτοεκτίμηση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο μεγαλύτερη υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων δεν προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα.

Η αλληλεπίδραση της εκχωρούμενης από τον πατέρα αυτονομίας με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στην αυτοεκτίμηση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως η υποστήριξη της αυτονομίας από τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στην αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Ο Συναισθηματικός Δεσμός με τη Μητέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία ανάλογα με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για την ψυχική υγεία των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα

αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 41 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 42 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Πίνακας 41

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Ψυχικής Υγείας								
	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,12***	0,01***	0,25***	0,25***	0,06***	0,00	-0,03	0,00
2. Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,20***	0,19***	0,04***	0,19***	0,17***	0,03***	-0,11***	-0,07**	0,01***
3. Δεσμός με μητέρα	0,28***	0,28***	0,08***	0,15***	0,15***	0,02***	-0,42***	-0,47***	0,18***
4.Μεταναστ. υπόβαθρο	-0,01	-0,01	0,00	0,01	0,01	0,00	-0,04	-0,04	0,00
Συνολικό R^2			0,13			0,12			0,19

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο

συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 41, 42) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 42

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τη Μητέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Ψυχικής Υγείας								
	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,14***	0,01***	0,25***	0,28***	0,06***	0,00	-0,04	0,00
2.Οικονομική δυσπραγία	0,38***	0,35***	0,15***	0,29***	0,27***	0,08***	-0,23***	-0,17***	0,05***
3. Δεσμός με μητέρα	0,24***	0,24***	0,06***	0,12***	0,12***	0,02***	-0,41***	-0,40***	0,16***
4.Μεταναστευτικό υπόβαθρο	0,01	0,01	0,00	0,03	0,03	0,00	-0,04	-0,04	0,00
Συνολικό R^2			0,21			0,16			0,21

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης .

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αυτονομία δεν προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 41, 42) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός

δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν προέβλεπε τα συμπτώματα

συναισθήματος των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 41, 42) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα, και τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα. Οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μικρότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων,

εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα προέβλεπε την αυτοεκτίμηση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων δεν προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στην αυτοεκτίμηση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στην αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Ο Συναισθηματικός Δεσμός με τον Πατέρα ως Προωθητικός/ Προστατευτικός Παράγοντας για την Ψυχική Υγεία ανάλογα με το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό ή/και προστατευτικό παράγοντα για την ψυχική υγεία των εφήβων, ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, μετά από τον έλεγχο του φύλου και των δεικτών οικονομικής δυσχέρειας, έγινε μια σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως ήδη περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στον Πίνακα 43 όπου στη θέση τους δείκτη οικονομικής δυσχέρειας στο βήμα 4 παρουσιάζεται η εργασιακή

κατάσταση των γονέων και τον Πίνακα 44 όπου στη θέση αυτή παρουσιάζεται η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας.

Πίνακας 43

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Εργασιακή Κατάσταση των Γονέων) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Βήμα και μεταβλητή	Δείκτες Ψυχικής Υγείας								
	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2	β είσοδος	β τελικό	ΔR^2
1.Φύλο	0,11***	0,10***	0,01***	0,25***	0,25***	0,06***	0,00	-0,01	0,00
2. Εργασιακή κατ/ση γονέων	0,20***	0,17***	0,04***	0,19***	0,16***	0,03***	-0,11***	-0,05*	0,01***
3. Δεσμός με πατέρα	0,28***	0,28***	0,08***	0,19***	0,19***	0,04***	-0,42***	-0,42***	0,17***
4. Μεταναστευτικό υπόβαθρο	-0,01	-0,01	0,00	0,01	0,01	0,00	-0,04	-0,04	0,00
Συνολικό R^2			0,13			0,13			0,18

Σημείωση. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Συμπτώματα Κατάθλιψης. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων (Πίνακες 43, 44) έδειξαν ότι τα συμπτώματα κατάθλιψης προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής

δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων κατάθλιψης καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Πίνακας 44

Ιεραρχικές Αναλύσεις Παλινδρόμησης για την Πρόβλεψη της Ψυχικής Υγείας από τον Συναισθηματικό Δεσμό με τον Πατέρα (την Οικονομική Δυσπραγία) και το Μεταναστευτικό Υπόβαθρο

Δείκτες Ψυχικής Υγείας									
Βήμα και μεταβλητή	Κατάθλιψη			Συναίσθημα			Αυτοεκτίμηση		
	β είσοδος	β τελικό	ΔR ²	β είσοδος	β τελικό	ΔR ²	β είσοδος	β τελικό	ΔR ²
1.Φύλο	0,11***	0,13***	0,01***	0,25***	0,27***	0,06***	0,00	-0,02	0,00
2.Οικονομική δυσπραγία	0,38***	0,34***	0,15***	0,29***	0,26***	0,08***	-0,23***	-0,16***	0,05***
3.Δεσμός με πατέρα	0,25***	0,25***	0,06***	0,17***	0,16***	0,03***	-0,40***	-0,42***	0,16***
4.Μεταναστευτ. υπόβαθρο	0,01	0,01	0,00	0,03	0,03	0,00	-0,04	-0,04	0,00
Συνολικό R ²	0,21			0,17			0,21		

Σημείωση. *p < 0,05. **p < 0,01. ***p < 0,001.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αυτονομία δεν προέβλεπε τα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων, αφού είχε

ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική.

Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης των εφήβων.

Συμπτώματα Συναισθήματος. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προβλέπει τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων (Πίνακες 43, 44) έδειξαν ότι τα συμπτώματα συναισθήματος προβλέπονται από το φύλο, τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα και τον συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα. Το φύλο, οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο προέβλεπε στο πρώτο βήμα και συνέχιζε να προβλέπει στο τέταρτο βήμα τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων, αφού είχαν ελεγχθεί η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας (σε ξεχωριστά μοντέλα ο κάθε δείκτης), ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια, όπως φάνηκε και στις αναλύσεις διακύμανσης (Πίνακας 1), πέρα και πάνω από την οικονομική

δυσχέρεια της οικογένειας, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο παρουσίαζαν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια.

Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος και συνέχιζε να τα προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα δεν προέβλεπε τα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική.

Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Αυτοεκτίμηση. Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης, όπου εξετάστηκε σε ξεχωριστά μοντέλα -ένα για κάθε δείκτη οικονομικής δυσχέρειας (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία της οικογένειας), εάν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προβλέπει την αυτοεκτίμηση των εφήβων (Πίνακες 43, 44) έδειξαν ότι η αυτοεκτίμηση προβλέπεται από τους δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, την οικονομική δυσπραγία και την εργασιακή κατάσταση των γονέων στα αντίστοιχα μοντέλα, και τον συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα. Οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα συμβάλλουν μοναδικά στην πρόβλεψη της διακύμανσης της αυτοεκτίμησης των εφήβων καθώς η επίδρασή τους εξακολουθεί να είναι στατιστικά σημαντική αφού ελεγχθούν οι υπόλοιποι παράγοντες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα από τα δύο μοντέλα που εξετάζουν χωριστά την επίδραση της εργασιακής κατάστασης των γονέων και της οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας.

Το φύλο δεν προέβλεπε στο πρώτο βήμα την αυτοεκτίμηση των εφήβων. Στο δεύτερο βήμα η οικονομική δυσχέρεια προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα αφού είχαν ελεγχθεί ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, πέρα και πάνω από το φύλο, συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα και το μεταναστευτικό υπόβαθρο όσο μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια ανέφεραν οι έφηβοι τόσο μικρότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Η εργασιακή κατάσταση των γονέων, εξηγούσε μικρότερο ποσοστό της διακύμανσης σε σχέση με την οικονομική δυσπραγία.

Στο τρίτο βήμα, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο και οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά σε κάθε μοντέλο, ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα προέβλεπε την

αυτοεκτίμηση και συνέχιζε να την προβλέπει και στο τέταρτο βήμα, αφού εισήχθη το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή πέρα και πάνω από το φύλο, την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και το μεταναστευτικό υπόβαθρο των εφήβων, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα ανέφεραν οι έφηβοι τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση παρουσίαζαν. Αυτό σημαίνει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προωθητικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο στο τέταρτο και τελευταίο βήμα των κυρίων επιδράσεων δεν προέβλεπε την αυτοεκτίμηση των εφήβων, αφού είχε ελεγχθεί το φύλο, ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ξεχωριστά και ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα.

Η αλληλεπίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο στην αυτοεκτίμηση των εφήβων δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στην αυτοεκτίμηση των εφήβων.

Συζήτηση

Η παρούσα διατριβή είχε σκοπό να εξετάσει τη σχέση της οικονομικής δυσχέρειας και των γονικών πρακτικών με την σχολική προσαρμογή και την ψυχική υγεία των Ελλήνων και με μεταναστευτικό υπόβαθρο εφήβων μαθητών.

Υπό το θεωρητικό πλαίσιο της ψυχικής ανθεκτικότητας εξετάστηκε η επίδραση τριών παραγόντων επικινδυνότητας και τεσσάρων προστατευτικών παραγόντων για την προσαρμογή και ψυχική υγεία των εφήβων. Έτσι διαμορφώθηκαν δύο βασικά ερωτήματα, ένα που εστιάζει στους παράγοντες επικινδυνότητας και ένα που εστιάζει στους προστατευτικούς παράγοντες. Πρώτον, αν η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας συνιστά παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική προσαρμογή και ψυχική υγεία των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο. Δεύτερον, αν οι γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικούς ή προστατευτικούς παράγοντες για τη σχολική προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων, όταν ζουν σε συνθήκες οικονομικής δυσπραγίας. Και τα δύο ερωτήματα εξετάστηκε αν ισχύουν εξίσου για τους Έλληνες εφήβους μαθητές και τους εφήβους μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Αντιξοότητες

Σχετικά με την επίδραση των αντιξοοτήτων, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για κάποιους από τους δείκτες σχολικής προσαρμογής. Αναλυτικότερα, η χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων και η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας αποτελούν παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική επίδοση αλλά όχι για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων στο σχολείο. Δηλαδή, όσο περισσότερα προβλήματα αντιμετωπίζουν οι γονείς με τα οικονομικά και με την απώλεια εργασίας, τόσο χειρότερη σχολική επίδοση παρουσιάζουν οι έφηβοι μαθητές. Παρότι τα ευρήματα ισχύουν για όλο τον υπό μελέτη μαθητικό πληθυσμό, η υψηλή οικονομική δυσχέρεια (εργασιακή κατάσταση των γονέων και οικονομική δυσπραγία

της οικογένειας) αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική επίδοση κυρίως των Ελλήνων, των οποίων οι βαθμοί πέφτουν συγκριτικά με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, των οποίων οι βαθμοί είναι χαμηλότεροι ακόμα και σε συνθήκες χαμηλής οικονομικής δυσχέρειας. Επίσης, μόνο η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας, και όχι η εργασιακή κατάσταση των γονέων, αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική εμπλοκή. Δηλαδή, όσο περισσότερα οικονομικά προβλήματα αντιμετωπίζει η οικογένεια των εφήβων τόσο μειώνεται η σχολική τους εμπλοκή. Επιπλέον, η χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων (και όχι η οικονομική δυσπραγία) αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο και τη σχολική εμπλοκή των Ελλήνων σε σχέση με τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, όταν οι γονείς αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα ανεργίας τότε οι δύο δείκτες προσαρμογής των Ελλήνων χειροτερεύουν και σχεδόν ομοιάζουν με τη χαμηλότερη μη διαταρακτική συμπεριφορά και σχολική εμπλοκή των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο που παραμένουν χαμηλές ανεξαρτήτως της εργασιακής κατάστασης των γονέων τους. Όμως αυτές οι αλληλεπιδράσεις εξηγούνται με επιφύλαξη καθώς ο αριθμός των αναλύσεων είναι μεγάλος και επιτρέπει να φανεί στατιστικά σημαντική μια χαμηλή αλληλεπίδραση όπως αυτή που εξηγεί ποσοστό μικρότερο του 1% της συνολικής διακύμανσης. Παρόλα αυτά, για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται πως το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για όλους τους δείκτες προσαρμογής τους.

Σε σχέση με την ψυχική υγεία, και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας, δηλαδή η χειρότερη εργασιακή κατάσταση των γονέων και η μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία της οικογένειας συνιστούν παράγοντα επικινδυνότητας για όλους τους δείκτες ψυχικής υγείας όλων των εφήβων. Δηλαδή, οι έφηβοι των οποίων οι οικογένειες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια, παρουσιάζουν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης, περισσότερα συναισθηματικά συμπτώματα και χαμηλότερη αυτοεκτίμηση. Τα αποτελέσματα ισχύουν για

όλους τους εφήβους, όμως οι έφηβοι ελληνικής καταγωγής φαίνονται πιο ευάλωτοι στην κατάθλιψη και την χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σχέση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο οι οποίοι παρουσιάζουν χαμηλότερους δείκτες ψυχικής υγείας ανεξάρτητα από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας. Τέλος, το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας εν μέρει για την αυτοεκτίμηση (με χαμηλό ποσοστό στατιστικής σημαντικότητας), αλλά όχι για τα συμπτώματα κατάθλιψης και τα συμπτώματα συναισθήματος.

Επομένως, η εργασιακή κατάσταση των γονέων και η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας την περίοδο της οικονομικής κρίσης αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία, τους βαθμούς και εν μέρει τη σχολική εμπλοκή των εφήβων ανεξαρτήτως φύλου και τη μεταναστευτικού υποβάθρου. Παράλληλα, φαίνεται πως σε κάποιες περιπτώσεις αυτοί οι παράγοντες επικινδυνότητας καθιστούν περισσότερο ευάλωτους τους Έλληνες εφήβους και λιγότερο τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, οι οποίοι φαίνεται να πλήττονται ήδη λόγω του μεταναστευτικού τους υποβάθρου. Το συμπέρασμα αυτό βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με το εύρημα για το μεταναστευτικό υπόβαθρο, το οποίο αποτελεί καθαυτό παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική προσαρμογή (σχολική επίδοση, σχολική εμπλοκή και μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο) και την αυτοεκτίμηση.

Πόροι

Σχετικά με την επίδραση των γονικών πρακτικών στους εφήβους σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας, τα αποτελέσματα έχουν ως εξής: Όλες οι γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικό παράγοντα για τη σχολική επίδοση, τη σχολική εμπλοκή και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολικό πλαίσιο. Καμία από τις γονικές πρακτικές δεν αποτελεί προστατευτικό παράγοντα, δηλαδή δεν προστατεύει τους εφήβους από την

αντιξοότητα της οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας ως προς τη σχολική τους προσαρμογή.

Όσον αφορά την ψυχική υγεία, όλες οι γονικές πρακτικές προωθούν την ψυχική υγεία όλων των εφήβων ανεξάρτητα από το μεταναστατευτικό τους υπόβαθρο, το φύλο και την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας. Αποτελούν δηλαδή, προωθητικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης και τα συμπτώματα συναισθήματος και για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν αντιμετωπίζει η οικογένειά τους οικονομικά προβλήματα ή όταν αντιμετωπίζουν οι γονείς τους προβλήματα εύρεσης εργασίας .

Κάποιες γονικές πρακτικές λειτουργούν και ως προστατευτικοί παράγοντες από τον αντίκτυπο που έχει στην ψυχική τους υγεία η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας ή τα προβλήματα των γονέων σχετικά με την εύρεση εργασίας. Ιδιαίτερα όμως ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα και τον πατέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των παιδιών σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας. Επίσης, ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης όταν οι γονείς αντιμετωπίζουν προβλήματα με την εύρεση εργασίας. Σε σχέση με την υποστήριξη της αυτονομίας των εφήβων από τους γονείς, η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα λειτουργεί προστατευτικά για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν οι γονείς αντιμετωπίζουν προβλήματα στην εύρεση εργασίας.

Όσον αφορά τον ρόλο των γονικών πρακτικών στην σχολική προσαρμογή των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όλες προωθούν την σχολική επίδοση, τη σχολική εμπλοκή και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο. Όλες επίσης λειτουργούν προωθητικά και στην ψυχική υγεία των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο, τόσο ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης και τα συμπτώματα συναισθήματος, όσο και για την αυτοεκτίμησή τους.

Κάποιες γονικές πρακτικές λειτουργούν και ως προστατευτικοί παράγοντες για την σχολική προσαρμογή και ψυχική υγεία των εφήβων ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο. Ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο για τους εφήβους ελληνικής καταγωγής και όχι για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα επίσης προστατεύει την αυτοεκτίμηση και την έλλειψη συμπτωμάτων κατάθλιψης για τους μαθητές ελληνικής καταγωγής και όχι για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Σχολική Προσαρμογή των Εφήβων

Στην ενότητα αυτή θα συζητηθούν τα αποτελέσματα που αφορούν στη σχέση της οικονομικής δυσχέρειας και του μεταναστευτικού υποβάθρου ως παράγοντες κινδύνου με τους δείκτες προσαρμογής των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο και την επίδραση των γονικών πρακτικών σε αυτούς.

Σχολική Επίδοση

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, η οικονομική δυσχέρεια, τόσο η οικονομική δυσπραγία όσο και τα προβλήματα εύρεσης εργασίας των γονέων, αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την σχολική επίδοση όλων των εφήβων. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει την ερευνητική μας υπόθεση και συνάδει με προηγούμενα ερευνητικά αποτελέσματα. Η επίδραση της οικονομικής κρίσης ήδη από τα πρώτα χρόνια ήταν αισθητή και για τους νεαρούς φοιτητές στην Ελλάδα, οι οποίοι παρουσίαζαν το 2008 έλλειψη προσωπικών στόχων, απαισιοδοξία, χαμηλή αυτοπεποίθηση και χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση και έντονη επιθυμία για μετανάστευση και εργασία στο εξωτερικό (Frangos et al., 2012). Αντίστοιχα, πτώση της επίδοσης των εφήβων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης αναφέρει και η Γαλάνακη (2015) σε ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας. Επίσης, σε έρευνα με προεφήβους και εφήβους 8 ως 14 ετών σε βορειοανατολική πολιτεία

της Αμερικής οι Mistry και Elenbaas (2021) βρήκαν ότι οι έφηβοι που ανησυχούσαν περισσότερο για τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας είχαν χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίτευξη. Αυτή η έρευνα τονίζει ιδιαίτερα τη σημασία που έχει η αντίληψη που έχουν οι έφηβοι για την οικονομική κατάσταση της οικογένειας και όχι τον αντίκτυπο της οικονομικής ένδειας καθαυτής καθώς η έρευνα αφορούσε εφήβους οικογενειών μέσου και ανώτερου εισοδήματος.

Παρ' ότι η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την σχολική επίδοση όλων των εφήβων, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι καθιστά τους εφήβους ελληνικής καταγωγής περισσότερο ευάλωτους, καθώς σε συνθήκες χαμηλή αντιξοότητας έχουν αρκετά καλύτερες επιδόσεις σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ενώ όταν η αντιξοότητα είναι μεγάλη, τότε η σχολική τους επίδοση πέφτει και εξομοιώνεται με εκείνη των συμμαθητών τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Φαίνεται, επομένως, να προκύπτουν τα εξής επιμέρους δεδομένα: (α) ότι η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας συνδέεται με χειρότερα αποτελέσματα ως προς την σχολική επίδοση όλων των εφήβων – τόσο των Ελλήνων όσο και των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο και (β) ότι για τους Έλληνες εφήβους αποτελεί μεγαλύτερο παράγοντα επικινδυνότητας για την σχολική τους επίδοση, ενώ άλλοι παράγοντες επηρεάζουν την σχολική επίδοση των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο, η οποία, ανεξάρτητα από την οικονομική δυσχέρεια της οικογένειάς τους είναι χαμηλότερη συγκριτικά με εκείνη των Ελλήνων συμμαθητών τους. Φαίνεται λοιπόν ότι η σχολική επίδοση των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν διαφοροποιείται από τις συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας προφανώς γιατί το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί καθαυτό παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική τους επίδοση. Αντίθετα, για τους μαθητές ελληνικής καταγωγής η σχολική τους επίδοση διαφοροποιείται αρκετά ανάλογα με την οικονομική δυσχέρεια που αντιμετωπίζει η οικογένεια, ανάγοντάς την σε ισχυρό παράγοντα

επικινδυνότητας. Το ίδιο έχει βρεθεί και σε προηγούμενες έρευνες . Οι Έλληνες μαθητές παρουσιάζουν καλύτερη σχολική επίδοση ιδιαίτερα όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της τάξης είναι υψηλό, γιατί όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο είναι χαμηλό δεν υπάρχει ιδιαίτερη διαφορά μεταξύ Ελλήνων μαθητών και μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Motti- Stefanidi & Asendorpf, 2017). Τα αποτελέσματα συνάδουν με αυτά προηγούμενων ερευνών όπου έχει βρεθεί ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική επίδοση των εφήβων στην Ελλάδα (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012).

Από την άλλη πλευρά οι γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικούς παράγοντες για την σχολική επίδοση όλων των εφήβων σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας ή όταν υπάρχει μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει την ερευνητική μας υπόθεση και συνάδει με τα αποτελέσματα προηγούμενων μελετών. Οι θετικές ενδοοικογενειακές σχέσεις και διεργασίες μπορούν να έχουν αντισταθμιστική επίδραση τόσο στο γενικό πληθυσμό των παιδιών (Πετρογιάννης, 2017) όσο και στα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Suárez-Orozco et al., 2009). Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία οι θετικές γονικές πρακτικές όπως ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς, αναμένεται να συνδέονται με καλή σχολική επίδοση (Batoool, 2020· Herbers et al., 2014· Lansford et al., 2018· Masten, 2016· Mo & Singh, 2008· Motti-Stefanidi, 2015· Wilder, 2014· Zhang et al., 2020). Η γονεϊκή υποστήριξη επιπλέον, συνδέεται θετικά με τη σχολική επίδοση και την αντιμετώπιση την διακρίσεων σε βάρος των εφήβων μεταναστών (Liebkind et al., 2004· Neto, 2006). Το ίδιο ισχύει και για την ενθάρρυνση της αυτονομίας από τους γονείς, η οποία συνδέεται είτε άμεσα με καλύτερη σχολική επίδοση (Deci & Ryan, 2008· Xu et al., 2018) είτε έμμεσα μέσω άλλων μεταβλητών που συνδέονται με αυτή (Benneker et al., 2023· Feng et al., 2019· Wei et al., 2022).

Ωστόσο, παρά την προωθητική τους δράση, ούτε ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς, ούτε η αυτονομία που επιτρέπουν οι γονείς στους εφήβους, λειτουργούν προστατευτικά για την σχολική επίδοση των εφήβων σε συνθήκες οικονομικής αντιξοότητας της οικογένειάς τους ή ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο. Είναι πιθανόν, άλλες διεργασίες να λειτουργούν προστατευτικά στην σχολική επίδοση των εφήβων που οι οικογένειές τους αντιμετωπίζουν οικονομική δυσχέρεια ή έχουν μεταναστευτικό υπόβαθρο. Μερικές τέτοιες διεργασίες αφορούν τη σχολική εμπλοκή των γονέων εφήβων (Motti-Stefanidi, Asendorpf et al., 2012). Οι Zhang et al. (2020) σε έρευνα με παιδιά 9 ως 12 ετών βρήκαν ότι η ακαδημαϊκή επίτευξη συνδέεται με τη σχολική εμπλοκή των γονέων που εξαρτάται και από το υποκειμενικό επίπεδο κοινωνικής κινητικότητας των γονέων που φαίνεται να είναι ισχυρός δείκτης ακόμα και όταν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας είναι χαμηλό. Έρευνες δείχνουν ακόμα ότι προσδοκίες των γονέων που πηγάζουν από στερεοτυπικές αντιλήψεις για τις ικανότητες των παιδιών τους ανάλογα με το φύλο, όπως η πεποίθηση ότι τα κορίτσια τα καταφέρνουν λιγότερο καλά από τα αγόρια στα μαθηματικά είναι δυνατόν να επηρεάσουν την αντίληψη των παιδιών για την αυτοαποτελεσματικότητα, αλλά και τις επαγγελματικές τους επιλογές αργότερα (Brown & Iyengar, 2008).

Σχολική Εμπλοκή

Στην παρούσα μελέτη η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας (αλλά όχι η εργασιακή κατάσταση των γονέων) αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα που συμφωνούν ότι η οικονομική κρίση αυξάνει την ψυχολογική πίεση των γονέων, οι οποίοι φαίνεται να εμπλέκονται λιγότερο υποστηρικτικά στο γονικό τους ρόλο και αυτό με τη σειρά του συνδέεται με χαμηλότερη σχολική εμπλοκή εκ μέρους των εφήβων (Simons & Steele, 2020). Αντίστοιχα, οι Mistry και Elenbaas (2021) βρήκαν ότι οι έφηβοι που δήλωναν χαμηλότερο

υποκειμενικό κοινωνικό επίπεδο είχαν χαμηλότερο κίνητρο ακαδημαϊκής επίτευξης. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η έρευνα αυτή, όπως και η δική μας, τονίζει ιδιαίτερα τη σημασία που έχει η αντίληψη που έχουν οι έφηβοι για την οικονομική κατάσταση της οικογένειας και όχι τον αντίκτυπο της οικονομικής ένδειας καθ'αυτής. Επομένως, πιθανότατα και το δικό μας εύρημα να ερμηνεύεται με βάση το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης, σύμφωνα με το οποίο, η αντίληψη για την οικονομική κατάσταση επηρεάζει άμεσα την ψυχολογική κατάσταση των γονέων και κατ' επέκταση των παιδιών.

Ωστόσο, παρότι η οικονομική δυσπραγία επηρεάζει αρνητικά τη σχολική εμπλοκή, όπως έχει προαναφερθεί, πιθανόν το συνολικό επίπεδο σχολικής εμπλοκής να είναι υψηλότερο σε σχέση με τους εφήβους προ κρίσης και αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης ένα βασικός στόχος για το μέλλον που περιέγραφαν οι έφηβοι ήταν να βρουν κάποια δουλειά. Μπορεί ο στόχος να μην ήταν τόσο συγκεκριμένος που να απαιτεί δέσμευση για τη συνέχιση των σπουδών και άρα αυξημένη σχολική εμπλοκή, είναι όμως βασική προϋπόθεση να ολοκληρώσει κάποιος την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και ίσως αυτό συνεπάγεται μια βασική σχολική εμπλοκή. Δηλαδή, όσοι αναφέρουν ότι οι οικογένειές τους αντιμετώπισαν οικονομικές δυσκολίες κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης μπορεί να παρουσιάζουν μειωμένη σχολική εμπλοκή, αλλά όχι σε τέτοιο επίπεδο όπως οι έφηβοι προ κρίσης που ανησυχούσαν λιγότερο για το μέλλον τους.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο επίσης αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων, εύρημα που δεν επιβεβαιώνει το παράδοξο της μετανάστευσης (όπως και στην σχολική επίδοση), αλλά συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα (Motti-Stefanidi & Masten, 2013). Αυτό ίσως υποδεικνύει και κάποια χαρακτηριστικά του ελληνικού σχολείου και των καθηγητών κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Αν λάβουμε υπόψιν ότι οι υποστηρικτικές σχέσεις μέσα στο σχολικό πλαίσιο σύμφωνα με

προηγούμενες έρευνες λειτουργούν προστατευτικά για την σχολική εμπλοκή των μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο (Suárez- Orozco et al., 2009· Chiu et al., 2012), τότε αυτοί οι πόροι ίσως ήταν περιορισμένοι κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, όπου το διδακτικό προσωπικό ήταν επίσης επιβαρυνόμενο από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης. Οι εκπαιδευτικοί κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα εμφάνιζαν ενδείξεις επαγγελματικής εξουθένωσης όπως υψηλή συναισθηματική εξάντληση, μέτρια αποπροσωποποίηση και προσωπική επίτευξη και οι τιμές στις δύο πρώτες ενδείξεις ήταν οι χειρότερες σε βάθος δεκαετίας (2005-2016) συγκριτικά με έρευνες στον ελληνικό πληθυσμό. (Κάμτσιος & Λώλης, 2016). Αυτό σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες όπως μειωμένες προσδοκίες για τους μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο να εξηγεί εν μέρει την αρνητική επίδραση του μεταναστευτικού υποβάθρου στη σχολική εμπλοκή των μαθητών (Motti-Stefanidi et al., 2015). Φυσικά δεν πρέπει να παραμερίζονται και χαρακτηριστικά που αφορούν το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθαυτό όπως η καλή χρήση της γλώσσας (Kim & Suárez-Orozco, 2015).

Ως προς τις γονικές πρακτικές, στην παρούσα μελέτη, λειτουργούν προωθητικά για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων όταν αυτοί βιώνουν αντιξοότητες όπως η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας ή το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Αυτά τα ευρήματα συμφωνούν με προηγούμενες έρευνες. Οι θετικές γονικές πρακτικές όπως ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς αναμένεται να συνδέονται με μεγαλύτερη σχολική εμπλοκή (Mo & Singh, 2008· Raval et al., 2018· Simons- Morton & Chen, 2009· Suárez-Orozco et al., 2009). Σχετικά με την υποστήριξη της αυτονομίας, σε κάποιες έρευνες συνδέεται με τη σχολική εμπλοκή έμμεσα μέσω της ικανοποίησης των βασικών ψυχολογικών αναγκών (Çelik, 2024) ή της αύξησης του εσωτερικού κινήτρου (Benneker et al., 2023· Feng et al., 2019· Fousiani et al., 2014). Καμία όμως γονική πρακτική που μελετάται εδώ δεν λειτουργεί προστατευτικά για τη σχολική εμπλοκή των εφήβων μαθητών. Παρότι σε προηγούμενες έρευνες έχει βρεθεί ότι

οι γονικές πρακτικές έχουν μεγαλύτερη επίδραση στους εφήβους από ότι ο τύπος της γειτονιάς ή οι εξωσχολικές δραστηριότητες που κάνουν τα παιδιά (Simons & Steele, 2020), εντούτοις πιθανόν άλλες γονικές πρακτικές να συνδέονται πιο άμεσα με την σχολική εμπλοκή των εφήβων όπως για παράδειγμα η σχολική εμπλοκή και υποστήριξη των γονέων (Garcia- Reid et al., 2013· Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Penderi & Petrogiannis, 2017).

Μη Διαταρακτική Συμπεριφορά στο Σχολικό Πλαίσιο

Η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας δεν αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων του δείγματος της παρούσας μελέτης. Το εύρημα αυτό δεν επιβεβαιώνει την ερευνητική μας υπόθεση και έρχεται σε αντίθεση με τα αποτελέσματα προηγούμενων μελετών διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα. Στην Φινλανδία βρέθηκε ότι οι οικονομικές δυσκολίες συνδέονται με προβλήματα συμπεριφοράς στους εφήβους όπως η κατανάλωση αλκοόλ (Fröjd et al., 2006). Οι Felner και DeVries (2013) επιβεβαιώνουν προηγούμενα ερευνητικά ευρήματα που υποστηρίζουν ότι η φτώχεια είναι ο μεγαλύτερος παράγοντας επικινδυνότητας για την ανάπτυξη των νέων καθώς επηρεάζει τις οικογένειες ή την κοινότητα στην οποία ζουν, αλλά τα δύο περιβάλλοντα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους επηρεάζοντας το ένα το άλλο. Οι Chen et al. (2023) επίσης λαμβάνοντας υπόψη το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης και το Μοντέλο Επένδυσης στην Οικογένεια βρήκαν ότι το χαμηλό οικονομικό εισόδημα και το παρατεταμένο ωράριο εργασίας των γονέων συνδεόταν με χαμηλότερη ψυχική ευεξία των γονέων και λιγότερο χρόνο που επένδυαν σε δραστηριότητες με τους εφήβους που με τη σειρά τους συνδεόταν με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς σε εφήβους στην Αμερική. Στην Ελλάδα οι Kokkevi et al. (2014b) βρήκαν ότι αυξήθηκε η χρήση κάνναβης στα αγόρια, αλλά μειώθηκε η χρήση καπνού και αλκοόλ και στα δύο φύλα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Οι Lazaratou et al. (2017) βρήκαν ότι οι έφηβοι που δήλωναν κυρίως οικονομική αποστέρηση

σε σχέση με την τροφή αλλά και τη μείωση των χρημάτων για χαρτζιλίκι εμφάνιζαν μεγαλύτερη βαθμολογία στην κλίμακα που μετρούσε την επιθετικότητα. Οι Motti-Stefanidi και Asendorpf (2017) συγκρίνοντας τους εφήβους πριν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης αναφέρουν επίσης χειρότερη συμπεριφορά κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Ο Πετρογιάννης (2017) επίσης αναφέρει ότι η οικονομική ένδεια αποτελεί τον σημαντικότερο προγνωστικό παράγοντα με δυσμενή αποτελέσματα για τα παιδιά, στις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις, στη δέσμευση προς το σχολείο και στη συμπεριφορά τους.

Επομένως, στη δική μας μελέτη πιθανότατα υπεισέρχονται άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα τη συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο, όπως οι σχέσεις με τους συνομηλίκους, με τους καθηγητές ή το ψυχολογικό κλίμα της τάξης. Είτε έμμεσα μέσω των γονικών πρακτικών που σύμφωνα με τη βιβλιογραφία του Μοντέλου του Οικογενειακής Πίεσης όταν είναι θετικές ή προσαρμοστικές συνδέονται με την ευημερία του παιδιού, ακόμη και εν όψει της οικονομικής πίεσης (Masarik & Conger, 2017). Επίσης, επειδή η μέτρηση προέρχεται από τους εκπαιδευτικούς, δεν αποκλείεται να είναι πιο επιεικείς με τα παιδιά που βιώνουν περισσότερες δυσκολίες. Επίσης, μια άλλη πιθανή εξήγηση είναι ότι οι γονείς λειτουργούσαν προστατευτικά απέναντι στα παιδιά τους τουλάχιστον μέχρι οι συνέπειες της κρίσης να γίνουν έντονα αισθητές (Kokkevi et al. 2014a).

Αντίθετα, το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων ανεξάρτητα από την οικονομική δυσχέρεια που βιώνει η οικογένειά τους. Το εύρημα ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο καθαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη συμπεριφορά των εφήβων στην Ελλάδα έχει βρεθεί και σε άλλες έρευνες (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012). Επομένως, διεργασίες που αφορούν τη μετανάστευση καθεαυτή πιθανόν εμπλέκονται αρνητικά στη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο, όπως οι διακρίσεις ή οι πολιτισμικές διαφορές (Motti- Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou, et al., 2020).

Από την άλλη πλευρά, όλες οι υπό μελέτη γονικές πρακτικές λειτουργούν προωθητικά για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων, ανεξάρτητα από τις αντιξοότητες που βιώνουν, όπως η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γονείς τους στην εύρεση εργασίας και όταν υπάρχει μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το αποτέλεσμα αυτό είναι σύμφωνο με την διεθνή βιβλιογραφία ως αντίστροφη λειτουργία του Μοντέλου Οικογενειακής Πίεσης που αναφέρθηκε παραπάνω (Masarik & Conger, 2017). Πλήθος ερευνών επίσης συνδέει το συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς και την υποστήριξη της αυτονομίας από τους γονείς με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς (Hauser- Kunz & Grych, 2013· Kokkinos, 2007· Pereyra et al., 2019· Rothenberg et al., 2020· Theron et al., 2022· Tisak et al., 2021· Willinger et al., 2005). Επίσης οι Herbers et al. (2014) βρήκαν ότι οι θετικές γονικές πρακτικές συμβάλλουν άμεσα στην αυτορρύθμιση των παιδιών και έμμεσα στη σχολική και κοινωνική προσαρμογή τους σε περιόδους κρίσης. Το ίδιο επισημαίνει σε παλαιότερη έρευνα και ο Sroufe (2005) συνδέοντας τον ασφαλή δεσμό με τους γονείς όχι μόνο με την καλύτερη ικανότητα αυτορρύθμισης αλλά και μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον εαυτό και υψηλότερη κοινωνική επάρκεια

Μία μόνο από τις γονικές πρακτικές λειτουργεί προστατευτικά στη μη διαταρακτική συμπεριφορά των εφήβων στο σχολικό πλαίσιο ανάλογα με το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο. Ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα λειτουργεί προωθητικά για όλους τους εφήβους, όμως όταν ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα είναι ισχυρότερος λειτουργεί προστατευτικά για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά για τους μαθητές ελληνικής καταγωγής αλλά όχι για τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Το εύρημα αυτό, δεδομένης της μικρής στατιστικής σημαντικότητάς του πολύ μικρού ποσοστού διακύμανσης που εξηγεί, μπορεί να είναι τυχαίο εξαιτίας του μεγάλου αριθμού αναλύσεων και μεταβλητών της μελέτης. Ωστόσο η σύνδεση των λιγότερων προβλημάτων συμπεριφοράς με το συναισθηματικό δεσμό με τον πατέρα έχει ξαναβρεθεί (Pereyra et al., 2019). Πιθανόν

όμως άλλοι παράγοντες να μετριάζουν τη σύνδεση αυτή για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Για παράδειγμα, ο συναισθηματικός δεσμός με έναν επιβαρυσμένο ψυχολογικά γονιό μπορεί να έχει και αρνητικές επιπτώσεις στην προσαρμογή των εφήβων (Tumasian et al., 2023) αν υποθεθεί ότι οι γονείς με μεταναστευτικό υπόβαθρο είναι πιθανόν πιο επιβαρυσμένοι ψυχολογικά λόγω των αντιξοοτήτων που αντιμετωπίζουν όπως λιγότερη κοινωνική υποστήριξη για τους γονείς (Masarik & Conger, 2017). Επιπλέον, και οι γονικές πρακτικές υπόκεινται σε μία αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο πολιτισμών και μια αναμόρφωση που ίσως να μη συγκρίνονται ισάξια με τις γονικές πρακτικές των γηγενών (Bornstein et al., 2020). Τέλος, άλλοι παράγοντες που αφορούν τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο πιθανόν να μετριάζουν τη θετική επίδραση του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα που εξακολουθεί να είναι προωθητικός παράγοντας για την σχολική προσαρμογή.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε όλα τα μοντέλα αναλύσεων το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της σχολικής επίδοσης και της σχολικής εμπλοκής ακόμα και μετά τη εισαγωγή του κάθε προωθητικού παράγοντα (γονική πρακτική) ξεχωριστά. Αυτές οι δύο συνιστώσες συνδέονται στενά μεταξύ τους και προφανώς επηρεάζονται περισσότερο από άλλους παράγοντες όπως αναφέρθηκε και παραπάνω που σχετίζονται περισσότερο με τις δυσκολίες που συνδέονται με το μεταναστευτικό υπόβαθρο. Επομένως φαίνεται πως είναι και ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας για αυτές τις δύο μεταβλητές. Για την σχολική εμπλοκή εξίσου ισχυρός προβλεπτικός παράγοντας είναι και το φύλο, εύρημα σύμφωνο και με άλλες έρευνες (Motti-Stefanidi et al., 2015) που σχετίζεται ίσως με τη μεγαλύτερη πίεση που υφίστανται τα κορίτσια για δέσμευση στις οικογενειακές υποχρεώσεις (Van Geel & Vedder, 2011). Το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της μη διαταρακτικής συμπεριφοράς στο σχολείο το εξηγούσε το φύλο, όπου παραδοσιακά τα κορίτσια εκδηλώνουν λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά στο σχολείο και εμφανίζουν

λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς γενικότερα και πιθανότατα το εύρημα συνδέεται με στερεοτυπικές αντιλήψεις για τα αγόρια και τα κορίτσια που αναπαράγονται και μεταβιβάζονται διαγενεακά.

Ψυχική Υγεία των Εφήβων

Στην ενότητα αυτή θα συζητηθούν τα αποτελέσματα που αφορούν στη σχέση της οικονομικής δυσχέρειας και του μεταναστευτικού υποβάθρου ως παράγοντες κινδύνου με τους δείκτες ψυχικής υγείας των εφήβων και την επίδραση των γονικών πρακτικών σε αυτούς,

Συμπτώματα Κατάθλιψης

Στην παρούσα μελέτη και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για την εμφάνιση συμπτωμάτων κατάθλιψης σε όλους τους εφήβους. Αυτό το εύρημα συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες όπως η διαχρονική έρευνα με εφήβους της Αθήνας 15 ως 18 ετών μεταξύ 2011 ως 2013 και 2017 ως 2019 όπου βρέθηκε ότι η αυξημένη ανεργία των γονέων συνδεόταν με μείωση της ποιότητας ζωής σχετικά με την υγεία των εφήβων καθώς και με αυξημένα συμπτώματα κατάθλιψης ιδιαίτερα κατά την περίοδο 2011 ως 2013 όπου υπήρξαν μεγαλύτερες περικοπές στη δημόσια υγεία και περίπου τα μισά παιδιά αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο της φτώχειας (Drydakis, 2022). Οι Fröjd et al. (2006) στη Φινλανδία επίσης βρήκαν ότι τόσο οι οικονομικές δυσκολίες όσο και η ανεργία των γονέων συνδέονταν με συναισθηματικές δυσκολίες, όπως η κατάθλιψη.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τα συμπτώματα κατάθλιψης καθώς παύει να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται η εκάστοτε γονική πρακτική. Μάλιστα στα μοντέλα όπου εισήχθη ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας και η εκάστοτε γονική πρακτική πριν τη μετανάστευση, τότε εκείνη ήταν στατιστικά ασήμαντη. Το εύρημα αυτό ταιριάζει με παλιότερα ευρήματα που συμφωνούν ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία

των εφήβων (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012). Φαίνεται πως επιμέρους παράγοντες όπως η υψηλότερη αντιλαμβανόμενη διάκριση ως προς τον εαυτό συνδέονται με περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou et al., 2020). Ένας άλλος παράγοντας είναι η προτίμηση από τους Έλληνες συμμαθητές τους που όταν είναι πολύ χαμηλή ή αρνητική συνδέεται με συμπτώματα κατάθλιψης (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Mastrotheodoros et al., 2020). Επίσης ο βαθμός επιπολιτισμού των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο μειώνει τις εθνικές διακρίσεις σε βάρος τους μέσω της αποδοχής τους από τους Έλληνες συνομήλικούς τους διαχρονικά (Motti- Stefanidi et al., 2018).

Αντίθετα, οι έφηβοι ελληνικής καταγωγής φαίνεται να πλήττονται περισσότερο και να εμφανίζουν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σχέση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο όταν η οικονομική δυσχέρεια που βιώνει η οικογένεια είναι μεγάλη. Σε συνθήκες μικρότερης οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας και λιγότερων προβλημάτων εύρεσης εργασίας των γονέων οι έφηβοι ελληνικής καταγωγής παρουσιάζουν λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης σε σύγκριση με τους υπόλοιπους συμμαθητές τους. Και στις δύο περιπτώσεις η διαφορά είναι μικρή αλλά στατιστικά σημαντική. Το εύρημα πιθανότατα να οφείλεται στο ότι για τους εφήβους με μεταναστευτικό υπόβαθρο κι άλλοι παράγοντες υπεισέρχονται οι οποίοι επηρεάζουν ίσως περισσότερο την συναισθηματική τους κατάσταση όπως οι διακρίσεις και η αποδοχή των συνομηλίκων που αναφέρθηκε παραπάνω, με αποτέλεσμα να μην αποτελεί μοναδικό προβλεπτικό παράγοντα των συμπτωμάτων κατάθλιψης η οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας για αυτούς, παρότι βέβαια αποτελεί έναν επιπλέον επιβαρυντικό παράγοντα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουν ήδη άλλα πράγματα για να ανησυχούν συναισθηματικά.

Σχετικά με τις γονικές πρακτικές, όλες αποτελούν προωθητικό παράγοντα για όλους τους εφήβους ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας. Το εύρημα συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες που δείχνουν ότι ο αδύναμος γονικός δεσμός

αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την εμφάνιση συμπτωμάτων κατάθλιψης (Avagianou & Zafirovoulou, 2008· Bahreini et al., 2012· Scharf & Mayselless, 2007) ενώ ο ασφαλής δεσμός με τους γονείς συνδεόταν με λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης (Keijser et al., 2020· Mak & Iacovou, 2019· Nelis & Rae, 2009· Tisak et al., 2021· Wadja, 2013). Ο συναισθηματικός δεσμός με τη μητέρα επίσης αποτελεί προστατευτικό παράγοντα καθώς οι έφηβοι που έχουν ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα παρουσιάζουν λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης ανεξαρτήτως προβλημάτων με την εύρεση εργασίας των γονέων και ιδιαίτερα εκείνοι που οι γονείς τους αντιμετωπίζουν λιγότερα προβλήματα εύρεσης εργασίας. Βέβαια η αλληλεπίδραση εξηγούσε ποσοστό της διακύμανσης μικρότερο από 1% και σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5%. Επίσης, όταν στο μοντέλο στη θέση του δείκτη οικονομικής δυσχέρειας εισαγόταν η οικονομική δυσπραγία, τότε η αντίστοιχη αλληλεπίδραση δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Επομένως, εδώ επιβεβαιώνεται το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης, όπου στην αντίστροφη κατεύθυνση, όταν οι γονικές πρακτικές δεν επηρεάζονται από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης τότε έχουν ευεργετικά αποτελέσματα στην ψυχική υγεία των παιδιών. Όταν όμως η οικονομική πίεση είναι μεγάλη τότε πιθανόν και η ποιότητα των γονικών πρακτικών να μειώνεται με αποτέλεσμα να μην αποτελεί προστατευτικό παράγοντα. Ακόμα και όταν οι έφηβοι αναφέρουν ότι νιώθουν συναισθηματικά κοντά με τη μητέρα πιθανότατα η ποιότητα της συναισθηματικής εγγύτητας να μην είναι τόσο υψηλή καθώς είναι πιθανό η ίδια να είναι αρκετά συναισθηματικά επιβαρυνμένη. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη διεθνή βιβλιογραφία τα αποτελέσματα είναι διαφορούμενα καθώς κάποιες έρευνες δεν βρίσκουν σχέση ανάμεσα στο συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς και τα συμπτώματα κατάθλιψης (Tisak et al., 2021).

Όλες οι γονικές πρακτικές επίσης αποτελούν προωθητικό παράγοντα για όλους τους εφήβους ενάντια στα συμπτώματα κατάθλιψης και όταν υπάρχει μεταναστευτικό υπόβαθρο. Η αυτονομία που επιτρέπει η μητέρα αποτελεί επιπλέον προστατευτικό παράγοντα ιδιαίτερα

για τους Έλληνες εφήβους. Η ερμηνεία όμως εδώ γίνεται με επιφύλαξη καθώς η αλληλεπίδραση της αυτονομίας από τη μητέρα με το μεταναστευτικό υπόβαθρο εξηγεί πολύ μικρό ποσοστό της διακύμανσης και σε χαμηλό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας και μόνο στο μοντέλο όπου δείκτης οικονομικής δυσχέρειας ήταν η εργασιακή κατάσταση των γονέων. Πιθανόν επειδή η μητέρα εμπλέκεται σε περισσότερα θέματα της καθημερινότητας και συνήθως γνωρίζει περισσότερες λεπτομέρειες και οι έφηβοι διαπραγματεύονται περισσότερα καθημερινά θέματα μαζί της γι' αυτό να επιδρά περισσότερο η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα παρά από τον πατέρα ο οποίος συνήθως εμπλέκεται σε πιο γενικά ή σοβαρά θέματα. Πιθανόν επειδή οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο είναι επιβαρυνμένοι από άλλους παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν τη συναισθηματική τους ευεξία και σχετίζονται με την μετανάστευση καθεαυτή όπως η διακρίσεις σε βάρος τους γι' αυτό οι γονικές πρακτικές να λειτουργούν μεν προωθητικά αλλά όχι προστατευτικά τόσο όσο για τους Έλληνες συμμαθητές τους.

Συμπτώματα Συναισθήματος

Και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας αποτελούν στην παρούσα μελέτη παράγοντες επικινδυνότητας για την εμφάνιση συμπτωμάτων συναισθήματος σε όλους τους εφήβους. Το εύρημα συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα. Οι Miller et al. (2024) βρήκαν ότι η υλική αποστέρηση που συνεπάγεται η οικονομική κρίση προέβλεπε τα συναισθηματικά συμπτώματα και τα προβλήματα με συνομηλίκους των εφήβων. Και οι Zietz, Lansford et al. (2022) βρήκαν ότι τα έμμεσα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης μέσω της γονικής κατάθλιψης και των αδιάφορων γονικών πρακτικών συνδέονταν με προβλήματα εσωτερίκευσης των εφήβων και το εύρημα επαληθευόταν εν μέρει σε 7 χώρες. Οι Mistry et al. (2009) επίσης βρήκαν ότι η αντιλαμβανόμενη οικονομική δυσπραγία μέσα στην οικογένεια έχει άμεσες συνέπειες στη συναισθηματική κατάπτωση των εφήβων. Οι Motti-Stefanidi και Asndorpf (2017) συγκρίνοντας τους εφήβους πριν και κατά τη διάρκεια

της οικονομικής ωστόσο δεν βρήκαν τα γενικότερα επίπεδα ευημερίας τους να επηρεάζονται από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης. Βέβαια προφανώς το ότι δεν διέφεραν στη σύγκριση ανάμεσα στις δύο κοόρτες δεν σημαίνει πως δεν διαφέρουν εντός της ίδιας κοόρτης. Οι Paleologou et al. (2018) βρήκαν ότι οι έφηβοι που ανέφεραν ότι τον προηγούμενο μήνα δεν υπήρχε αρκετό φαγητό στο σπίτι τους εμφάνισαν υψηλότερες πιθανότητες να εκδηλώσουν προβλήματα ψυχικής υγείας από τους έφηβους που απάντησαν αρνητικά στο συγκεκριμένο ερώτημα.

Το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τα συμπτώματα συναισθήματος καθώς παύει να είναι στατιστικά σημαντικό όταν εισάγεται η εκάστοτε γονική πρακτική. Μάλιστα στα μοντέλα όπου εισήχθη ο δείκτης οικονομικής δυσχέρειας και η εκάστοτε γονική πρακτική πριν τη μετανάστευση, τότε εκείνη ήταν στατιστικά ασήμαντη. Το εύρημα αυτό ταιριάζει με παλιότερα ευρήματα που συμφωνούν ότι το μεταναστευτικό υπόβαθρο δεν αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία των εφήβων (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012).

Επιπλέον, όλες οι υπό μελέτη γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικούς αλλά όχι προστατευτικούς παράγοντες ενάντια στην εμφάνιση συμπτωμάτων συναισθήματος για τους εφήβους σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας. Το εύρημα συμφωνεί με προηγούμενα. Ακόμα και μέσα στην κρίση φαίνεται ότι σε οικογένειες που οι γονείς ήταν πιο κοντά στα παιδιά, εμπλέκονταν με ενδιαφέρον και ζεστασιά, τα παιδιά παρουσίαζαν υψηλότερη ψυχική ευεξία (Or et al. 2023). Οι Avagianou και Zafirovoulou (2008) βρήκαν επίσης ότι συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς συνδέεται με συναισθηματική σταθερότητα, αυτοπεποίθηση, προσαρμοστικότητα και αυτοπειθαρχία, ενώ αντίθετα, ο αδύναμος συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς συνδέεται με λιγότερο αίσθημα ευημερίας και περισσότερη συναισθηματική πίεση.

Επίσης, όλες οι υπό μελέτη γονικές πρακτικές αποτελούν προωθητικούς αλλά όχι προστατευτικούς παράγοντες ενάντια στην εμφάνιση συμπτωμάτων συναισθήματος για τους εφήβους και όταν υπάρχει μεταναστευτικό υπόβαθρο. Τα ευρήματα συμφωνούν με τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία. Οι Distefano et al. (2021) βρήκαν ότι τα αναπτυξιακά μονοπάτια που σχετίζονταν με την υποστήριξη της αυτονομίας από την μητέρα δεν διέφεραν μεταξύ Ελλήνων και εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο και παρέμεναν σχετικά σταθερά κατά τη μέση εφηβεία.

Η υπόθεση ότι ο συναισθηματικός δεσμός και η υποστήριξη της αυτονομίας λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες για τα συμπτώματα συναισθήματος (Steinberg, 2001) δεν επαληθεύτηκε. Πιθανότατα άλλοι παράγοντες επηρεάζουν περισσότερο τα συμπτώματα συναισθήματος. Όπως φάνηκε και στις κύριες επιδράσεις, το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης των συμπτωμάτων συναισθήματος εξηγούνταν από το φύλο και από την οικονομική δυσπραγία, επομένως η καθαυτή ανησυχία για τα οικονομικά του σπιτιού και την εργασία των γονέων να έχει μεγαλύτερη επίδραση από την αντισταθμιστική επίδραση που μπορεί να έχουν οι γονικές πρακτικές στα συμπτώματα συναισθήματος των εφήβων.

Αυτοεκτίμηση

Στην παρούσα μελέτη και οι δύο δείκτες οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για την αυτοεκτίμηση σε όλους τους εφήβους. Οι έφηβοι ελληνικής καταγωγής όμως φαίνεται να πλήττονται περισσότερο και να εμφανίζουν το ίδιο χαμηλή ή ελάχιστα χαμηλότερη αυτοεκτίμηση σε σχέση με τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο όταν η οικονομική δυσχέρεια είναι μεγάλη. Σε συνθήκες μικρότερης οικονομικής δυσπραγίας της οικογένειας και λιγότερων προβλημάτων εύρεσης εργασίας των γονέων οι έφηβοι ελληνικής καταγωγής παρουσιάζουν αρκετά υψηλότερη αυτοεκτίμηση σε σχέση με τους υπόλοιπους συμμαθητές τους. Η αυτοεκτίμηση των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο είναι έτσι κι αλλιώς χαμηλότερη, μάλλον γιατί υπεισέρχονται

άλλοι παράγοντες που την καθορίζουν και συνδέονται με το μεταναστευτικό υπόβαθρο όπως η δημοτικότητα ανάμεσα σε συμμαθητές της ίδιας εθνικής ομάδας (Reitz et al., 2015a, 2015b) και η προτίμηση από τους Έλληνες συμμαθητές τους (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Mastrotheodoros et al., 2020). Ωστόσο, σε προηγούμενη έρευνα στην Ελλάδα έχει βρεθεί ότι οι Έλληνες δεν διέφεραν από τους συμμαθητές τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο παρότι οι δεύτεροι παρουσίαζαν χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση (Motti- Stefanidi & Masten, 2013). Μάλιστα αυτό εξηγήθηκε από την σχολική αποεπένδυση και απεμπλοκή που πιθανόν ενεργοποιούν ώστε να προστατεύσουν την αυτοεκτίμησή τους (Motti- Stefanidi et al., 2015).

Το προηγούμενο εύρημα επαληθεύεται επομένως και σε αυτή τη μελέτη όπου το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όμως η στατιστική σημαντικότητα της πρόβλεψης αυτής μειώνεται όταν εισάγεται ο κάθε δείκτης οικονομικής δυσχέρειας στο αντίστοιχο μοντέλο και εξαφανίζεται όταν στο μοντέλο εισάγεται και η εκάστοτε γονική πρακτική πλην της υποστήριξης της αυτονομίας από τη μητέρα όπου και πάλι εξηγεί πολύ μικρό ποσοστό της διακύμανσης και δεν έχει νόημα να ερμηνευτεί.

Όσον αφορά τις γονικές πρακτικές, όλες αποτελούν προωθητικούς παράγοντες για την αυτοεκτίμηση των εφήβων σε συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας και όταν υπάρχει μεταναστευτικό υπόβαθρο. Ο συναισθηματικός δεσμός τόσο με την μητέρα όσο και με τον πατέρα αποτελεί, επιπλέον, προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν αυτοί βιώνουν οικονομική δυσχέρεια. Συγκεκριμένα, όσο ισχυρότερο συναισθηματικό δεσμό με τους γονείς παρουσιάζουν τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση έχουν ιδιαίτερα όταν οι δείκτες οικονομικής δυσχέρειας είναι χαμηλότεροι. Εδώ ξανά επιβεβαιώνεται το Μοντέλο Οικογενειακής Πίεσης στην αντίστροφη εκδοχή, όπου όταν οι γονικές πρακτικές δεν επηρεάζονται από την οικονομική πίεση, τότε λειτουργούν ευεργετικά για την ψυχική υγεία των εφήβων. Παλαιότερες έρευνες επιβεβαιώνουν ότι γονικές πρακτικές όπως ο ασφαλής

συναισθηματικός δεσμός συνδέονται διαχρονικά με υψηλότερη αυτοεκτίμηση (Sroufe et al., 2010). Όταν όμως η οικονομική πίεση είναι μεγάλη στην παρούσα έρευνα οι θετικές γονικές πρακτικές λειτουργούν προωθητικά μεν αλλά όχι προστατευτικά και όπως ειπώθηκε παραπάνω ίσως αυτό να οφείλεται στην ποιότητα του συναισθηματικού δεσμού που ίσως μειώνεται όταν οι γονείς είναι συναισθηματικά πιεσμένοι λόγω της οικονομικής δυσχέρειας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αλληλεπίδραση που εξηγούσε το μεγαλύτερο ποσοστό της διακύμανσης στο αντίστοιχο μοντέλο (1%) και σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 1% (έναντι των υπολοίπων σε επίπεδο 5%) είναι εκείνη του συναισθηματικού δεσμού με τον πατέρα με την εργασιακή κατάσταση των γονέων στην αυτοεκτίμηση των εφήβων. Έχει βρεθεί σε προηγούμενη έρευνα ότι οι έφηβοι επηρεάζονται συναισθηματικά περισσότερο από την ανεργία του πατέρα παρά από την ανεργία της μητέρας (Frasquilho et al., 2017). Οι Tardif-Grenier et al. (2023) βρήκαν ότι τα παιδιά που είχαν μεταναστεύσει πρόσφατα έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην ανάγκη τους για συνοχή της οικογένειας και αγάπη από τον πατέρα και ανέφεραν αυξημένο χρόνο που περνούσαν με τον πατέρα μετά τη μετανάστευση. Ίσως επειδή ο πατέρας συνδυάζεται παραδοσιακά με την ικανότητα της οικογένειας να ανταπεξέλθει οικονομικά, πιθανόν γι' αυτό ο συναισθηματικός δεσμός με τον πατέρα να λειτουργεί επιπλέον προστατευτικά ανακουφίζοντας τους εφήβους από την πίεση που δημιουργείται όταν οι γονείς αντιμετωπίζουν προβλήματα ανεργίας.

Η αυτονομία από τη μητέρα επίσης αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων όταν οι γονείς τους αντιμετωπίζουν προβλήματα στην εύρεση εργασίας. Όλοι οι έφηβοι που η μητέρα τους ενθαρρύνει την αυτονομία τους έχουν υψηλότερη αυτοεκτίμηση, αλλά ακόμα περισσότερο αυτοί που αναφέρουν λιγότερα προβλήματα εύρεσης εργασίας για τους γονείς τους. Αντίθετα, οι έφηβοι που αναφέρουν ότι η μητέρα τους δεν ενθαρρύνει την αυτονομία τους παρουσιάζουν χαμηλή αυτοεκτίμηση ανεξαρτήτως εργασιακής κατάστασης των γονέων τους. Το εύρημα συμφωνεί με

προηγούμενα όπου η υποστήριξη της αυτονομίας από τους γονείς συνδέεται με υψηλότερη αυτοεκτίμηση (Bean & Northrup, 2009· Skinner et al., 2005). Βέβαια η αλληλεπίδραση εξηγούσε ποσοστό της διακύμανσης μικρότερο από 1% και σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5%. Επίσης, όταν στο μοντέλο στη θέση του δείκτη οικονομικής δυσχέρειας εισαγόταν η οικονομική δυσπραγία, τότε η αντίστοιχη αλληλεπίδραση δεν ήταν στατιστικά σημαντική.

Η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα επίσης αποτελεί προστατευτικό παράγοντα για την αυτοεκτίμηση των εφήβων και σε σχέση μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή, όλοι οι έφηβοι που η μητέρα τους ενθαρρύνει την αυτονομία τους έχουν υψηλότερη αυτοεκτίμηση, αλλά ακόμα περισσότερο αυτοί που η καταγωγή τους είναι ελληνική. Αυτό πιθανόν οφείλεται στο γεγονός ότι οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο είναι επιβαρυνόμενοι και από άλλους παράγοντες που συνδέονται με την αυτοεκτίμησή τους όπως η διακρίσεις σε βάρος τους και το επίπεδο επιπολιτισμού τους (Motti- Stefanidi & Asendorpf, 2012· Motti- Stefanidi et al., 2018).

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε όλα τα μοντέλα αναλύσεων που εισαγόταν η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας για τα συμπτώματα κατάθλιψης ήταν η οικονομική δυσπραγία, έπειτα η γονική πρακτική. Για τα συμπτώματα συναισθήματος ήταν επίσης πρώτα η οικονομική δυσπραγία, έπειτα το φύλο και μετά η γονική πρακτική. Ενώ για την αυτοεκτίμηση ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας ήταν με διαφορά η γονική πρακτική σε κάθε μοντέλο.

Η εικόνα των αποτελεσμάτων διαφέρει λίγο όταν στη θέση του δείκτη οικονομικής δυσχέρειας εισάγονται τα προβλήματα σχετικά με την απώλεια εργασίας των γονέων. Τότε ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας των συμπτωμάτων κατάθλιψης είναι η εκάστοτε γονική πρακτική και έπειτα η εργασιακή κατάσταση των γονέων. Για τα συμπτώματα συναισθήματος ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας είναι το φύλο κι έπειτα ακολουθούν

με μικρή διαφορά μεταξύ τους η εκάστοτε γονική πρακτική και η εργασιακή κατάσταση των γονέων. Σχετικά με την αυτοεκτίμηση ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας εξακολουθεί να είναι με διαφορά η εκάστοτε γονική πρακτική.

Η Επίδραση του Φύλου

Στην παρούσα μελέτη τα κορίτσια ανέφεραν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης και συναισθήματος. Επίσης, στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης η επίδραση του φύλου στην κατάθλιψη, τα συμπτώματα συναισθήματος και τη συμπεριφορά παραμένει σημαντική, πέρα και πάνω από τις επιδράσεις του μεταναστευτικού υποβάθρου, της οικονομικής δυσχέρειας της οικογένειας και τις γονικές πρακτικές. Αυτό επιβεβαιώνεται και από προηγούμενες έρευνες.

Οι Hankin και Abramson (2001) σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας αναφέρουν ότι τα κορίτσια αρχίζουν να έχουν περισσότερα καταθλιπτικά συμπτώματα στην ηλικία των 13 ετών. Ενώ στην εφηβεία αυξάνονται τα αρνητικά γεγονότα, που εγείρουν αρνητικά συναισθήματα και στα δύο φύλα, στα κορίτσια αυτό συμβαίνει περισσότερο και αφορά περισσότερο στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Επιπλέον, η εικόνα του σώματος και το άγχος για την εμφάνιση φαίνεται να λειτουργεί περισσότερο επιβαρυντικά για τα κορίτσια. Επίσης, τα κορίτσια φαίνεται να είναι γνωστικά πιο ευάλωτα κάνοντας δυσλειτουργικές αιτιακές αποδόσεις και αναμασώντας δυσάρεστα γεγονότα που επιβαρύνουν την αυτοεκτίμησή τους. Το ίδιο ισχύει γενικότερα για τα προβλήματα εσωτερίκευσης. Τα στερεότυπα λειτουργούν πιθανώς ως αίτιο, αλλά και ως αποτέλεσμα του ότι οι γυναίκες καλλιεργούν περισσότερο τη λεκτική και μη λεκτική έκφραση και κατανόηση του συναισθήματος (Timmers et al., 2003) και περισσότερες συμπεριφορές εσωτερίκευσης που συνδέονται με συναισθήματα φόβου, ντροπής και ενοχής, ενώ οι άνδρες καλλιεργούν περισσότερο την αίσθηση ανεξαρτησίας, ελέγχου και περισσότερες συμπεριφορές εξωτερίκευσης που συνδέονται με συναισθήματα

περηφάνιας και θυμού (Brody & Hall, 2010a, 2010b).

Δεδομένου ότι τα συμπτώματα ψυχοπαθολογίας τους συναισθήματος έχουν άμεση σχέση με τη λειτουργία του μπορεί κανείς από τα παραπάνω να συμπεράνει ότι είναι επόμενο τα αγόρια να εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα εξωτερίκευσης, που αφορούν στη συμπεριφορά, ενώ τα κορίτσια περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης, που αφορούν στο συναίσθημα. Τα κορίτσια στην εφηβεία φαίνεται να βιώνουν μεγαλύτερη συναισθηματική δυσκολία από τα αγόρια και ιδιαίτερα εκείνα που δεν έχουν ζεστή σχέση με τους γονείς και στρέφονται στους συνομηλίκους τους, όταν προκύπτει πρόβλημα στο σπίτι (Operario et al., 2006).

Τα κορίτσια εκδηλώνουν περισσότερα συμπτώματα άγχους και αγχώδεις διαταραχές που προηγούνται συνήθως της κατάθλιψης και συμβάλλουν στη βίωση νέων αρνητικών γεγονότων ζωής. Οι Leadbeater et al. (1999) σε έρευνα με αγόρια και κορίτσια έντεκα ως δεκατεσσάρων ετών βρήκαν επίσης πως τα κορίτσια είναι πιο ευάλωτα στις διαπροσωπικές σχέσεις, τόσο με τους συνομηλίκους, όσο και με τα μέλη της οικογένειας, γεγονός που συνδέεται με περισσότερα προβλήματα εσωτερίκευσης.

Τα κορίτσια επίσης παρουσιάζουν υψηλότερη σχολική επίδοση και σχολική εμπλοκή και λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά σε σύγκριση με τα συνομήλικα αγόρια. Τα αποτελέσματα για τη σχολική εμπλοκή είναι σύστοιχα με προηγούμενες έρευνες (Motti- Stefanidi et al., 2015). Επίσης, πλήθος ερευνών έχει δείξει ότι τα κορίτσια είναι παραδοσιακά καλύτερα στη σχολική επίδοση, χωρίς να σημαίνει ότι έχουν μεγαλύτερη ευφυΐα (Thuneberg et al., 2015). Μια εξήγηση είναι ότι οι διαφορές φύλου στα ατομικά χαρακτηριστικά των μαθητών συμβάλλουν σε σημαντικό βαθμό στις διαφορές φύλου στη σχολική επίδοση. Συνολικά, το επιδράσεις των διαφορών φύλου στα ατομικά χαρακτηριστικά των μαθητών εξηγούν εν μέρει αλλά όχι πλήρως διαφορές φύλου στη σχολική επίδοση. Τα κορίτσια είναι κάπως καλύτερα προσαρμοσμένα στο

σχολικό περιβάλλον, ειδικά λόγω της καλύτερης λεκτικής τους νοημοσύνης, της υψηλότερης προσήνειας, της ισχυρότερης αυτοπειθαρχίας, καθώς και ορισμένων κινήτρων τους (Spinath et al., 2014).

Τα αγόρια από την άλλη πλευρά εκδηλώνουν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά. Οι Leve et al. (2005) βρήκαν ότι το περιβάλλον και η ιδιοσυγκρασία των παιδιών σχετίζονται με προβλήματα εξωτερίκευσης. Ιδιαίτερα στα έφηβα αγόρια τα προβλήματα αυτά σχετίζονται με κατάθλιψη της μητέρας, ενώ στα κορίτσια με την σκληρή πειθαρχία. Οι Mezulis et al. (2011) βρήκαν ότι τα αγόρια στις αμερικάνικες πολιτείες του βορειοδυτικού Ειρηνικού εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα εξωτερίκευσης στις ηλικίες 11 ως 13 ετών. Το ίδιο βρήκαν και οι Belsky και Pluess (2012) σε εφήβους 15 ετών από δέκα διαφορετικές πολιτείες της Αμερικής. Στην Αυστραλία οι Davies και McKelvey (1998) βρήκαν ότι τα προβλήματα εξωτερίκευσης εμφανίζονται περισσότερο στα αγόρια, σε οικογένειες όπου τα παιδιά μεγαλώνουν με τον ένα από τους δύο γονείς και σχετίζονται αρκετά με τη δομή του σχολικού πλαισίου. Στην Ελλάδα έχει βρεθεί σε έρευνες ότι τα αγόρια εκδηλώνουν επιθετικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα κορίτσια σε ηλικίες 13 ως 18 ετών (Κοκκέβη, 2011).

Δεν υπήρχε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών, ως προς την αυτοεκτίμηση. Ίσως άλλοι παράγοντες επηρεάζουν την αυτοεκτίμηση όπως η δημοτικότητα (de Bruyn & Van den Boom, 2005).

Όσον αφορά τις γονικές πρακτικές, τα κορίτσια ανέφεραν μεγαλύτερο συναισθηματικό δεσμό με τη μητέρα σε σχέση με τα αγόρια και τα αγόρια ανέφεραν μεγαλύτερη αυτονομία από τον πατέρα σε σχέση με τα κορίτσια. Οι διαφορές αυτές αντικατοπτρίζουν τα κοινωνικά στερεότυπα του φύλου σύμφωνα με τα οποία τα αγόρια ενθαρρύνονται νωρίτερα να είναι πιο αυτόνομα, καθώς προορίζονται να αναλάβουν ρόλους

ευθύνης, ηγεσίας και ισχύος, ενώ τα κορίτσια εμπλέκονται περισσότερο με τη συναισθηματική επικοινωνία, καθώς προορίζονται να αναλάβουν φροντιστικούς, βοηθητικούς ρόλους (Κιούση και συν., 2017).

Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη οι γονικές πρακτικές που μελετήθηκαν αποτελούν προωθητικούς παράγοντες για την σχολική προσαρμογή των εφήβων αλλά δεν την προστατεύουν από την επίδραση της οικονομικής δυσχέρειας και του μεταναστευτικού υποβάθρου. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι θετικές γονικές πρακτικές δεν λειτουργούν προστατευτικά, αλλά ίσως όχι οι συγκεκριμένες σε σχέση με τους τομείς σχολικής προσαρμογής που επιλέξαμε να εξετάσουμε. Για παράδειγμα, είναι γνωστό από άλλες έρευνες ότι η σχολική εμπλοκή και υποστήριξη των γονέων συνδέεται άμεσα με τη σχολική επίδοση και εμπλοκή των εφήβων (Lam et al., 2016· Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Wilder, 2014· Zhang et al., 2020). Και στην ελληνική πραγματικότητα, όπως έχει φανεί και στη διαχρονική έρευνα AStRA Project, οι έφηβοι που ανέφεραν περισσότερο θετικές οικογενειακές σχέσεις τα πήγαιναν καλύτερα στο σχολείο ανεξαρτήτως καταγωγής. Επίσης η υψηλότερη οικογενειακή ευελιξία και η εμπλοκή των γονέων στο σχολείο προέβλεπαν καλύτερη συμπεριφορά και σχολική επίδοση που με τη σειρά της προέβλεπε υψηλότερη αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση (Motti-Stefanidi, Asendorpf et al., 2012· Motti-Stefanidi, 2015).

Από την άλλη πλευρά, το μεταναστευτικό υπόβαθρο αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη σχολική προσαρμογή καθώς οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο πλήττονται περισσότερο ανεξαρτήτως οικονομικής δυσχέρειας λόγω της κρίσης. Η οικονομική δυσχέρεια λόγω της κρίσης φαίνεται συνοπτικά να αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας κυρίως για τους Έλληνες. Έχει επίσης βρεθεί ότι η εθνική σύσταση της τάξης (ποσοστό μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο) και ο βαθμός κοινωνικο-

οικονομικής αντιξοότητας σε επίπεδο τάξης αποτελούν παράγοντες επικινδυνότητας για την δημοτικότητα μεταξύ των συνομηλίκων και τη σχολική επίδοση αντίστοιχα (Motti- Stefanidi, Asendorpf et al., 2012).

Από την άλλη πλευρά, η οικονομική δυσχέρεια αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία των εφήβων στην οποία έχουν προστατευτική επίδραση αρκετές γονικές πρακτικές όπως ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς και η υποστήριξη της αυτονομίας από τη μητέρα ιδιαίτερα όταν η οικονομική δυσχέρεια δεν είναι μεγάλη. Εδώ πάλι οι Έλληνες πλήττονται περισσότερο ως προς τα συμπτώματα κατάθλιψης και την αυτοεκτίμησή τους.

Πρακτικές Εφαρμογές

Ο οικονομικός παράγοντας κινδύνου μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο μέσα από πολιτικές πρακτικές που θα στοχεύουν σε δράσεις που παρέχουν ευκαιρίες για αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος. Τέτοια πολιτικά πλάνα θα έπρεπε να φτιάχνονται ως πλάνα ασφαλείας σε καιρούς πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας. Αυτό ισχύει τόσο για τις ελληνικές οικογένειες που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες όσο και για τις οικογένειες με μεταναστευτικό υπόβαθρο που η απορροφησιμότητα στον τομέα της εργασίας είναι ακόμα δυσκολότερη. Μερικές τέτοιες προτάσεις περιλαμβάνονται στην ευρωπαϊκή αποστολή με τίτλο «Θετική Ανάπτυξη της Νεολαίας Μεταναστών: Γιατί να αντιμετωπιστεί;» που οργανώθηκε από την Εταιρεία Έρευνας για την Παιδική Ανάπτυξη (SRCD) σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση για την Αναπτυξιακή Ψυχολογία (EADP) και την Ευρωπαϊκή Ένωση για την Έρευνα στην Εφηβεία (EARA). Είναι οι εξής: (α) Παροχή οικονομικών ευκαιριών για εξασφάλιση της ευημερίας και της συνεισφοράς των οικογενειών μεταναστών στη χώρα. (β) Παροχή παιδικής φροντίδας, εκπαίδευσης και προγράμματα πρόληψης και παρέμβασης που σχετίζονται με την υγεία για να διασφαλιστεί ότι η νεολαία μεταναστών έχει τη βάση για επιτυχή ένταξη. (γ) Δημιουργία δημόσιων εκστρατειών που αναδεικνύουν

τη συμβολή των μεταναστών στην χώρας υποδοχής καθώς και σεβασμό στην ποικιλομορφία και τις ανάγκες των διαφόρων εθνοτικών ομάδων. (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Papathanasiou et al., 2020).

Πέρα όμως από τον ευρύ κοινωνικο-οικονομικό παράγοντα, ένας άλλος παράγοντας που θα βοηθούσε στην προσαρμογή των εφήβων με μεταναστευτικό υπόβαθρο τα προγράμματα ψυχοεκπαίδευσης από κατάλληλα εκπαιδευμένους σχολικούς ψυχολόγους (Newell et al., 2010). Δεν αρκούν προγράμματα που ευαισθητοποιούν τους νέους σχετικά με τη διαφορετικότητα. Στην περίπτωση των νεαρών μεταναστών, χρειάζονται παρεμβάσεις που να προωθούν τη θετική διαομαδική επαφή μεταξύ αυτών και των μη μεταναστών συμμαθητών τους με στόχο την ευημερία όλων. Χρειάζονται περισσότερες δράσεις που να προϋποθέτουν πλήρη συνεργασία των μαθητών με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο και προγράμματα με στόχο την προσέγγιση και τη γνώση της διαφορετικής κουλτούρας από την οποία προέρχονται οι μαθητές μέσω μοιράσματος και ανταλλαγής ιδεών, εθίμων, ιστορικών στοιχείων και τρόπου σκέψης (Purdue Global, 2024). Δράσεις μέσα από τις οποίες το ανοίκειο να γίνει γρηγορότερα οικείο και τα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο να ενσωματώνονται γρηγορότερα σε ένα πολυεπίπεδο σχολικό πλαίσιο.

Ένα αντιπροσωπευτικό σχολείο που αποκαλούν «ζεστή αγκαλιά» για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες είναι το Διεθνές Λύκειο Του Όκλαντ στην Καλιφόρνια το οποίο ακολουθεί πρακτικές μέσα και έξω από τη σχολική τάξη για να ενθαρρύνει την αμοιβαία μάθηση και τη δέσμευση στην κοινότητα ώστε να υποστηριχθούν οι κοινωνικο-συναισθηματικές, ακαδημαϊκές και υλικές ανάγκες των μαθητών, μέσω ευέλικτων σχολικών προγραμμάτων, συνεργασιών με την κοινότητα, υποστήριξης των υποδομών και εμπλοκής της οικογένειας (Bajaj & Suresh, 2018).

Σχετικά με την ψυχική υγεία, φάνηκε πως οι γονικές πρακτικές μπορούν να λειτουργήσουν προστατευτικά. Μία δράση που θα μπορούσε να ενισχύσει την ψυχική υγεία

των εφήβων μαθητών είναι οι σχολές γονέων. Οι σχολές γονέων έχουν εφαρμοστεί και λειτουργήσει πολλά χρόνια με ευεργετικά πάντα αποτελέσματα όμως συνηθίζουν να επικεντρώνονται σε συγκεκριμένα θέματα σχετικά με τις προκλήσεις που συνοδεύουν το αναπτυξιακό στάδιο της εφηβείας όπως η χρήση του ιντερνέτ, το τσιγάρο, οι ουσίες κτλ. Σε μια επιβαρυσμένη περίοδο το να εκπαιδεύεις τους γονείς πώς να αντιμετωπίσουν προβλήματα είναι σαν να τους ενδυναμώνεις την αίσθηση ότι έχουν προβλήματα. Αυτή η παρέμβαση θα μπορούσε να αφορά το επίπεδο δευτερογενούς πρόληψης. Σε επίπεδο πρωτογενούς πρόληψης χρειάζεται το αντίστροφο, η επικέντρωση στη βελτίωση της σχέσης με τα παιδιά με έμφαση στη δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης μέσα από την υποστήριξη της αυτονομίας αλλά και την ισχυροποίηση τους συναισθηματικού δεσμού που μπορεί να αποτελέσει πόρο όχι μόνο για τους μαθητές αλλά και για τους ίδιους τους γονείς σε περιόδους οικονομικής κρίσης όπου οι ίδιοι πλήττονται σοβαρά τόσο πρακτικά όσο και συναισθηματικά με έντονα αισθήματα ματαίωσης, θλίψης και ανασφάλειας που πολλές φορές περνούν στα παιδιά καθώς δεν έχουν χώρο και χρόνο να τα επεξεργαστούν και παραδοσιακά, διαγενεακά δεν έχουν μάθει να τα επικοινωνούν. Στις προηγούμενες γενιές η οικογένεια στηριζόταν κυρίως στους ρόλους και στον καταμερισμό. Τώρα η οικογένεια στηρίζεται στις σχέσεις και στην γενική επάρκεια ακόμα και σε δύσκολες περιόδους, επομένως στην ψυχική ανθεκτικότητα ατομικά και συστημικά. Μέσα από προγράμματα ενδυνάμωσης των οικογενειακών σχέσεων ενδυναμώνεται η ψυχική ανθεκτικότητα ολόκληρης της οικογένειας. Και μέσα σε μια ψυχικά ανθεκτική οικογένεια μπορούν να ευημερήσουν τα άτομα και οι μεταξύ τους σχέσεις. Τέτοια προγράμματα παρέμβασης χρειάζεται πέρα από ψυχοεκπαιδευτικό και συμβουλευτικό χαρακτήρα να έχουν κι έναν βιωματικό χαρακτήρα βασιζόμενο στις αρχές της θετικής και εστιασμένης στο συναισθηματικό δεσμό γονικότητας. Τέτοια προγράμματα είναι το «Εργαστήρι Αποτελεσματικού Γονέα» που βασίζεται πάνω στο θεωρητικό μοντέλο του Thomas Gordon (Gordon, 2000/ 2021) και είναι εστιασμένο στην αποτελεσματική

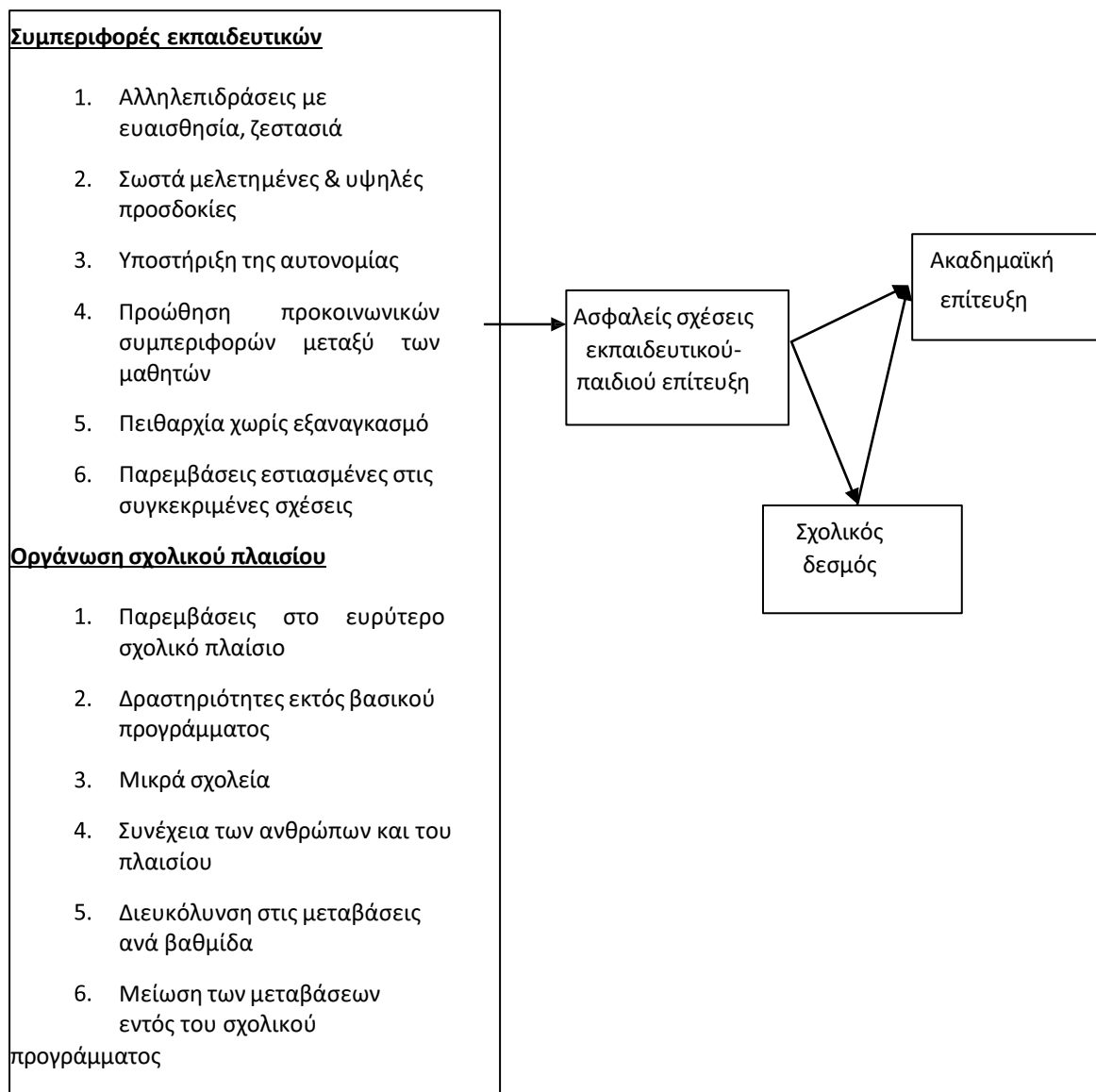
επικοινωνία γονέα- παιδιού. Όπως επίσης και «Ο κύκλος της ασφάλειας» (Powell et al., 2013) που βασίζεται στη θεωρία ασφαλούς συναισθηματικού δεσμού γονέα- παιδιού (attachment parenting). Πλήθος άλλων διεθνών προγραμμάτων έχουν εφαρμοστεί σε άλλες χώρες όπως το «Connect» με στόχο να ενισχύσει τη γονική ευαισθησία, τον συντονισμό, την ενσυναίσθηση και την αποτελεσματική δυαδική συναισθηματική ρύθμιση (για μια πιο λεπτομερή περιγραφή του προγράμματος βλέπε Obsuth et al., 2006). Τα παραπάνω προγράμματα αφορούν τις σχέσεις γονέων εφήβων και έχουν εφαρμοστεί με στόχο την πρόληψη ή τη μείωση ανεπιθύμητων συμπεριφορών όπως η κατανάλωση αλκοόλ ή η επιθετική συμπεριφορά. Πιθανότατα ένας φορέας σύγκλισης όλων των γονέων μέσω του οποίου θα μπορούσε να εφαρμοστεί ένα τέτοιο πρόγραμμα είναι το σχολείο. Κανένα όμως από αυτά δεν έχει εφαρμοστεί σε συνεργασία με το σχολικό πλαίσιο, εκτός από κάποια ιδιωτικά σχολεία όπου τα προγράμματα είναι προαιρετικά και με επιπλέον κόστος παρακολούθησης.

Κάτι αντίστοιχο προτείνεται και ως εκπαίδευση με βιοματικό χαρακτήρα και για τους εκπαιδευτικούς. Στη διεθνή και στην Ελληνική βιβλιογραφία έχει βρεθεί η προστατευτική επίδραση που έχει στην προσαρμογή και ψυχική υγεία των παιδιών η κοντινή σχέση με έναν ενήλικα που μπορεί να είναι μέσα από το σχολικό πλαίσιο (Hatzichristou et al, 2017· Suárez-Orozco et al., 2009). Οι ίδιοι παράγοντες που προβλέπουν τον ασφαλή συναισθηματικό δεσμό γονέα- παιδιού προβλέπουν αντίστοιχα και τον συναισθηματικό δεσμό εκπαιδευτικού- παιδιού (Bergin & Bergin, 2009). Οι δάσκαλοι πολλές φορές λειτουργούν ως πρόσωπα αναφοράς ή φιγούρες με τις οποίες τα παιδιά διαμορφώνουν συναισθηματικό δεσμό (attachment figures) ιδιαίτερα στην προσχολική ηλικία όπως έχει φανεί στην πρόσφατη βιβλιογραφία από το 2010 ως το 2020 (García-Rodríguez et al., 2023) αλλά και σε πλήθος ερευνών με μαθητές σε όλες τις σχολικές βαθμίδες τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά (Bergin & Bergin, 2009).

Το Σχήμα 23 δίνει έμφαση στα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών πρακτικών και της λειτουργίας του σχολείου με σκοπό το συναισθηματικό εκπαιδευτικών- μαθητών και την ακαδημαϊκή τους επίτευξη και είναι αυτό που προτείνουν οι Bergin και Bergin (2009).

Σχήμα 23

Μοντέλο Σύνδεσης του Συναισθηματικού Δεσμού στο Σχολείο με την Ακαδημαϊκή Επίτευξη

Σημείωση. Bergin & Bergin (2009).

Οι αντίστοιχες γονικές πρακτικές που εξετάσαμε στην παρούσα μελέτη συνδέονται με θετικά αποτελέσματα για την προσαρμογή των εφήβων εξίσου όταν ασκούνται από τους εκπαιδευτικούς. Σε τάξεις όπου οι δάσκαλοι υποστηρίζουν την αυτονομία, παρέχοντας

νοηματοδότηση, αναγνωρίζοντας τα αρνητικά συναισθήματα, χρησιμοποιώντας μη ελεγκτική γλώσσα, προσφέροντας ουσιαστικές επιλογές και καλλιεργώντας τα εσωτερικά κίνητρα, οι μαθητές βελτιώνουν τις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις, είναι πιο δημιουργικοί και καλύτερα προσαρμοσμένοι, συμμετέχουν περισσότερο στο σχολείο και νιώθουν λιγότερο άγχος (Núñez & León, 2015). Οι Yu et al. (2016) βρήκαν ότι η ενθάρρυνση της αυτονομίας από τους εκπαιδευτικούς ενίσχυσε την ικανοποίηση των βασικών ψυχολογικών αναγκών των εφήβων το επόμενο εξάμηνο και αυτό με τη σειρά του, αύξησε τη σχολική εμπλοκή ένα εξάμηνο μετά, η οποία στη συνέχεια συνδεόταν με μειωμένο άγχος και κατάθλιψη το επόμενο εξάμηνο.

Σε δείγμα 960 μαθητών (ηλικίας 11-17) και καθηγητών γυμνασίου σε 12 σχολεία των Η.Π.Α. παρατηρήθηκε ότι όταν οι δάσκαλοι ήταν πιο υποστηρικτικοί συναισθηματικά στην αρχή της σχολικής χρονιάς, οι έφηβοι ανέφεραν αυξημένη σχολική εμπλοκή και κίνητρα. Οι αναφορές μαθητών στα μέσα του έτους έδειξαν ότι σε τάξεις με συναισθηματική υποστήριξη, οι έφηβοι είχαν περισσότερες αναπτυξιακά κατάλληλες ευκαιρίες να ασκήσουν αυτονομία στις καθημερινές τους δραστηριότητες και είχαν πιο θετικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους (Ruzek et al., 2016).

Το σχολείο μπορεί να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο καθώς το θετικό σχολικό κλίμα έχει βρεθεί ότι αποτελεί έναν ακόμα προστατευτικό παράγοντα για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των εφήβων ακόμα και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης ως ένα πλαίσιο που μπορεί να παρέχει ασφάλεια και φροντίδα υποστηρίζοντας την κοινωνική, συναισθηματική, σχεσιακή και μαθησιακή εξέλιξη των μαθητών (Hatzichristou et al., 2018, 2020; Stasinou et al., 2020). Τα προγράμματα «Στηρί-Ζώντας», «We C.A.R.E.» και «E.M.E.I.Σ.» που δημιούργησε το Κέντρο Έρευνας και Εφαρμογών σχολικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών αποτελούν παραδείγματα εφαρμογής προγραμμάτων που συνδυάζουν τις διαστάσεις της παρέμβασης στην κρίση με πολυεπίπεδες παρεμβάσεις

ορμώμενες από την θετική ψυχολογία και τη συστημική θεωρία και σχετικές με την κοινωνική και συναισθηματική μάθηση, το σχολείο ως κοινότητα που νοιάζεται και φροντίζει και τα χαρακτηριστικά του αποτελεσματικού ανθεκτικού σχολείου με στόχο την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας στη σχολική κοινότητα σε περίοδο κρίσης (μαθητές, καθηγητές, γονείς) (Hatzichristou et al., 2021. 2018. 2017· Hatzichristou & Lianos, 2016). Για παράδειγμα, το διεθνές Πρόγραμμα WeCARE πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικής πλατφόρμας και μιας διαδραστικής εφαρμογής. Η δομή του προγράμματος περιελάμβανε: (α) εξ αποστάσεως εκπαίδευση-εποπτεία, (β) παρέμβαση/ δραστηριότητες στην τάξη, (γ) διαδραστικές εφαρμογές/ συνεργασία μεταξύ των τάξεων, (δ) ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των γονέων, (ε) ανάπτυξη μιας διεθνούς βάσης δεδομένων βέλτιστων πρακτικών και (στ) αρχική αξιολόγηση και αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του προγράμματος. Από την άλλη πλευρά, οι θεματικές ενότητες του προγράμματος Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. ήταν οι εξής: (α) πρακτικό μοντέλο ανθεκτικότητας και προώθηση θετικού σχολικού κλίματος προσδιορίζοντας αξίες και στόχους, (β) διαχείριση κρίσεων στη σχολική κοινότητα, (γ) διαχείριση άγχους, (δ) κοινωνικές δεξιότητες, επίλυση συγκρούσεων και εκφοβισμός και (ε) εξουθένωση των εκπαιδευτικών. Τέλος, το πρόγραμμα «Στηρί-Ζωντας» που αποτελεί μέρος του προγράμματος “Connecting for Caring” εφαρμόστηκε για να ανταποκριθεί στις άμεσες ανάγκες των εκπαιδευτικών και των μαθητών κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Στόχος του ήταν να υποστηρίξει και να ενδυναμώσει την ψυχική ανθεκτικότητα και την ευημερία τους και βασίστηκε έξι παράγοντες σύμφωνα με ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για την προώθηση της ανθεκτικότητας: α) Σχέσεις, β) Υπευθυνότητα/Συμμετοχή, γ) Αξίες/Προσδοκίες, δ) Θέτοντας στόχους, ε) Αυτοεκτίμηση/Αναγνώριση ικανοτήτων και στ) Αναγνώριση θετικών χαρακτηριστικών. (Hatzichristou et al., 2014). Πιο πρόσφατη δράση του Εργαστηρίου Σχολικής Ψυχολογίας (2024) αποτελεί η δράση *Διαδρομές* με σκοπό την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των

μαθητών και τη στήριξη του σχολείου σε επίπεδο συστήματος σε δύσκολες περιόδους μέσω της διασύνδεσης διαφορετικών τάξεων και σχολικών μονάδων. Πλήθος άλλων προγραμμάτων με έμφαση τις σχέσεις εκπαιδευτικών – παιδιών, γονέων παιδιών και σχολείου- οικογένειας συνοψίζει η Ghali (2014).

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω προγράμματα που εστιάζουν σε διαφορετικούς τομείς, προτείνεται να σχεδιαστεί ένα συνθετικό μοντέλο παρέμβασης με στόχο την πρωτογενή πρόληψη που να εστιάζει στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των εφήβων ατομικά και συστημικά α) βασισμένο στις αρχές παρέμβασης στην κρίση για τις ευάλωτες ομάδες, β) λαμβάνοντας υπόψη τα επιπολιτισμικά επιτεύγματα για τους μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο και το σεβασμό στη διαφορετικότητα, γ) προωθώντας την κοινωνική και συναισθηματική μάθηση και δ) την ενδυνάμωση του συναισθηματικού δεσμού και της αυτονομίας του εφήβου στη σχέση γονέα- εφήβου αλλά και εκπαιδευτικού- εφήβου

Περιορισμοί και Προτάσεις

Η αυτονομία στην παρούσα έρευνα προσεγγίστηκε μόνο από την πλευρά των εφήβων ως αντίληψη και όχι ως επίτευγμα. Ρωτήθηκαν δηλαδή για το πώς αντιλαμβάνονται την αυτονομία που προωθούν οι γονείς τους και όχι για το βαθμό στον οποίο οι ίδιοι εκδηλώνουν αυτόνομες συμπεριφορές. Βέβαια η αντιλαμβανόμενη αυτονομία σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με την αυτονομία που πετυχαίνει ο έφηβος, όμως δεν ταυτίζονται οι δύο έννοιες. Επιπλέον εξετάζεται η προώθηση της αυτονομίας μέσα από τη αντίληψη των εφήβων και όχι από τους ίδιους τους γονείς με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, που σημαίνει ότι οι απαντήσεις μπορεί να είναι σε κάποιο βαθμό επηρεασμένες, το ίδιο και οι αναλύσεις που προέκυψαν από αυτές. Βεβαίως, οι αντιλήψεις των εφήβων έχουν εξέχουσα σημασία στην κατανόηση των σχέσεων γονέων εφήβων από τη μία (Silk et al., 2003) και από την άλλη αν θεωρηθεί ότι

διαφοροποιούνται τα αποτελέσματα λόγω της πηγής, τουλάχιστον το σφάλμα που μπορεί να υπάρχει είναι το ίδιο και για τους δύο γονείς (Stolz et al., 2005).

Το ίδιο ισχύει και για τον συναισθηματικό δεσμό με την μητέρα και τον πατέρα. Η αυτοαναφορά δίνει πληροφορίες για το πώς οι έφηβοι αντιλαμβάνονται τη σχέση με τον κάθε γονιό ξεχωριστά και όχι πώς οι γονείς αντίστοιχα βιώνουν τη σχέση με το παιδί τους. Παρότι οι πληροφορίες και από τους ίδιους τους γονείς θα επέτρεπαν περισσότερες συσχετίσεις της προσαρμογής με τις οικογενειακές σχέσεις, εντούτοις, έχει φανεί και σε προηγούμενες έρευνες ότι οι αντιλήψεις των εφήβων για τη σχέση τους με τους γονείς συνδέονταν με την ψυχολογική τους ευημερία και όχι οι αντιλήψεις που είχαν οι γονείς για τη μεταξύ τους σχέση (Lampropoulou, 2018).

Επειδή η διαπραγμάτευση και απόκτηση της αυτονομίας των εφήβων είναι ένα θέμα που εξελίσσεται σε όλη τη διάρκεια της εφηβείας, μια διαχρονική έρευνα θα έδειχνε περισσότερα στοιχεία για το πώς αλλάζει η σχέση γονέων- εφήβων ως προς την αυτονομία από την πρώιμη ως την όψιμη εφηβεία και για τις επιπτώσεις που αυτή μπορεί να έχει στην ψυχική υγεία και προσαρμογή των εφήβων διαχρονικά. Επίσης, μια διαχρονική έρευνα θα αποκάλυπτε περισσότερες πληροφορίες για το πώς επηρεάζει την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς που αλλάζει ποιοτικά στην περίοδο της εφηβείας, όμως παραμένει εξίσου σημαντικός (Moretti & Peled, 2004) αλλά και η οικονομική δυσχέρεια που δεν αποτελούσε μια στατική αλλά εξελισσόμενη κατάσταση και πώς διαχρονικά αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται μεταξύ τους όλοι οι προστατευτικοί παράγοντες με τους παράγοντες κινδύνου για την ψυχική υγεία και τη σχολική προσαρμογή των εφήβων με ή χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Επιπλέον, στην παρούσα μελέτη δεν λαμβάνεται υπόψιν η διάσταση του συμπεριφορικού ελέγχου που συνδέεται αμεσότερα με τη συμπεριφορά των εφήβων (Steinberg, 2001) και μαζί με την παροχή αυτονομίας αποτελούν δύο από τις τρεις βασικές

διαστάσεις διαπαιδαγώγησης και σχετίζονται σημαντικά μεταξύ τους επιτρέποντας να γίνουν συσχετίσεις με τους τύπους γονέα, για τους οποίους η βιβλιογραφία είναι πολύ πλούσια.

Όσο αφορά σε μεθοδολογικά ζητήματα, η παρούσα έρευνα περιορίζεται σε post hoc αναλύσεις, καθώς μελετώνται θέματα που λόγω δεοντολογίας δεν μπορούν να ελεγχθούν με πειραματικούς σχεδιασμούς, έτσι υπάρχουν όλοι οι περιορισμοί που υπάρχουν στις αναλύσεις που γίνονται εκ των υστέρων. Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και η ισχυρή προβλεπτική ισχύς κάποιων παραγόντων πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν με επιφύλαξη, καθώς οι αιτιώδεις σχέσεις θεωρούνται λίγο παρακινδυνευμένες σε τέτοιες αναλύσεις. Επιπλέον, όλες οι αναλύσεις διακύμανσης προϋποθέτουν κλίμακες ίσων διαστημάτων, πράγμα που δεν ακολουθήθηκε επακριβώς, όμως είναι συνηθισμένο στις έρευνες των ανθρωπιστικών επιστημών.

Σχετικά με το δείγμα, η λήψη του δεν ήταν τυχαία και αυτό περιορίζει αρκετά τη δυνατότητα γενίκευσης των ευρημάτων στους αντίστοιχους πληθυσμούς. Οι μαθητές ποντιακής και αλβανικής καταγωγής είναι εγκατεστημένοι σε διαφορετικές περιοχές και οι ομάδες του δείγματος προέκυψαν φυσικά λόγω της εγκατάστασης των μελών τους σε διαφορετικά σχολεία στη ίδια πόλη (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradović & Masten, 2008). Η διάκριση ανάμεσα σε εφήβους με και χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο γίνεται σε αυτή τη μελέτη ενδεικτικά ως πρόσθετη πληροφορία και δείχνει ότι η κάθε ομάδα έχει διαφορετικό υπόβαθρο με αποτέλεσμα άλλοι επιπλέον παράγοντες που συνδέονται αποκλειστικά με αυτή τη διαφοροποίηση και που δεν εξετάστηκαν, ούτε ελέγχθηκαν σε αυτή τη μελέτη να υπεισέρχονται και να επηρεάζουν τα αποτελέσματα, όπως οι διακρίσεις σε βάρος των μειονοτήτων. Επιπλέον, στο παρόν δείγμα οι έφηβοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο ήταν κυρίως δεύτερης γενιάς. Όσο αφορά εκείνους που ανήκαν στην πρώτη γενιά, διέφεραν σε αυτή τη μελέτη ως προς το χρόνο που ζούσαν στην Ελλάδα, έτσι δε γνωρίζουμε αν υπάρχει πιθανότητα η προσαρμογή τους στους τομείς που αναφέρθηκαν να εξαρτάται από

το χρόνο διαμονής τους στην Ελλάδα (Motti- Stefanidi, Berry et al., 2012). Επιπλέον, για να ερευνηθεί η οικονομική αντιξοότητα επιλέχθηκαν σχολεία σε σχετικά υποβαθμισμένες περιοχές, που σημαίνει ότι τα αποτελέσματα δεν μπορούν γενικευτούν σε όλο τον πληθυσμό της χώρας, ούτε καν σε όλη την ευρύτερη πρωτεύουσα, αλλά σε πληθυσμούς με σχετικά παρόμοιο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και αντίστοιχη αναλογία μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Επιπροσθέτως, όλοι οι έφηβοι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι μαθητές, που συνεπάγεται ότι έχουν περισσότερους προσωπικούς και κοινωνικούς πόρους σε σχέση με τα παιδιά που με μεταναστευτικό υπόβαθρο που βρίσκονται εκτός σχολείου. Επίσης συμμετείχαν τα σχολεία των οποίων οι διευθυντές θέλησαν να συμμετάσχουν, παράγοντας ο οποίος σχετίζεται με τη λειτουργικότητα και το κλίμα του σχολικού πλαισίου και που δεν εξετάστηκε καθόλου στην παρούσα μελέτη.

Η προσαρμογή των εφήβων επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες πέρα από όσους ερευνήθηκαν στην παρούσα μελέτη που είναι πολύ σημαντικοί, η δομή του σχολικού πλαισίου, το σχολικό κλίμα (Hatzichristou et al. 2017), η δομή και η λειτουργικότητα της οικογένειας και η στάση της χώρας υποδοχής προς τους μετανάστες (Davies & McKelvey, 1998). Επίσης, δεν εξετάστηκαν παράγοντες επικινδυνότητας, όπως τα αρνητικά γεγονότα ζωής πέρα από την ανεργία, όπως οι απώλειες, και οι συγκρούσεις γονέων- εφήβων που επιβαρύνουν συσσωρευτικά την ψυχική υγεία και προσαρμογή των εφήβων (Motti-Stefanidi et al., 2011).

Ενδεικτικοί παράγοντες της προσαρμογής που σχετίζονται με τα προβλήματα συμπεριφοράς και τα συμπτώματα συναισθήματος είναι επίσης και η δημοτικότητα και αποδοχή από τους συνομηλίκους, παράγοντες που δεν εξετάστηκαν στην παρούσα μελέτη. Για παράδειγμα, σε άλλη έρευνα στην Ελλάδα έχει βρεθεί ότι οι σχέσεις με τους συνομηλίκους μετριάζουν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην υποκειμενική ευεξία

των εφήβων (Hatzichristou et al., 2020). Επομένως ο όρος προσαρμογή των εφήβων δεν καλύπτεται από τους παράγοντες που εξετάστηκαν, ωστόσο και οι έξι είναι ενδεικτικοί για την κοινωνική και ψυχολογική προσαρμογή τους αντίστοιχα.

Παρά τους περιορισμούς, η παρούσα μελέτη συμβάλλει στη βιβλιογραφία μελετώντας μερικά από τα σημαντικά αναπτυξιακά επιτεύγματα στην εφηβεία σε μαθητές με και χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο και εξετάζοντας την επίδραση στρεσογόνων αλλά και προστατευτικών παραγόντων σε αυτά και τη μεταξύ τους σχέση. Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο σε αυτή την έρευνα είναι ότι είναι επικεντρωμένη στις μεταβλητές με σκοπό να εξετάσει αν ισχύουν τα θεωρητικά μοντέλα της ψυχικής ανθεκτικότητας, της οικογενειακής πίεσης και της προσαρμογής των μεταναστών αλλά τα στοιχεία προέρχονται από διαφορετικές πηγές (μαθητές, καθηγητές, αρχεία του σχολείου) επιτρέποντας να εξετάσουμε την υποκειμενική αίσθηση των εφήβων για τη συναισθηματική τους κατάσταση η οποία βιώνεται εσωτερικά και την αξιολόγηση της σχολικής προσαρμογής τους από την οπτική των καθηγητών τους και με βάση τη σχολική τους επίδοση που είναι αντικειμενικά μετρήσιμη.

Βιβλιογραφία

- Abela, J. R., & Hankin, B. L. (2011). Rumination as a vulnerability factor to depression during the transition from early to middle adolescence: a multiwave longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology, 120*(2), 259-271.
- Aburn, G., Gott, M., & Hoare, K. (2016). What is resilience? An Integrative Review of the empirical literature. *Journal of Advanced Nursing, 72*(5), 980–1000.
<https://doi.org/10.1111/jan.12888>
- Achterhof, R., Schneider, M., Kirtley, O.J., Wampers, M., Decoster, J., Derom, C., De Hert, M., Guloksuz, S., Jacobs, N., Menne-Lothmann, C., Rutten, B.P.F., Thiery, E., van Os, J., van Winkel, R., Wichers, M., Myin-Germeys, I. (2022). Be(com)ing social: Daily-life social interactions and parental bonding. *Developmental Psychology, 58*(4), 792-805. <https://doi.org/10.1037/dev0001315>
- Adams, G.R. (2005). Adolescent Development. In: Gullotta, T.P., Adams, G.R. (Eds.), *Handbook of Adolescent Behavioral Problems*. Springer, Boston, MA.
https://doi.org/10.1007/0-387-23846-8_1
- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park, CA: Sage.
- Ainsworth, M. D. S., & Bowlby, J. (1991), An ethological approach to personality development. *American Psychologist, 46*(4), 331-341.
- Ainsworth, M. D. S., & Bell, S. M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development, 41*(1), 49-67.
- Allen, J. P., Hauser, S. T., Bell, K. L., & O'Connor, T. G. (1994). Longitudinal Assessment of Autonomy and Relatedness in Adolescent-Family Interactions as Predictors of Adolescent Ego Development and Self-Esteem. *Child Development, 65*(1), 179-194.

- Allen, J. P., Hauser, S. T., Eickholt, C., Bell, K. L., & O'Connor, T. G. (1994). Autonomy and relatedness in family interactions as predictors of expressions of negative adolescent affect. *Journal of Research on Adolescence*, 4(4), 535-552.
- Allen, J. P., & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 319–335). The Guilford Press.
- Allen, J.P., Porter, M., McFarland, C., McElhane, K.B., & Marsh, P. (2007). The relation of attachment security to adolescents' paternal and peer relationships, depression, and externalizing behavior. *Child Development*, 78(4), 1222-39.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01062.x>
- Alsaker, F. D., & Flammer, A. (2006). Pubertal maturation. In S. Jackson & L. Goossens (Eds.), *Handbook of adolescent development* (pp. 30–50). Psychology Press.
- Anagnostaki, L., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Masten, A., & Motti-Stefanidi, F. (2016). Academic resilience of immigrant youth in Greek schools: Personal and family resources. *The European Journal of Developmental Psychology*, 13(3), 377–393.
<https://doi.org/10.1080/17405629.2016.1168738>
- Αναγνωστόπουλος, Δ.Κ., & Σουμάκη, Ε. (2012). Οι επιπτώσεις της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία παιδιών και εφήβων. *Ψυχιατρική*, 23 (1), 13-16.
- Αναστασόπουλος, Δ. (2002). Η Ψυχοσυναισθηματική Ανάπτυξη στην Εφηβεία, στο Ι. Τσιάντης: *Βασική Παιδοψυχιατρική*, (2^η εκδ., 2^{ος} τόμος, σσ. 31-73.). Αθήνα: Καστανιώτης
- Anderson, M. (2003). Immigrant youth and the dynamics of marginalization. *Young. Nordic Journal of Youth Research*, 11, (1), 74-89.
<https://doi.org/10.1177/1103308803011001077>

Αργυρίου, Μ. (2008). Φιλοσοφία, περιγραφή και εφαρμογή του ερευνητικού προγράμματος:

Ένα διαφορετικό σχολείο – Το σχολείο που νοιάζεται και φροντίζει. Στο Μ.

Αργυρίου (Επιμ.) *Ένα διαφορετικό σχολείο: Το σχολείο που νοιάζεται και φροντίζει*

(σσ.15-26). Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Επιχειρησιακό

Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Κατάρτισης (ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ). Γ΄ Κοινοτικό

Πλαίσιο Στήριξης Προγράμματα Ενίσχυσης Πρωτοβουλιών σε θέματα Αγωγής

Υγείας.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.

<https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>

Atkinson, P. A., Martin, C. R., & Rankin, J. (2009). Resilience revisited. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 16(2), 137–145.

<https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2008.01341.x>

Aunola, K., & Nurmi, J. E. (2005). The role of parenting styles in children's problem behavior. *Child Development*, 76(6), 1144-1159.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00840.x-i1>

Aunola, K., Stattin, H., & Nurmi, J.-E. (2000). Parenting styles and adolescents' achievement strategies. *Journal of Adolescence*, 23(2), 205–222.

<https://doi.org/10.1006/jado.2000.0308>

Avagianou,, P.A. & Zafiropoulou, M. (2008). Parental bonding and depression: Personality as a mediating factor, *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20,

(3), 261- 270. <https://doi.org/10.1515/IJAMH.2008.20.3.261>

Bacigalupe, A., Shahidi, F.V., Muntaner, C., Martín, U., Borrell, C. (2016). Why is there so much controversy regarding the population health impact of the Great Recession?

- Reflections on three case studies. *International Journal of Health Services*, 46(1), 5-35. <https://doi.org/10.1177/0020731415611634>
- Bahreini, M., Akaberian Sh., Ghodsbin, F., Yazdankhah Fard, MR. & Mohammadi Baghmollaei, M. (2012). The effects of parental bonding on depression and self esteem in adolescence. *Journal of Jahrom University of Medical Sciences*, 10(1), 7-12. <https://doi.org/10.29252/jmj.10.1.7>
- Bajaj, M., & Suresh, S. (2018). The “warm embrace” of a newcomer school for immigrant & refugee youth. *Theory into Practice*, 57(2), 91–98. <https://doi.org/10.1080/00405841.2018.1425815>
- Barber, B. K. (2013). Annual research review: The experience of youth with political conflict: Challenging notions of resilience and encouraging research refinement. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 461-473. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12056>
- Barber, B. K., & Doty, S. B. (2013). How can a majority be resilient? Critiquing the utility of the construct of resilience through a focus on youth in contexts of political conflict. In C. Fernando & M. Ferrari (Eds.), *Handbook of resilience in children of war* (pp. 233–252). Springer Science and Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6375-7_17
- Barber, B.K., Maughan, S.L. and Olsen, J.A. (2005), Patterns of parenting across adolescence. In J.G. Smetana (Ed.) *New Directions for Child and Adolescent Development: Changes in Parental Authority during Adolescence*, (pp. 5-16). Jossey-Bass; San Francisco, CA, USA. <https://doi.org/10.1002/cd.124>
- Barber, B. K., Olsen, J. E., & Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development*, 65(4), 1120-1136. <https://doi.org/10.2307/1131309>

- Barber, B. K., & Xia, M. (2013). The centrality of control to parenting and its effects. Στο R. E. Larzelere, A. S. Morris, & A. W. Harrist (Eds.), *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development*, (pp.61–87). Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13948-004>
- Baranowska-Rataj, A., Högberg, B., & Bernardi, L. (2024). Parental unemployment and adolescents' subjective wellbeing—the moderating role of educational policies. *European Sociological Review*, 40(2), 276–292. <https://doi.org/10.1093/esr/jcad038>
- Batool, S. S. (2020) Academic achievement: Interplay of positive parenting, self-esteem, and academic procrastination, *Australian Journal of Psychology*, 72(2), 174-187. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12280>
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior, *Child Development*, 37(4), 887-907.
- Baumrind, D. (2013). Authoritative parenting revisited: History and current status. In R. E. Larzelere, A. S. Morris, & A. W. Harrist (Eds.), *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development* (pp. 11–34). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13948-002>
- Baumrind, D., Larzelere, R. E., & Owens, E. B. (2010). Effects of preschool parents' power assertive patterns and practices on adolescent development. *Parenting, Science and Practice*, 10(3), 157–201. <https://doi.org/10.1080/15295190903290790>
- Bean, R. A., Barber, B. K., & Crane, D. R. (2006). Parental support, behavioral control, and psychological control among African American youth: The relationships to academic grades, delinquency, and depression. *Journal of Family Issues*, 27(10), 1335-1355. <https://doi.org/10.1177/0192513X06289649>

- Bean, R. A., & Northrup, J. C. (2009). Parental psychological control, psychological autonomy, and acceptance as predictors of self-esteem in Latino adolescents. *Journal of Family Issues*, 30(11), 1486-1504. <https://doi.org/10.1177/0192513X09339149>
- Bellows, L. (2021). The effect of immigration enforcement on school engagement: Evidence from 287(g) programs in North Carolina. *AERA Open*, 7, 233285842110394. <https://doi.org/10.1177/2332858421103946>
- Belsky, J., & Pluess, M. (2012). Differential susceptibility to long-term effects of quality of child care on externalizing behavior in adolescence?. *International Journal of Behavioral Development*, 36(1), 2-10.
- Benneker, I. M. B., Lee, N. C., & van Atteveldt, N. (2023). Mindset and perceived parental support of autonomy safeguard adolescents' autonomous motivation during COVID-19 home-based learning. *Npj Science of Learning*, 8(1), 1-9. <https://doi.org/10.1038/s41539-023-00153-2>
- Bergin, C., & Bergin, D. (2009). Attachment in the classroom. *Educational Psychology Review*, 21(2), 141-170. <https://doi.org/10.1007/s10648-009-9104-0>
- Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1080/026999497378467>
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 27-42). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489891.006>
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology*, 55(3), 303-332. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2006.00256.x>

- Berry, J.W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (2002). *Cross-cultural psychology: Research and applications* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511974274>
- Beveridge, R. M., & Berg, C. A. (2007). Parent-adolescent collaboration: An interpersonal model for understanding optimal interactions. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 10(1), 25–52. <https://doi.org/10.1007/s10567-006-0015-z>
- Beyers, W., Goossens, L., Van Calster, B., & Duriez, B. (2005). An Alternative Substantive Factor Structure of the Emotional Autonomy Scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 21(3), 147. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.21.3.147>
- Beyers, W., Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2024). Autonomy in adolescence: A conceptual, developmental and cross-cultural perspective. *The European Journal of Developmental Psychology*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/17405629.2024.2330734>
- Bidjerano, T., & Newman, J. (2010). Autonomy in after-school activity choice among preadolescents from Taiwan and the United States. *The Journal of Early Adolescence*, 30(5), 733-764. <https://doi.org/10.1177/0272431609342986>
- Birman, D., & Ryerson Espino, S. (2007). The relationship of parental practices and knowledge to school adaptation for immigrant and nonimmigrant high school students. *Canadian Journal of School Psychology*, 22(2), 152-166. <https://doi.org/10.1177/0829573507307803>
- Black, K., & Lobo, M. (2008). A conceptual review of family resilience factors. *Journal of Family Nursing*, 14(1), 33-55. <https://doi.org/10.1177/1074840707312237>
- Bongers, I. L., Koot, H. M., Van Der Ende, J., & Verhulst, F. C. (2004). Developmental trajectories of externalizing behaviors in childhood and adolescence. *Child Development*, 75(5), 1523-1537. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00755.x>

- Bornstein, H., Bohr, Y. & Hamel, K. (2020). Immigration, Acculturation, and Parenting. In R. E. Tremblay, M. Boivin, & R. DeV Peters (Eds.), *Encyclopedia of Early Childhood Development*. Ottawa, Canada: Center of Excellence for Early Childhood Development.
- Boudreault-Bouchard, A.-M., Dion, J., Hains, J., Vandermeerschen, J., Laberge, L., & Perron, M. (2013). Impact of parental emotional support and coercive control on adolescents' self-esteem and psychological distress: Results of a four-year longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 36(4), 695–704.
<https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.05.002>
- Bowers, E.P., Li, Y., Kiely, M.K., Brittan, A., Lerner, J.V., & Lerner, R.M. (2010). The five Cs model of positive youth development: A longitudinal analysis of confirmatory factor structure and measurement invariance. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(7), 720–735. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9530-9>
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss*, Vol. 2: Separation. New York: Basic Books.
- Bowlby J. (1982). Attachment and loss: retrospect and prospect. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(4):664-678. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1982.tb01456.x>
- Boykin McElhaney, K., & Allen, J. P. (2001). Autonomy and adolescent social functioning: The moderating effect of risk. *Child Development*, 72(1), 220-235.
<https://doi.org/10.1111/1467-8624.00275>
- Bretherton, I. (2013). *The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth*. *Attachment theory* (pp. 45-84). Routledge.
- Briody, J. (2021). Parental unemployment during the Great Recession and childhood adiposity. *Social Science & Medicine*, 275,1-10.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113798>

- Brodie, Z. P., Goodall, K., Darling, S., & McVittie, C. (2019). Attachment insecurity and dispositional aggression: The mediating role of maladaptive anger regulation. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(6), 1831–1852. <https://doi.org/10.1177/0265407518772937>
- Brody L. R., & Hall, J. A., (2010a). Gender and emotion in context. Στο M. D. Lewis, J. M. Haviland-Jones, & L. F. Barrett, (Επιμ.). *Handbook of emotions* (pp. 395- 408). Guilford Press.
- Brody, L. R., & Hall, J. A. (2010b). Gender, emotion, and socialization. Gender research in general and experimental psychology. Στο J. C. Chrisler & D. R. McCreary (Επιμ.). *Handbook of gender research in psychology* (pp. 429-454). New York.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6), 723-742. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.22.6.723>
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The Bioecological Model of Human Development. In R. M. Lerner & W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 793–828). John Wiley & Sons, Inc.
- Brooks, R. B. (2023). The power of parenting. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of resilience in children* (3rd ed., pp. 377–395). Springer Nature Switzerland AG. https://doi.org/10.1007/978-3-031-14728-9_21
- Brown, L., & Iyengar, S. (2008) Parenting Styles: The Impact on Student Achievement, *Marriage & Family Review*, 43(1-2), 14-38. <https://doi.org/10.1080/01494920802010140>

- Bumpus, M. F., Crouter, A. C., & McHale, S. M. (2001). Parental autonomy granting during adolescence: Exploring gender differences in context. *Developmental Psychology*, 37(2), 163-173. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.37.2.163>
- Burt, K. B., Obradović, J., Long, J. D., & Masten, A. S. (2008). The interplay of social competence and psychopathology over 20 years: Testing transactional and cascade models. *Child Development*, 79(2), 359-374. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01130.x>
- Γαβριηλίδου, Μ. (2002). Η ψυχοδυναμική και ο θεραπευτικός ρόλος της σχέσης εφήβων – εκπαιδευτικών. Στο Ι. Τσιάντης (Επιμ.), *Βασική Παιδοψυχιατρική*, (2^{ος} τόμος, 2^η εκδ., σσ. 183-215.). Καστανιώτης .
- Cairns, R.B., Leung, M-C., & Cairns, B.D. (1995). Social network over time and space in adolescence. In L. J. Crockett & A. C. Crouter (Eds.), *Pathways through adolescence: An overview. Individual development in relation to social contexts* (pp. 35- 56). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers: Mahwah, NJ.
- Γαλανάκη, Ε. (2015). *Ψυχοκοινωνική υποστήριξη παιδιών και εφήβων σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Οδηγίες για Γονείς*. Αθήνα: Εργαστήριο Ψυχολογίας Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, ΕΚΠΑ.
- Carmona-Halty, M., Salanova, M., & Schaufeli, W. B. (2022). The strengthening starts at home: Parent–child relationships, psychological capital, and academic performance – a longitudinal mediation analysis. *Current Psychology (New Brunswick, N.J.)*, 41(6), 3788–3796. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00898-8>
- Carr, D., & Umberson, D. (2013). The social psychology of stress, health, and coping. In J. DeLamater & A. Ward (Eds.), *Handbook of social psychology* (2nd ed., pp. 465–

- 487). Springer Science & Business Media. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6772-0_16
- Çelik, O. (2024). Academic motivation in adolescents: the role of parental autonomy support, psychological needs satisfaction and self-control. *Frontiers in Psychology, 15*, 1-14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1384695>
- Chan, S. M., & Chan, K.-W. (2013). Adolescents' susceptibility to peer pressure: Relations to parent-adolescent relationship and adolescents' emotional autonomy from parents. *Youth & Society, 45*(2), 286–302. <https://doi.org/10.1177/0044118x11417733>
- Checa, P., & Abundis-Gutierrez, A. (2018). Parenting styles, academic achievement and the influence of the culture. *Psychology and Psychotherapy: Research Study, 1*(4), 1-3.
- Chen, X. (2010). Desire for Autonomy and Adolescent Delinquency A Latent Growth Curve Analysis. *Criminal justice and behavior, 37*(9), 989-1004. <https://doi.org/10.1177/0093854810367481>
- Chen, B., Vansteenkiste, M., Beyers, W., Soenens, B., & Van Petegem, S. (2013). Autonomy in Family Decision Making for Chinese Adolescents Disentangling the Dual Meaning of Autonomy. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 44*(7), 1184-1209.
- Chen, J.-H., Zheng, H., Drake, B., & Jonson-Reid, M. (2023). Explaining adolescent problematic behavior: An application of the family stress model and the family investment model. *Journal of Child and Family Studies*. <https://doi.org/10.1007/s10826-022-02515-7>
- Chiu, M. M., Pong, S.-L., Mori, I., & Chow, B. W.-Y. (2012). Immigrant students' emotional and cognitive engagement at school: A multilevel analysis of students in 41 countries. *Journal of Youth and Adolescence, 41*(11), 1409–1425. <https://doi.org/10.1007/s10964-012-9763-x>

- Cicchetti, D. (2013). Annual research review: Resilient functioning in maltreated children—Past, present, and future perspectives. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 402–422. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2012.02608.x>
- Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (2002). A developmental psychopathology perspective on adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(1), 6–20. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.70.1.6>
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2009). The past achievements and future promises of developmental psychopathology: The coming of age of a discipline. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(1-2), 16-25. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01979.x>
- Γιωτάκος, Ο. (2010). Ανασκόπηση: Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία. *Ψυχιατρική*, 21(3), 195- 204.
- Cole M., & Cole S. R. (2002). *Η ανάπτυξη των παιδιών. Εφηβεία* (3ος τόμος), Π. Βορριά (Επιμ.). Gutenberg.
- Coleman, J. (2013). *Ψυχολογία της εφηβικής ηλικίας*. Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.). Gutenberg.
- Conger, R. D., & Conger, K. J. (2002). Resilience in Midwestern Families: Selected findings from the first decade of a prospective, longitudinal study. *Journal of Marriage and Family*, 64, (2), 361-373.
- Conger, R. D., Conger, K. J., Elder, G.H., Lorenz, F. O. Simons, R. L. & Whitbeck, L.B. (1992). A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63, (3), 526-541.
- Conger, R. D., Conger, K. J. & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72, (3), 685–704. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00725.x>

- Constantinides, J. C. (1992). Parental bonding and patterns of drug use amongst Greek youth. *Drug and Alcohol Review*, 11(3), 239–245.
<https://doi.org/10.1080/09595239200185761>
- Crockett, L. J., & Silbereisen, R. K. (Eds.). (2000). *Negotiating adolescence in times of social change*. Cambridge University Press.
- Curtis, A. C. (2015). Defining adolescence. *Journal of Adolescent and Family Health*, 7,(2).
<https://scholar.utc.edu/jafh/vol7/iss2/2>
- Daddis, C. (2011). Desire for increased autonomy and Adolescents’ perceptions of peer autonomy:“everyone else Can; why can’t I?”. *Child Development*, 82(4), 1310-1326.
- Dahl, R. E. (2001) Affect regulation, brain development, and behavioral/emotional health in adolescence. *Developments in Neuroscience and Developmental Psychopathology*,6, (1), 60-72.
- Davidov, M., & Grusec, J. E. (2006). Untangling the Links of Parental Responsiveness to Distress and Warmth to Child Outcomes. *Child Development*, 77(1), 44–58. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00855.x>
- Davies, L. C., & McKelvey, R. S. (1998). Emotional and behavioural problems and competencies among immigrant and non-immigrant adolescents. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 32(5), 658–665.
<https://doi.org/10.3109/00048679809113120>
- de Bruyn, E. H., & Van den Boom, D. C. (2005). Interpersonal behavior, peer popularity, and self-esteem in early adolescence. *Social Development (Oxford, England)*, 14(4), 555–573. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2005.00317.x>
- de Cock E.S.A., Henrichs, J., Klimstra, T.A., Janneke, B. M. Maas, A., Vreeswijk, C.M.J.M., Meeus, W.H.J., van Bakel, H.J.A.(2017). Longitudinal Associations Between

- Parental Bonding, Parenting Stress, and Executive Functioning in Toddlerhood. *Journal of Child Family and Studies*, 26(6),1723-1733.
<https://doi.org/10.1007/s10826-017-0679-7>
- de Haan, A. D., Deković, M., & Prinzie, P. (2012). Longitudinal impact of parental and adolescent personality on parenting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(1), 189–199. <https://doi.org/10.1037/a0025254>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Psychologie Canadienne [Canadian Psychology]*, 49(1), 14–23. <https://doi.org/10.1037/0708-5591.49.1.14>
- Distefano, R., Masten, A. S., & Motti-Stefanidi, F. (2021). Autonomy-supportive parenting in immigrant and non-immigrant youth during early adolescence. *Journal of Child and Family Studies*, 30(5), 1171–1183. <https://doi.org/10.1007/s10826-021-01943-1>
- Downie, M., Chua, S. N., Koestner, R., Barrios, M. F., Rip, B., & M'Birkou, S. (2007). The relations of parental autonomy support to cultural internalization and well-being of immigrants and sojourners. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 13(3), 241-249. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.13.3.241>
- Drydakis, N. (2022). Economic recession, parental unemployment and adolescents' health-related quality of life and mental health outcomes in Greece. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 23(2), 275 –298.
<https://doi.org/10.1080/14683857.2022.2106049>
- Drydakis, N. (2023). Parental unemployment and adolescents' academic performance. *International Journal of Manpower*, 44(7), 1362–1381.
<https://doi.org/10.1108/ijm-10-2021-0600>
- Earvolino-Ramirez, M. (2007). Resilience: A concept analysis. *Nursing Forum*, 42, 73-82

- Economou, M., Madianos, M., Peppou, L. E., Patelakis, A., & Stefanis, C. N. (2013). Major depression in the Era of economic crisis: A replication of a cross-sectional study across Greece. *Journal of Affective Disorders*, 145(3), 308–314.
<https://doi.org/10.1016/j.jad.2012.08.008>
- Elder, G. H., Jr., & Shanahan, M. J. (2006). The Life Course and Human Development. In R. M. Lerner & W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 665–715). John Wiley & Sons, Inc.
- ΕΛΣΤΑΤ (Ελληνική Στατιστική Αρχή) (2018, 20 Ιανουαρίου). *Έρευνα Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού Δελτίο τύπου*. Δελτίο Τύπου. Πειραιάς: ΕΛΣΤΑΤ, ανακτήθηκε από <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2017-M10>
- ΕΛΣΤΑΤ (2014). *Δελτίο Τύπου. Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011. Οικονομικά χαρακτηριστικά του Μόνιμου Πληθυσμού της Χώρας*. Πειραιάς: ΕΛΣΤΑΤ, ανακτήθηκε στις 20/1/2018 από <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM04/->
- ΕΛΣΤΑΤ (2017α). *Δελτίο τύπου. Κίνδυνος φτώχειας. έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών 2016. Περίοδος αναφοράς εισοδήματος 2015*. Πειραιάς: ΕΛΣΤΑΤ, ανακτήθηκε στις 20/1/2018 από <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2016>
- ΕΛΣΤΑΤ (2017β). *Δελτίο τύπου. Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών 2016*. Πειραιάς: ΕΛΣΤΑΤ, ανακτήθηκε στις 20/1/2018 από <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA05/2016>
- ΕΛΣΤΑΤ (2017γ). *Δελτίο τύπου. Υλική στέρηση και συνθήκες διαβίωσης. Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών έτους 2016*. Πειραιάς: ΕΛΣΤΑΤ, ανακτήθηκε στις 20/1/2018 από <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2016>

Εργαστήριο Σχολικής Ψυχολογίας ΕΚΠΑ (2024). «Διαδρομές» Δράση Δικτύωσης σχολικών μονάδων για την ενδυνάμωση σχολικών κοινοτήτων σε επίπεδο συστήματος (τάξη/σχολείο) και την ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας σε δύσκολες περιόδους.

Ανακτήθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου, 2024 από https://edugate.minedu.gov.gr/images/Egkekrimena_programmata/2023-2024/prokirixi-phyco.pdf

Eurochild (2012). Report. How the economic and financial crisis is affecting children and young people in Europe. Retrieved February 8, 2018 from

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1761271

Eurostat (2014). *February 2014 Euro area unemployment rate at 11.9% EU28 at 10.6%*.

Retrieved February 8, 2018 from

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STAT_14_52

Eurostat (2018a). *Euro Area unemployment at 8,7%. EU28 at 7,3%*. News release, Euro indicators. EUROSTAT. Retrieved February 8, 2018 from

<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8631691/3-31012018-BP-EN.pdf/bdc1dbf2-6511-4dc5-ac90-dbadee96f5fb>

Eurostat (2018b). *People at risk of poverty or social exclusion*. Retrieved February 8, 2018

from http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/t2020_50

Eurostat (2020, Janouary 30). *December 2019 Euro area unemployment at 7.4% EU28 at 6.2%*. Eurostat. Retrieved February 8, 2018 from

[https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10159296/3-30012020-AP-EN.pdf/b9a98100-6917-c3ea-a544-ce288ac09675#:~:text=The%20highest%20unemployment%20rates%20were,%20and%20Spain%20\(13.7%25\)](https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10159296/3-30012020-AP-EN.pdf/b9a98100-6917-c3ea-a544-ce288ac09675#:~:text=The%20highest%20unemployment%20rates%20were,%20and%20Spain%20(13.7%25))

Eurostat (2024, May 3). *Euro area unemployment at 6.5%. EU at 6.0%*. Eurostat. Retrieved

June 6, 2024 from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators/w/3-03052024-ap>

Fahs, S.C., Ulberg, R., Dahl, H.J., Høglend, P.A (2022). Parental Bonding and Relationships with Friends and Siblings in Adolescents with Depression. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(11),6530.

<https://doi.org/10.3390/ijerph19116530>

Feldman, R.S. (2011). *Εξελικτική Ψυχολογία, Δία Βίου Ανάπτυξη* (2^{ος} τόμος, 2^η εκδ.). Η. Μπεξεβέγκης (Επιμ.). Αθήνα: Gutenberg.

Felner, R. D. & DeVries, M. L. (2013).Poverty in childhood and adolescence:

A transactional–ecological approach to understanding and enhancing resilience in contexts of disadvantageand developmental risk. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of resilience in children* (2nd ed., pp. 105-126). Springer.

Feng, X., Xie, K., Gong, S., Gao, L., & Cao, Y. (2019). Effects of parental autonomy support and teacher support on middle school students' homework effort: Homework autonomous motivation as mediator. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-11.

<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00612>

Fergus, S. & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A framework for

understanding healthy development in the face of risk. *Annual Review of Public*

Health, 26, 399–419. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144357>

Finkenauer, C., Engels, R. C., & Baumeister, R. F. (2005). Parenting behaviour and adolescent behavioural and emotional problems: The role of self-control.*International Journal of Behavioral Development*, 29(1), 58-69.

- Fousiani, K., Van Petegem, S., Soenens, B., Vansteenkiste, M., & Chen, B. (2014). Does parental autonomy support relate to adolescent autonomy? An in-depth examination of a seemingly simple question. *Journal of Adolescent Research, 29*(3), 299–330.
<https://doi.org/10.1177/0743558413502536>
- Frangos, C., Frangos, C., Sotiropoulos, I., Orfanos, V., Toudas, K., & Gkika, E. (2012, July). The effects of the Greek economic crisis on eating habits and psychological attitudes of young people: A sample survey among Greek university students. In *Proceedings of the world congress of engineering* (Vol. 1, pp. 4-6).
- Frasquilho, D., de Matos, M. G., Marques, A., Gaspar, T., & Caldas-de-Almeida, J. M. (2017). Factors affecting the well-being of adolescents living with unemployed parents in times of economic recession: Findings from the Portuguese HBSC study. *Public Health, 143*, 17-24.
<https://doi.org/10.1016/j.puhe.2016.10.003>
- Frick, P. J., Cornell, A. H., Bodin, S. D., Dane, H. E., Barry, C. T., & Loney, B. R. (2003). Callous-unemotional traits and developmental pathways to severe conduct problems. *Developmental Psychology, 39*(2), 246 –260.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.2.246>
- Fröjd, S., Marttunen, M., Pelkonen, M., von der Pahlen, B., & Kaltiala-Heino, R. (2006). Perceived financial difficulties and maladjustment outcomes in adolescence. *European Journal of Public Health, 16*(5), 542–548.
<https://doi.org/10.1093/eurpub/ckl012>
- Fthenakis, W. E., & Minsel, B. (2002). Die rolle des vaters in der familie [The role of the father in the family]. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Fuhrman, T., & Holmbeck, G. N. (1995). A contextual-moderator analysis of emotional autonomy and adjustment in adolescence. *Child Development, 66* (3), 793-811.

- Fuligni, A. J. (2012). The intersection of aspirations and resources in the development of children from immigrant families. In G.E. Garcia Coll, & A. K. E. Marks (Eds.). *The immigrant paradox in children and adolescents: Is becoming American a developmental risk?*(pp. 299- 307). American Psychological Association.
- Fuligni, A., & Eccles, J. S. (1993). Perceived parent–child relationships and early adolescents' orientation toward peers. *Developmental Psychology* 29(4), 622-632.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.29.4.622>
- Gamble, W. C., Ramakumar, S., & Diaz, A. (2007). Maternal and paternal similarities and differences in parenting: An examination of Mexican-American parents of young children. *Early Childhood Research Quarterly*, 22(1), 72-88.
<https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2006.11.004>
- Garcia, F., & Gracia, E. (2009). Is always authoritative the optimum parenting style? Evidence from Spanish families. *Adolescence*, 44(173), 101-131.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19435170/>
- Garcia-Reid, P., Peterson, C. H., & Reid, R. J. (2013). Parent and teacher support among Latino immigrant youth: Effects on school engagement and school trouble avoidance. *Education and Urban Society*, 47(3), 328–343.
<https://doi.org/10.1177/0013124513495278>
- García-Rodríguez, L., Iriarte Redín, C., & Reparaz Abaitua, C. (2023). Teacher-student attachment relationship, variables associated, and measurement: A systematic review. *Educational Research Review*, 38, 1-26.
<https://doi.org/10.1016/j.edurev.2022.100488>
- Garmezy, N. (1974). The study of competence in children at risk for severe psychopathology. In E. J. Anthony & C. Koupernik (Eds.), *The child in his family: Children at psychiatric risk*. John Wiley & Sons.

Ge, X., Conger, R. D., Lorenz, F. O., Elder, G. H., Jr, Montague, R. B., & Simons, R. L.

(1992). Linking family economic hardship to adolescent distress. *Journal of Research on Adolescence: The Official Journal of the Society for Research on Adolescence*, 2(4), 351–378. https://doi.org/10.1207/s15327795jra0204_4

Gershoff, E. T., Aber, J. L., Raver, C. C., & Lennon, M. C. (2007). Income is not enough:

Incorporating material hardship into models of income associations with parenting and child development. *Child Development*, 78(1), 70–95.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.00986.x>

Ghali, N. (2014). Resiliency in youth who have been exposed to violence. In *The Springer Series on Human Exceptionality* (pp. 279–297). Springer.

Gibbons, R. A., Sprong, S., & Chzhen, Y. (2023). Growing up in the Great Recession: The effects of three dimensions of economic well-being on child behavioral difficulties from ages 3 to 17. *Journal of Youth and Adolescence*, 52(5), 1024–1038.

<https://doi.org/10.1007/s10964-022-01721-2>

Goldstein, S. & Brooks, R.B. (2005). Why study resilience? In S. Goldstein & R.B. Brooks (Eds.). *Handbook of resilience in children* (2nd ed., pp. 3–14). Springer.

https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3661-4_1

Goldstein, S., & Rider, R. (2013). Resilience and the disruptive disorders of childhood. In S.

Goldstein & R. Brooks (Eds.), *Handbook of resilience in children* (2nd ed., pp. 183–200). Springer New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3661-4_1

Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note.

Journal of Child Psychology and Psychiatry, 38(5), 581–586.

Goossens, L. (2006). Emotion, affect, and loneliness in adolescence. In S. Jackson & L.

Goossens (Eds.), *Handbook of adolescent development* (pp. 51–70). Psychology Press.

- Gordon, T. (2021). *Τα μυστικά του αποτελεσματικού γονέα. Μια πρωτοποριακή μέθοδος εκπαίδευσης γονέων για την ανατροφή υπεύθυνων παιδιών* (Μ.Ζ. Ρηγοπούλου, Μετάφρ., Πρωτότυπη έκδ. 2000.). Κάκτος.
- Gorman-Smith, D., & Loeber, R. (2005). Are developmental pathways in disruptive behaviors the same for girls and boys? *Journal of Child and Family Studies*, 14(1), 15-27. <https://doi.org/10.1007/s10826-005-1109-9>
- Gottman M. J. (2011). *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών*. Πεδίο.
- Graber, J. A., & Brooks-Gunn, J. (1996). Transitions and turning points: Navigating the passage from childhood through adolescence. *Developmental Psychology*, 32(4), 768–776. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.4.768>
- Guerra, O. & Eboime, E. (2021). The Impact of Economic Recessions on Depression, Anxiety, and Trauma-Related Disorders and Illness Outcome-A Scoping Review. *Behavioral Sciences*, 11(9), 119. <https://doi.org/10.3390/bs11090119>
- Gullotta, T.P., Adams, G.R. (2005). Epilogue. In: Gullotta, T.P., Adams, G.R. (eds) *Handbook of Adolescent Behavioral Problems*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/0-387-23846-8_29
- Hair, E.C., Moore, K.A., Garrett, S.B., Ling, T. and Cleveland, K. (2008), The Continued Importance of Quality Parent–Adolescent Relationships During Late Adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 18, 187-200. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2008.00556.x>
- Hankin, B. L., & Abramson, L. Y. (2001). Development of gender differences in depression: An elaborated cognitive vulnerability–transactional stress theory. *Psychological Bulletin*, 127(6), 773.

- Hankin, B. L., Mermelstein, R., & Roesch, L. (2007). Sex differences in adolescent depression: Stress exposure and reactivity models. *Child Development, 78*(1), 279–295. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.00997.x>
- Hatzichristou, C., Adamopoulou, E., & Lampropoulou, A. (2014). A multilevel approach of promoting resilience and positive school climate in the school community during unsettling times. In *The Springer Series on Human Exceptionality* (pp. 299–325). Springer.
- Hatzichristou, C., & Hopf, D. (1995). School adaptation of Greek children after remigration. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 26*, 505-522.
- Hatzichristou, C., Issari, P., & Yfanti, T. (2016). Psychological well-being among Greek children and adolescents. In *International Handbook of Psychological Well-Being in Children and Adolescents* (pp. 61–77). Springer.
- Hatzichristou, C., & Lianos, P. G. (2016). Social and emotional learning in the Greek educational system: An Ithaca journey. *The International Journal of Emotional Education, 8*(2), 105–127.
- Hatzichristou, C., Lianos, P., & Lampropoulou, A. (2017) Cultural construction of promoting resilience and positive school climate during economic crisis in Greek schools, *International Journal of School & Educational Psychology, 5*(3), 192-206, <https://doi.org/10.1080/21683603.2016.1276816>
- Hatzichristou, C., Lianos, P., Lampropoulou, A., & Stasinou, V. (2020). Individual and systemic factors related to safety and relationships in schools as moderators of adolescents' subjective well-being during unsettling times. *Contemporary School Psychology, 24*(3), 252–265. <https://doi.org/10.1007/s40688-020-00298-6>
- Hatzichristou, C., Lianos, P., Lampropoulou, A., Yfanti, T., & Athanasiou, D. (2021). WeCARE intervention program: An online multilevel international program for

- promoting well-being and resilience in the school community during unsettling times. *European Journal of Psychology and Educational Research*, 4(1), 51–67.
<https://doi.org/10.12973/ejper.4.1.51>
- Hatzichristou, C., Stasinou, V., Lampropoulou, A., & Lianos, P. (2018). Adolescents' perceptions of school climate: Exploring its protective role in times of economic recession. *School Psychology International*, 39(6), 606-624.
<https://doi.org/10.1177/0143034318803666>
- Hauser-Kunz, J., & Grych, J. H. (2013). Parental Psychological Control and Autonomy Granting: Distinctions and Associations with Child and Family Functioning. *Parenting*, 13(2), 77-94.
- Heider, D., Matschinger, H., Bernert, S., Alonso, J., Angermeyer, M.C. (2006). Relationship between parental bonding and mood disorder in six European countries. *Psychiatry Research*, 143(1),89-98. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2005.08.015>
- Helmreich, I., Kunzler, A., Chmitorz, A., König, J., Binder, H., Wessa, M., et al. (2017). Psychological interventions for resilience enhancement in adults (protocol). *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2. Art. No.: CD012527.
<https://doi.org/10.1002/14651858.CD012527>
- Henderson & Milstein (2008). *Σχολεία που προάγουν την ψυχική ανθεκτικότητα. Πώς μπορεί να γίνει πραγματικότητα για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς* (Χ. Χατζηχρήστου, Επιμ.), Τυπωθήτω.
- Henry, C. S., Sheffield Morris, A., & Harrist, A. W. (2015). Family resilience: Moving into the third Wave. *Family Relations*, 64(1), 22–43. <https://doi.org/10.1111/fare.12106>
- Herbers, J. E., Cutuli, J. J., Supkoff, L. M., Narayan, A. J., & Masten, A. S. (2014). Parenting and coregulation: Adaptive systems for competence in children experiencing

- homelessness. *American Journal of Orthopsychiatry*, 84(4), 420–430. <https://doi.org/10.1037/h0099843>
- Hernandez, D. J., Denton, N. A., Macartney, S., & Blanchard, V. L. (2012). Children in immigrant families: Demography, policy, and evidence for the immigrant paradox. In G.E. Garcia Coll, & A. K. E.Marks (Eds.). *The immigrant paradox in children and adolescents: Is becoming American a developmental risk?*(pp. 17- 36). American Psychological Association.
- Hiilamo, A., Hiilamo, H., Ristikari, T., & Virtanen, P. (2021). Impact of the Great Recession on mental health, substance use and violence in families with children: A systematic review of the evidence. *Children and Youth Services Review*, 121, 1-14
<https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105772>
- Hong, W., Abela, J. R., Cohen, J. R., Sheshko, D. M., Shi, X. T., Hamel, A. V., & Starrs, C. (2010). Rumination as a vulnerability factor to depression in adolescents in mainland China: Lifetime history of clinically significant depressive episodes. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39(6), 849-857.
<https://doi.org/10.1080/15374416.2010.517159>
- Hurrelmann, K., & Quenzel, G. (2015). Lost in transition: status insecurity and inconsistency as hallmarks of modern adolescence. *International Journal of Adolescence and Youth*, 20(3), 261–270. <https://doi.org/10.1080/02673843.2013.785440>
- Hutteman, R., Hennecke, M., Orth, U., Reitz, A. K., & Specht, J. (2014). Developmental tasks as framework to study personality development in adulthood and old age. *European Journal of Personality*, 28, 267–278. <https://doi.org/10.1002/per.1959>
- Huynh, V. W., & Fuligni, A. J. (2010). Discrimination Hurts: The Academic, Psychological, and Physical Well-Being of Adolescents. *Journal of Research on Adolescence* , 20(4), 916–941.

- Ifanti, A. A., Argyriou, A. A., Kalofonou, F. H., & Kalofonos, H. P. (2013). Financial crisis and austerity measures in Greece: Their impact on health promotion policies and public health care. *Health Policy (Amsterdam, Netherlands)*, *113*(1–2), 8–12.
<https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2013.05.017>
- International Organization for Migration (2018). *World Migration Report 2018*. Ανασύρθηκε στις 17/1/18 στο <https://www.iom.int/wmr/world-migration-report-2018>
- Izzaty, R. E., & Ayriza, Y. (2021). Parental bonding as a predictor of hope in adolescents. *Psikohumaniora. Jurnal Penelitian Psikologi*, *6*(1), 77-90.
<https://doi.org/10.21580/pjpp.v6i1.7981>
- Jasini, A., De Leersnyder, J., Gagliolo, M., Kende, J., Phalet, K., & Mesquita, B. (2023). Show me your friends, I'll tell you your emotions: Emotional fit of immigrant-origin minority youth in cross-cultural friendship networks. *The British Journal of Social Psychology*, *62*(3), 1435–1452. <https://doi.org/10.1111/bjso.12640>
- Johnson, M. K., & Mortimer, J. T. (2015). Reinforcement or compensation? The effects of parents' work and financial conditions on adolescents' work values during the Great Recession. *Journal of Vocational Behavior*, *87*, 89–100.
<https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.12.005>
- Johnsson, E., Zolkowska, K., & McNeil, T. F. (2015). Prediction of adaptation difficulties by country of origin, cumulate psychosocial stressors and attitude toward integrating: A Swedish study of first-generation immigrants from Somalia, Vietnam and China. *The International Journal of Social Psychiatry*, *61*(2), 174–182.
<https://doi.org/10.1177/0020764014537639>
- Kagitçibasi, Ç. (2003). Autonomy, embeddedness and adaptability in immigration contexts. *Human Development*, *46*, 145–150.

Kagitçibasi, C. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context. Implications for self and family. *Journal of cross-cultural psychology*, 36 (4),403-422.

<https://doi.org/10.1177/0022022105275959>

Kagitçibasi, C. (2013). Adolescent autonomy-relatedness and the family in cultural context: What is optimal? *Journal of Research on Adolescence*, 23(2), 223–235.

<https://doi.org/10.1111/jora.12041>

Kagitçibasi, C., & Poortinga, Y. H. (2000). Cross-cultural psychology: Issues and overarching themes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(1), 129–147. <https://doi.org/10.1177/0022022100031001002>

Kalisch, R., Müller, M. B., & Tüscher, O. (2015). A conceptual framework for the neurobiological study of resilience. *The Behavioral and Brain Sciences*, 38, 1-79.

<https://doi.org/10.1017/s0140525x1400082x>

Κάμτσιος Σ., & Λώλης Θ. (2016). Βιώνουν οι Έλληνες εκπαιδευτικοί την επαγγελματική εξουθένωση; ο ρόλος των δημογραφικών χαρακτηριστικών και των καθημερινών στρεσογόνων ερεθισμάτων. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 9(1), 40–87.

<https://doi.org/10.12681/jret.10277>

Karanikolos, M., Heino, P., Mckee, M., Stuckler, D., & Legido-Quigley, H. (2016). Effects of the Global Financial Crisis on Health in High-Income Oecd Countries: A Narrative Review. *International Journal of Health Services: Planning, Administration, Evaluation*, 46(2), 208-240.

<https://doi.org/10.1177/0020731416637160>

Karanikolos, M., Mladovsky, P., Cylus, J., Thomson, S., Basu, S., Stuckler, D. et al. (2013). Health in Europe 7. Financial crisis, austerity, and health in Europe. *The Lancet*, 381, 1323 – 1331. [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)60102-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60102-6)

- Karavasilis, L., Doyle, A. B., & Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal of Behavioral Development, 27*(2), 153-164.
- Kalil, A. (2013). Effects of the Great Recession on child development. *Annals of the American Academy of Political and Social Science, 650* (1), 232-250.
<https://doi.org/10.1177/0002716213500453>
- Keijser, R., Olofsdotter, S., Nilsson, K. W., & Åslund, C. (2020). The influence of parenting styles and parental depression on adolescent depressive symptoms: A cross-sectional and longitudinal approach. *Mental Health & Prevention, 20*, 1-8.
<https://doi.org/10.1016/j.mhp.2020.200193>
- Keiley, M. K., Bates, J. E., Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (2000). A cross-domain growth analysis: Externalizing and internalizing behaviors during 8 years of childhood. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*(2), 161-179.
<https://doi.org/10.1023/a:1005122814723>
- Kendler, K.S. (1966) Parenting: a genetic-epidemiologic perspective. *American Journal of Psychiatry, 153*(1), 11-20. <https://doi.org/10.1176/ajp.153.1.11>. PMID: 8540566.
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Reeves, A., McKee, M., & Stuckler, D. (2014). Greece's health crisis: from austerity to denialism. *Lancet, 383*(9918), 748–753.
[https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(13\)62291-6](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(13)62291-6)
- Kim, H. Y., & Suárez-Orozco, C. (2015). The language of learning: The academic engagement of newcomer immigrant youth. *Journal of Research on Adolescence: The Official Journal of the Society for Research on Adolescence, 25*(2), 229–245.
<https://doi.org/10.1111/jora.12130>

- Κιούση Ε., Φλωράκος Γ., & Παπακίτσος Ε. Χ. (2017). Στερεότυπα φύλου και επιλογή σπουδών ανάλογα με το φύλο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 6(1), 95–111. <https://doi.org/10.12681/hjre.10876>
- Κοκκέβη, Α. (2011). Η ευθραυστότητα της εφηβείας και οι συμπεριφορές κινδύνου. Στο Γραμματικοπούλου, Ε. (Επιμ.) *Ψυχική υγεία: Σύγχρονες προσεγγίσεις- Προβληματισμοί*, (σ. 155- 166). Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Kokkevi, A., Rotsika, V., Botsis, A., Kanavou, E., Malliori, M., & Richardson, C. (2014a). Adolescents' self-reported running away from home and suicide attempts during a period of economic recession in Greece. *Child & Youth Care Forum*, 43(6), 691–704. <https://doi.org/10.1007/s10566-014-9260-3>
- Kokkevi, A., Stavrou, M., Kanavou, E., & Fotiou, A. (2014b). The repercussions of the economic recession in Greece on adolescents and their families. *Innocenti Working Paper No.2014-07*, UNICEF Office of Research, Florence.
- Kokkevi, A., Stavrou, M., Kanavou, E., Fotiou, A., & Richardson, C. (2018). Adolescents in Greece in Time of Economic Crisis, *Child Indicators Research, The International Society of Child Indicators (ISCI)*, 11(3), (pp. 945-962). Springer. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9458-7>
- Kokkinos, C.M., 2007. Elementary school children's involvement in bullying and victimization: The role of attachment style and internalizing and externalizing symptomatology. *Scientia Paedagogica Experimentalis*, 44, 49-70.
- Koops, W., & Zuckerman, M. (2003). Introduction: A historical developmental approach to adolescence. *The History of the Family*, 8(3), 345-354.
- Kosic, A. (2006). Personality and individual factors in acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 113–128). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489891.011>

- Košir, K., Zakšek, M., & Kozina, A. (2023): School Belongingness and Family Support as Predictors of School Bullying Perpetration and Victimization in Adolescents: Are Relations the Same for Students with an Immigrant Background?, *Victims & Offenders*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/15564886.2023.2181251>
- Kumpfer, K. L. (2002). Factors and processes contributing to resilience: The resilience framework. In M. D. Glantz & J. L. Johnson (Eds.), *Longitudinal research in the social and behavioral sciences. Resilience and development: Positive life adaptations* (2nd ed., pp. 179-224). Kluwer Academic Publishers.
https://doi.org/10.1007/0-306-47167-1_9
- Kurdi, V., & Archambault, I. (2020). Self-perceptions and engagement in low-socioeconomic elementary school students: The moderating effects of immigration status and anxiety. *School Mental Health: A Multidisciplinary Research and Practice Journal*, 12(2), 400–416. <https://doi.org/10.1007/s12310-020-09360-3>
- Kwak, K. (2003). Adolescents and their parents: A review of intergenerational family relations for immigrant and non-immigrant families. *Human Development*, 46, 115–136.
- Kwak, J., & Wallace, M. (2018). The Impact of the Great Recession on Perceived Immigrant Threat: A Cross-National Study of 22 Countries. *Societies*, 8(3).
<https://doi.org/10.3390/soc8030052>
- Kyriopoulos, I., Nikoloski, Z., & Mossialos, E. (2019). Does economic recession impact newborn health? Evidence from Greece. *Social Science & Medicine*, 23, 1-9.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112451>
- Laible, D. J., Carlo, G., & Raffaelli, M. (2000). The differential relations of parent and peer attachment to adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(1), 45–59. <https://doi.org/10.1023/a:1005169004882>

- Laketa, A., Chrysochoou, E., Studenica, A., & Vivas, A. B. (2023). Linguistic, affective, parental, and educational contributions to the bicultural identity development of Balkan minority adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 33(3), 899-912. <https://doi.org/10.1111/jora.12846>
- Lam, S.-F., Jimerson, S., Shin, H., Cefai, C., Veiga, F. H., Hatzichristou, C., Polychroni, F., Kikas, E., Wong, B. P. H., Stanculescu, E., Basnett, J., Duck, R., Farrell, P., Liu, Y., Negovan, V., Nelson, B., Yang, H., & Zollneritsch, J. (2016). Cultural universality and specificity of student engagement in school: The results of an international study from 12 countries. *The British Journal of Educational Psychology*, 86(1), 137–153. <https://doi.org/10.1111/bjep.12079>
- Lampropoulou, A. (2018). Personality, school, and family: What is their role in adolescents' subjective well-being. *Journal of Adolescence*, 67(1), 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2018.05.013>
- Lansford, J. E., Ceballo, R., Abbey, A., & Stewart, A. J. (2001). Does Family Structure Matter? A Comparison of Adoptive, Two-Parent Biological, Single-Mother, Stepfather, and Stepmother Households. *Journal of Marriage and Family*, 63(3), 840–851. <http://www.jstor.org/stable/3654654>
- Lansford, J. E., Chang, L., Dodge, K. A., Malone, P. S., Oburu, P., Palmérus, K., Bacchini D, Pastorelli C, Bombi AS, Zelli A, Tapanya S, Chaudhary N, Deater-Deckard K, Manke B, Quinn, N. (2005). Physical discipline and children's adjustment: Cultural normativeness as a moderator. *Child Development*, 76, 1234 –1246. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00847.x>
- Lansford, J. E., Godwin, J., Al-Hassan, S. M., Bacchini, D., Bornstein, M. H., Chang, L., Chen, B.-B., Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., Dodge, K. A., Malone, P. S., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Steinberg, L., Tapanya, S.,

- Alampay, L. P., Uribe Tirado, L. M., & Zelli, A. (2018). Longitudinal associations between parenting and youth adjustment in twelve cultural groups: Cultural normativeness of parenting as a moderator. *Developmental Psychology, 54*(2), 362–377. <https://doi.org/10.1037/dev0000416>
- Lanza, H. I., Huang, D. Y., Murphy, D. A., & Hser, Y. I. (2013). A Latent Class Analysis of Maternal Responsiveness and Autonomy-Granting in Early Adolescence Prediction to Later Adolescent Sexual Risk-Taking. *The Journal of Early Adolescence, 33*(3), 404-428.
- Lazaratou H, Kalogerakis Z, Economou M, Xenitidis K. (2017). Socioeconomic crisis and aggressive behaviour of Greek adolescents. *International Journal of Social Psychiatry, 63*(6), 488-491. <https://doi.org/10.1177/0020764017719737>
- Leadbeater, B. J., Kuperminc, G. P., Blatt, S. J., & Hertzog, C. (1999). A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. *Developmental Psychology, 35*(5), 1268–1282. <https://doi.org/10.1037//0012-1649.35.5.1268>
- Lee, A., Hankin, B. L., & Mermelstein, R. J. (2010). Perceived social competence, negative social interactions, and negative cognitive style predict depressive symptoms during adolescence. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 39*(5), 603-615. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/15374416.2010.501284>
- Lee, D. H., & Shin, H. (2021). Parental bonding and adolescent bullying perpetration: Examining sequential indirect effects of anxiety and anger-in. *School Psychology International, 42*(3), 259-284. <https://doi.org/10.1177/01430343209881>
- Lempers, J. D., Clark-Lempers, D., & Simons, R. L. (1989). Economic Hardship, Parenting, and Distress in Adolescence. *Child Development, 60*(1), 25-39.

- Λεονταρή, Α., Γωνίδα, Ε., & Γιαλαμάς, Β. (2009). ‘Δυνητικοί’ εαυτοί κατά την μέση εφηβεία: Η σχέση τους με τη σχολική επίδοση και ο ρόλος ποικίλων δημογραφικών παραγόντων. *Ψυχολογία*, Ειδικό Αφιέρωμα: Σύγχρονα Θέματα στη Σχολική Ψυχολογία, 16(4), 342-359.
- Leontopoulou, S., & Chletsos, M. (2023). Intergenerational social mobility and youth well-being in the context of the Greek Socio-economic crisis. *Social Indicators Research*, 165(1), 333–353. <https://doi.org/10.1007/s11205-022-03016-2>
- Lerner, R. M., Agans, J. P., Arbeit, M. R., Chase, P. A., Weiner, M. B., Schmid, K. L., & Warren, A. E. A. (2013). Resilience and positive youth development: A relational developmental systems model. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of resilience in children* (2nd ed., pp. 293–308). Springer Science & Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3661-4_17
- Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J., Theokas, C., Phelps, E., Gestsdottir, S., Naudeau, S., Jelicic, H., Alberts, A., Ma, L., Smith, L. M., Bobek, D. L., Richman- Raphael, D., Simpson, I., DiDenti Christiansen, E., von Eye, A. (2005). Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of fifth grade adolescents: Findings from the first wave of the 4-H Study of Positive Youth Development. *Journal of Early Adolescence*, 25(1), 17–71.
- Leve, L. D., Kim, H. K., & Pears, K. C. (2005). Childhood temperament and family environment as predictors of internalizing and externalizing trajectories from ages 5 to 17. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(5), 505-520. <https://doi.org/10.1007/s10802-005-6734-7>

- Li, Y., & Lerner, R. M. (2011). Trajectories of school engagement during adolescence: Implications for grades, depression, delinquency, and substance use. *Developmental Psychology, 47*, 233–247.
- Lichtwarck-Aschoff, A., Kunnen, S., & van Geert, P. (2010). Adolescent girls' perceptions of daily conflicts with their mothers: Within-conflict sequences and their relationship to autonomy. *Journal of Adolescent Research, 25*(4), 527-556.
- Liebkind, K., Jasinskaja-Lahti, I., & Solheim, E. (2004). Cultural identity, perceived discrimination, and parental support as determinants of immigrants' school adjustments: Vietnamese youth in Finland. *Journal of adolescent research, 19*(6), 635-656. <https://doi.org/10.1177/0743558404269279>
- Lietz, C. A. (2013). Family resilience in the context of high-risk situations. In D. S. Becvar (Ed.), *Handbook of family resilience* (pp. 153–172). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3917-2_10
- Lippman, L.H., Moore, K.A. & McIntosh, H. Positive Indicators of Child Well-Being: A Conceptual Framework, Measures, and Methodological Issues. *Applied Research Quality Life* **6**, 425–449 (2011). <https://doi.org/10.1007/s11482-011-9138-6>
- Lundberg, M., & Wuermli, A. (2012). *Children and youth in crisis: Protecting and promoting human development in times of economic shocks*. World Bank.
- Luthar, S. S., & Barkin, S. H. (2012). Are affluent youth truly “at risk”? Vulnerability and resilience across three diverse samples. *Development and Psychopathology, 24*(2), 429–449. <https://doi.org/10.1017/s0954579412000089>
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development, 71*, 543-562.
- Luthar, S. S., Grossman, E. J., & Small, P. J. (2015). Resilience and adversity. In M. E. Lamb & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology and developmental science:*

- Socioemotional processes* (7th ed., pp. 247–286). John Wiley & Sons, Inc.
<https://doi.org/10.1002/9781118963418.childpsy307>
- Luthar, S. S., Sawyer, J. A., & Brown, P. J. (2006). Conceptual issues in studies of resilience: Past, present, and future research. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 105–115. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.009>
- Mackay, R. (2003). Family resilience and good child outcomes: An overview of the research literature. *Social Policy Journal of New Zealand*, 20, 98-118.
- Μαδιανός, Μ. Γ. (2002). Ψυχική υγεία των εφήβων στο γενικό πληθυσμό: Επικράτηση ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων άγχους, κατάθλιψης, αποπειρών αυτοκαταστροφής, χρήση οινόπνευματων και ουσιών στην Ελλάδα. Στο Ι. Τσιάντης (Επιμ.), *Βασική Παιδοψυχιατρική*, (2^η έκδ., 2^{ος} τόμος, σσ. 217-239). Καστανιώτης.
- Madianos M, Economou M, Alexiou T, Stefanis C. (2011). Depression and economic hardship across Greece in 2008 and 2009: two cross-sectional surveys nationwide. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46(10), 943–52
- Magnusson, D., & Stattin, H. (2006). The Person in Context: A Holistic-Interactionistic Approach. In R. M. Lerner & W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 400–464). John Wiley & Sons, Inc.
- Mak, H. W., & Iacovou, M. (2019). Dimensions of the parent-child relationship: Effects on substance use in adolescence and adulthood. *Substance Use & Misuse*, 54(5), 724–736. <https://doi.org/10.1080/10826084.2018.1536718>
- MariCauce, A., Stewart, A., Rodriguez, M.D., Cochran, B., & Ginzler, J. (2003). Overcoming the Odds? Adolescent Development in the Context of Urban Poverty. In S.S. Luthar

- (Ed.) *Resilience and vulnerability. Adaptation in context of adversities* (pp.343-363). Cambridge University Press.
- Martin, A. J., Burns, E. C., Collie, R. J., Cutmore, M., MacLeod, S., & Donlevy, V. (2022). The role of engagement in immigrant students' academic resilience. *Learning and Instruction, 82*, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2022.101650>
- Masarik, A. S., & Conger, R. D. (2017). Stress and child development: A review of the Family Stress Model. *Current Opinion in Psychology, 13*, 85-90.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist, 56*(3), 227. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.3.227>
- Masten, A. S. (2007). Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises. *Development and Psychopathology, 19*(3), 921.
- Masten , A. S. (2014a).Global perspectives on resilience in children and youth. *Child Development, 85*(1), 6–20.
- Masten , A. S. (2014b). *Ordinary Magic. Resilience in Development*. Guilford Press.
- Masten , A. S. (2014c). Invited commentary: Resilience and positive youth development frameworks in developmental science. *Journal of Youth and Adolescence 43*, 1018–1024 , <https://doi.org/10.1007/s10964-014-0118-7>
- Masten, A. S. (2016). Resilience in developing systems: The promise of integrated approaches. *European Journal of Developmental Psychology, 13*(3), 297–312. <https://doi.org/10.1080/17405629.2016.1147344>
- Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review, 10*(1), 12–31. <https://doi.org/10.1111/jftr.12255>
- Masten, A. S., Burt, K. B., & Coatsworth, J. D. (2006). Competence and psychopathology in development. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental*

- psychopathology: Risk, disorder, and adaptation* (pp. 696–738). John Wiley & Sons Inc. <https://doi.org/10.1002/9780470939406.ch19>
- Masten, A., Burt, K. B., Roisman, G. I., Obradović, J., Long, J. D., & Tellegen, A. (2004). Resources and resilience in the transition to adulthood: Continuity and change. *Development and Psychopathology*, *16*(4), 1071-1094.
- Masten A. S., Cicchetti D. (2012). Risk and resilience in development and psychopathology: the legacy of Norman Garmezy. *Developmental Psychopathology*, *24*, 333–334. <https://doi.org/10.1017/S0954579412000016>
- Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1995). Competence, resilience, and psychopathology. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology, Vol. 2. Risk, disorder, and adaptation* (pp. 715–752). John Wiley & Sons.
- Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, *53*(2), 205. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.53.2.205>
- Masten, A. S., Herbers, J. E., Cutuli, J.J., & Lafavor, T. L. (2008). Promoting competence and resilience in the school context. *Professional School Counseling*, *12*(2), 76-84. <http://dx.doi.org/10.5330/PSC.n.2010-12.76>
- Masten, A. S., & Monn, A. R. (2015). Child and family resilience: A call for integrated science, practice, and professional training. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, *64*(1), 5–21. <https://doi.org/10.1111/fare.12103>
- Masten, A. S., Monn, A. R., & Supkoff, L. M. (2011). Resilience in children and adolescents: Responding to challenges across the lifespan. In S. M. Southwick, B. Litz, D. Charney, & M. J. Friedman (Eds.), *Resilience and Mental Health: Challenges Across the Lifespan: Responding to challenges across the lifespan* (pp. 103-119). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511994791.009>

Masten, A.S., & Obradovic, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1094,13-27.

<https://doi.org/10.1196/annals.1376.003>

Masten AS, Powell JL. (2003). A Resilience Framework for Research, Policy, and Practice. In: SS. Luthar (ed.). *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities* (pp. 1-26). Cambridge University Press.

<http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511615788.003>

Masten, A. S., & Tellegen, A. (2012). Resilience in developmental psychopathology: contributions of the Project Competence Longitudinal Study. *Development and Psychopathology*, 24(2), 345- 361.

Matsumoto, D., & Juang, L. (2012). *Culture and psychology* (5th ed.). Cengage Learning Custom Publishing.

Mavroudeas, S. (Ed.). (2015). *Greek Capitalism in Crisis: Marxist Analyses* (1st ed.).

Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315798301>

McCorkell, L., & Hinkley, S. (2018). The Great Recession, Families, and the Safety Net. *Institute for Research on Labor and Employment (IRLE). Policy Brief*. Retrieved February 8, 2018 from <https://irle.berkeley.edu/publications/irle-policy-brief/the-great-recession-families-and-the-safety-net/>

McCubbin, L.D., & McCubbin, H.I. (2013). Resilience in ethnic family systems: A relational theory for research and practice. In D. S. Becvar, (Ed.), *Handbook of family resilience* (pp. 175- 195). Springer.

McElhaney, K. B., Allen, J. P., Stephenson, J. C., & Hare, A. L. (2009). Attachment and autonomy during adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology*. (pp. 358- 403). John Wiley & Sons, Inc.

- McGuinness, T. M., Dyer, J. G., & Wade, E. H. (2012). Gender differences in adolescent depression. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 50(12), 17-20.
- Meyer, C., Alhaddad, L., Stammel, N., Sixtus, F., Wesche, J. S., Kerschreiter, R., Kanngiesser, P., & Knaevelsrud, C. (2023). With a little help from my friends? Acculturation and mental health in Arabic-speaking refugee youth living with their families. *Frontiers in Psychiatry*, 14. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1130199>
- Mezulis, A., Vander Stoep, A., Stone, A. L., & McCauley, E. (2011). A latent class analysis of depressive and externalizing symptoms in nonreferred adolescents. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 19(4), 247-256.
<https://doi.org/10.1177/1063426610377763>
- Michael-Matsas, S. (2010) Greece and the World Capitalist Crisis, *Critique*, 38(3), 489-502, <https://doi.org/10.1080/03017605.2010.492691>
- Migration Policy Institute (MPI) (2009, December 9). *The Recession's Impact on Immigrants*. Retrieved March 22, 2023 from <https://www.migrationpolicy.org/article/recessions-impact-immigrants>
- Miller, P., Blatt, L., Hunter-Rue, D., Barry, K. R., Jamal-Orozco, N., Hanson, J. L., & Votruba-Drzal, E. (2024). Economic hardship and adolescent behavioral outcomes: Within- and between-family associations. *Development and Psychopathology*, 1–18.
<https://doi.org/10.1017/s0954579423001451>
- Millett, L., Lanier, P., & Drake, B. (2011). Are economic trends associated with child maltreatment? Preliminary results from the recent recession using state level data. *Children and Youth Services Review*, 33(7), 1280–1287.
<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.03.001>

- Miranda, A. M. , Soares, C. N. , Moraes, M. L. , Fossaluzza, V. , Serafim, P. M. & Mello, M. F. (2012). Healthy maternal bonding as a resilience factor for depressive disorder. *Psychology & Neuroscience*, 5(1), 21-25.
<https://doi.org/10.3922/j.psns.2012.1.04>
- Mistry, R. S., Benner, A. D., Tan, C. S., & Kim, S. Y. (2009). Family economic stress and academic well-being among Chinese-American youth: The influence of adolescents' perceptions of economic strain. *Journal of Family Psychology: JFP: Journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 23(3), 279–290. <https://doi.org/10.1037/a0015403>
- Mistry, R. S., & Elenbaas, L. (2021). It's all in the family: Parents' economic worries and youth's perceptions of financial stress and educational outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*, 50(4), 724–738. <https://doi.org/10.1007/s10964-021-01393-4>
- Mo, Y., & Singh, K. (2008). Parents' relationships and involvement: Effects on students' school engagement and performance. *RMLE Online*, 31(10), 1–11.
<https://doi.org/10.1080/19404476.2008.11462053>
- Moretti, M.M., & Peled, M.(2004) Adolescent-parent attachment: Bonds that support healthy development. *Paediatrics and Child Health*, 9(8), 551-555.
<https://doi.org/10.1093/pch/9.8.551>
- Morhain, Y. (2008). *Η εφηβεία στη δοκιμασία του Rorschach* (Γ. Χατήρας μετάφ.). Gutenberg. (Πρωτότυπη έκδοση: 1991).
- Morrison, E. F., Rimm-Kauffman, S., & Pianta, R. C. (2003). A longitudinal study of mother-child interactions at school entry and social and academic outcomes in middle school. *Journal of School Psychology*, 41(3), 185–200.
[https://doi.org/10.1016/S0022-4405\(03\)00044-X](https://doi.org/10.1016/S0022-4405(03)00044-X)

Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2003). Είναι φυσιολογική η αναταραχή και η θύελλα της εφηβείας;

Απόψεις εκπαιδευτικών, γονέων, ειδικών της ψυχικής υγείας και εφήβων. Η ψυχολογία Σήμερα: Κυπριακή και Ελληνική Πραγματικότητα. *Πρακτικά 3^{ου} Ψυχολογικού Συνεδρίου Κύπρου*.

Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2005α). Το φαινόμενο της ψυχικής ανθεκτικότητας κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του παιδιού και του εφήβου: Σύντομη ανασκόπηση. *Παιδί και Εφηβος*, 8(1), 9- 19.

Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2005β). Ψυχικά ανθεκτικοί μετανάστες/ παλιννοστούντες μαθητές: Προστατευτικοί παράγοντες και παράγοντες επικινδυνότητας . Στο Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*, (σ.167-193). Ελληνικά γράμματα.

Motti-Stefanidi, F. (2014). Immigrant youth adaptation in the Greek school context: A risk and resilience developmental perspective. *Child Development Perspectives*, 8(3), 180–185. <https://doi.org/10.1111/cdep.12081>

Motti-Stefanidi, F. (2015) Risks and resilience in immigrant youth adaptation: Who succeeds in the Greek school context and why?, *European Journal of Developmental Psychology*, 12(3), 261-274, <https://doi.org/10.1080/17405629.2015.1020787>

Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2017). *Παιδιά και έφηβοι σε έναν κόσμο που αλλάζει*. (3η εκδ.). Εστία.

Motti-Stefanidi, F. (2023). Immigrant youth resilience in the context of challenging receiving societies. In L. J. Crockett, G. Carlo, & J. E. Schulenberg (Eds.), *APA handbook of adolescent and young adult development* (pp. 407–423). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000298-025>

Motti-Stefanidi, F., & Asendorpf, J. B. (2012). Perceived discrimination of immigrant adolescents in Greece: How does group discrimination translate into personal

discrimination? *European Psychologist*, 17(2), 93–104.

<https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000116>

Motti-Stefanidi, F., & Asendorpf, J. B. (2017). Adaptation during a great economic recession: A cohort study of Greek and immigrant youth. *Child Development*, 88(4), 1139–1155. <https://doi.org/10.1111/cdev.12878>

Motti-Stefanidi, F., Asendorpf, J. B., & Masten, A. S. (2012). The adaptation and well-being of adolescent immigrants in Greek schools: A multilevel, longitudinal study of risks and resources. *Development and Psychopathology*, 24, 451–473.
<https://doi.org/10.1017/S0954579412000090>

Motti-Stefanidi, F., Berry, J.W., Chrysoschoou, X., Sam, D. L., & Phinney, J. (2012). Positive immigrant youth adaptation in context: Developmental, acculturation and social psychological perspectives. In A.S. Masten, K. Liebkind, & D. J. Hernandez (Eds.), *Realizing the potential of immigrant youth* (pp. 117-158). Cambridge University Press.

Motti-Stefanidi, F., & Masten, A.S. (2013). School Success and School Engagement of Immigrant Youth: A Risk and Resilience Developmental Perspective. *European Psychologist*, 18(2), 126-135.

Motti-Stefanidi, F., & Masten, A. S. (2017). A resilience perspective on immigrant youth adaptation and development. In N. J. Cabrera & B. Leyendecker (Eds.), *Handbook on positive development of minority children and youth* (pp. 19–34). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43645-6_2

Motti-Stefanidi, F., Masten, A., & Asendorpf, J. B. (2015). School engagement trajectories of immigrant youth: Risks and longitudinal interplay with academic success. *International Journal of Behavioral Development*, 39(1), 32-42.

- Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Μαστροθεόδωρος, Σ., & Παπαθανασίου, Α. (2017). Παιδιά και έφηβοι την εποχή της παγκοσμιοποίησης: Προκλήσεις, προσαρμογή και ανάπτυξη. Στο Φ. Μόττη-Στεφανίδη (επιμ.) *Παιδιά και έφηβοι σε έναν κόσμο που αλλάζει: Προκλήσεις, προσαρμογή και ανάπτυξη* (3^η έκδ., σσ. -32). Εστία
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., & Asendorpf, J. B. (2018). Immigrant youth acculturation and perceived discrimination: Longitudinal mediation by immigrant peers' acceptance/rejection. *Journal of Applied Developmental Psychology, 59*, 36–45. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2018.03.001>
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., & He, J. (2021). Immigrant youth resilience: Theoretical considerations, empirical developments, and future directions. *Journal of Research on Adolescence, 31*(4), 966–988. <https://doi.org/10.1111/jora.12656>
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanassiou, A., & Masten, A. S. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European Journal of Developmental Psychology, 5*(2), 235–261.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., & Masten, A. S. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology, 43*(1), 45–58.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Mastrotheodoros, S., & Asendorpf, J. B. (2020). Longitudinal interplay between peer likeability and youth's adaptation and psychological well-being: A study of immigrant and nonimmigrant adolescents in the school context. *International Journal of Behavioral Development, 44*(5), 393–403. <https://doi.org/10.1177/0165025419894721>

Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Parathanasiou, N., & Mastrotheodoros, S. (2020).

Immigrant and Refugee Adolescents' Resilient Adaptation: Who does well and Why? *Psychology*, 25 (1), 20-34. https://doi.org/10.12681/psy_hps.25334

Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., & Tantaros, S. (2011). Parent-adolescent conflict and adolescents' adaptation: A longitudinal study of Albanian immigrant youth living in Greece. *International Journal of Developmental Science*, 5(1-2), 57-71.

<https://doi.org/10.3233/dev-2011-11074>

Μόττη-Στεφανίδη, Φ., Τάκης, Ν., Παυλόπουλος, Β., & Masten, A. (2008). Ψυχική ανθεκτικότητα, μετανάστευση και εφηβεία. Στο Τζ. Καβουνίδη, Β. Καρύδης, Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου, & Μ.-Γ. Λ. Στυλιανούδη (Επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές - Προοπτικές* (2^{ος} Τόμος, σσ. 162-177). ΙΜΕΠΟ.

Μπίμπου-Νάκου, Ι., Γ. Κιοσεόγλου & Στογιαννίδου, Α. (2001). Δυνατότητες και δυσκολίες παιδιών σχολικής ηλικίας στο οικογενειακό και σχολικό πλαίσιο. *Ψυχολογία*, 8(4): 506-525.

Μπούρας, Γ., & Λύκουρας, Λ. (2011). Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στη ψυχική υγεία. *Εγκέφαλος*, 48(2), 54-61.

Nelis, S. M., & Rae, G. (2009). Brief report: Peer attachment in adolescents. *Journal of Adolescence*, 32, 443-447.

Neto, F. (2006). Psycho-social predictors of perceived discrimination among adolescents of immigrant background: a Portuguese study. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32, (1), 89-109. <https://doi.org/10.1080/13691830500335507>

Neto, F., Barros, J., & Schmitz P. (2005). Acculturation Attitudes and Adaptation among Portuguese Immigrants in Germany: Integration or Separation. *Psychology and Developing Societies* 17, (1), 19-32.

- Newell, M. L., Nastasi, B. K., Hatzichristou, C., Jones, J. M., Schanding, G. T., Jr., & Yetter, G. (2010). Evidence on multicultural training in school psychology: Recommendations for future directions. *School Psychology Quarterly*, 25(4), 249-278. <https://doi.org/10.1037/a0021542>
- Νικολαΐδης, Ν. (2007). *Συσχέτιση της παρούσας ψυχοπαθολογίας δείγματος ελλήνων ψυχιατρικών ασθενών με τις συνθήκες ανατροφής τους* (Διδακτορική διατριβή). Διαθέσιμο από: Εθνικό Αρχείο διδακτορικών Διατριβών.
- Núñez, J. L., & León, J. (2015). Autonomy support in the classroom: a review from self-determination theory. *European Psychologist*, 20(4), 275- 283. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000234>
- Nurmi, J. E. (2004). Socialization and self-development. Στο R. M. Lerner & L. Steinberg (Επιμ.) *Handbook of adolescent psychology*, 2, 85-124. <https://doi.org/10.1002/9780471726746.ch4>
- O' Dougherty Wright, M. O. D., Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2013). Resilience processes in development: Four waves of research on positive adaptation in the context of adversity. In S. Goldstein, & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (2nd Edition ed., pp. 15-37). New York, NY: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3661-4_2
- Obsuth, I., Moretti, M., Holland, R., Braber, K., & Cross, S. (2006). Conduct disorder: New directions in promoting effective parenting and strengthening parent-adolescent relationships. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 15(1), 6–15.
- OECD (2008). *Impact of the economic crisis on employment and unemployment in the OECD countries*. Retrieved January 25, 2018 from

<http://www.oecd.org/els/emp/impactoftheeconomiccrisisonemploymentandunemploymentintheoecdcountries.htm>

OECD (2009) *International migration outlook*. Special Focus: Managing Labour Migration Beyond the Crisis, SOPEMI 2009. OECD Publications.

http://dx.doi.org/10.1787/migr_outlook-2009-3-en

OECD (2015). *Indicators of immigrant integration of 2015. Settling in*. OECD Publications.

<https://doi.org/10.1787/9789264234024-en>

Οικονόμου, Μ., Πέππου, Λ.Ε., Λουκή, Ε., Κομπορόζος, Α., Μέλλου, Α., Στεφανής Κ.(2012). Γραμμή βοήθειας για την κατάθλιψη: Αναζήτηση βοήθειας σε περίοδο οικονομικής κρίσης. *Ψυχιατρική* 23(1), 17-28.

Olsson, C. A., Bond, L., Burns, J. M., Vella-Brodrick, D. A., & Sawyer, S. M. (2003).

Adolescent resilience: A concept analysis. *Journal of adolescence*, 26(1), 1-11.

Ong, M. Y., Eilander, J., Saw, S. M., Xie, Y., Meaney, M. J., & Broekman, B. F. P. (2018).

The influence of perceived parenting styles on socio-emotional development from pre-puberty into puberty. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27(1), 37–46.

<https://doi.org/10.1007/s00787-017-1016-9>

Operario, D., Tschann, J., Flores, E., & Bridges, M. (2006). Brief report: Associations of parental warmth, peer support, and gender with adolescent emotional distress. *Journal of adolescence*, 29(2), 299-305.

Or, P. P. L., Fang, Y., Sun, F., Poon, E. T. C., Chan, C. K. M., & Chung, L. M. Y. (2023).

From parental issues of job and finance to child well-being and maltreatment: A systematic review of the pandemic-related spillover effect. *Child Abuse & Neglect*,

137. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106041>

Paleologou, M.P., Anagnostopoulos, D.C., Lazaratou, H., Lazaratou, H., Economou, M.,

Peppou, L.E., Malliori, M. (2018). Adolescents' mental health during the financial

- crisis in Greece: The first epidemiological data. *Psychiatrike = Psychiatriki*, 29(3), 271-274. <https://doi.org/10.22365/jpsych.2018.293.271>
- Panter-Brick, C. (2014). Health, risk, and resilience: Interdisciplinary concepts and applications. *Annual Review of Anthropology*, 43(1), 431–448. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-025944>
- Panter-Brick, C. (2015). Culture and resilience: Next steps for theory and practice. In *Youth Resilience and Culture* (pp. 233–244). Springer Netherlands.
- Pantin, H., Schwartz, S. J., Sullivan, S., Coatsworth, J. D., & Szapocznik, J. (2003). Preventing substance abuse in Hispanic immigrant adolescents: An ecodevelopmental, parent-centered approach. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25(4), 469–500. <https://doi.org/10.1177/0739986303259355>
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and the Family*, 64, 349–360. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x>
- Παπαϊωάννου, Α., & Μπεργιαννάκη, Ι.Δ. (2016). Ανασκόπηση. Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία στην Ελλάδα. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*, 33(6), 739-750.
- Παπαστυλιανού, Α. (2000). Ψυχοκοινωνική προσαρμογή και στρες σε αγγλόφωνους, Πόντιους και Βορειοηπειρώτες. *Παιδί και Έφηβος*, 2, (1), 11-20.
- Παπαστυλιανού, Α. (2012). Γιατί παλιννοστούντες, γιατί Έλληνες;. Στο Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.) *Διαπολιτισμικές Διαδρομές. Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή*. Gutenberg.
- Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. B. (1979). A parental bonding instrument. *The British Journal of Medical Psychology*, 52(1), 1–10. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1979.tb02487.x>

Παυλόπουλος, Β., Ντάλλα, Μ., Μόττη- Στεφαννίδη, Φ. (2017). Μετανάστευση. Στο Φ.

Μόττη- Στεφαννίδη (επιμ.) *Παιδιά και έφηβοι σε έναν κόσμο που αλλάζει:*

Προκλήσεις, προσαρμογή και ανάπτυξη (σσ. 79-128), (3η έκδ). Εστία.

Penderi, E., & Petrogiannis, K. (2017). Η γονική εμπλοκή υπό το πρίσμα της θεώρησης του

“εκπαιδευτικού θύλακα” του παιδιού. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες*

αγωγής και εκπαίδευσης, 3, 97. <https://doi.org/10.12681/dial.14050>

Pereyra, Sergio B.; Bean, Roy A.; Yorgason, Jeremy B.; Lee, Chien-Ti; Sandberg, Jonathan

G.; & Miller, Richard B. (2019). Longitudinal Study of Externalizing Behaviors in

Latino/a Adolescents: An Examination of Parenting and Educational

Factors. *Children and Youth Services Review*.

<https://DOI.org/10.1016/j.chilyouth.2019.104513>

Peterson, G. W., Rollins, B. C., & Thomas, D. L. (1985). Parental influence and adolescent

conformity: Compliance and internalization. *Youth & Society*, 16(4), 397–420.

<https://doi.org/10.1177/0044118x85016004001>

Πετρογιάννης, Κ. (2011). Η ψυχική ανθεκτικότητα υπό το πρίσμα της οικοσυστημικής

προσέγγισης. Στο Ε. Παπάνης, Π. Γιαβρίμης, & Α. Βίκη. (Επιμ.) *Έρευνα και*

εκπαιδευτική πράξη στην ειδική αγωγή (σσ. 437- 467). Ι. Σιδέρης.

Πετρογιάννης, Κ. (2017). Οικονομική ένδεια, Στο Φ. Μόττη- Στεφαννίδη (επιμ.) *Παιδιά και*

έφηβοι σε έναν κόσμο που αλλάζει. Προκλήσεις, προσαρμογή και ανάπτυξη (3^η έκδ.,

σσ. 33-75). Εστία

Ponnet, K. (2014). Financial stress, parent functioning and adolescent problem behavior: An

actor–partner interdependence approach to family stress processes in low-, middle-,

and high-income families. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(10), 1752–1769.

<https://doi.org/10.1007/s10964-014-0159-y>

- Powell, B., Cooper, G., Hoffman, K., & Marvin, B. (2013). *The Circle of Security intervention: Enhancing attachment in early parent-child relationships*. Guilford Publications.
- Purdue Global. (2024, 22 June). *Five Activities to Promote Diversity in the Classroom*. <https://www.purdueglobal.edu/blog/education/promote-classroom-diversity/>
- Picardi, A., Caroppo, E., Fabi, E., Proietti, S., Di Gennaro, G., Meldolesi, G.N., Martinotti, G. (2013). Attachment and parenting in adult patients with anxiety disorders. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, 9, 157-163.
- Pong, S.-I., Hao, L., & Gardner, E. (2005). The roles of parenting styles and social capital in the school performance of immigrant Asian and Hispanic adolescents. *Social Science Quarterly*, 86(4), 928–950. <https://doi.org/10.1111/j.0038-4941.2005.00364.x>
- Putri, A., Yuspendi, & Savitri, J. (2024). The Role of Parenting Dimensions on School Engagement through Basic Need Satisfaction among Junior High School Students in 'X' Bandung. *Humanitas (Jurnal Psikologi)*, 8(1), 63–77. <https://doi.org/10.28932/humanitas.v8i1.8334>
- Raval, V. V., Ward, R. M., Raval, P. H., & Trivedi, S. S. (2018). Reports of adolescent emotion regulation and school engagement mediating the relation between parenting and adolescent functioning in India. *International Journal of Psychology: Journal International de Psychologie*, 53(6), 439–448. <https://doi.org/10.1002/ijop.12413>
- Reitz, A. K., Asendorpf, J. B., & Motti-Stefanidi, F. (2015a). When do immigrant adolescents feel personally discriminated against? Longitudinal effects of peer preference. *International Journal of Behavioral Development*, 39(3), 197–209. <https://doi.org/10.1177/0165025414567008>

- Reitz, A. K., Motti-Stefanidi, F., & Asendorpf, J. B. (2014). Mastering developmental transitions in immigrant adolescents: The longitudinal interplay of family functioning, developmental and acculturative tasks. *Developmental Psychology*, *50*(3), 754–765. <https://doi.org/10.1037/a0033889>
- Reitz, A. K., Motti-Stefanidi, F., & Asendorpf, J. B. (2015b). Me, us, and them: Testing sociometer theory in a socially diverse real-life context. *Journal of Personality and Social Psychology*, *110*(6), 908–920. <https://doi.org/10.1037/pspp0000073>
- Ristikari, T., Merikukka, M., & Hakovirta, M. K. (2018). Timing and duration of social assistance receipt during childhood on early adult outcomes. *Longitudinal and Life Course Studies*, *9*(3), 312–326. <https://doi.org/10.14301/llcs.v9i3.471>
- Roche, K. M., Lambert, S. F., White, R. M. B., Calzada, E. J., Little, T. D., Kuperminc, G. P., & Schulenberg, J. E. (2019). Autonomy-related parenting processes and adolescent adjustment in Latinx immigrant families. *Journal of Youth and Adolescence*, *48*(6), 1161–1174. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01010-5>
- Roisman, G. I., Masten, A. S., Coatsworth, J. D., & Tellegen, A. (2004). Salient and emerging developmental tasks in the transition to adulthood. *Child Development*, *75*(1), 123–133. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00658.x>
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.
- Rothenberg, W. A., Lansford, J. E., Bacchini, D., Bornstein, M. H., Chang, L., Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., Dodge, K. A., Malone, P. S., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Steinberg, L., Tapanya, S., Uribe Tirado, L. M., Yotanyamaneewong, S., Peña Alampay, L., & Al-Hassan, S. M. (2020). Cross-cultural effects of parent warmth and control on aggression and rule-breaking from ages 8 to 13. *Aggressive Behavior*, *46*(4), 327–340.

- Rothenberg, W.A., Ali, S., Rohner, R.P. *et al.* (2022). Effects of Parental Acceptance-Rejection on Children's Internalizing and Externalizing Behaviors: A Longitudinal, Multicultural Study. *Journal of Children and Family Studies*, 31, 29–47.
<https://DOI.org/10.1007/s10826-021-02072-5>
- Rutter, M. (1990). Psychosocial Resilience and Protective Mechanisms. In J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein, & S. Weintraub (Eds.), *Risk and protective factors in the development of psychopathology* (pp. 181-214). New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511752872.013>
- Rutter, M. (2012). Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology*, 24, 335–344. <https://doi.org/10.1017/S0954579412000028>
- Rutter, M. (2013). Annual Research Review: Resilience – clinical implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 474-487. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2012.02615.x>
- Ruzek, E. A., Hafen, C. A., Allen, J. P., Gregory, A., Mikami, A. Y., & Pianta, R. C. (2016). How teacher emotional support motivates students: The mediating roles of perceived peer relatedness, autonomy support, and competence. *Learning and Instruction*, 42, 95–103. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2016.01.004>
- Salokangas, R. K. R., Poutanen, O., & Stengård, E. (1995). Screening for depression in primary care Development and validation of the Depression Scale, a screening instrument for depression. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 92(1), 10-16.
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (2010). Acculturation When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 472-481.
- Sam, D. L., & Oppedal, B. (2003). Acculturation as a developmental pathway. *Online Readings in Psychology and Culture*, 8(1), 1–14. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1072>

- Sam, D. L., Vedder, P., Liebkind, K., Neto, F., & Virta, E. (2008). Immigration, acculturation and the paradox of adaptation in Europe. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 138-158.
- Sam, D. L., & Ward, C. (2021). Three generations of psychological acculturation research: Theoretical advancements and methodological challenges. In *Methods and Assessment in Culture and Psychology* (pp. 17–40). Cambridge University Press.
- Sameroff, A., Gutman- Morrison, L., & Peck, S. C. (2003). Adaptation among youth facing multiple risks: Prospective research findings. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (pp. 364-392). Cambridge University Press.
- Scharf, M., & Mayseless, O. (Eds.). (2007). Putting eggs in more than one basket: A new look at developmental processes of attachment in adolescence. In M. Scharf & O. Mayseless (Eds.), *Attachment in adolescence: Reflections and new angles* (pp. 1–22). Jossey-Bass.
- Schleyer-Lindenmann, A. (2006). Developmental tasks of adolescents of native or foreign origin in France and Germany. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(1), 85-99.
<https://doi.org/10.1177/002202210528229>
- Schneider, W., Waldfogel, J., & Brooks-Gunn, J. (2017). The Great Recession and risk for child abuse and neglect. *Children and Youth Services Review*, 72, 71-81.
<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2016.10.016>
- Schulenberg, J., Maggs, J. L., & Hurrelmann, K. (1997). Negotiating developmental transitions during adolescence and young adulthood: Health risks and opportunities. In J. Schulenberg, J. L. Maggs, & K. Hurrelmann (Eds.), *Health risks and developmental transitions during adolescence* (pp. 1-19). Cambridge University Press.

- Shek, D.T.L. (2005). Economic stress, emotional quality of life, and problem behavior in chinese adolescents with and without economic disadvantage. *Social Indicators Research*, 71, 363–383. <https://doi.org/10.1007/s11205-005-8028-4>
- Sheridan, S. M., Sjuts, T. M., & Coutts, M. J. (2013). Understanding and promoting the development of resilience in families. In *Handbook of Resilience in Children: Second Edition* (pp. 143-160). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3661-4_9
- Shrivastava, A., Lodha, P., Desousa, A. and Singh, N. (2019). Economic recession and mental health: an analysis, in A. Javed, and K. Fountoulakis (Eds), *Advances in Psychiatry* (pp. 679-695). Springer.
DOI: [10.1007/978-3-319-70554-5_39](https://doi.org/10.1007/978-3-319-70554-5_39)
- Siegal, M. (1987). Are sons and daughters treated more differently by fathers than by mothers? *Developmental Review*, 7(3), 183-209.
- Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T., & Steinberg, L. (2003). Psychological control and autonomy granting: Opposite ends of a continuum or distinct constructs? *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 113-128.
- Simons, L. G., & Steele, M. E. (2020). The negative impact of economic hardship on adolescent academic engagement: An examination parental investment and family stress processes. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(5), 973–990.
<https://doi.org/10.1007/s10964-020-01210-4>
- Simons, L. G., Wickrama, K. A. S., Lee, T. K., Landers-Potts, M., Cutrona, C., & Conger, R. D. (2016). Testing family stress and family investment explanations for conduct problems among African American adolescents. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), 498-515. <https://doi.org/10.1111/jomf.12278>

Simons-Morton, B., & Chen, R. (2009). Peer and parent influences on school engagement among early adolescents. *Youth & Society*, *41*(1), 3–25.

<https://doi.org/10.1177/0044118x09334861>

Skinner, E., Johnson, S., & Snyder, T. (2005). Six Dimensions of Parenting: A Motivational Model. *Parenting: Science and Practice*, *5*(2), 175–235.

https://doi.org/10.1207/s15327922par0502_3

Smetana, J. G., Campione-Barr, N., & Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology*, *57*(1), 255–284.

<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190124>

Sochos, A. (2021). Authoritarianism, trauma, and insecure bonds during the Greek economic crisis. *Current Psychology (New Brunswick, N.J.)*, *40*(4), 1923–1935.

<https://doi.org/10.1007/s12144-018-0111-5>

Soenens, B., Park, S.-Y., Vansteenkiste, M., & Mouratidis, A. (2012). Perceived parental psychological control and adolescent depressive experiences: A cross-cultural study with Belgian and South-Korean adolescents. *Journal of Adolescence*, *35*(2), 261–

272. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.05.001>

Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in 3 life domains: The role of parents' and teachers' autonomy support. *Journal of Youth and Adolescence*, *34*(6), 589–604.

<https://doi.org/10.1007/s10964-005-8948-y>

Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2010). A theoretical upgrade of the concept of parental psychological control: Proposing new insights on the basis of self-determination theory. *Developmental Review: DR*, *30*(1), 74–99.

<https://doi.org/10.1016/j.dr.2009.11.001>

Soenens, B., Vansteenkiste, M., & Luyten, P. (2010). Toward a domain-specific approach to the Study of parental psychological control: Distinguishing between dependency-

- oriented and achievement-oriented psychological control. *Journal of Personality*, 78(1), 217–256. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00614.x>
- Soenens, B., Vansteenkiste, M., & Sierens, E. (2009). How are parental psychological control and autonomy-support related? A cluster-analytic approach. *Journal of Marriage and Family*, 71(1), 187–202. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00589.x>
- Spinath, B., Eckert, C., & Steinmayr, R. (2014). Gender differences in school success: what are the roles of students' intelligence, personality and motivation? *Educational Research; a Review for Teachers and All Concerned with Progress in Education*, 56(2), 230–243. <https://doi.org/10.1080/00131881.2014.898917>
- Sroufe, A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development*, 7(4), 349 – 367.
- Sroufe, L. A., Coffino, B., & Carlson, E. A. (2010). Conceptualizing the role of early experience: Lessons from the Minnesota longitudinal study. *Developmental Review: DR*, 30(1), 36–51. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2009.12.002>
- Sroufe, L. A., Duggal, S., Weinfield, N., & Carlson, E. (2000). Relationships, development, and psychopathology. In A. J. Sameroff, M. Lewis & S. M. Miller (Eds.,) *Handbook of Developmental Psychopathology* (pp. 75–91). Springer US.
- Stasinou, V., Hatzichristou, C., Lampropoulou, A., & Lianos, P. (2020). Adolescents' perceptions of covitality and academic performance: The moderating role of school climate. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 25(1), 55–71. https://doi.org/10.12681/psy_hps.25336
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent–adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1–19. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.00001>

- Steinberg L. (2005). Psychological control: style or substance? In Smetana J.G., Ed.) *New Directions for Child and Adolescent Development: Changes in Parental Authority during Adolescence* (pp.71-78). Jossey-Bass. <https://doi.org/10.1002/cd.129>
- Steinberg, L. (2014). *Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Steinberg, L., & Silverberg, S. B. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Development*, 57(4), 841–851. <https://doi.org/10.2307/1130361>
- Stevens, G.W.J.M, Pels, T.V. M., Vollebergh, W.A.M., & Crijnen, A.A.M. (2004). Patterns of Psychological Acculturation in Adult and Adolescent Moroccan Immigrants Living in the Netherlands. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(6), 689-704.
- Stolz, H. E., Barber, B. K., & Olsen, J. A. (2005). Toward disentangling fathering and mothering: An assessment of relative importance. *Journal of Marriage and the Family*, 67(4), 1076–1092. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00195.x>
- Suárez-Orozco, C., & Qin, D. B. (2006). Gendered perspectives in psychology: Immigrant origin youth. *International Migration Review*, 40(1), 165-198.
- Suárez -Orozco, C., & Suarez-Orozco, M. (2001). *Children of immigrants*. Harvard University Press.
- Suárez-Orozco, C., Motti-Stefanidi, F., Marks, A., & Katsiaficas, D. (2018). An integrative risk and resilience model for understanding the adaptation of immigrant-origin children and youth. *American Psychologist*, 73(6), 781– 796. <https://doi.org/10.1037/amp0000265>
- Suárez -Orozco, C., Pimentel, A., & Martin, M. (2009). The significance of relationships: Academic engagement and achievement among newcomer immigrant youth. *Teachers College Record (1970)*, 111(3), 712–749. <https://doi.org/10.1177/016146810911100308>

- Supple, A. J., Ghazarian, S. R., Peterson, G. W., & Bush, K. R. (2009). Assessing the cross-cultural validity of a parental autonomy granting measure: Comparing adolescents in the United States, China, Mexico, and India. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*(5), 816–833. <https://doi.org/10.1177/0022022109339390>
- Συνήγορος του Παιδιού (2012). Αποτελέσματα έρευνας των εφήβων συμβούλων του Συνηγόρου του Παιδιού για τις συνέπειες της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης στη ζωή των μαθητών. Retrieved January 20, 2018 from <http://www.0-18.gr/downloads/Syemperasmata%20ereynas%20gia%20tin%20krisi.pdf>
- Συνήγορος του Πολίτη (2017). *Ετήσια έκθεση 2016*. Συνήγορος του Πολίτη. Εθνικό Τυπογραφείο.
- Tamborini, C. R., & Villarreal, A. (2021). Immigrants' Employment Stability Over the Great Recession and Its Aftermath. *Demography, 58*(5), 1867–1895. <https://www.jstor.org/stable/48687195>
- Tardif-Grenier K., Gervais C., & Côté I. (2023) Exploring recent immigrant children's perceptions of interactions with parents before and after immigration to Canada, *Children's Geographies, 21*(5), 977-992. <https://doi.org/10.1080/14733285.2023.2168179>
- Theron, L., Rothmann, S., Makhnach, A., & Ungar, M. (2022). Adolescent Mental Health Resilience and Combinations of Caregiver Monitoring and Warmth: A Person-centred Perspective. *Journal of Child and Family Studies, 31*, 2860–2870. <https://doi.org/10.1007/s10826-022-02287-0>
- Thompson, K. L., & Gullone E. (2008). Prosocial and Antisocial Behaviors in Adolescents: An Investigation into Associations with Attachment and Empathy. *Anthrozoos, 21*(2), 123-137.

- Thuneberg, H., Hautamäki, J., & Hotulainen, R. (2015). Scientific reasoning, school achievement and gender: A multilevel study of between and within school effects in Finland. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 59(3), 337–356.
<https://doi.org/10.1080/00313831.2014.904426>
- Timmers, M., Fischer, A., & Manstead, A. (2003). Ability versus vulnerability: Beliefs about men's and women's emotional behaviour. *Cognition & Emotion*, 17(1), 41–63.
- Tisak, J., Tisak, M.S., Baker, E.R., Amrhein, K.E., Jensen, C. (2021). The Association Among Parental Bonding, Depression, Social Aggression, and Criminal Assault: Are There Gender Differences Between Male and Female Youth Offenders? *Journal of Interpersonal Violence*, 36(3-4), 1883-1908.
<https://doi.org/10.1177/0886260517744192>
- Titzmann, P. F., Gniewosz, B., & Michel, A. (2015). Two sides of a story: Mothers' and adolescents' agreement on child disclosure in immigrant and native families. *Journal of Youth and Adolescence*, 44(1), 155–169.
<https://doi.org/10.1007/s10964-013-0077-4>
- Titzmann, P. F., Raabe, T., & Silbereisen, R. K. (2008). Risk and protective factors for delinquency among male adolescent immigrants at different stages of the acculturation process. *International Journal of Psychology: Journal International de Psychologie*, 43(1), 19–31. <https://doi.org/10.1080/00207590701804305>
- Titzmann, P. F., & Silbereisen, R. K. (2012). Acculturation or development? Autonomy expectations among ethnic German immigrant adolescents and their native German age-mates. *Child Development*, 83(5), 1640–1654. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01799.x>
- Tol, W. A., Song, S., & Jordans, M. J. D. (2013). Annual Research Review: Resilience and mental health in children and adolescents living in areas of armed conflict – a

- systematic review of findings in low- and middle-income countries. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 54(4), 445–460.
<https://doi.org/10.1111/jcpp.12053>
- Tsaousis, I., Mascha, K., & Giovazolias, T. (2012). Can Parental Bonding Be Assessed in Children? Factor Structure and Factorial Invariance of the Parental Bonding Instrument (PBI) between Adults and Children. *Child Psychiatry and Human Development*, 43, 238-253. <https://doi.org/10.1007/s10578-011-0260-3>
- Τσέτσου, Ε. (2021). *Διαγενεακά πρότυπα οικογενειακών σχέσεων, γονεϊκό τραύμα και ουσιοεξάρτηση* (Διπλωματική εργασία). Διαθέσιμο από:
<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:20740>
- Τσιάντης, Ι. (2002). Δυναμικές αλληλεπιδράσεις και διεργασίες στις σχέσεις εφήβου - οικογένειας. Στο Ι. Τσιάντης: *Βασική Παιδοψυχιατρική*, (2^{ος} τόμος, σσ. 19-30). (1^η εκδ.: 1997). Καστανιώτης.
- Tucker, N. (1999). *Εφηβεία, Ωριμότητα και Τρίτη Ηλικία*. Ν. Γιαννίτσας (επιμ.). Σειρά: *Εξελικτική Ψυχολογία*, 4, (2). Ελληνικά γράμματα.
- Tumasian, R. A., III, Galfalvy, H. C., Enslow, M. R., Brent, D. A., Melhem, N., Burke, A. K., Mann, J. J., & Grunebaum, M. F. (2023). Avoidant attachment transmission to offspring in families with a depressed parent. *Journal of Affective Disorders*, 325, 695–700. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.01.059>
- Ullman, C., & Tatar, M. (2001). Psychological Adjustment among Israeli Adolescent immigrants: A report of life Satisfaction, Self Concept, and Self-Esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, (4), 449-463.
- Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. *British Journal of Social Work*, 38(2), 218–235.
<https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl343>

- Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81, 1–17.
<https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01067.x>
- Ungar, M. (2015). Practitioner Review: Diagnosing childhood resilience – a systemic approach to the diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 56(1), 4–17. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12306>
- Ungar, M., Ghazinour, M., & Richter, J. (2013). What is resilience within the social ecology of human development? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 348–366.
<https://doi.org/10.1111/jcpp.12025>
- Unicef (2016). *Έκθεση: Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα 2016. Παιδιά σε κίνδυνο*. Ελληνική Εθνική Επιτροπή Unicef.
- Unicef (2021). *Parenting of Adolescents Programming Guidance. Evidence-based programming for parenting of adolescents*.
<https://www.unicef.org/reports/parenting-adolescents>
- Updegraff, K. A., Umaña-Taylor, A. J., McHale, S. M., Wheeler, L. A., & Perez-Brena, N. J. (2012). Mexican-Origin Youth's Cultural Orientations and Adjustment: Changes From Early to Late Adolescence. *Child Development*, 83(5), 1655-1671.
- Φατούρου, Μ. (2010). Εργασία και ανεργία: Ψυχολογικές επιπτώσεις. *Εγκέφαλος 2010*, 47(4), 176-180
- van Geel, M., & Vedder, P. (2011). The role of family obligations and school adjustment in explaining the immigrant paradox. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(2), 187–196. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9468-y>

- Vogt Isaksen, J. (2019). The impact of the financial crisis on European attitudes toward immigration. *Comparative Migration Studies*, 7(1). <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0127-5>
- Wadja, Z. (2013). The perception of the relationship between parents, patterns of attachment and psychopathological symptoms in girls in late adolescence. *Psychiatria Polska*, 47(5), 853-864.
- Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*, 42(1), 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00001.x>
- Walsh, F. (2011). Family resilience: a collaborative approach in response to stressful life challenges. In *Resilience and Mental Health* (pp. 149–161). Cambridge University Press.
- Walsh, F. (2012). Family Resilience: Strengths Forged through Adversity. In F. Walsh (Ed.), *Normal Family Processes* (pp. 399-427). Guildford Press.
- Walsh, F. (2013). Community-based practice applications of a family resilience framework. In D. Becvar (Ed.), *Handbook of family resilience* (pp. 65–82). Springer
- Walsh, F. (2016). Applying a family resilience framework in training, practice, and research: Mastering the art of the possible. *Family Process*, 55(4), 616–632. <https://doi.org/10.1111/famp.12260>
- Wang, M.-T., & Eccles, J. S. (2012). Adolescent behavioral, emotional, and cognitive engagement trajectories in school and their differential relations to educational success. *Journal of Research on Adolescence: The Official Journal of the Society for Research on Adolescence*, 22(1), 31–39. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2011.00753.x>
- Wang, S., & Sakamoto, A. (2016). Did the Great Recession downsize immigrants and native-born Americans differently? Unemployment differentials by nativity, race and

- gender from 2007 to 2013 in the U.s. *Social Sciences (Basel, Switzerland)*, 5(3), 49-63. <https://doi.org/10.3390/socsci5030049>
- Ward, C., Bochner, S & Furnham, L. (2001). *The psychology of culture shock*. Routledge.
- Wei, S., Teo, T., Malpique, A., & Lausen, A. (2022). Parental autonomy support, parental psychological control and Chinese university students' behavior regulation: The mediating role of basic psychological needs. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.735570>
- Welsh, M. (2014). Resilience and responsibility: governing uncertainty in a complex world. *The Geographical Journal*, 180 (1), 15–26, <https://doi.org/10.1111/geoj.12012>
- Wenar, C., & Kerig, P. (2008). *Αναπτυξιακή ψυχοπαθολογία: Από τη βρεφική ηλικία στην εφηβεία*. Δ. Μαρκουλής & Ε. Γεωργάκα (Επιμ.). Αθήνα: Gutenberg. (Πρωτότυπη Έκδοση, 2000).
- Werner, E. E. (1995). Resilience in development. *Current Directions in Psychological Science*, 4(3), 81–84. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10772327>
- Werner, E.E. (2013) What Can We Learn about Resilience from Large-Scale Longitudinal Studies? In: Goldstein S., Brooks R.B. (eds, 2nd Edition), *Handbook of Resilience in Children* (pp.87-102). Springer: Boston, MA. https://doi.org/10.1007/0-306-48572-9_7
- Whittle, S., Simmons, J.G., Dennison, M., Vijayakumar, N., Schwartz, O., Yap, M.B., Sheeber, L., & Allen, N.B (2014). Positive parenting predicts the development of adolescent brain structure: a longitudinal study. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 8, 7-17. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2013.10.006>
- WHO (2015). *The European Mental Health Action Plan 2013–2020*. Publications WHO Regional Office for Europe.
- Wilder, S. (2014). Effects of parental involvement on academic achievement: a

meta-synthesis, *Educational Review*, 66(3), 377-397,

<https://doi.org/10.1080/00131911.2013.780009>

Willinger, U., Diendorfer-Radner, G., Willnauer, R., Jörgl, G., Hager, V. (2005). Parenting stress and parental bonding. *Behavioral Medicine*, 31(2), 63-69.

<https://doi.org/10.3200/BMED.31.2.63-72>

Χατζηχρήστου, Χ. (2015). *Πρόληψη και προαγωγή της ψυχικής υγείας στο σχολείο και στην οικογένεια*. Αθήνα: Gutenberg

Χατζηχρήστου, Χ., Κατή, Α., Γεωργουλέας, Γ., Λυκιτσάκου, Κ., & Υφαντή, Θ. (2012).

Ψυχολογική στήριξη των παιδιών σε καταστάσεις κρίσεων. Με ένα επίμετρο για την οικονομική κρίση. Κέντρο Έρευνας και Εφαρμογών Σχολικής Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών και Εταιρεία Σχολικής και Οικογενειακής Συμβουλευτικής και Έρευνας

Χατζηχρήστου, Χ. Λαμπροπούλου, Α., Αδαμοπούλου, Ε., (2014). *Συν-φροντίζω. Connecting for Caring*. «Τα Νέα μας» Ενημερωτικό δελτίο, τεύχος 3. Retrieved December 4, 2022 from <https://hellenic-education-uk.europe.sch.gr/wp-content/uploads/2014/05/We-C.A.R.E.-Newsletter.pdf>

Xiao, S. X., Spinrad, T. L., & Carter, D. B. (2018). Parental Emotion Regulation and Preschoolers' Prosocial Behavior: The Mediating Roles of Parental Warmth and Inductive Discipline. *Journal of Genetic Psychology*, 179 (5), 246-255.

<https://doi.org/10.1080/00221325.2018.1495611>

Xu, J., Du, J., Wu, S., Ripple, H., & Cosgriff, A. (2018). Reciprocal effects among parental homework support, effort, and achievement? An empirical investigation. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02334>

Yates, T. M., Egeland, B. L., & Sroufe, A. (2003). Rethinking Resilience. A Developmental Process Perspective. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerabilities:*

- Adaptation in the context of childhood adversities* (pp. 243–266). Cambridge University Press.
- Yu, C., Li, X., Wang, S., & Zhang, W. (2016). Teacher autonomy support reduces adolescent anxiety and depression: An 18-month longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 49(1), 115–123. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.03.001>
- Zhang, L., Cao, H., Lin, C., & Ye, P. (2022). Family socio-economic status and Chinese Preschoolers' anxious symptoms during the COVID-19 pandemic: the roles of parental investment, parenting style, home quarantine length, and regional pandemic risk. *Early Childhood Research Quarterly*, 60, 137–149. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2022.01.007>
- Zhang, F., Jiang, Y., Min, H., Ren, Y., Wang, L., Huang, S. (2020). Family socio-economic status and children's academic achievement: The different roles of parental academic involvement and subjective social mobility. *British Journal of Educational Psychology*, 90(3), 561-579. <https://doi.org/10.1111/bjep.12374>
- Zietz, S., Cheng, E., Lansford, J. E., Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., Dodge, K.A., Gurdal, S., Liu, Q., Long, Q., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Steinberg, L., Tapanya, S., Uribe Tirado, L.M., Yotanyamaneewong, S., Alampay, L.P., Al-Hassan, S.M., Bacchini, D., ... Bornstein, M. H. (2022). Positive parenting, adolescent adjustment, and quality of adolescent diet in nine countries. *Journal of Adolescence* 12 (1), 1130-1141. <https://doi.org/10.1002/jad.12089>
- Zietz, S., Lansford, J. E., Liu, Q., Long, Q., Oburu, P., Pastorelli, C., Sorbring, E., Skinner, A. T., Steinberg, L., Tapanya, S., Tirado, L. M. U., Yotanyamaneewong, S., Alampay, L. P., Al-Hassan, S. M., Bacchini, D., Bornstein, M. H., Chang, L., Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., ... Gurdal, S. (2022). A longitudinal examination of the family stress model of economic hardship in seven countries. *Children and*

Youth Services Review, 143(106661), 1-16.

<https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2022.106661>

Zimmermann, P., Mohr, C., & Spangler, G. (2009). Genetic and attachment influences on adolescents' regulation of autonomy and aggressiveness. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(11), 1339-1347.